

УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ФАКУЛТЕТ

Марина Кебара

**ПСИХОЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТ ЈЕЗИЧКЕ ИГРЕ КАО
МЕТАЈЕЗИЧКОГ КОНТЕКСТА (РЕФЛЕКСИВА) У
АНАЛИЗИ СРПСКЕ И РУСКЕ ЈЕЗИЧКЕ ЛИЧНОСТИ
(кроз призму Бахтинове нове реторичке парадигме)**

Докторска дисертација

Крагујевац, 2015. године

ИДЕНТИФИКАЦИОНА СТРАНА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

I. Аутор

Име и презиме: Марина Кебара

Датум и место рођења: 29. 01. 1963. Београд

Садашње запослење: Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу

II. Докторска дисертација

Наслов: *Психолингвистички аспект језичке игре као метајезичког контекста (рефлексива) у анализи српске и руске језичке личности (кроз призму Бахтинове нове реторичке парадигме)*

Број страница: 375

Број слика: /

Број библиографских података: 239

Установа и место где је рад израђен: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Научна област (УДК): 81'23(043.3)

81'42-053.2(043.3)

821-93.09(043.3)

Ментор: Проф. др Тијана Ашић, редовни професор

III. Оцена и одбрана

Датум пријаве теме: 29. 05. 2013.

Број одлуке и датум прихватања докторске дисертације:

Комисија за оцену подобности теме и кандидата:

1. Др Тијана Ашић, редовни професор, ужа научна област: Теоријске лингвистичке дисциплине и Француски језик, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
2. Др Милош Ковачевић, редовни професор, ужа научна област: Савремени српски језик и Теоријске лингвистичке дисциплине, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
3. Др Милена Маројевић, ванредни професор, ужа научна област Руски језик, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Комисија за оцену докторске дисертације:

1. Др Тијана Ашић, редовни професор, ужа научна област: Теоријске лингвистичке дисциплине и Француски језик, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
2. Др Милош Ковачевић, редовни професор, ужа научна област: Савремени српски језик и Теоријске лингвистичке дисциплине, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
3. Др Веран Станојевић, ванредни професор, ужа научна област: Романистика, Филолошки факултет у Београду
4. Др Милена Маројевић, ванредни професор, ужа научна област Руски језик, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Комисија за одбрану докторске дисертације:

1. Др Тијана Ашић, редовни професор, ужа научна област: Теоријске лингвистичке дисциплине и Француски језик, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
2. Др Милош Ковачевић, редовни професор, ужа научна област: Савремени српски језик и Теоријске лингвистичке дисциплине, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
3. Др Веран Станојевић, ванредни професор, ужа научна област: Романистика, Филолошки факултет у Београду
4. Др Милена Маројевић, ванредни професор, ужа научна област Руски језик, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

Датум одбране дисертације _____

САДРЖАЈ

I УВОД	12
<i>1. Теоријско-методолошки концепт рада</i>	12
1.1. Уводне напомене	12
1.1.1. Предмет рада и корпус	12
1.1.1.1. Корпус	13
1.1.2. Циљ, значај и актуелност рада	15
1.1.3. Методи истраживања	17
1.1.4. Задаци истраживања	18
1.1.5. Хипотеза рада	19
1.1.6. Структура рада	21
<i>2. Теоријско-методолошка основа истраживања</i>	24
2.1. Преглед ставова у подручју истраживања	24
2.1.1. Интегративност научних приступа у подлози истраживања	24
2.1.2. Преглед досадашње домаће и стране литературе о проблемима истраживања	26
II ПСИХОЛИНГВИСТИКА (ПЛ) У КОНТЕКСТУ РАЗВОЈА СВЕТСКЕ НАУКЕ	30
<i>1. Психолошке основе лингвистичке теорије Јана Бодуена де Куртенеа као пионирски допринос настанку психолингвистике</i>	30
1.1. Уводне напомене	30
1.1.1. Настанак и издвајање ПЛ као посебне дисциплине	31
1.2. Основне поставке Бодуеновог психологизма	33
1.3. Закључне напомене	40
<i>2. Психолингвистика (ПЛ) као научна дисциплина и њено место међу хуманистичким наукама</i>	42
2.1. Предуслови настанка ПЛ	42
2.1.1. Уводне напомене	42
2.1.2. Психолингвистичке идеје пре настанка психолингвистике	42

2.1.3. Психолошке идеје као предуслов настанка ПЛ	45
2.1.3.1. Гешталт психологија	45
2.1.3.2. Бихевиористичка психологија	46
2.2. Кратак историјат настанка и развоја психоллингвистике	47
2.2.1. Психоллингвистика првог покољења	47
2.2.2. Психоллингвистика другог покољења: Н. Чомски (Chomsky) и Џ. Милер (Miller)	48
2.2.3. Психоллингвистика трећег покољења	49
2.3. Одређење ПЛ као аутономне науке и њене савремене тенденције	52
2.4. Различите научне позиције у периодизацији развоја ПЛ	56
2.5. Психоллингвистика у контексту когнитивних револуција	60
3. Однос дескриптивног и експланаторног у (психо)лингвистичкој теорији	
– на примеру генеративне граматике Н. Чомског	61
3.1. Дескриптивност или експланаторност	61
3.2. Аргументи Н. Чомског у критичкој анализи дескриптивних теорија	64
3.3. Генеративна граматика и теорија језика	66
3.4. Осврт на концепцију Н. Чомског	68
III ИСТРАЖИВАЧКИ ПРОБЛЕМИ У САВРЕМЕНОЈ	
ПСИХОЛИНГВИСТИЦИ (ПЛ)	73
<i>1. Уводне напомене</i>	73
<i>2. Истраживање језичких појава са психоллингвистичког аспекта</i>	74
2.1. Различитост научних приступа у анализи језичких појава	74
2.2. Језик и језичка свест са аспекта психоллингвистике	79
2.2.1. Психоллингвистички приступ семантици речи на примеру имена боја (ИБ)	79
2.2.2. Лингвистичка рефлексивност и лексикографско тумачење са аспекта ПЛ	84
2.2.3. Граматика са аспекта психоллингвистике	86
IV УНУТРАШЊА ФОРМА РЕЧИ И МЕТАЈЕЗИЧКА РЕФЛЕКСИЈА	
УНУТАР ПОСТУПАКА ЈЕЗИЧКЕ ИГРЕ (ЈИ) У АНАЛИЗИ	
РУСКЕ/СРПСКЕ ЈЕЗИЧКЕ ЛИЧНОСТИ (ЈЛ)	90

<i>1. Уводне напомене и теоријско-методолошка подлога разматрања</i>	90
1.1. Унутрашња форма речи и метајезичка рефлексија у функцији комуникативног чина и језичке игре (ЈИ)	90
1.2. Терминолошко одређење истраживаних појава	91
1.2.1. Појмови <i>свест / језичка свест / језичка личност</i> и њихово терминолошко одређење	92
1.2.2. Појмовно и терминолошко разликовање појава <i>језичка компетенција</i> и <i>комуникативна компетенција</i>	94
1.2.3. Реч-стимул и реч-реакција (S – R)	95
1.3. Терминолошко одређење појаве <i>народна етимологија</i>	96
<i>2. Дечји неологизми и народна етимологија – истраживачки проблем и резултати анализе</i>	99
2.1. Лингвокогнитивна функционална анализа дечјих неологизама као поступка у ЈИ	100
2.1.1. Неологизми као одступање од конкретног обрасца или усвојеног модела деривације у сврху успостављања језичке симетрије	100
2.1.2. Спонтани дечји неологизми са нереализованим језичким потенцијалом у функцији попуњавања номинативних лакуна	101
2.1.3. Неологизми настали делимичном формалном модификацијом или корелацијом са разумљивим мотиватором	104
2.1.4. Неологизми као поступак семантизације речи на основу случајне фонетске сличности са разумљивом лексемом	105
2.1.5. Неологизми као поступак комутације (пребацивања) мотивационог кода	108
2.1.6. Механизам семантизације путем <i>преосмишљавања</i> речи са ослањањем на њену мотивацију	110
2.2. Деривација у функцији језичке игре (ЈИ) и граматика – граматичка транспозиција (ГТ) као поступак за грађење ЈИ	114
2.2.1. Уводно разматрање и терминолошко одређење термина <i>граматичка транспозиција</i> (трансформација, конверзија)	114
2.2.2. Граматичка транспозиција (ГТ) у функцији дечје/народне етимологије као поступак у ЈИ	118
2.2.2.1. Неологизми настали ГТ других врста речи у именице	120

2.2.2.1.1. Неологизми настали ГТ деминутива у аугментатив	123
2.2.2.2. Неологизми настали ГТ именица у глаголе	124
2.2.2.3. Неологизми настали ГТ непроменљивих врста речи у глаголе и/или сажимањем синтагми у глаголе	127
2.2.2.4. Неологизми настали ГТ других врста речи у придеве	129
2.2.2.4.1. Неологизми настали ГТ других врста речи у компаратив	130
2.3. ПЛ аспект деривационих поступака народне етимологије и дечјих неологизама у анализи руске//српске ЈЛ (колективне/индивидуалне)	132
2.3.1. Теоријска основа истраживаног проблема	132
2.3.1.1. Појам језичке личности (ЈЛ) са аспекта говорне организације и вербалног понашања	135
2.3.1.2. Психолингвистичка својства међуличносне комуникације	136
2.3.2. Истраживачки проблем и резултати анализе	137
2.3.2.1. Деривациони механизми у дечјој/народној етимологији са фоносемантичком функцијом у подлози	144
2.3.2.1.1. Афиксација као деривациони механизам творбе дечјих неологизама	147
2.3.2.1.2. Нестабилност морфемске везе корена и префикса као деривациони механизам творбе дечјих неологизама	150
2.3.2.1.3. Стапање речи (композиција) као деривациони механизам творбе дечјих неологизама	153

V КОНЦЕПТУАЛНО-ФУНКЦИОНАЛНИ ПРИСТУП У АНАЛИЗИ ЈЕЗИЧКЕ ИГРЕ (ЈИ) КРОЗ ПРИЗМУ БАХТИНОВЕ НОВЕ РЕТОРИЧКЕ

ПАРАДИГМЕ (БНРП)	156
<i>1. Теоријско-методолошко разматрање истраживаних појава</i>	156
1.1. Говорна делатност	156
1.1.1. Општи појам <i>говорно/језичког механизма</i> и фундаментални принципи његовог функционисања	158
1.1.2. Појам <i>унутрашњег говора</i> са аспекта говорне делатности	161
1.1.3. Феномен <i>језичка личност</i> (ЈЛ) са аспекта говорне делатности	163
1.1.4. Формирање <i>говорног исказа</i> са аспекта говорне делатности	165
1.1.5. Појам <i>језичке игре</i> (ЈИ) са аспекта говорне делатности као стваралаштва	167

1.1.6. Појам <i>концепт/концепт текста</i> са аспекта говорне делатности	167
1.2. Терминолошко одређење појмова <i>когнитивна база (КБ), когнитивне структуре (КС) и прецедентни феномени (ПФ)</i>	170
1.2.1. О појму <i>когнитивна структура</i>	170
1.2.2. О појмовима <i>когнитивна база (КБ) и прецедентни феномени (ПФ)</i>	171
1.3. Бахтинова нова реторичка парадигма (БНРП) и њени главни постулати	174
1.3.1. Предуслови за настанак БНРП (кратак историјат)	174
1.3.2. О Бахтиновој новој реторичкој парадигми као реторици поступка-чина	178
1.3.2.1. Поступак-чин и ритуал (норма)	178
1.3.2.2. Стари и нови ритуал и игровни поступак-чин	179
1.3.2.3. Поступак-чин и игра	180
1.3.3. Бахтинова нова реторичка парадигма, <i>доживљај-израз</i> и <i>ми-доживљај</i>	183
1.4. Психопоетски приступ између Лотмановог <i>метатекста</i> и Бахтиновог <i>туђег говора</i> на примерима из романа <i>Евгеније Оњегин</i> А. С. Пушкина	186
1.4.1. Уводне напомене	186
1.4.2. Пушкинов приповедачки систем као антиципација наративних конструкција модернизма	187
1.4.3. Лотманова <i>теорија кода</i> и појам <i>метатекста</i>	193
1.4.4. Бахтинова <i>теорија дијалога</i> и појам <i>туђег говора</i>	194
1.4.5. Питање међуутицаја теоријских позиција Бахтинове концепције дијалога (туђег говора) и Лотманове концепције кода (метатекстуалности)	194
1.4.6. Психопоетски приступ између теорије метатекстуалности и теорије дијалога	196
1.4.6.1. Терминолошка еквивалентност категорија унутар Лотмановог, Бахтиновог и психопоетског приступа	198
1.4.7. Закључне напомене	199
<i>2. Прецедентни текст као прецедентни феномен (ПФ) са аспекта психоллингвистике – истраживачки проблем и пример једне психопоетске анализе</i>	201
2.1. Терминолошко одређење истраживане појаве	201
2.2. Прецедентност композиционог симетризма и анафорске композиције у песми <i>Пророк</i> А. С. Пушкина – психопоетска стилистичка анализа	202
2.2.1. Уводна разматрања	202

2.2.2. Дубинска семиотика – унутрашњи човек и спољашњи језик	204
2.2.3. Закони симетрије у поетској композицији као метод у психопоетској анализи песме <i>Пророк</i>	205
2.2.4. Психопоетска стилистичка анализа песме <i>Пророк</i> А. С. Пушкина	207
2.2.4.1. Прецедентност интертекстуалности	207
2.2.4.2. Прецедентност композиционог симетризма	209
2.2.4.2.1. Језички изражајни план	212
2.2.4.3. Прецедентност скривене анафорске композиције у песми <i>Пророк</i>	214
2.2.5. Закључне напомене	215
3. Језичка игра (ЈИ) у дечјем дискурсу као прецедент поетске употребе речи	216
3.1. Уводно теоријско-методолошко разматрање	216
3.1.1. О прецедентним феноменима и пратећим терминима	217
3.1.2. Унутрашњи садржај речи у функцији прецедентности	218
3.1.3. Бахтинова Нова реторичка парадигма (БНРП) као теоријска основа истраживња	219
3.2. Истраживачки проблем и резултати анализе	220
3.2.1. Полифункционалност дечјих творевина као услов прецедентности	222
3.2.1.1. Информативно-номинативна функција	223
3.2.1.2. Вредносно-оријентациона функција	227
3.2.1.3. Атрактивна функција	231
3.2.1.4. Функција генерисања смисла	234
4. Оказионалана деривација и језичке антиномије у дечјој реторичкој парадигми као опозиција норма/аномалија у функцији прецедентног модела ЈИ	239
4.1. Терминолошко одређење и тумачење истраживаних појава	240
4.1.1. Уводне напомене	240
4.1.2. Експериментални карактер ЈИ као опозиције норма / аномалија	243
4.1.3. Оказионалност дечјег говора као прецедентни модел ЈИ на релацији норма/аномалија – тумачење истраживаног проблема	244
4.2. Категорија ЈИ са <i>структурним параметрима</i> у подлози – истраживачки проблем и резултати анализе	246
4.2.1. Оказионална деривација као средство за грађење ЈИ засноване на <i>гласовном</i>	

<i>сазвучју</i> (ритам и рима)	246
4.2.1.1. ЈИ као поступак римовања неологизама/оказионализама на релацији <i>контраст по смислу / аналогија по звучности (сазвучје)</i>	246
4.2.1.2. ЈИ као поступак римовања неологизама/оказионализама паралелних по смислу	249
4.2.1.3. ЈИ као поступак римовања лексички некомпатибилних неологизама /оказионализама	250
4.2.1.4. ЈИ као поступак римовања структурно деформисаних потенцијалних неологизама/оказионализама	256
4.3. Категорија ЈИ са <i>структурно-семантичким</i> параметрима у подлози – истраживачки проблем и резултати анализе	265
4.3.1. Анализа фоносемантике и морфосемантике дечје деривације као прецедентног модела <i>експерименталне ЈИ</i> у уметничком дискурсу	265
4.3.1.1. Фоносемантичка својства у прецедентном моделу ЈИ као <i>лингвистичког експеримента</i>	265
4.3.1.2. Морфосемантичка својства у прецедентном моделу ЈИ као <i>лингвистичког експеримента</i>	272
4.4. Категорија ЈИ са <i>семантичким параметрима</i> у подлози – истраживачки проблем и резултати анализе	279
4.4.1. <i>Језичке антиномије</i> као тип ЈИ са семантичким трансформацијама	279
4.4.1.1. Изокреталице као ЈИ са елементима контраста, парадокса и апсурда (атрактивна функција и функција генерисања смисла у подлози)	280
VI ЗАКЉУЧАК	294
1. Психоллингвистика као научна дисциплина и њено место међу хуманистичким наукама	295
2. Однос дескриптивног и експланаторног у (психо)лингвистичкој теорији – на примеру <i>генеративне граматике</i> Н. Чомског	296
3. Унутрашња форма речи и метајезичка рефлексивна функција у функцији комуникативног чина и језичке игре	298
3.1. Дечји неологизми и народна етимологија – истраживачки проблем и резултати Анализе	299

3.1.1. Лингвокогнитивна функционална анализа дечјих неологизама као поступка у ЈИ	302
3.1.2. Деривација у функцији језичке игре и граматика – граматичка транспозиција као поступак за грађење језичке игре	307
3.1.2.1. Граматичка транспозиција (ГТ) у функцији дечје/народне етимологије као поступак у ЈИ	307
3.1.3. ПЛ аспект деривационих поступака народне етимологије и дечјих неологизама у анализи руске//српске ЈЛ (колективне/индивидуалне)	312
3.1.3.1. Деривациони механизми у дечјој/народној етимологији са фоносемантичком функцијом у подлози	316
4. Концептуално-функционални приступ у анализи језичке игре кроз призму Бахтинове нове реторичке парадигме	319
4.1. Појам <i>концепт/концепт текста</i> са аспекта говорне делатности	321
4.2. Терминолошко одређење појмова <i>когнитивна база (КБ), когнитивне структуре (КС) и прецедентни феномени (ПФ)</i>	322
4.3. Бахтинова нова реторичка парадигма (БНРП) и њени главни постулати	323
4.3.1. О Бахтиновој новој реторичкој парадигми као реторици поступка-чина	324
4.3.2. Поступак-чин и ритуал (норма)	325
4.3.3. Стари и нови ритуал и игровни поступак-чин	326
4.3.4. Поступак-чин и игра	326
4.3.5. Бахтинова нова реторичка парадигма, <i>доживљај-израз</i> и <i>ми-доживљај</i>	327
4.4. Језичка игра (ЈИ) у дечјем дискурсу као прецедент поетске употребе речи.	328
4.4.1. Полифункционалност дечјих творевина као услов прецедентности	330
4.4.2. Оказионалана деривација и језичке антиномије у дечјој реторичкој парадигми као опозиција норма/аномалија у функцији прецедентног модела ЈИ	338
4.4.2.1. Категорија ЈИ по <i>форми (структурни параметри)</i>	339
4.4.2.2. Категорија ЈИ по <i>форми и садржају (структурно-семантички параметри)</i>	342
4.4.2.2.1. Фоносемантичка својства у прецедентном моделу ЈИ као <i>лингвистичког експеримента</i>	343
4.4.2.2.2. Морфосемантичка својства у прецедентном моделу ЈИ као <i>лингвистичког експеримента</i>	344
4.4.2.3. Категорија ЈИ по <i>садржају</i> , односно значењу и смислу	

<i>(семантички параметри)</i>	346
VII КОРПУС	352
1. Дечји дискурс	352
2. Уметнички дискурс	352
3. Фолклорни (народни) дискурс	354
VIII ЛИТЕРАТУРА	355
IX РЕЗИМЕА	369
1. Резиме	
Психолингвистички аспект језичке игре као метајезичког контекста (рефлексива) у анализи српске и руске језичке личности (кроз призму Бахтинове нове реторичке парадигме)	369
2. Резюме	
Психолингвистический аспект языковой игры в качестве метаязыкового контекста (рефлексива) в анализе сербской и русской языковой личности (через призму новой риторической парадигмы Бахтина)	371

I УВОД

1. Теоријско-методолошки концепт рада

1.1. Уводне напомене

1.1.1. Предмет рада и корпус. – Наше истраживање темељи се на интегративном опису разних нивоа лингвистичких, психолингвистичких и лингвокогнитивних механизма с аспекта њиховог уграђивања у догађајно презентовање језичке реалности (у складу са учењем М. М. Бахтина) и произилази из посматрања у оквиру следећих појава:

а) говорна делатност, говорни жанрови (као услов међуделовања језичких личности), говорна (комуникативна) компетенција;

б) дечји говор и дечје говорно и језичко стваралаштво као могућност паралеле онтогенеза/ филогенеза посматраних појава;

в) језичка свест, језичка способност, језичка личност (у филогенези и онтогенези);

г) говор и мишљење, метајезичка свест и метајезичка способност носилаца језика, концепт као слика (пројекција света), метајезички искази (с посебним освртом на њих као на елементе језичке игре и језичке личности);

д) језичка личност (*говорећи човек*) и реторика (с посебним освртом на Бахтинову нову реторичку парадигму)

Наведене појаве чине оквир истраживања *главног предмета* докторске дисертације *феномена језичке игре* (ЈИ) у следећим видовима: а) у дечјем говору као форме одступања од норме и прецедентне форме ЈИ уопште б) као метајезичког контекста (рефлексива) у својству мисаоноговорне компоненте и средства одражавања ментално-рефлексивних параметара свести *језичке личности* уопште, и српске у поређењу са руском, као посебности, а у процесу њене говорномисаоне делатности; в) као одраза човековог хеуристичког и креативног потенцијала (лингвокреативност), природно неодвојивог од његових примарних комуникативних потреба. Наведени видови ЈИ разматрају се са

следећих аспеката: а) испољавање ЈИ на свим нивоима језичке структуре; б) форме ЈИ као говорног стваралаштва утемељене на језичким антиномијама и аномалијама, тј. нарушавању логичких и језичких веза (алогизми): апсурду, парадоксу, фигурама супротности и одступања од норме, нонсенсним формама – бесмислицама и изокреталицама, нетачном тумачењу унутрашње форме. Језичка личност (ЈЛ) истовремено се интерпретира и као динамички систем са израженом у себи корелацијом најразличитијих простора: рационалног, интуитивног, свесног и несвесног, узуалног и стваралачког (ниво језика), потенцијалног и репрезентативног (ниво говора) и као функционални систем, док језичка свест одражава етапе онтогенетског настајања ЈЛ.

1.1.1.1. Корпус. – Будући да се феномени ЈИ и ЈЛ у извесној мери разматрају на паралели онтогенеза/филогенеза, корпусна грађа темељи се на дечјем индивидуалном и фолклорном говорно-језичком стваралаштву у поређењу са традиционалним фолклорним и уметничким књижевним формама, дакле на три истраживана дискурса: дечји, фолклорни и уметнички дискурс, а на корпусу српског и руског језика у вишеаспектном приступу током (психо)лингвистичке и лингвокогнитивне анализе посматраних појава. Језичка игра као одраз дечје лингвокреативности, али и у функцији креативног кода уметничког текста, представља стратегију усмерену на деаутоматизацију говорномисаоних асоцијативних стереотипа, те је као такву у раду посматрамо у својству деривата изведеног из асоцијативног потенцијала језичких форми и значења (садржаја) и њихове нове интерпретационе обраде и дискурсу. Дечји неологизми, односно говорне иновације у раду анализирају се као деривациона активност дечјег говора уз испољавање аспеката когнитивног и психолингвистичког с једне стране и с друге, чисто језичког (лингвистичког) међуделовања у дечјем дискурсу (дечјој реторичкој парадигми): спонтане деривационе активности у моделу потенцијала који је језички нормиран. На оваквој основи а кроз призму форме и значења, разматра се метајезичка рефлексивност и лингвокреативност дечјег говорног стваралаштва, које се често налази у подлози различитих видова језичке игре. Проблем смо разматрали на корпусу дечјег језичког стваралаштва, као и народног и савременог књижевног стваралаштва за децу (и одрасле) са српског и руског говорног подручја. Интенција нам је била да путем компарације ова три дискурса (дечји, фолклорни и уметнички) укажемо на суштинска заједничка обележја која их повезују, а у сврху издвајања, тумачења и расветљавања параметара битних за

обликовање дечје реторичке парадигме као прецедента поетске употребе речи (што представља један од главних истраживачких проблема у дисертацији), уз истовремено издвајање својстава колективне језичке личности (српске/руске) са којима се преплићу својства индивидуалних језичких личности, аутора анализираних текстова. Примере смо ексцерпирани из:

1) Дечјих оригиналних изјава и творевина које је више од двадест година скупљао руски књижевник Корнеј Чуковски и забележио у књизи *Од друге до нете*. Будући да се у раду бавимо компаративном анализом својстава језичке личности на језичком пару српски/руски, у корпус смо уврстили како оригиналну књигу Чуковског на руском језику (доступну на веб-сајту), тако и превод ове књиге на српски језик (у штампаном облику). Поменута књига уједно представља суштинску језичку грађу за истраживање дечјих говорних творевина деце-аутора (језичких личности) са руског говорног подручја.

2) Дечјих оригиналних исказа и творевина, провода говорне делатности деце са српског говорног подручја, скупљених и забележених у књигама наших аутора: Ј. Ј. Змаја *Зелени миш* и *Проза (Сабрана дела Ј. Ј. Змаја)* и В. Рупник-Рачић, Б. Нешића *Оловка пише срцем*. Змај је сакупио близу стотину дечјих досетака и оригиналних дечјих изјава и то како оних које је сам чуо „из дечјих уста“ (Змај 1982: 5), тако и оних које су му други „приповедали“, те их је такве и прибележио. „Дечји свет“, како сам каже „заслужује и код нас више пажње него што му се поклања до сада (...). Колико је најинтересантнијих дечјих примедба прохујало ветром поред наших ушију, ми се и не осврнемо на њих – 'јер то су детињарије'. (...) Многа деца, пре него што почну говорити матерњим језиком, створе најпре неки свој језик. Па то не бива увек случајно, него бива и по некој логици. А каткад веома интересно.“ (Змај 1982: 5-6).

У књизи *Оловка пише срцем*, Вања Рупник-Рачић и Будимир Нешић забележили су оригиналне дечје исказе које су добијали у току рада на статистичкој обради података једног теста за мерење дечје интелигенције у Институту за психологију. Испитивањем је било обухваћено око 2000 девојчица и дечака из Србије, узраста од четири и више година. Приређивачи су, правећи од дечјих одговора целине, настојали да у што већој мери

очувају аутентичност. Неке од тих целина настале су од више дечјих одговора на једно питање, док је за друге коришћен само један одговор.¹

3) Више антологија књижевности за децу, као и појединачних ауторских књига са уметничким текстовима за децу (вид. на крају дисертације у попису корпуса) у својству корпуса уметничког дискурса.

4) Појединачних ауторских књига српских и руских аутора са текстовима уметничке књижевности, такође као корпус уметничког дискурса.

5) Више антологија народне књижевности са великим бројем текстова (из руског и српског фолклора), као корпус фолклорног, односно народног дискурса (вид. у попису корпуса на крају рада).

1.1.2. Циљ, значај и актуелност рада. – У скуп актуелних аспеката психолингвистичких истраживања новог усмерења улази разрађивање психолингвистичке теорије знања, која укључује разматрање проблема језичке свести, језичке личности и слике света (концепти, метајезичка свест). Актуелност изучавања језичке личности и језичке игре, као њеног мисаоноговорног и метајезичког елемента, одређена је специфичношћу самог објекта и његовим адекватним одражавањем сврховитости водећег принципа савремене лингвистике – антрополошког, који утврђује заокрет од изучавања човековог говора до изучавања *говорећег човека*, уз посебно усредсређивање пажње на језичку личност. Говорна делатност открива јединствене могућности комплексне анализе метајезичког дискурса, који обезбеђује посматрање вербализованих производа говорномисаоне делатности као феномена комуникативне и концептуалне делатности језичке (српске и руске) личности. Феномен *језичке свести* представља део општег проблема – *језик и мишљење*. Метајезичка грађа испољава се као јасно сведочанство језичке националне (српске и руске) самосвести, пружајући могућност реконструкције *светоназорске* (поглед на свет, слика света) усмерености личности у филогенези и онтогенези (колективне и индивидуалне језичке личности). Развој савремене лингвистике,

¹ Душан Радовић је у предговору за поменуту књигу написао: “Ако хоћете извештај са лица места о томе због чега и како настаје МИШЉЕНЈЕ, обратите се малој деци, једним живим и аутентичним сведоцима оног драматичног тренутка кад још неразвијена чула и свест први пут срећу и упознају део по део великог света и први пут могу сама себе да идентификују. (...) Без искуства, без памћења и знања, први пут о в д е, деца пипају очима, ушима, свим чулима, и тим непосредним и бурним доживљајима дају своја, *аутентична имена* (истакла М. К.), вредности и карактеристике.“ (Д. Радовић у *Оловка пише срцем*, Рупник-Рачић, Нешић 1982: 7)

посебно социолингвистике, психолингвистике и лингвистичке прагматике, карактеришу се и повећаним интересовањем за проучавање човекове личности у процесу комуникације. У дисертацији се бавимо истраживањем језичке игре као одраза мисаоноговорне делатности језичке личности и човековог хеуристичког и креативног потенцијала, природно неодвојивих од његових примарних комуникативних потреба. Актуелност дисертације прозилази и из чињенице да је степен заступљености проучавања ЈИ, нарочито ЈЛ уопште, те самим тим и српске ЈЛ у српским научним оријентацијама веома мали, скоро никакав. Ни проблему метајезичких исказа, посебно у наведеном научном контексту, није додељивана значајна пажња код нас. Од српских лингвиста поменућемо М. Радић-Дугоњић, која се у извесној мери бавила проблемом лексичке ЈЛ, углавном руске, и то само као споредним проблемом у оквиру главног – хомонимија и паронимија у руском и српском језику, као и Стану Ристић у коауторству са Дугоњић у књизи *Реч, смисао, сазнање* (Београд, 1999), која је према наведеном проблему показала нешто веће интересовање, али ипак недовољно за његово озбиљније расветљавање. Слично, ни бројни досадашњи покушаји у оквиру лингвистике да се реши проблем значења речи нису били до краја успешни из разлога што се значење речи посматрало само до извесних граница, тј. као статична, у себи и за себе затворена суштина, као апстракција (реч уопште), при чему се занемаривала „жива“ суштина речи, „жива реч живог човека“ (Бахтин 1980), као и иманентна онтолошка повезаност речи и мисли. У наведеној околности видимо разлог за успостављање неприхватљивог становишта одређеног броја данашњих научника у свету (у научној литератури код нас нисмо наишли на неко озбиљније разматрање о овом проблему) који су се бавили и баве се истраживањем говора и мишљења код деце, о немогућности постојања ЈИ у дечјем говору као аутохтоне форме, већ искључиво као формалнојезичке имитације, која само споља подсећа на ЈИ; тиме се говорномисаона делатност деце предшколског узраста поистовећује са истом код менталних болесника и оних са говорним поремећајима. Не можемо се сложити са оваквим мишљењем, те у дисертацији износимо сасвим другачију позицију, коју ћемо настојати да одбранимо управо путем истраживања односа форме и садржаја, значења и смисала речи кроз изучавање оних видова ЈИ које се заснивају на формама одступања од норме, односно, језичким антиномијама и аномалијама.

Резултати истраживања метајезичких исказа са (психо)лингвистичког аспекта обезбеђују концептуалну повезаност лингвистичких и психолингвистичких представа о процесима који се одвијају у језичкој свести у току когнитивне и комуникативне делатности. Теоријски значај наведених тачака огледа се у могућности доприноса истраживања, вршених са теоријских позиција психолингвистике и сродних научних дисциплина, филолозима и лингвистима у настојањима да реше она сложена питања која увек искрсавају код *homo eloquens*, тј. говорећег човека, код језичке личности способне за дубоко промишљање, док практичан значај резултата нашег истраживања видимо у могућности примене у курсевима опште лингвистике, психолингвистике и међукултурне комуникације и то, како у србистици, тако и у русистици.

1.1.3. Методи истраживања. – Данас се у традиционално оријентисаној лингвистици, услед хуманизације савремене науке о језику, константно постављају и формирају такви проблеми и задаци који више не могу да буду решени путем устаљених у науци средстава и метода, већ захтевају примену синкретичких лингвокогнитивних, лингвофилозофских, социо и психолингвистичких метода и начина истраживања. Методи истраживања у овој дисертацији одређени су вишестраношћу посматране и истраживане проблематике. Методичка комплексност омогућена је комбиновањем дедуктивног и индуктивног метода у анализи корпусне грађе и теоријских позиција дисертације, као и наизменичним коришћењем описног метода и метода контекстуалне, функционално-концептуалне, компонентне и интерпретативне анализе, а у оквиру свеобухватне контрастивне анализе на корпусу српског и руског језика. Стога, корпус метода коришћених у дисертацији укључује општенаучне и (психо)лингвистичке методе: а) метод теоријских истраживања (анализе које располажу подацима о начинима презентације ЈЛ, као и описима принципа коришћења језичких средстава од стране носилаца анализираних језика – српског и руског; анализа, синтеза, компарација); б) метод лингвостатистике и (психо)лингвистичког посматрања функционисања језичких средстава у различитим типовима дискурса (контрастивни и метајезички описи, контекстуална деривациона и компонентна анализа, лингвокогнитивна анализа, метод анализе језичке семантике, асоцијативни метод).

1.1.4. Задаци истраживања. – У дисертацији настојимо да одговоримо на неколико врло значајних теоријских и емпиријских питања везаних за индивидуалну и колективну језичку личност (ЈЛ) уопште и посебно српску (у поређењу са руском), као и за језичку игру (ЈИ) у својству метајезичког контекста (рефлексива) у процесу говорномисаоне делатности ЈЛ:

а) издвајање иманентног принципа ЈИ у дечјем говору на основу којег је могуће њено одређење и дефинисање као прецедентне форме ЈИ уопште;

б) објашњење појма ЈИ као метајезичког контекста или рефлексива; класификација и опис средстава реализације ЈИ као метајезичке функције језика (метапоказатељи) и метајезичке рефлексије у српском језику на основу поређења са руским;

в) класификација и опис суштинских обележја ЈИ на основу којих се она може посматрати у својству структуре сликовног (концептуалног) мишљења и метајезичке рефлексије ЈЛ (српске и руске);

г) издвајање и опис услова за одређивање ЈИ као средства значајног за одражавање ментално-рефлексиивних параметара свести ЈЛ у процесу њене говорномисаоне делатности и као функције у смисаоној организацији метајезичког исказа ЈЛ на релацији: *норма / аномалија*;

д) разрешавање дилеме да ли ненормативна употреба језика у дечјем говорно-језичком стваралаштву представља искључиво несвесну активност (тада би постојало подударање са случајевима говорних поремећаја), и према томе, само формалну сличност са појавом ЈИ у говору (језику) одраслих или се, насупротив томе, може тврдити да одступања од норме у дечјем говору и стваралаштву могу бити намерна, смисаона и, као таква, аутохтони облици ЈИ са свим структурним и функционалним својствима која одликују поменути феномен. Будући да у дисертацији заступамо другу тврдњу, наш задатак је да решимо питања којима бисмо показали да у дечјем говору (за разлику од

говорних поремећаја типа афазije, аутизма исл.) девијантна форма може бити производ интенције, односно, свесне игре језиком након усвајања и овладавања нормом;

ђ) одређивање и тумачење разлика између (мета)смисаоне матрице дечјег језика непосредности (алогично мишљење) и мисаоне матрице рефлексивнопосредног језика одраслих (појмовно формалнологичко мишљење) и сходно разлика између дечје реторичке парадигме (доводимо је у везу са Бахтиновом новом реторичком парадигмом) и старе (аристотеловске) реторичке парадигме у говору одраслих (путем анализе корпуса) у сврху стварања услова за тврдњу да се дечји говор и језичко стваралаштво одвијају по законитостима сопствене (самосвојне) реторичке парадигме и аутохтоног језичког система;

е) установљавање система језичких операција којима се организују различити типови ЈИ као метајезичког контекста, у својству говорних, односно, реторичких појава, базираних на колективној језичкој слици српског етноса као темеља функционисања српске ЈЛ (у поређењу са руском);

1.1.5. Хипотеза рада. – Истраживање у дисертацији заснива се на следећим хипотезама:

1. Одступање од нормe у *дечјем говору и дечјем језичком стваралаштву* може бити несвесно (случајно, као и последица грешке) али и *свесно, намерно, смислено*, последица игровне активности, што представља основу да се у овом последњем облику посматра као *поступак за грађење језичке игре* или *говорномисаони чин*; то значи да се дечји говор одвија по законитостима *сопствене (самосвојне) реторичке парадигме*, те представља аутохтони систем (на супрот говору афазичара или аутистичара који на показује никакве одлике самосвојности), а дечје стваралаштво (посебно на фонетском и метричком плану) показује карактеристике поетске употребе речи, чинећи тако њену *прецедентну* форму;

2. *Језичка игра* у дечјем говору, као посебан елемент игре уопште, по *спољашњој форми* представља чисто ритуалну, стандардну активност, али по *унутрашњем садржају*

представља претходно *осмишљено* и *изнутра* организовано деловање, засновано на одговарајућој замисли, на *концепцији поступка (говорномисаоног чина) језичке личности*, те се као такво темељи на њеној намери за постизање циља страног тој спољашњој активности; то значи да је ЈИ у дечјем говору по својој суштини динамична појава и представља процес, будући да је њено иманентно својство чин, деловање, који задржава унутар ње своју целовитост и стабилност, а не инвертирана употреба језика, усмерена превасходно на вербална средства изражавања насупрот садржају.

3. ЈИ, као средство одражавања ментално-рефлексивних параметара свести ЈЛ у процесу њене говорномисаоне делатности и форма базирана на језичким антиномијама и аномалијама (превасходно апсурд), карактерише се *смисаоном природом* као *суштинским својством* које *није иманентан садржај и језичких значења*, те као таква одражава активан (субјективизиран, експресиван) однос ЈЛ према објекту мисли; ова карактеристика истовремено представља урођено својство дечјег говора и дечје реторичке парадигме, услед чега реч у њима добија својства виталности, експресивности и динамичности.

4. *Метајезичност* представља примарно и константно својство ЈИ утемељене на језичким антиномијама и језичким аномалијама: она се увек и обавезно испољава као *језик у језику*, односно, *систем у систему*, те је ЈЛ која употребљава ЈИ као форму свог (мета)исказа, принуђена да уместо елемената нормираног користи (бира) елементе *игровног говора (језика)*, градећи реторичке структуре са деформисаном унутрашњом (мета)смисаоном конфигурацијом, у тој мери, да произилази нарушавање критичних параметара општеприхватљивих и допустивих за дату структуру у (српском, односно, руском) језику.

5. Иза све вишезначности, апсурдности, парадоксалности, бесмислености, околиналне тренутачности и варијантности, односно, метајезичности ЈИ стоји један јединствени *инваријантан (говорномисони) чин* као њен иманентан принцип. Захваљујући овој законитости, у којој се испољава филолошки, тј. лексички карактер чина као принципа, могуће је објаснити све метајезичке исказе изражене у форми ЈИ, а испољене кроз процес који се одвија по моделу: **чин** → **замисао** → **унутрашњи говор** → **завршна**

мисао → **реторичко деловање** → **производ деловања**. На тај начин се варијантним метајезичким замислима индивидуалне па самим тим, и колективне (српске, руске) ЈЛ, даје инваријантан (општи) смисао, чиме се превладава психологизам, индивидуализам и субјективизам.

6. *Парадоксалност, међуоднос (међуповезаност) форме и садржаја*, као и узајамно деловање структура *језичког значења и смисла*, остварених кроз систем семантичких, комуникативно-прагматичких и когнитивних функција, представљају суштинско својство ЈИ као форме *сликовног мишљења и метајезичке рефлексije* којом се пројектује супротност (неподударност) између појава стварности и индивидуалне животне позиције ЈЛ (колективне и индивидуалне слике света), а истовремено и као изражајног средства језичког исказивања категорија на релацији: норма – аномалија – апсурд. Неподударања се могу класификовати као облици предметнолојичких или емоционалноекспресивних неслагања.

7. Насупрот метајезичком контексту у фолклорном стваралаштву, које рефлектује (мета)језичку свест и слику света *колективне језичке личности*, језичка игра као производ ауторског дечјег и књижевног (поетског) стваралаштва, одражава индивидуалну (мета)језичку свест ЈЛ, али као део језичког колектива испољава и свест колективне ЈЛ, па тако представља и део културне самосвести друштва, што значи да изучавање *метајезичких рефлексива*, као носилаца (мета)смисаоног садржаја а вербализованих у индивидуалном стваралаштву путем ЈИ, обезбеђује услове за извођење закључака о извесним *законитостима колективне* (српске и руске) *метајезичке рефлексije и слике света*.

1.1.6. Структура рада. – Наш рад, који се бави психолингвистичким и лингвокогнитивним испитивањем језичке игре као метајезичког контекста (рефлексива) кроз анализу српске и руске језичке личности, садржи шест фундаменталних поглавља, која су применом или формалних или семантичких критеријума, подељена у низ потпоглавља:

I *Увод* – у овом поглављу предочава се теоријско-методолошки концепт рада (предмет, метод, циљ и хипотезе рада), као и основни разлози одабира корпуса на којем је проведена анализа истраживаних појава. Истовремено се износи и теоријско-методолошка основа кроз преглед ставова у подручју истраживања.

II *Психоллингвистика у контексту развоја светске науке* – предмет нашег излагања у овом поглављу је настанак и развој психоллингвистике и њено утемељење као аутохтоне науке унутар других хуманистичких наука, уз изношење упоредног прегледа различитих научних позиција о поменутом питању. Излагање завршавамо разматрањем односа дескриптивног и експланаторног у (психо)лингвистичкој теорији на примеру генеративне граматике Н. Чомског, утемељивача ове научне дисциплине, чији се ставови карактеришу супротстављањем трансформационих модела таксономијским, а генеративне граматике структуралној.

III *Истраживачки проблем у савременој психоллингвистици* – у поглављу се даје попис и опис проблема који се истражују у раду са психоллингвистичког аспекта, а затим се дају основне напомене о истраживачким проблемима као и објашњење коришћених термина.

IV *Унутрашња форма речи и метајезичка рефлексивност унутар поступака језичке игре у анализи српске/руске језичке личности* – у поглављу се најпре предочава теоријско-методолошка подлога разматрања, уз детаљно термилошко одређење истраживаних и анализираних појава, даје се њихов попис и опис (дечји неологизми и народна етимологија; дечји неологизми као поступак у језичкој игри; деривација у функцији језичке игре и граматика – граматичка транспозиција као поступак за грађење ЈИ; психоллингвистички аспект деривационих поступака народне етимологије и дечјих неологизама у анализи руске//српске ЈЛ: колективне/индивидуалне;), а затим се проводи детаљна лингвокогнитивна функционална анализа истраживаних проблема на одабраном корпусу.

V *Концептуално-функционални приступ у анализи језичке игре кроз призму Бахтинове нове реторичке парадигме* – и у овом поглављу прво се даје подробно теоријско-методолошко разматрање и тумачење истраживаних појава и позиције са које се врши истраживање, уз увођење и објашњење нових оперативних термина као механизма истраживачког (методолошког) поступка и анализе; даје се затим попис и објашњење фундаменталних параметара и критеријума на основу којих се проводи анализа и врши издвајање, класификација, опис и тумачење анализираних и испитиваних појава (прецедентност и прецедентни феномени; прецедентни текст као прецедентни феномен; језичка игра у дечјем дискурсу као прецедент поетске употребе речи и полифункционалност дечјих творевина као услов прецедентности; околиналана деривација и језичке антиномије у дечјој реторичкој парадигми као опозиција норма/аномалија у функцији прецедентног модела ЈИ;), а све то кроз призму Бахтинове нове реторичке парадигме, на сва три дискурса који чине одабрани корпус.

VI *Закључак* – у овом поглављу дајемо закључна разматрања о испитиваним проблемима (језичка игра као метајезички контекст, односно рефлексив у анализи језичке личности – руске/српске, унутрашња форма речи, дечја реторичка парадигма и деривација дечјих неологизама/околинализама у функцији поступака за грађење језичке игре, прецедентни феномени и прецедентност језичке игре у поетској употреби речи).

Осим ових поглавља, као фундаменталног дела, рад садржи и корпус (списак свих библиографских јединица коришћених у раду) из којег су ексцерпирани примери, списак литературе, као и резимеа на српском и руском језику.

2. Теоријско-методолошка основа истраживања

2.1. Преглед ставова у подручју истраживања

2.1.1. Интегративност научних приступа у подлози истраживања. – Препознатљиву особеност хуманистичких наука последњих деценија представља трагање за смисаоним и језичким доминантима етнокултуре и личности или, посматрано са аспекта истраживања примењеног и у нашој дисертацији, колективне и индивидуалне језичке личности и слике света. У руској лингвистици појам *језичка личност* међу првима је формулисао В. В. Виноградов (почетком двадесетог века), истичући као његово битно својство способност грађења система, уз истовремено садржавање у себи индивидуалних и колективних параметара. Указао је на сврховитост разматрања индивидуалног говорног искуства (*parole*) као подручја стваралачког развоја језичке личности. Ипак, овај појам је у светској науци још увек остао нејасно одређен (што можда представља један од разлога слабог изучавања код нас), иако су га још пре нешто више од двадесет година увели у широку научну употребу руски научници Ј. Н. Караулов (1987) и Г. И. Богин (1984), те су од тада разрађивању наведеног проблема посвећена бројна научна истраживања. По Ј. Н. Караулову (1987), језичка личност се поима као целокупност човекових способности и карактеристика које условљавају стварање и перцепцију говорних творевина (текстова) и разликују се по а) степену структурно-језичке сложености, б) дубини и тачности одражавања стварности, в) одређеној циљној усмерености. Са семиотичког аспекта ЈЛ може бити структурисана као текст (Бахтин, Караулов, Красних), односно, посматра се као систем и структура који представљају истовремено изоморфно организовање поља и имају централно-периферну парадигму односа међу елементима. Текстовна пројекција ЈЛ садржи две основне категорије: спонтаност (несвесност) која је корелативна с појмом свакодневног, обичног дискурса и иконичност, корелативна с појмом уметничког (Јакобсон, Лотман), при чему се како у свакодневном говору, тако и у уметничком језику могу прожимати својства оба дискурса. Следи да у колективној (националној) ЈЛ егзистирају два основна типа: *лингвонормативни* и *лингвокреативни*, што је битан услов

остваривања корелације норме и креације у комуникативној структури ЈЛ. Будући да индивидуална ЈЛ произилази природно из колективне ЈЛ, она представља самим тим и део одређене друштвене (националне) културе, па као таква посредује у сваком појединачном (националном) језику и појединачном (националном) типу комуникације. Ово је разлог за увршћивање ЈЛ као објекта и предмета истраживања у сферу научног интересовања теорије језика и теорије комуникације.

У лингвистици XX века доминирао је интерпретативни приступ, а њега данас све више замењује *когнитивно-комуникативна парадигма знања, уграђена у основу психолингвистичких истраживања* (Кубрјакова 1995, Слишкин 2004). Све уочљивија појава је заснивање научних приступа на антропоцентричности и широком искоришћавању (психо)лингвистичке анализе при разматрању мишљења, језика и говора у динамици њиховог међуделовања у комуникативном процесу. Остваривање менталне реконструкције стварности врши се путем језичког обрађивања спољашњих сигнала у виду језичке слике света, испољене у својству једног од моделујућих система етнокултуре (Фрумкина 2001), што представља значајан допринос у истраживању услова међукултурне комуникације. Овакав приступ захтева и нову методолошку позицију која призилази из филозофског тумачења концепта (слике света) у својству резултата емпиријског и језичког искуства ЈЛ, као и системског динамичног поимања језичке свести, говора и комуникације. Стога се научни приступ, из којег произилази методологија истраживања у нашој дисертацији, заснива на интегративном изучавању говорномисаоних механизма настајања исказа уопште и метајезичких исказа као посебности у форми ЈИ у процесу говорномисаоне делатности ЈЛ. У ту сврху неопходно је коришћење података и резултата сродних научних дисциплина, при чему интегрална представа о мишљењу и језику, говорној делатности и комуникацији пружа ту могућност.

Појам *језичка слика света* производ је учења В. Фон Хумболта (1988), као и хипотезе Сапира и Ворфа (Ашић 2011) о лингвистичкој (језичкој) релативности. У руској лингвистици сличне идеје заступали су Апресјан, Арутјунова, Карасик и др. бавећи се превасходно истраживањем кључних концепата једне културе, спорадично или сасвим одсутних у некој другој. Оно што је за наше истраживање релевантно огледа се у мишљењу да централну фигуру језичке слике света представља човек (говорећи човек или језичка личност) испољавајући се с једне стране, као извор концепата, а с друге, као

субјекат говора, користећи у језику поступак персонификације за именовање физичких својстава предмета или појава. На тај начин, на основу својстава перцепције фундаменталних категорија човековог бића – времена и простора, у свести ЈЛ омогућено је постојање појмова типа *време, модалност, пропозиција* исл.

Истраживање основног предмета наше дисертације неизоставно се ослања и на изучавање проблема *значења речи, посебно њеног унутрашњег (мета)смисаоног садржаја*. Питањем значења, као основним предметом лингвистичких истраживања, бавили су се многи лингвисти у свету (Ф. де Сосир, Џ. Остин, Ч. Фриз, Ч. Филмор, Л. Блумфилд, идр), при чему се у дисертацији ослањамо углавном на концепције руске лингвистичке школе (А. А. Потебња, Ј. Бодуен де Куртене, Л. В. Шчерба, В. В. Виноградов, О. С. Ахманова, В. А. Звегинцев, А. Вежбицка, Ј. Д. Апресян, В. Г. Гак, Н. Д. Арутјунова, Р. Јакобсон, идр). Наведеним проблемом бавили су се и многи истакнути филозофи, психолози, психолингвисти и лингвофилозофи (В. Хумболт, Ж. Марузо, Л. Витгенштајн, Г. Шпет, Л. С. Виготски, М. М. Бахтин, А. А. Леонтјев и др.). Истраживања последњих година, посебно у руској научној оријентацији (В. П. Бељањин, Ј. Н. Караулов, Ј. Е. Прохоров, Ј. А. Сорокин и др.), указују на сликовну (представну) структуру не само човековог језика већ и његове сазнајне делатности; ово је условило интересовање савремене лингвистике за *језичку игру* као феномена онтолошки повезаног са личношћу и језиком кроз одражавање међусобне условљености мишљења и особености језичке реализације. Поједини видови ЈИ, чија је изразита особеност изражавање категорија на релацији: норма – аномалија – апсурд, имају функцију јасног пројектовања противречних односа између појава стварности и животне позиције одређене ЈЛ. Из дате околности произилази значај ЈИ, као начина одређења својстава ЈЛ, за проницање у дубине језика.

2.1.2. Преглед досадашње домаће и стране литературе о проблемима истраживања. – Теоријско-методолошку основу дисертације представљају битне идеје које се односе на опште суштинске карактеристике ЈИ и ЈЛ, а огледају се у одређењу ЈИ као вида адогматског говорног понашања у чијој је основи намерно нарушавање језичких канона, битних за препознавање стваралачког потенцијала ЈЛ. Истражујући ЈИ са психолингвистичког аспекта, уважавали смо позиције предочене у радовима Л.С. Виготског, А. А. Леонтјева, Н. Д. Арутјунове, В. Г. Гака, Е. А. Земске, Ј. Н. Караулова, А.

Д. Шмељова, Е. Ф. Тарасова, В. Красних, Т. А. Гридине, О. С. Ахманове, И. А. Зимњеј, И. Н. Горелова, К. Ф. Седова и др. научника. Проблем односа *човека и језика* представља један од главних предмета изучавања у оквиру лингвофилозофије, што је условило наше опредељење и за филозофску основу из које прозилази приступ решавања одговарајућих лингвистичких проблема у сврху објашњавања аномалних и метајезичких исказа у функцији поступака и средстава за грађење ЈИ. Лингвистичка средства у функцији грађења ЈИ корелативна су са узајамним деловањем лексичких и синтаксичких фактора, као и са разним видовима предметнологодичких или емотивноекспресивних неслагања.

Мада се научници различитих хуманистичких дисциплина у свету (код нас још увек веома ретко) константно осврћу на проблем језичке личности, за њега још увек није нађено решење са задовољавајућим степеном целовитости и конкретности. Покушаји савремене теоријске лингвистике да решава наведени проблем помоћу традиционалних граматичких средстава нису нарочито перспективни, будући да садржајна и аксиолошка суштина ове структуре (и система) може да буде испољена само у њиховом комплексном расветљавању, тј. са аспеката таквих области знања као што су социо, когнитивна и психолингвистика, лингвофилозофија (филозофија језика), етно и антрополошка лингвистика и лингвокултурологија. Слично је и са бројним и константним покушајима у решавању проблема значења речи. Парадокс досадашњих лингвистичких приступа у истраживању речи произилази из две пресудне околности: прво, усвојено је становиште о нераскидивој повезаности језика и мишљења, речи и мисли, али су се, с друге стране, реч и мисао истраживали, и још увек се у неким приступима истражују, као аутохтони и међусобно независни феномени. Да би се изашло из ове противречне ситуације, неопходно је, у духу Л. В. Шчербе (1974, 1975), признавање језичких структура у својству непосредних менталних пројекција, или дијалектичке формуле Л. С. Виготског (1977) да однос мисли и речи није предмет него процес који представља кретање од мисли ка речи и обрнуто: од речи ка мисли, што би директно указивало на њихову онтолошку повезаност, односно, повезаност језика и мишљења. Због околности да се феноменолошка суштина речи налази у фокусу истраживања у оквирима савремене когнитивне и психолингвистике (Н. Чомски, Н. И. Жинкин, А. А. Леонтјев, Ј. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов, А. А. Заљевскаја, И. А. Зимњаја, Т. В. Ахутина, В. А. Пишћалњикова, Л. В. Сахарниј и др.) определили смо се да уз два кључна за нашу дисертацију научна приступа (психолингвистички и

Бахтинова нова реторичка парадигма), у сврху остваривања што целовитијег истраживања, као фундаментални елемент теоријске подлоге уврстимо и феноменолошки приступ (В. Хумболт, Л. Витгенштајн, Г. Г. Шпет, М. М. Бахтин, А. А. Леонтјев, А. Н. Леонтјев идр.) Ова научна концепција претпоставља посматрање речи са аспекта њеног испољавања у свести језичке личности, те су неки од кључних појмова, неопходних за тумачење истраживаних феномена, следећи: *рефлексивност речи, суштински смисао (смисаона суштина), смисаоне везе и међуделовања, (мета)смисаона матрица, динамика и еволуција смисаоне слике речи.*

У дисертацији, осим са већ поменутих, кореспондирамо и са научним позицијама разрађеним у радовима наших научника у оквирима *науке о језику*: Милош Ковачевић, Радоје Симић, Јелена Јовановић-Симић, Тијана Ашић идр, нарочито се ослањајући на истраживања о језику дијалога и реторичка, тј. лингвостилистичка разматрања М. Ковачевића изнета у његовим многобројним радовима и књигама од којих издвајамо: *Стилске фигуре и књижевни текст* (Београд 1998), *Стилистика и граматика стилских фигура* (Крагујевац 2000), *Стилска значења и зрачења* (Ниш 2011). При истраживању и издвајању битних карактеристика језичке слике света српске ЈЛ допуњавали смо се књигом Д. Мршевић-Радовић *Фразеологија и национална култура* (Београд 2008), као и другим њеним књигама и радовима са сличним предметом изучавања, а такође и књигама Ј. Јовановић-Симић у којима се бавила истраживањем српских народних пословица: *Синтакса и стилистика српских народних пословица, књ. 1 и 2* (Београд 2006), *Књига српских народних пословица, 1 и 2* (Београд 2006). Изузетан значај за истраживање говора и мишљења код деце са аспекта проблема којим се бавимо у дисертацији видели смо у радовима А. Костића, посебно у књизи *Когнитивна психологија* (Београд 2010) у оном делу у којем се разматрају проблеми језика, односно, перцепција говора и когнитивна обрада појединачних речи, као и обрада морфологије, синтаксе и карактеристика језичке комуникације. Наша истраживања захтевају и уважавање научне концепције А. Н. Леонтјева о реконструкцији, анализи и интерпретацији садржајне структуре речи и учење о рефлексивности свести, речи и језичком егзистирању ЈЛ у целини. Говорномисаона делатност ЈЛ темељи се на рефлексивности речи као носиоца и ствараоца смисла и у директној је вези са усмереношћу, набојем и потенцијалом деловања мисли израженој у њој. Примена овог приступа омогућава поимање настајања мисли у речи (ретор[ичар],

говорник,) и речи у мисли (реторант), као и откривање унутрашње конфигурације речи путем анализе њеног (мета)смисаоног садржаја. Истраживање речи у условима динамичности, смисаоне покретљивости и променљивости ствара основу за пребацивање феномена језичке игре у менталнорефлексивни простор и ниво посматрања, услед чега се ЈИ истражује у својству рефлексивне игре у функцији фундаменталне основе и принципа говорномисаоне делатности ЈЛ. И на крају, пошто се целокупно наше истраживање врши кроз призму Бахтинове нове реторичке парадигме, консултовали смо богату литературу у којој су изнети или Бахтинови лични ставови или ставови о његовом учењу. Приступ М. М. Бахтина може се детерминисати (што је и сам Бахтин учинио), као металингвистички, будући да представља додирну тачку чисте филологије и лингвистике. То значи да у различитим хуманистичким дисциплинама има значај физиолошког фундамента: лингвофилиозофији и културологији, социо и психолингвистици и др. дисциплинама на чије приступе се ослањамо у истраживању.

II ПСИХОЛИНГВИСТИКА (ПЛ) У КОНТЕКСТУ РАЗВОЈА СВЕТСКЕ НАУКЕ

1. Психолошке основе лингвистичке теорије Јана Бодуена де Куртенеа као пионирски допринос настанку психолингвистике

1.1. Уводне напомене

У овом одељку настојали смо, пратећи упоредо развој Бодуенове лингвистичке мисли и савремена дешавања у науци о језику, да укажемо на места у којима се његова лингвистичка мисао додирује са савременом. Предмет рада су психолошке основе Бодуенове лингвистичке теорије које су утрле пут зачетку и развоју нове научне гране – психолингвистике, а темеље се на његовом поимању језика као функционалне психосоцијалне појаве.

У учењима Казањске школе, чији је најеминентнији представник управо Јан Бодуен де Куртене, срећемо прве формулације у којима се наслућују основне идеје модерне лингвистике. Бодуенов животни пут, сложен за та времена, сведочи о крајњој живости и покретљивости духа, као и о потпуном одсуству животног конзерватизма који је био одлика тог доба. Снажан унутрашњи склоп био је чврста основа на којој су се развила нека битна својства његове научне физиономије: није био ничији ученик, није строго припадао ниједној оријентацији, сам себе је називао аутодидактичаром. Бодуен је у односу на сва битна питања одлучно заузимао сопствену, нестереотипну позицију. У науци се то изаражавало у непоколебљивој борби са преувеличаним ауторитетима, учмалошћу и рутином, као и са научном надменошћу и таштином, а нарочито са покушајима фалсификовања науке. Битна својства Бодуена као научника огледају се у безусловној оригиналности и самосталности мисли, склоности уопштавањима, услед чега се није губио у ситницама, нити се задовољавао само констатовањем чињеница.

Бодуенов психологизам (Куртене 1988), који се провлачи као главна нит кроз целокупно његово научно и књижевно стваралаштво, а који је он сам сматрао својом суштинском особеношћу, с једне стране представља начин да се удаљи од наивне материјализације језика, а с друге је био облик реаговања против механицистичког натурализма у лингвистици. Стога тај психологизам, мада би се на први поглед могао учинити таквим, ипак није филозофска основа његовог лингвистичког погледа на свет; то је пре свега био психологизам *sui generis*. Будући да је инсистирао на неопходности признавања несвесних процеса прибегавао је, како је сам је истицао, психолошкој терминологији због немогућности да понуди другу, адекватнију услед тадашњег стања науке. Бодуенова научна радозналост није се сводила само на лингвистичка питања. Тежио је да сваку појаву сагледава и прочитава са свих битних аспеката, те је сходно томе антиципирао различите путеве и правце којима је кренула лингвистика нашег времена. Навели бисмо фонологију, неуролингвистику, примењну лингвистику, пручавање језичких савеза и нарочито, психолингвистику. Намера нам је да у раду представимо основне Бодуенове идеје кроз које се провлачи нит психологизма и које по нашем мишљењу, осим што представљају суштину његових лингвистичких погледа и идеја, граде и основу за успостављање и формулисање нове научне гране – психолингвистике.

1.1.1. Настанак и издвајање ПЛ као посебне дисциплине. – Иако су психички процеси произвођења и разумевања језика у дугом периоду заокупљали научну пажњу лингвиста², појава психолингвистике као посебне дисциплине новијег је датума. Први покушији објашњавања језичких појава и њихових промена уз помоћ психолошких теорија одликују се историјском преокупацијом лингвиста који су те покушаје правили, углавном бавећи се историјском лингвистиком. Управо та околност била је главни разлог немогућности стварног коришћења психолошких метода и резултата у научном проучавању језика. Било је неопходно раздвајање плана дијахроније од плана синхроније у сврху што адекватнијег доприноса психологије разумевању природе језика. Закони дескриптивне лингвистике и функционисања језика, уз апстраховање еволутивног кретања довели су до револуционарних проучавања у двадесетом веку, која се не могу

² Асоцијативна психологија Мориса Лазаруса и Хермана Штајнтала; психологија језика Вилхелма Вунта; Ј. ван Гинекан; Ото Јасперсен и други.

приписати искључиво Фердинанду де Сосиру (Сосир 1989), већ се огледају пре тога у делу Бодуена де Куртенеа. Де Сосир је читао његова дела и изражавао је жаљење што је његов претеча био непознат већини западних научника.

Бодуен је инсистирао на услову, за који се касније испоставило да представља битан моменат у конституисању психолингвистике као посебне научне дисциплине, на потреби да се лингвистика „очисти“ од психолошких разматрања и развије се као аутономна наука чији је предмет проучавање језичких система. У форми посебне лингвистичке дисциплине (о чему ће детаљније да се говори у наредним поглављима) психолингвистика је заснована 1953. године у САД. Нуклеус њеног изучавања је човек у процесу комуникације, а у вези с тим психолошке и физиолошке појаве као главни пратиоци његовог учествовања у том процесу. Настојаћемо да издвојимо суштинске елементе, ставове и појаве који су предмет психолингвистичких истраживања, а који се по нашем мишљењу, могу препознати као одраз Бодуенових лингвистичких разматрања и закључака. Прво, психофизиолошки процеси одашиљања и примања говора као начин организације нервног система човека, из чега следи да је одговарајући сплет нерава сагласан адекватном нивоу језичке организације. Језичке јединице се преко психофизиолошке активности укључују у сигнале који носе неко значење. Ову активност омогућава интегрисање односа на различитим језичким нивоима – фонолошком, морфолошком, синтаксичком, семантичком. Друго, однос према послатом или примљеном саопштењу посматра се са културно-социјалног аспекта на коме се обликује индивидуална психологија. Ово подразумева вођење рачуна о феноменима културе у вези са комуникацијом. Потпуно споразумевање међу људима је могуће у условима изграђивања психологије личности на истим облицима културе, као и на подударању идејног света човека (говорника и слушалаца). То значи да у тренутку говорног акта идејни свет комуниканата не би требало битно да се разликује од онога о чему се саопштава, јер у супротном саопштење не би могло да направи дубљи продор у човекову свест. Треће, предмет психолингвистичких истраживања постаје изучавање и објашњавање индивидуалних карактеристика личности (из чега се даље развија идеја о језичкој личности) као битног фактора комуникације: оне директно утичу на стварање специфичних карактеристика самог саопштења.

Са становишта психологије не придаје се велики значај томе да ли се комуникација заснива на језичким конвенцијама, коришћењу датог система изражавања или неком другом, неконвенционалном начину споразумевања. Насупрот психологу, лингвиста у тој разлици види значајни предмет истраживања и управо та чињеница представља суштинску границу између ова два научна приступа. На тој граници настао је трећи, свеобухватнији приступ – психолингвистички. У наредним параграфима предочавамо оне делове Бодуенове лингвистичке мисли за које сматрамо да представљају додирну тачку са наведеним појавама и феноменима који су постали базични предмет изучавања психолингвистике као нове научне дисциплине.

1.2. Основне поставке Бодуеновог психологизма

У приступној беседи на Петроградском универзитету која је углавном програмског карактера, Бодуен је изнео своју основну идеју, а из ње су и у каснијим радовима били извучени и представљени сви значајнији елементи његове лингвистичке теорије. У реферату о Аугусту Шлајхеру (1870) дао је критику схватања језика као организма и већ из тога се могу извући главне формулације Бодуеног научног схватања. Настојао је да омеђи границе лингвистике³ као науке и сходно томе да покаже шта од ње треба да се очекује, као и шта представља њену суштину (лингвистика уопште)⁴. Други део предавања је покушај одређивања природе те науке, односно природе језика (језик уопште)⁵. У дефинисању лингвистике као науке пошао је од заблуде⁶ многих граматичара који су сматрали да је лингвистика наука о томе како се правилно говори и пише на одређеном језику. Група ових граматичара обично је тако и дефинисала предмет своје науке. Бодуен је истицао да има пуно право указивања на то да таквом дефиницијом и одговарајућим односом према језику искључују граматику из скупа наука и прикључују је вештинама, што значи да је њихов циљ да се теорија примени у пракси. По његовом

³ И упоредне граматике индоевропских језика као њеног дела.

⁴ А посебно упоредна граматика индоевропских језика.

⁵ Претежно индоевропски језици.

⁶ По његовом мишљењу.

мишљењу вештини су својствена техничка правила и упутства, а науци уопштавања чињеница, закључци и научни закони. На сличан начин објашњава и језик наспрам науке о језику; и у овом случају се може говорити о вештинама чији су предмет или језик уопште или поједини језици. Све те вештине се могу свести на три групе: 1) примена научних достигнућа сходно животним потребама; 2) потребе свакидашњице, тежња да односи међу људима буду пријатнији, једноставнији и лакши, тежња да се створи заједнички орган за књижевност народа; 3) осим тих лингвистичких вештина из области узајамних односа науке и живота, теорије и праксе, постоји и вештина у самој науци, вештина њене реализације, једном речју, техничка страна науке.

Из овога следи да су главни услови истинског остварења науке довољна количина материјала и одговарајући научни метод. Граматичари чије мишље посматра као заблуду⁷ тврде да се снабдевање довољном количином материјала може остварити само проучавањем појава, стварањем од њих научних чињеница, чиме би се одредио предмет истраживања. Шлајхер сматра да искључиво ваљано познавање језика може да буде основа бављења лингвистиком – лингвиста је дужан да се што темељније упозна са језицима који су предмет истраживања.

Што се тиче научних метода, граматичари којима опонира истакли су два основна: 1) истраживање и извођење закључака из чињеница; 2) презентовање научних резултата и њихово саопштавање другима у настави. Научни ставови и погледи ових граматичара навели су Бодуена да се запита да ли ће предмет лингвистике бити један од поменутих праваца практичне стране те науке? Значи ли то да ће се она свести на правила и „рецепте“ за наставу читања и писања, правописна правила, чишћење и побољшавање језика његовом применом у свакодневном животу, а предавања на излагање технике, методике, пропедевтике? Његов одговор на сва та питања био је одричан. Истицао је да предмет лингвистике није ни вештина, ни пракса, ни техника, већ пре свега наука, теорија, научно знање. Треба подвући да је при томе, под посебном науком подразумевао „вежбање људског ума на укупности (комплексу) у одређеном степену истоврсних чинилаца и појмова.“ (Куртене 1988: 38)

Разлика између практичног правца и науке најјасније се може уочити у упоређивању циљева и начина остваривања у свакоме од њих. Чињеница да практични

⁷ Нарочито се осврће на ставове Аугуста Шлајхера.

правац има за циљ што течније и слободније овладавање страним језицима, али пасивно, са што мањим учешћем свесног фактора, указује на то да је овај пасиван однос према страним језицима и способност подражавања сасвим супротан науци. Међутим, наука има за циљ прикупљање и осмишљавање чињеница на основу самосталног размишљања. По Бодуеновом мишљењу лингвистика проучава живот језика у свим његовим манифестацијама, повезује језичке појаве, уопштава их у чињенице, утврђује законе развитка и постојања језика и тражи *снаге* које то покрећу. Психологизам Бодуена можемо да препознамо у његовом увођењу и тумачењу назива *силе*. Дефинише их (Бодуен 1988: 43) као опште узроке, опште факторе којима је одређен развој језика и којима су условљени његово устројство⁸ и организација. Силе су, између осталог: 1) навика, тј. несвесно памћење; 2) тежња ка лакшем; 3) несвесно заборављање и неразумевање онога што човек свесно није ни знао и онога што свесно није ни могао да разуме, али не „јалово“ и негативно заборављање и неразумевање, већ продуктивно и позитивно заборављање и неразумевање. Ово доводи до стимулсања несвесних генерализација у новим правцима, што утиче на стварање нечег новог; 4) несвесна генерализација, *аперцепција* – сила помоћу које народ сврстава све појаве душевног живота у извесне опште категорије. Бодуен наводи пример: нека реч има облик чија је веза са другим истоветним или сродним речима или облицима заборављена у народном осећају, стоји издвојено у језику док на њу не изврши утицај нова породица речи или категорија облика преко творбе речи, аналогичне исл; 5) несвесна *апстракција*, несвесно уопштавање, несвесна тежња ка рашчлањивању и диференцирању.

Наведене силе имају двојаку основу: 1) чисто физичку страну језика – то подразумева да је језик изграђен од звукова и сазвучја. Физичка страна је условљена устројством народа и под сталним је утицајем силе тромости (*vis inertiae*); 2) народни осећај за језик. Бодуен истиче да овај осећај није субјективна илузија и фикција, већ стварна, позитивна категорија (функција), која се објективно може утврдити и доказати помоћу чињеница на основу својих својстава и манифестација. Дакле, на основу свега до сада реченог може се закључити да се у језику издвајају два битна елемента, који су чврсто међусобно повезани: *физички* и *психички*. Физиологија (анатомија и акустика) и

⁸ Термину *устројство* могао би да одговара термин *структура*, који су лингвисти касније усвојили и користили.

психологија се баве апстрактном анализом процеса на којима се заснивају силе, закони и живот језика уопште. Међутим, овде треба посебно нагласити да постоји строго одређени објекат који је предмет испитивања лингвистике и да се у њему у ствари, испољавају физиолошке и психолошке категорије. То значи да се ни физиолог ни психолог никада не баве већином питања којима се бави истраживач језика. Даље следи да и лингвистика заслужује признавање статуса самосталне науке, што упућује на то да је не треба мешати ни са физиологијом ни са психологијом. Бодуен напомиње да све науке уопште узев, чине само једну науку чији је основни предмет *стварност*.

Из анализе предмета лингвистике као науке природно произилази суштинско питање: *шта је то језик?* У покушају да што прецизније одговори на ово питање, сматрао је да најпре треба категорично да одбаци предрасуде неких научника⁹ да је језик организам. У вези с тим тврди да главне противуречности могу нестати уколико се уместо персонификативно употребљене речи организам (у значењу биће које заузима изван простор, храни се, размножава се и може да се додирне) употреби „функција организма“ (у значењу последица делатности органа). Бодуен напомиње: „Запажања о неком организму можемо да вршимо очима, језик пак перципирамо слухом; он нам је пред очима само када је у књигама, али то није језик него његова слика помоћу знакова (слова и сл). Организам је увек присутан; он постоји непрестано од тренутка рађања до почетка његовог распадања које се назива смрт. Језик као целина постоји само *in potentia*. Речи нису тела нити су удови тела: оне су комплекси звукова који имају значења и као такве их срећемо само онда када човек говори а као представе сазвучја која имају значење оне постоје у мозгу, у човековом интелекту, само онда када он помоћу њих мисли.“ (Куртене 1988: 63) Постојање језика зависи од говора и при том чину може се посебно запазити покрет његових органа који изазива кретање ваздуха. Различити покрети који стварају код оних који слушају и говоре разне утиске, повезани су са одређеним представама у глави, како говорног лица, тако и саговорника. Ове научне ставове Бодуен образлаже полазећи од критике научних заблуда појединих граматичара¹⁰ да реч има две стране: звуковни облик и функцију који се као тело и дух у природи никада не срећу одвојено, па је у стварности немогуће њихово одвајање без последице да буду уништени. Из овога следи да

⁹ Аугуст Шлајхер.

¹⁰ Јохан Шмит.

су форма и садржај, звук и мисао нераскидиво повезани једно с другим, тако да би промена једног од та два дела свакако изазвала одговарајућу промену и у другом делу. Бодуен исправља овакво схватање језичке природе и тврди да ту „недостаје нешто што повезује звучање и значење, а то је представа сазвучја као унутрашњег одраза спољашње стране речи. Тај недостатак је последица проучавања језика изван његове везе са организмом човека. Било би занимљиво сазнати где се конкретно налази обавезни звуковни облик у процесима мишљења, писања, који ипак нису могући без такозване функције речи: ти процеси се врше путем спајања представа предмета (значења) са представом сазвучја (у писању и са представом видљивих облика које прате одговарајући покрети руке), али без чујног сазвучја.“ (Куртене 1988: 64) Дакле, по Бодуеновом мишљењу произилази да поимање језика као организма одвојеног од човека као његовог носиоца представља научну предрасуду и грешку.

Из досадашњег прегледа може се уочити Бодуенов функционални концепт језика који се ослања на психолошка објашњена језичких појава. У анализама и разматрањима о језику примећује се да је фундаментална тачка на коју се ослања релација *човек – психа – језик*. Језик је дефинисао на следећи начин: „Језик је чујни резултат правилне активности мишића и нерава“, што значи да је „језик једна од функција људског организма у најширем смислу те речи“ или „језик је комплекс артикулисаних звукова и сазвучја који носе значења и које удружује у једну целину инстинкт извесног народа [као комплекса (скупа) јединки које имају способност осећања и несвесног уопштавања], који се подводе под исту категорију, под исти видски појам на основу заједничке припадности језику.“ (Куртене 1988: 65-66)

Ужа Бодуенова интересовања углавном су била фонолошка и фонетска што је директно утицало на то да полазна тачка његових општелингвистичких истраживања буде човек, појединац, психофизиолошка страна његовог идиолекта. У таквој лингвистичкој мисли та чињеница се јавља као предуслов за разумевање функционално-комуникативних и друштвено-историјских аспеката језика као социоекта. Дакле, психички елемент у језику и наглашавање психичке суштине језичких појава су на првом месту у његовим лингвистичким истраживањима и образлагањима. Он истиче да је „суштина људског језика искључиво психичка. Постојање и развој језика условљени су чисто психичким законима. У људском говору или у језику не може бити и нема ниједне појаве која уједно

не би била и психичке природе.“ (Куртене 1988: 89) Као последица оваквог научног приступа дошло је до увођења термина *фонема* у значењу психички живе фонетске јединице. Говорење и слушање су пролазне природе па је за њих довољан термин *глас*, који означава „елементарну изговорну јединицу која изазива јединствен акустичко-фонетски утисак.“ (Куртене 1988: 92) Међутим, уколико се посматра стварни језик који у свом континуитету постоји само психички, као свет представа, тада појам гласа није више довољан. Из такве потребе се и развио термин фонема у значењу психичког еквивалента гласу. За разлику од гласова, међу којима не постоји психичка већ физиолошка разлика, настала из услова изговарања, фонема је, са језичког аспекта, јединствен, недељив антропофонични лик који настаје од читавог низа истих и јединствених утисака, асоцираних са акустичким и фонационим (изговорним) представама. Дакле, „фонема је јединствена фонетска представа која настаје у души психичким стапањем утисака добијених изговарањем истог гласа.“ (Куртене 1988: 93)

Из овог функционалистички утемељеног приступа фонемима извире Бодуеново динамичко и функционално схватање језичког бића. У тесној вези са термином фонема је термин *морфема*. У односу на дотадашње рашчлањивање речи на формате, морфема је општије природе. Морфеме су представе о одређеном елементарном гласовном низу који носи значење или „најједноставнији психичко-језички елементи у звучном руху и њихови спојеви.“ (Куртене 1988: 79) Морфологија је део граматике која се бави објашњењем главних, централних елемената (коренова) речи, односима унутар речи и њиховим показатељима, њиховим местом у односу на главни елемент, настајањем знаковних делова или елемената речи и сл. Следи да је морфологија у ужем смислу наука о речима и деловима који их чине. Иза ње долази синтакса, тј. наука о реченици као јединици и као величини састављеној од речи. Морфологија у ужем смислу и синтакса, по Бодуеновом тумачењу, чине *морфологију у најширем смислу*. Сам психички садржај, представе су повезане са језиком и крећу се у његовим облицима иако су суштински независне. Њиховим истраживањем се бави посебан део граматике: *семасиологија – наука о значењима*. Она проучава одраз спољашњег и унутрашњег света на људску душу изван граница језичких облика.

Свака наука оперише представама и појмовима. „Свет може да пружа грађу за мишљење само утолико уколико се прерађује у представе и појмове, уколико може да се

смести у главу човека који мисли, а којој је својствена психа.“ (Куртене 1988: 202) Чињеница да „душе“ не могу да међусобно опште непосредно, већ употребом средстава која делују на чула, упућује на неопходност захтева да психологија увек узима у обзир како физичке тако и физиолошке појаве. Сходно томе, живот живих организама има два лица: једно окренуто спољашњем свету, природи, а друго личности, психи човека. У области лингвистике постоје функције, процеси и утисци који повезују човека са спољашњим светом. Они су углавном пролазни и као такви представљају предмет проучавања у природним наукама. Међутим, уколико постану сталне представе које постоје у континуитету, тј. константно у човековој души, тада се могу сматрати предметом лингвистичког проучавања.

Бодуен термине *звучање*, *звук*, *резонанција* сврстава у пролазна остварења језичког мишљења, па самим тим и у термине природних наука. Насупрот њима, у области језичког мишљења које се базира на индивидуалној и колективно-индивидуалној људској психи, треба увести нове термине као њихову замену: *фонема*, *кинема*, *аксума*, *кинакема*:

а) *фонема*, као психички супститут звука из света природе, као фонетска јединица језичког мишљења која реално постоји и добија конкретна остварења; осим ње – њени саставни елементи који аналитичким мишљењем могу бити издвојени, али не могу да буду свесно издвајани у процесу језичког општења;

б) *кинема*, термин који се односи на изговорну, фонациону страну језичког мишљења;

в) *аксума*, најједноставнији психички елемент у аудитивној области, у области слушне перцепције;

г) *кинакема*, као спој, у сложеној дволикој представи, изговорне, фонационе стране са слушном аудитивном страном.“ (Куртене 1988: 203)

Ово се односи на психологизирану језичку акустику. Упоредо с тим, Бодуен говори и о психологизираној језичкој оптици у писмено-визуелној области. Ту уводи термин *графема* уместо *слова*. Овај термин, као и њему слични, означава остварења графема и њихових елемената у свету оптичких утисака који су повезани са друштвено-језичким животом. Бодуен у остваривању језичког мишљења у области механичко-акустичких и механичко-оптичких појава запажа изузетно велику променљивост и разноликост. Идентификација је могућа захваљујући изговорно-слушним и писмено-визуелним

представама. Међутим, иако се развијају у људској психи, ни оне нису сасвим непроменљиве и јављају се у много варијација. Оне су могуће и постоје у људском мишљењу само ако долази до њихове семасиологизације и морфологизације. Према томе, Бодуен разликује две науке: 1) природну науку *фонетику*, *антропофонику* и 2) хуманистичку науку *психофонетику*. Ова наука је повезана са психологијом и социологијом. Предмет психофонетике је само оно што постоји као изговорно-слушна представа.

Све психо-фонетске и психо-графијске представе могу да постоје у језичком мишљењу само уколико су изложене семасиологизацији и морфологизацији, јер једино тада могу да изазивају акустичке или оптичке утиске. Овде бисмо напоменули да термин морфологија, који Бодуен употребљава, често има значење које је шире од уобичајеног, како онда у његово време тако и данас. Овим термином означава и морфологију речи и морфологију реченице, истовремено користећи и термин синтакса. Семасиологизација и морфологизација представљају основу за разликовање фонема у историји „племенских“ језика.

1.3. Закључне напомене

Бодуен се чврсто залагао за давање свих права науци или делу науке чији су предмет проучавања чиниоци на којима се заснива живот језика и који изазива промене у њему. Он каже да „језик има искључиво психичку основу, одређену мозгом и централним нервним системом. Гласови и њихови спојеви и, уопште, чулна, спољашња, периферна страна, узета сама за себе, не постоји. Доказ за то је чињеница да језик који нам је стран, непознат, који не разумемо, не постоји за нас као језик иако врло јасно разликујемо његове звукове. Као још један доказ поменуте констатације може се сматрати способност неких људи да у току дужег временског периода изговарају фонетске низове и спојеве које ни сами не разумеју и које нико други није у стању да разуме. Зар се такво 'бесмислено мрмљање' може назвати језиком?“ (Куртене 1988: 83) Из напред реченог следи да је основа језика чисто психичка и, према томе, лингвистика спада и у психолошке науке.

Међутим, полазећи од чињенице да су остваривање језика, као и психички развој човека, могући само у друштву и у општењу човека са другим људима, треба додати да се лингвистика може разматрати као психо-социолошка наука. За успешно разумевање спољашње стране језика или фонације, неопходно је познавање чињеница из анатомије, физиологије и акустике. Бодуен истиче да резултати и открића до којих су дошли природњаци у области анатомије и физиологије нису довољни да би ове области замениле психологију у лингвистици. Из овога следи да Бодуеново разумевање лингвистике произилази из његовог поимања језика као функционалне психо-социјалне појаве. Она за њега није природна наука, али ни историјска, већ је најближа антропологији, тј. психологији и социологији. Таквим ставовима и представљањем науке о језику, као и истицањем неопходности њених веза са другим наукама о човеку, наговестио је неке гране лингвистике (лексикологија), а другима је поставио чврсте основе (иако им тада није давао статус посебних лингвистичких дисциплина) схватањем да је реч о различитим аспектима исте науке – лингвистике. По мишљењу неких данашњих научника оне тај статус сад већ имају. Ради се управо, о психолингвистици, чији је предмет најближи оним Бодуеновим научним ставовима који су чинили суштину његове науке о језику. Велики значај који је у својој научној концепцији и њеној примени у лингвистичким анализама дао психичким елементима, глобално гледано, не представља његову тежњу за апсолутизацијом психичког у језику на рачун свега осталог. Пре би се то могло посматрати као последица снажног интересовања за одређену групу питања која су имала централни значај за разумевање природе језика.

2. Психолингвистика (ПЛ) као научна дисциплина и њено место међу хуманистичким наукама

2.1. Предуслови настанка ПЛ

2.1.1. Уводне напомене. – Иако су психички процеси произвођења и разумевања језика у дугом периоду заокупљали научну пажњу лингвиста, појава психолингвистике као посебне дисциплине новијег је датума. Она је релативно млада наука и тек недавно (2003. године) остварила је педесет година постојања. Ова савремена научна дисциплина посвећена је човеку у процесу комуникације – истражује психичке и физиолошке појаве као главне пратиоце његовог учествовања у том процесу. Први покушији објашњавања језичких појава и њихових промена уз помоћ психолошких теорија одликују се историјском преокупацијом лингвиста који су те покушаје правили, углавном бавећи се историјском лингвистиком. Управо та околност била је главни разлог немогућности стварног коришћења психолошких метода и резултата у научном проучавању језика. Показало се да је неопходно раздвајање плана дијахроније од плана синхроније у сврху што адекватнијег доприноса психологије разумевању природе језика.

Предмет нашег излагања у овом одељку је настанак и развој психолингвистике и њено утемељење као аутохтоне науке. У раним годинама настанка она се редовно посматрала као научна област која се налази на граници психологије и лингвистике. Тако сагледавана остављала је утисак својеврсног хибрида двеју научних дисциплина. Та појава била је последица нетачних и приближних представа о систему наука уопште и о њиховим међуодносима у појединостима. Овим прегледом настојимо да оповргнемо поменуте нетачне претпоставке и покажемо да се психолингвистика сасвим развила у аутохтону науку, што ће бити јасније након изношења чињеница утемељених у одређењу предмета и објекта ове три научне дисциплине уз истовремено њихово контрастирање.

2.1.2. Психолингвистичке идеје пре настанка психолингвистике. – Питање *утиче ли језик на мишљење* провлачи се као основна нит, почев од тзв. идеја-претходница

које су утирале пут настанку психолингвистике до савремених, код којих се ово питање још увек налази у њиховом самом језгру. Мишљење постојано утиче на језик као своје оруђе, уколико се као основно својство развоја језика испољава стваралачко и друштвено деловање човека, његова сазнајна делатност, дакле, развој мисли која и доводи до усавршавања језика. Међутим, уколико се чињеница утицаја мишљења на језик никада није оспоравала, толико је питање о обрнутом утицају постало предмет спорова, при чему једни у потпуности одричу такав утицај, а други, пак, долазе до утврђивања примата језика над мишљењем. За обе концепције је карактеристична претерана крајност да би се могле прихватити као сасвим истините. Мисао о утицају језика на мишљење први је исказао **Вилхелм фон Хумболт** (Хумболт 1988)¹¹ за кога се може рећи да је био претеча психолингвистике и творац научне лингвистике. Њему припада идеја говорне делатности и схватање језика као везивне карике између социјума (*друштвености*) и човека. Он је језику приписивао најзначајнију улогу при формирању погледа на свет или, како би се лингвисти данас изразили, у структурирању од стране субјекта информације коју прима из спољашње средине.

За разлику од Хумболта, који је језик посматрао у његовој дијалектици у облику готове, тј. постојеће способности, али и као део психичке делатности човека и као друштвену појаву, његов ученик **Штајнтал** (Steinthal, 1871) видео је језик само као процес, који истовремено представља индивидуално-психичку творевину. Циљ говора је, по њему, представљање и одражавање садржаја помоћу психичког и органског механизма. Други Хумболтов следбеник, руски лингвиста **А. А. Потебња** (Потебња 1999) по својим погледима био је ближи њему него Штајнталу. И код њега је говорни чин, као и код Штајнтала, искључиво психичка појава, али језик, односно реч и говор, уноси у тај чин културно, социјално начело и истиче да језик објективизује мисао, која се посредством речи и говора идеализује и ослобађа од утицаја непосредних чулних утисака.

Представници **младограматичарског правца** у лингвистици 19. века (Паул, Бругман и др.) не посматрају језик као процес или укупност процеса већ као систем психичких представа или асоцијација, а уколико је језик психичка појава, тада је свака језичка појава увек индивидуална, стога индивидуална психологија, за науку о језику, представља законодавну науку. Сасвим супротну позицију заузимао је знаменити

¹¹ W. Von Humboldt, „Über die Kawi-Sprache auf der Insel Java“, Berlin 1836-1839, посмртно издање.

лингвиста *Јан Бодуен де Куртене* (J. I. N. Baudouin de Courtenay, 1845-1929)¹² по коме је, као и код Хумболта, језик (у ширем смислу) представљао истовремено и одређен комплекс извесних саставних делова и категорија које постоје само in abstracto и процес који се непрекидно понавља и заснива на отвореном (друштвеном) карактеру човека и његовој потреби да саопштава своје мисли другим људима. Бодуен (упор. у одељку 1.2. овог поглавља) се може сматрати за једног од непосредних претеча психолингвистике.

Теорија која одређује улогу језика нашла је свој крајњи израз у *Сапир-Ворфовој хипотези*¹³ (Ашић 2011: 132-133) познатој под називом *теорија лингвистичке релативности*. Њене две суштинске одлике су: а) *лингвистичка релативност*, по којој људи, који говоре различитим језицима, на различите начине перципирају и поимају свет; б) *лингвистички детерминизам*: постоји једнострана узрочна веза између језика и сазнајних процеса. По мишљењу Сапира, (исто) човек види, чује и перципира стварност органима чула само на тај начин што су друштвене језичке навике предупредиле могућност интерпретације стварности. Ворф (исто), који је изучавао језик и социјално понашање Хопи Индијанаца, дошао је до закључка о потпуној сличности језичких структура и структура околне стварности са лингвистичком условљеношћу погледа на свет и понашања људи. При упоређивању европских и језика хопи, открива значајна разлике, што га наводи на закључак да се појмови за простор, време и материју не испољавају као реално постојећи већ су одређени културом и језиком.

Утемељивач лингвистике 20. века *Фердинанд де Сосир* (Сосир 1989) јасно је раздвајао језик (langue) као апстрактан наиндивидуални систем, језичку способност као функцију индивидуе (обе категорије је ујединио у појму langage, или говорној делатности) и говор (parole) – индивидуални чин који реализује језичку способност посредством језика као социјалног система. Концепцији де Сосира блиска је она коју је заступао познати руски лингвиста Л. В. Шчерба (Шчерба 1974, 1975) Он је изнео идеје које се препознају као централне у савременој психолингвистици: акценат на изучавању реалних процеса говорења и слушања; поимање живе разговорне речи као посебног система; проучавање „негативног језичког материјала“ (термин који је Шчерба увео за изражавање са нијансом значења типа „тако се не говори“) и посебно треба истаћи његово залагање за увођење

¹² Види у: Јан Бодуен де Куртене, *Лингвистички списи*, Нови Сад, 1988.

¹³ E. Sapir (1884-1939.), B. L. Worf (1897-1941.)

методе лингвистичког експеримента. Шчерба је увео појам *психофизиолошка говорна организација индивидуе*, која, заједно са говорном делатношћу њоме условљеном, представља социјални производ. Његови научни погледи извршили су снажан утицај на настанак руског психолингвистичког правца.

Значајно место заузимају и радови француског лингвисте *Гијома* (Gustave Guillaume)¹⁴, творца засебне лингвистичке дисциплине – *психосистематике језика*. Гијом се не усредсређује на анализу језика са становишта односа *човек – човек* већ на програм односа *човек – свет* (*универзум*). По њему, захваљујући односима свих и сваког према свету, људи могу да комуницирају једни са другима. На тај начин су његови погледи блиски савременој концепцији *слике света*.

2.1.3. Психолошке идеје као предуслов настанка ПЛ. – У сврху што дубљег разумевања психолингвистике као аутохтоне научне дисциплине и суштинске мисли на којој се она темељи, навешћемо психолошке идеје краја 19. и прве половине 20. века које су не само претходиле појави психолингвистике него и у извесној мери условиле њену појаву:

2.1.3.1. Гешталт психологија – (од нем. *gestalt* – слика, представа), чији су истакнути представници М. Вертмејер, В. Келер, К. Кофка, а у извесној мери и К. Билер, К. Левин (први је био близак гешталтизму али је заузимао самосталну позицију, а други се током времена удаљио од изворног гешталтизма). Гешталтисти су раздвајали душевни и физички свет који се налази иза душевног. Душевни свет су посматрали са две тачке гледишта: као физиолошку реалност (процеси у мозгу) и као психичку (тзв. феноменалну) реалност свести. Свест је поимана као динамичка целина, поље, за чију се јединицу анализе сматрао *гешталт* – целовита сликовна структура, несводљива на збир осета који је чине. За нашу тему важно је поменути експерименте Најмејера (Neumeur, 1935), у којима се показало да се при перцепцији реченице њена граматичка структура од самог почетка реконструише као јединствена целина, као гешталт. Није мање значајна ни идеја коју је изнео Дитрих (Dittrich, 1925.) утемељена на схватању да не само језик већ и сваки појединачни чин говора и разумевања представљају крајње сложену психофизиолошку функцију и отуда следи рашчлањивање језика у целини, а пре свега ових чинова, на

¹⁴ Вид. у: Хроњенко, Бондаљетов 2004 и Леонтјев 2003.

различите слојеве, од којих они имају своју релативну вредност у оквиру сваког посматраног случаја. Дитрих је још 1913. године изнео мисао о неопходности посебне научне дисциплине коју је називао *психологија језика*, а која се није подударала ни са психологијом ни са лингвистиком.

2.1.3.2. Бихевиористичка психологија. – Значајни представници у њеној раној етапи су И. Вотсон (Watson, 1927) и Е. Торндајк (Thorndike, 1913-1914). Бихевиористичка психологија признаје једино објективне методе истраживања психе, укључује психу само у општи контекст човекове животне делатности и сматра да је условљена спољашњим утицајима и физиолошким особеностима организма. То је тешко оспоравати, али проглашавањем објективности психолошких метода, бихевиористи су објавили да уколико нешто у психи није подложно непосредном посматрању и мерењу, тада то *нешто* уопште не постоји. По Вотсону (Леонтјев 2003), уколико при објективном проучавању човека бихевиориста не опажа ништа такво што би могао да назове свешћу, осећањем, осетом, уобразиљом (имагинацијом), вољом, утолико више не сматра да ти термини указују на аутентичне феномене психологије. Сви ти термини би могли бити искључени из описа делатности човека.

Пошто су одбацили дуализам и сматрали психу производом спољашњих утицаја, бихевиористи нису могли да објасне тако сложене форме понашања као што су говорне само на основу феномена подложних посматрању објективно видљивог. Због тога је у ту теорију веома брзо био уведен појам *средњињих (спојних) променљивих*, посредујућих реакција организма на одговарајуће стимулансе. Касније, не одбацујући принципијелну шему *стимул – реакција* они су се приклонили реалистичкој психофизиолошкој интерпретацији *средњињих (спојних) променљивих*. Делимично овако гледиште је већ педесетих година 20. века било препознатљиво код једног од утемељивача психолингвистике – Чарлса Озгуда (Osgood, 1957).

2.2. Кратак историјат настанка и развоја психолингвистике

2.2.1. Психолингвистика првог покољења. – Сам термин *психолингвистика* први пут се појавио у чланку америчког психолога Н. Пронка (Pronko 1946, вид. у: Леонтјев 2003). Као засебна наука установљена је 1953. године на међууниверзитетском семинару који је организовао Комитет за лингвистику и психологију Истраживачког савета за социјалне науке на Универзитету Индијана. Инспиратори тог семинара били су психолози светског гласа Чарлс Озгуд и Џон Керол (Леонтјев 2003), као и књижевни критичар, фолклориста и семиотичар Томас Сибек (Леонтјев 2003). Учесници семинара били су, углавном, лингвисти и психолози¹⁵. Они су написали књигу *Психолингвистика*¹⁶, у којој су сакупљене основне теоријске поставке прихваћене од свих учесника током дискусије, као и основни правци експерименталних истраживања који се базирају на тим поставкама. У основи концепције која је констатована у наведеној књизи налазе се три главна извора: а) математичка теорија везе Шенона-Вивера, тзв. *математичка теорија комуникације*; б) *америчка дескриптивна лингвистика*; в) *необихевиористичка психологија* у варијанти Ч. Озгуда.

Суштина психолингвистике првог покољења темељи се на следећим својствима: а) *Реактивни карактер*. Ово својство се уклапа у бихевиористичку шему *стимуланс-реакција*, мада у форми њене исправљене, модернизоване варијанте. Оријентација психолингвистике овог покољења је чисто психолошка, базира се на одређеној интерпретацији процеса понашања – у датом случају говорног понашања. При томе она није теорија говорних активности или поступака, већ теорија говорног прилагођавања средини, теорија говора као оруђа успостављања равнотеже – унутрашње равнотеже човека или равнотеже у систему *човек – средина*; б) *Атомизам* се огледа у засебним речима, граматичким везама или граматичким формама. Ово обележје се нарочито јасно показује у озгудовој теорији усвајања језика од стране детета и своди се, по својој суштини, на овладавање појединачним, засебним речима или облицима и њиховој даљој генерализацији (уопштавању). Како се брзо показало, озгудовска психолингвистика на

¹⁵ Џ. Грингберг, Ф. Лаунзбери, Е. Ленеберг, Е. Уленбек, Џ. Лотс, В. Леополд, Л. Нумарк, С. Сапорта, Џ. Касагранд (лингвисти); Џ. Џенкинс, Г. Фебенкс, С. Ервин (Ервин-Трип), Д. Вокер, К. Вилсон (психолози)

¹⁶ *Psycholinguistics*, 1954.

основу овог својства не може интерпретирати многе чињенице, то је теорија која је имала недовољну снагу објашњавања; в) *Индивидуализам* – теорија говорног понашања индивидуе издвојене не само из друштва него и из реалног процеса комуникације, која је овде сведена на најједноставнију шему преноса информације од говорника слушаоцу. Ипак, то је недопустиво упрошћавање које је довело до тражења алтернативних приступа.

2.2.2. Психоллингвистика другог покољења: Н. Чомски (Chomsky) и Џ. Милер (Miller). – Већ крајем 1950. године озгудовска психоллингвистика добила је снажног опонента у младом лингвисти Ноаму Чомском, који је 1955. године дебитовао дисертацијом о *трансформационој анализи* (Леонтјев 2003). Иако се сматра да идеја трансформације припада Чомском, примерено је да се доводи у везу и са именом његовог учитеља, великог америчког лингвисте Зелига Хариса (Zellig Harris). Ипак, заслуга Чомског је у томе што је овај приступ реализовао у форми целовитог модела описивања језика – *генеративне граматике*, при чему она генерира све, осим текста. Ову граматику чине правила посебне врсте или операције (трансформационе), прикључене синтасичкој конструкцији реченице као јединствене целине.

Путем системске анализе језичког изражавања¹⁷ Чомски (1962, 1972) је формулисао многе лингвистичке законитости. Према његовом учењу, реченице се стварају (деривирају) на основу две врсте правила: а) правила структурирања фраза према којима се формирају низови елемената (strings), који представљају основу и заматак будућих реченица; б) трансформациона правила, која се састоје од принципа по којима се од једноставних реченица образују сложене, од афирмативних негативне, од декларативних упитне и од активних пасивне реченице. Сваки говорник поседује интуитивно (урођено) знање о томе које категорије језичких елемената треба да користи, као и о редоследу њиховог повезивања, како да према постојећим, тј. датим основама изводи нове комбинације ради изражавања одређене тврдње, питања или негације. На основу урођености основних правила структурирања свог матерњег језика, човек их зна и без посебног проучавања, па их спонтано и користи.

Универзална, тзв. *генеративно-трансформациона граматика* настала је као формалан модел стваралачких језичких процеса. Издвојићемо три битна момента у развоју

¹⁷Анализу је радио на материјалу енглеског језика.

гlediшта Чомског: 1) Осим граматичких, семантичких и фонетских (фонолошких) правила, у структуру свог модела уграђивао је и прагматичка правила употребе језика; 2) Развијао је идеју о принципијелној различитости *модела језичке способности*¹⁸ и *модела говорне делатности*¹⁹; први је потенцијално знање језика а други представља процесе који се одвијају током примене језичке способности у реалној говорној делатности, па је, сходно томе, први предмет лингвистике и одређује други која је предмет психологије. Јасно је да психолингвистичка концепција Чомског представља пројекцију лингвистичког модела на психу; 3) Доследно је образлагао (аргументовао) и бранио идеју о урођености језичких структура. Теорија Чомског изучавање језика види као пут за изучавање својстава менталне организације човека, а будући да нужно садржи неке поставке о пореклу и развоју језичке способности, следбеници Чомског су у новије време постали носиоци нативистичког гlediшта.

Најважнија одлика психолингвистике другог покољења, у поређењу са озгудовском, састоји се у томе што је превладан атомизам првог покољења. То се посебно види на примеру интерпретације усвајања језика: сходно школи Чомског, оно не представља овладавање посебним, издвојеним језичким елементима (речима исл), већ усвајање система правила, формирања осмишљеног исказа. Међутим, једнострана психолошка оријентација смењена је једностраном лингвистичком. Јединство (недељивост) психолингвистичког модела Чомски-Милер представља јединство (недељивост) модела језика. Психолингвистика другог покољења принципијелно је антипсихологична – претендујући на улогу психолошке а не само лингвистичке теорије она у суштини своди психолошке процесе на реализацију језичких структура у говору.

2.2.3. Психолингвистика трећег покољења. – Ову лингвистику (Леонтјев 2003) је познати амерички психолог и психолингвиста Џ. Верч називао *нова психолингвистика*, а установљена је средином седамдесетих година 20-тог века. У САД-у се везује за имена Џ. Верча и психолога старијег покољења Џерома Брунера; у Француској за Жана Мелера, Жоржа Нуазе, Данијела Дибуа; у Норвешкој за талентованог психолингвисту Рагнара Руметфејта.

¹⁸ linguistic competence

¹⁹ linguistic performance

Типична логика психоллингвистике овог покољења одражава се у гледиштима Жоржа Нуазе (Леонтјев 2003). Једна од његових основних теза је неопходност разраде *аутономне психоллингвистике*. Има се у виду аутономија од лингвистичких модела, односно, превладавање изоморфизма језичких и психолошких структура. По Нуазеу (Noizet, 1980) специфичне аутономне психоллингвистичке операције имају истовремено когнитивну и комуникативну природу. Оне добијају когнитиван карактер током конкретне реализације у комуникацији, узајамној и говорној делатности. У раду Нуазеа ове операције се појављују пре у форми логичких него језичких правила и више као систем оператора (у математичком смислу речи) него као систем операција. Он и Ж. Мелер (Mehler et Noizet, 1974) сматрају психоллингвистику (лингвистичку психологију) за део когнитивне психологије.

Психоллингвисти трећег покољења критички се односе према преувеличавању улоге урођених универзалних језичких структура које је типично за Чомског и његову школу. Успели су да превладају изолационизам школе Чомског – психоллингвистичке процесе посматрају у широком контексту мишљења, комуникације, памћења. Из тог разлога њихови радови представљају у основи темељ за развој когнитивне психологије. На тај начин је психоллингвистика овог покољења, осим атомизма, успела да превазиђе и индивидуализам, као и принцип реактивности психоллингвистике претходних генерација. Психоллингвисти ове групације оријентишу се или на француску социолошку школу у психологији, нарочито на научне погледе Пола Фреза и Анри Валона, или на руску психолошку школу Л. С. Виготског.

Л. С. Виготски (1977, 1996) је утемељивач јаке психолошке школе којој су припадали А. Н. Леонтјев, А. Л. Лурија, П. Ј. Галперин, Д. Б. Ељкоњин, Л. И. Божович и др. Виготски се интензивно бавио истраживањем говора и мишљења. Његов психолошки приступ овом феномену представља покушај да се изгради, у већој или мањој мери, целовита психоллингвистичка теорија (иако саму реч *психоллингвистика* није употребљавао). Суштинску околност на основу које Л. С. Виготског можемо сматрати не само претечом, већ и утемељивачем савремене психоллингвистике (у руској варијанти свакако) представља његова интерпретација унутрашње психолошке организације процеса стварања (репродукције) говора као међуповезаних фаза делатности. Он пише: „Централна идея может быть выражена в общей формуле: отношение мысли к слову

есть прежде всего не вещь, а процесс, это отношение есть движение от мысли к слову и обратно – от слова к мысли [...]. Это течение мысли совершается как внутреннее движение через целый ряд планов.²⁰ (Виготски 1956) Виготски сматра да је најзначајнији задатак анализе која тежи да проучи односе мисли према речи проучавање оних фаза од којих се уређује то кретање, као и читавог низа нивоа кроз које пролази мисао оваплоћена у речи.

Прва карика у продукцији говора је његова *мотивација*, тј. фиксирани односи између мотива и говора, што представља *нејаснуу жељу, осећање задатка, намеру*. Друга фаза је *мисао*, која одговара данашњем појму говорне интенције, а трећа је *посредовање мисли у унутрашњој речи* што одговара у данашњој психолингвистици унутрашњем програмирању говорног исказа. Четврта фаза је *посредовање мисли у значењу спољашњих речи* или реализација унутрашњег програма и последња, пета фаза је *посредовање мисли у речима* или акустичко-артикулациона реализација говора (укључујући и процес фонације). Њему припада идеја условљености процеса говорне продукције и перцепције општепсихолошким, диференцијално-психолошким и социјално-психолошким факторима; први је поставио питање о психолингвистици текста, а такође је и творац идеје граматичке и психолошке предикативности, значења као општепсихолошке категорије и концепције предметног значења.²¹ Најосновнији допринос Виготског психолингвистици је рефлексивна над говором и анализа његових различитих спознајних нивоа, из чега се касније развила рефлексивна психолингвистика и метода семантичког диференцијала.

²⁰ “Централна идеја може бити изражена општом формулом: однос мисли према речи није првенствено ствар него процес, тај однос представља кретање од мисли према речи и обрнуто – од речи према мисли [...]. Овај ток мисли дешава се као унутрашње кретање кроз цео низ нивоа.“ Нап. превод наведеног цитата припада аутору овог рада.

²¹ Идеја фазне структуре делатности припада такође и познатом психологу тог времена С. Л. Рубинштајну, а идеја концепције предметног значења припада како Виготском, тако и С. Л. Рубинштајну али и Д. Н. Узнадзеу.

2.3. Одређење ПЛ као аутономне науке и њене савремене тенденције

Наша интенција у овом одељку је да најпре оповргнемо нетачне претпоставке о психолингвистици као науци која се налази на граници психологије и лингвистике или још горе, да представља хибрид ових двеју наука, а затим и покажемо како она с правом заслужује епитет аутономне науке. На основу што приближнијег одређивања предмета и објекта наведених научних дисциплина могу се створити услови за кориговање истакнутих непрецизности у тумачењу.

Код различитих наука објекат може да буде исти а предмет издвојен, другачији за сваку науку – то је оно специфично гледиште које било која посебна наука има о истом објекту. Целокупност индивидуалних објеката научног истраживања чини објекат науке, а систем апстрактних објеката формира предмет науке. Ако се вратимо на низ поменутих наука које се баве изучавањем говора, поставља се питање на који начин би могао да се одреди њихов општи објекат, тј. индивидуални догађаји и објекти из којих се састоји? Одређење би било другачије у било којој од тих различитих научних области. Оно у чему се те области подударају и дотичу је целокупност (првенствено, мада не и једино) говорних чинова, делатности или реакција. За лингвистику је у овим појавама битан систем средстава за изражавање, а за психолога сам говорни процес, при чему сваки од њих гради свој систем модела говорних чинова, делатности и реакција. Разлике у обликовању посебних система модела не заснивају се само на објективним својствима већ и на различитим тачкама гледишта сваке науке у датом тренутку.

Објекат проучавања *психолингвистике* (конкретни говорни догађаји) одређује се на основу фиксираног система параметара који га описују. Тај систем, независно од различитих методолошких приступа у изучавању говора, огледа се у таквим карактеристикама као што су процесуалност, субјекат говора²², објекат говора или његов адресат, мотив или потреба, интенција или говорна намера, циљ, садржај или предмет говорне комуникације, језичка или семиотичка средства. Дакле, објекат психолингвистике увек се испољава као целокупност говорних догађаја или говорних ситуација и он је општи и за лингвистику и за друге науке које изучавају говор.

²² У различитим приступима се код тог субјекта идентификују различита својства.

Предмет психоллингвистике је у току свих година њеног настајања различито одређиван од представника разних праваца. Психоллингвистичка истраживања била су усмерена на анализу језичке способности и говорне делатности у односу на језички систем. По тумачењу А. А. Леонтјева (Леонтјев 2003), циљ психоллингвистике је разматрање особености рада механизма говорне репродукције и перцепције у вези са функцијама говорне делатности у друштву и са развојем личности, чиме се јасније може одредити друштвени и интелектуални интегритет човека, а њен предмет се огледа у корелацији личности са структуром и функцијама говорне делатности наспрам језика као главног феномена у формирању слике света.

Оно што је *заједничко за психоллингвистику и друге области психологије* је категоријално и појмовно јединство. Сам појам говорна делатност може се сврстати у општепсихолошку интерпретацију структуре и својстава делатности уопште – говорна делатност се разматра као посебан случај делатности која има своју квалитативну специфичност, али која се подвргава општим законима формирања, грађења и функционисања било које друге делатности. Путем свог суштинског појма *значење* психоллингвистика се на најнепосреднији начин повезује са проблематиком психичког одраза (рефлексије) и посебно с концепцијом слике света.

За *објекат истраживања у лингвистици* се, као и у психоллингвистици, може сматрати говорна делатност – говорни чинови, говорне реакције. Међутим, из ње лингвиста издваја оно опште што представља део организације сваког говора било ког човека у било којој ситуацији, она средства која представљају фундамент у процесу карактеризације унутрашње структуре говорног чина. *Предмет лингвистике* се може одредити као систем језичких средстава која се користе у говорној комуникацији. Лингвиста у говорној делатности посебан акценат не ставља на оно што је у говорној делатности условљено њеном психолошким (психофизиолошким) структуром већ на варијантност унутрашњих могућности предочених том структуром.

У основним тенденцијама развоја савремене лингвистике треба тражити сличности и додирне тачке са психоллингвистиком. Које су то тенденције? Најјучљивија је промена у самом поимању језика. Раније су лингвисти своје интересовање највише усмеравали на сама језичка средства – фонетска, граматичка, лексичка. Међутим, данас постаје све јасније да су сва та језичка средства тек у функцији формалних операција које су човеку

од суштинске помоћи у остваривању процеса комуникације. У том процесу он их припаја систему значења и на тај начин добија осмишљен и целовит текст (саопштење). Сам појам значења превазилази оквире комуникације и уобличава се као базична когнитивна (сазнајна) јединица у процесу обликовања слике света. Са оваквим квалитативним својством постаје основни елемент разноврсних когнитивних шема, параметарских образаца, типских когнитивних ситуација и сл. Дакле, значење које је раније егзистирало као једно од многобројних појмова лингвистике све више се преображава у њен кључни појам. Сходно реченом, и психолингвистика се све више преображава у „психосемантику“ у ширем смислу речи. Другу додирну тачку између лингвистике и психолингвистике можемо препознати у све већем интересовању за текст у обе ове научне дисциплине. Све интензивније се изучава, односно анализира текст, његове специфичне структуре, варијантности, функционалне специјализације.

Будући да смо указали на сличности између психологије, лингвистике и психолингвистике, излагање ћемо допунити указивањем на разлике међу њима. Основа за њихово одређивање биће дефинисање појмова *језичке* и *психолошке јединице*. По тумачењу Виготског (Виготски 1996.) јединице се могу описати као производи анализе које, за разлику од елемената, поседују сва основна својства која су присутна и у целини а које постоје као даље недељиви делови те целине. Неопходно је разликовање психолингвистичких од лингвистичких и ускојезичких јединица на једној и психолошких јединица на другој страни. „Языковые единицы – это инварианты различных лингвистических моделей описания языка.“²³ (Леонтьев 2003: 56) Нарочито бисмо истакли разлику између психолингвистичких и психолошких јединица: „Если первые из них суть оперативные единицы порождения (производства) и восприятия речи, своего рода функциональные блоки, действующие в процессах такого порождения и восприятия, то вторые (психологические единицы) – это компоненты нашего *знания о своем языке*.“²⁴ (исто: 57) Ове три групе јединица развијају различите односе корелације: језичке су у корелацији са језиком или језичким стандардом; психолингвистичке са говорном делатношћу; а психолошке јединице одражавају се у разумевању структуре језичке

²³ „Језичке јединице су инваријанте различитих лингвистичких модела описивања језика.“ (превод М.К.)

²⁴ „Уколико прве од њих као суштинске оперативне јединице у произвођењу (продукцији) и перцепцији говора представљају својеврсне функционалне блокове који дејствују у процесу такве продукције и перцепције, тада друге (психолошке јединице) представљају компоненте нашег знања о свом језику.“ (исто)

способности – психофизиолошке говорне организације која ствара неопходне услове за реализовање говорне делатности. Појам језичке способности са теоријског становишта обједињује све битне аспекте структуре и функционисања човекове психе од којих, у већој или мањој мери, непосредно зависе говорни процеси.

Из оваквог прецизног одређења објекта, а посебно предмета сваке од разматране три науке, створили су се услови за доказивање тврдње о аутохтоности психоллингвистике. Све три науке оперишу истим индивидуалним објектима или догађајима, будући да све изучавају говор, што значи да имају истоврстан објекат. Међутим, у свакој од њих се процес научне апстракције одвија на особене начине, што експлицира да оне граде различите системе апстрактних објеката (логичких модела), при чему сваки на свој начин одговара предмету дате науке, а управо то их одређују као аутономне.

Закључићемо да психоллингвистика одавно и још увек иде у смеру моделирања ситуационог узајамног деловања човека и света, у смеру структурирања психоллингвистике догађаја или психоллингвистике узајмних делатности. У оквиру ове научне области развило се тумачење прејезичких когнитивних структура (пропозиција), а оперисање њима је неопходан услов за процес говорне продукције. Указали бисмо на потребу разматрања категорија којима се изражавају просторне, временске и друге ткзв. догађајне конкретизације говорног изражавања. Наведене психоллингвистичке категорије извршиће утицај на појмовни систем и основни положај лингвистике у ужем смислу. И ма како нам се чинило да је лингвистика независна од психоллингвистике, те да се може развијати и без ње, оне су већ одавно нераскидиво повезане.

Утемељење психоллингвистике као засебне науке објашњава се општметодичким факторима. Она се донекле испољила као реакција на структурализам, тежећи да оповргне мишљење да су структуре у својој основи непроменљиве. Управо у радовима социоллингвиста и психоллингвиста манифестује се нарушавање равнотеже језичких структура, како са индивидуалног, тако и са колективног аспекта. Међутим, контекст и сама делатност у области психоллингвистике знатно се изменила од њеног настанка до данас, нарочито од тренутка када се појавила неуроллингвистика, патоллингвистика, педоллингвистика итд. Уочен је и дубински, унутрашњи развој психоллингвистике: теоријска психоллингвистика, примењена психоллингвистика и психоллингвистика развоја.

Она се на почетку новог миленијума већ испољава као многоструко сложена и разуђена област научних знања.

2.4. Различите научне позиције у периодизацији развоја ПЛ

Психолингвистика је настала упоредо са низом других наука, чије је заједничко обележје околност њиховог формирања путем спајања две или више наука (научних дисциплина), те их у појединим научним круговима називају *граничним* наукама. А. А. Леонтјев (Леонтјев 2003) је указао на то да је психолингвистика настала из потребе да се теоријски осмисли низ практичних задатака за чије се решавање чисто лингвистички приступ, везан за анализу текста а не за говорећег (човека), показао недовољним. Међутим, истицање тзв. граничног карактера ове дисциплине онемогућило је тачно уочавање и поимање основног циља стварања психолингвистике као нове науке. Не ради се о једноставном припајању могућности две науке у контакту или коришћењу њихових теоријских постулата и резултата истраживања, већ о разради новог научног приступа, који ће моћи да превазиђе ограниченост уско одређених традиционалних научних приступа у изучавању и тумачењу чињеница, као и њихове немогућности да у потпуности одговоре савременим научним захтевима. Разуме се да је за реализацију таквог циља било неопходно да се створе одређени услови у општем развоју светске науке, изражених у интегрисању различитих наука о човеку, а у оквиру тога и психологије и лингвистике.

Иако се сматра да је психолингвистика као наука установљена 50-их година 20-ог века, ипак се предуслови њеног настајања уочавају много деценија раније на шта смо већ указали у претходним одељцима. Међудисциплинарни контакти између лингвистике и психологије успостављени су двапут: први пут почетком 20. века, углавном у Европи, други пут средином истог века, углавном у САД. У првим деценијама лингвисти су у психологији тражили одговоре на питања како људи користе језик, настојећи да изграде лингвистичку теорију на бази психолошких појмова *слика*, *репрезентација*, *свест*, *пажња*. Потом, услед конфликтних струјања унутар саме психологије и настајања супротстављених теорија, лингвисти се враћају на становиште о различитости циљева

истраживања психологије и лингвистике. У прелазном периоду унутар обе дисциплине доминирао је бихевиористички приступ, те су ове дисциплине игнорисале једна другу. Средином 20. века, међутим, психолози су се обратили лингвистици ради разрађивања психологије језика, нарочито се ослањајући на формалну лингвистичку теорију и почели су да пишу „граматику“ употребе језика („grammars“ of language performance), да описују когнитивне процесе терминима „субјективног лексикона“, да тумаче свест као „пропозиционалну мрежу“ (мрежу исказа) засновану на синтаксичким односима и најзад, да разматрају „језик мисли“. У лингвистици је такође дошло до супротстављања различитих теорија, што је психологе навело на мисао о различитим циљевима психологије и лингвистике, те су престали да прате лингвистичке теорије при разрађивању психолошких теорија језика. На овакав ток нарочито је утицала околност да су амерички психолози за основу узимали управо формалне теорије језика које су у суштини удаљене од реалне слике функционисања језика у природним ситуацијама.

Научно мишљење о питању периодизације установљавања и развоја психолингвистике није јединствено, чак се срећу и сасвим супротна тумачења. Највећа размимоилажења уочена су између америчке и руске школе, па у складу са тим, Е. Ф. Тарасов истиче да је један од водећих проблема који треба да се изучава у психолингвистици продукција и перцепција говорних исказа, заједно са проблемом говорног општења и усвајања језика код деце (Тарасов 1991). По њему, много времена пре настанка ПЛ као науке, у радовима Хумболта, Вунта и других научника изношене су хипотезе и разматрање које су касније постале предмет психолингвистичких проблема. У вези са тим, Тарасов кратко разматра историју ПЛ школа: а) психолингвистика *Ч. Озгуда*, проистекла из бихевиористичке психологије језика, ослоњена на дистрибутивну лингвистику и теорију комуникације; она је поставила ПЛ задатак изучавања односа између структуре информације и својстава индивидуа које репродукују и перципирају информације; б) психолингвистика *Ц. Милера* и *Н. Чомског*, као одређена етапа заједничког рада психологије и лингвистике, када су правила генерисања реченице у трансформационој граматички *Н. Чомског*, са статусом описног модела језика, била прихваћена као функционални модел погодан за верификацију у психолошком експерименту; в) ПЛ *трећег покољења*, везана за критику претходних праваца истраживања уз појачано усмеравање пажње на семантику, као и на изучавање реалних

говорника у конкретним контекстима у одсуству добро формализованих теорија; г) *теорија говорне делатности* као научна парадигма (супротстављена ранијим психолингвистичким школама и „конгломерату“ извесних идеја ПЛ трећег покољења), која се у Русији развијала као неодвојиви део опште психологије, посебно усмеравајући пажњу на процесе продукције и перцепције говора, говорне операције, на сврховитост и мотивисаност говорне активности укључене у структуру невербалне делатности човека, као члана одређеног социјума. Тарасов истиче да се појмовни апарат сваке психолингвистичке школе састоји од два сегмента: психолошког и лингвистичког, а оригиналност једне или друге школе изводи се из одговарајућих психолошких теорија и/или лингвистичких (ре)презентација, односно интерпретација. Дакле, овде се прати ПЛ граничног а не интегративног типа.

Уз Тарасова као представника руске школе, Ц. Кес (Заљевскаја 1999), представник америчке школе, такође указује на то да ПЛ представља свеобразност теоријских и експерименталних приступа различитим аспектима језика и повезаног с њим човековог понашања, при чему теоријски модел постављен као полазни одређује не само аспект говорног понашања које је предмет истраживања, већ и постављање одређених питања и путева њиховог решавања. ПЛ је по њему научна дисциплина која настоји да разради лингвистички и психолошки валидну теорију, способну да објасни природу језика и његовог усвајања од стране деце.

Ц.Кес у развоју ПЛ издваја четири периода: 1) *период формирања*; 2) *лингвистички период*; 3) *когнитивни период*; 4) *текући период когнитивне науке*. За први период карактеристичан је утицај идеја структурализма и бихевиоризма, други је повезан са доминирањем трансформационе генеративне граматике у лингвистици и ПЛ, док је за когнитивни период карактеристично одустајање од прокламоване идеје Н. Чомског о централној улози граматике уз признавање међуодноса граматике и семантике, као и језика и других когнитивних и бихевиоралних система (теорија понашања), укључених у усвајање и коришћење језика. Четврти, односно текући период одликује се успостављањем когнитивног приступа као интердисциплинарне науке, која укључује ПЛ у шири круг истраживања; повезан је са установљавањем природе знања, структуре менталних презентација и тога како се та знања и презентације употребљавају у менталној активности типа расуђивања и одлучивања.

Ипак обе школе, руска и америчка, изражене кроз разматрања Е. Ф. Тарасова и Ц. Кеса, износе слично мишљење о задацима ПЛ, стављајући у први план продукцију и разумевање говора и овладавање језиком. Такође, обе истичу значај утицаја лингвистичких и психолошких теорија на успостављање психолингвистичких концепција.

Заљевскаја (Заљевскаја 1999) истиче да покушај одређивања тачне периодизације настанка и развоја ПЛ ослањањем на јасне, прецизне и непротивречне основе за издвајање одређених научних праваца наилази на многе тешкоће, будући да хронолошки многи правци коегзистирају и развијају се паралелно. Процене резултата постојања наука у одређеном периоду не могу бити објективне, стога што увек изражавају лично осећање истраживача у оквиру одређене научне области, као и због тога што у поље посматрања одређеног аутора може да доспе само ограничени број публикација, што неизбежно води дисторзији (изобличавању) укупне слике. Тешко може да се очекује објективност мишљења чак и у оним случајевима када су на једном месту скупљене оцене једног истог временског интервала развоја ПЛ, добијене од разних научника. Осим тога, аутори који активно раде уносе корекције у тумачење одређених појмова, преиспитујући с временом своје концепције и свој однос према мишљењу колега, а да истовремено информације о томе нису увек доступне и јавне.

Са становишта развоја светске психолингвистике (оваква периодизација усвојена је у научним публикацијама земаља целог света, могу се условно као први, тзв. *припремни период*, издвојити *предуслови за појаву ПЛ* у психолошким и лингвистичким публикацијама у разним државама до средине 20. века; за други период сматрају се 50-70 године 20. века када је дошло до формирања ПЛ као самосталне области истраживања, док се као трећи период одређују 80-те године 20. века, доводећи се у везу са појавом *фундаменталних међудисциплинарних психолингвистичких истраживања*. Карактеристика овако издвојених периода одговара јединственом принципу динамике – од предуслова до успостављања ПЛ као самосталне науке до појаве фундаменталних међудисциплинарних радова, што дозвољава прогнозу специфике следећег периода као етапе реалног остваривања задатака ПЛ у својству науке интегративног типа.

2.5. Психолингвистика у контексту когнитивних револуција

Велики утицај на развој ПЛ и динамику њене проблематике извршиле су две *когнитивне револуције* (Харе 1996). У оквиру прве обично се разматра прелаз са бихевиористичког приступа изучавања објективног понашања, посматраног споља, (насупрот субјективним менталним процесима који не подлежу директном посматрању) на изучавање когнитивних феномена. Управо у том контексту треба да се разматра улога радова Н. Чомског, који је критиковао бихевиористичке концепције језика, што је довело до (опште)научног повратка на истраживање менталног као противтеже бихевиоралном (понашање). *Друга когнитивна револуција* (или дискурзивни преврат) темељи се на прелазу са превасходног изучавања речи и реченице на изучавање текста и још даље дискурса, што је довело до формирања дискурзивног приступа (Харе 1996). Фундаменталан значај преоријентисања на дискурс огледа се у томе што је у светској науци дошло до разумевања улоге међуличносних знаковних (симболичних) интеракција у менталним процесима: активност се тумачи као когнитивна, уколико човек који је реализује користи симболе или друга средства усмерена ван њега, при чему они подлежу одговарајућим нормама у сврху одређивања коректности или некоректности коришћења тих средстава (Харе 1996). Ипак, таква средства стичу се само кроз заједничку делатност људи, у том смислу и говорну, односно кроз дискурс, а овакве идеје препознају се још у радовима Л. С. Виготског.

Интезивирање изучавања дискурса праћено је истовременим пребацавањем акцента са синтаксе на семантику. За руску психолингвистику као теорију говорне делатности од самог почетка било је својствено признавање значаја првостепености активности субјекта делатности (језичке личности) и његове укључености у комуникативне и друге интеракције, уз водећу улогу семантике и мотивације.

Средином 50-их година у центру истраживачке пажње били су проблеми кодирања и декодирања информација, пропусна способност канала везе, примена мере ентропије у истраживању околности како се дешава пренос информација путем вербалне комуникације. Нешто каснија истраживања базирала су се на покушајима да се схвате принципи и процеси комуникације путем компјутерске симулације (моделирања)

интелектуалних процеса истраживањем вештачког интелекта. Током 90-их година посебна пажња се обраћа на истраживања у области неурологије модела когнитивних (сазнајних) процеса на основу аналогије са структуром и принципима рада мозга о чему нећемо детаљније разлагати, будући да се наше истраживање проводи унутар другачијег научног контекста.

3. Однос дескриптивног и експланаторног у (психо)лингвистичкој теорији – на примеру генеративне граматике Н. Чомског

3.1. Дескриптивност или експланаторност

Однос дескриптивности и експланаторности, који је изазивао пажњу великог броја лингвиста савременог периода, представља главни предмет разматрања у овом одељку. Презентовали смо га на примеру *Генеративне граматике* Н. Чомског (Чомски 1962, 1965, 1972, 2005), чији се ставови карактеришу супротстављањем трансформационих модела таксономијским, а генеративне граматике структуралној. По његовом мишљењу, таксономијске (дескриптивне) и генеративне теорије по својој суштини представљају конкурентске теорије једне исте лингвистичке дисциплине – *дескриптивне лингвистике*, али се разликују према приступу својим задацима. Отуд произилази теза о неопходности замене таксономијских теорија генеративним. У раду смо најпре предочили аргументе Н. Чомског на којима је утемељена критичка анализа дескриптивне теорије (и таксономијског модела), а затим смо кроз осврт на његову концепцију изнели и супротне ставове у односу на генеративну теорију (и трансформациони модел), са циљем да што потпуније представимо наведени однос експланаторности и дескриптивности.

По одређењу лингвиста А. Хрољенка и В. Бондалетова (Хрољенко, Бондалетов 2004), савремени период означен је као пети у историји науке о језику и обухвата временски размак од седамдесетих година 20. века до данас. Једна од суштинских црта овог периода, коју сматрамо релевантном за наше разматрање, огледа се у чињеници да је

језичка ситуација у већини региона и земаља света постала другачија, а другачији су и више прагматични и захтеви према лингвистичкој науци: од ње се очекује већа експланаторна снага (већа снага објашњавања). Истраживачи су постали прецизнији, промишљенији, изоштренији, односно истанчанији. Ове и многе друге околности, којима треба прикључити и логику саме науке, условили су настанак нове етапе и то, не само у лингвистици појединих земаља, већ и у лингвистици целог света.

Општи лингвистички методи међуповезани су у оној мери у којој су повезани циљеви лингвистичких истраживања. Тако се таксономијски метод испољава као логички продужетак описног, док се сам налази у основи контрастирајућег и лингвогенетичког метода. Наведена методолошка међуповезаност као реализација принципа комплементарности не искључује већ напротив, подвлачи квалитативну одређеност сваког метода. Избор једног или више метода зависи од приступа лингвисте језику. Издвојена су два таква приступа: 1) тежња ка свођењу разноврсних говорних аката на један језички закон; 2) брижљиво и прецизно скупљање и систематизација говорног материјала. По тумачењу Г. Шпета (Шпет, 1989), однос описних и објашњавалачких (тј. дескриптивних и експланаторних) наука и метода не представља једноставну конзеквентност, односно повезаност два нивоа. Оба вида наука упоредо егзистирају. У сврху непосредног циља и водеће идеје описивања не служи објашњење, већ класификација и систематизација. Насупрот томе, објашњење има место тамо где су добијена нека уопштавања особености емпиријских података која се објашњавају са општијих позиција и која садрже указивање на узроке појава које се објашњавају.

Н. Чомски од самог почетка бављења питањем односа таксономијске (дескриптивне) и генеративне теорије оријентише свој теоријски модел на природни језик. Пошто је најпре разматрао два модела – модел језика са ограниченим (коначним) стањем и модел фразних структура, он потом доказује њихову мањкавост и недовољност, условљену по суштини ствари тиме, што су се ти модели на известан начин градили у обрнутом смеру, од метода описивања²⁵ и без икакве хипотетичке (интуитивне) представе о природи објекта – природног језика. Сходно томе, његов избор се зауставља на снажнијем *трансформационом моделу*, али га сматра сувише снажним за природни језик, односно способним да обухвати појаве које не припадају искључиво природном језику.

²⁵ Разрадио их је учитељ Н. Чомског – З. Харис.

Лингвистичка теорија, с једне стране, мора да буде довољно општа, како би могла да покрије све природне језике, али с друге, не толико општа како би била применљива на друге системе комуникације или друге знаковне системе (што би им придало статус језика). *Трансформациони модел* укључује оне наизменичне операције које нису неопходне за природне језике, из чега произилази да је општији (снажнији) него што је то потребно за теорију структуре природног језика. Отуда настаје неопходност укључивања у трансформациону граматику неких формалних ограничења, како би генеративне граматике конкретних језика, изграђене са освртом на та ограничења, биле у принципу способне не само да објасне све реченице, стварно испољене у датим језицима, него и да одбаце могућност постојања, (као теоријски немогућег), максималног броја реченица. Н. Чомски сматра да постоје веома специфични услови универзалног поретка који управљају оперисањем граматичким правилима и путем одређивања и формализацијом тих услова тежи да *ограничи снагу трансформационе граматике*, да је уведе у лингвистичке оквире. Оваква тежња није наишла на позитиван однос код свих лингвиста који су по својим радовима припадали истом усмерењу као и Н. Чомски, будући да су ту велику снагу модела, способног да покрије и друге комуникативне системе, сматрали његовим позитивним својством.

Изражавајући неслагање са таксономијским приступом, Н. Чомски критикује таксономијске теорије за њихову недовољну разликовну способност, односно *неадекватност на нивоу описивања* и за неспособност да објасне објекат описивања, односно *неадекватност на нивоу објашњавања*. Будући да се дескриптивна теорија ослања само на дистрибуцију (или дистрибуцију и трансференцију) и не користи трансформацију за разликовање хомонимних јединица, она није у стању да при описивању језичког система испољи све што је потребно да у њему буде разликовано, па стога не може да претендује на адекватно одражавање тог система. Дескриптивна теорија је логички незавршена, не разликује експлицитно све дедуктивне нивое у границама дескрипције и као таква не може у потпуној мери да буде објашњавалачког карактера. Међутим, ако претпоставља употребу свих начина разликовања, укључујући трансформацију у језичком систему који се описује, не би требало да буде ничег што није подложно разликовању. Уколико се ова теорија изграђује у склопу дедуктивног система и одговара свим потребама које он испољава, тада она разликује све јединице описиваног

језичког система и објашњава исти. Из тог разлога, сви недостаци које је Н. Чомски уочио у својој критичкој анализи дескриптивних теорија *не смеју се квалификовати као последица погрешности принципа* (принцип је исправан). Они се не дотичу самог принципа (описивање језичког система путем статистичких модела и класификационих метода) и могу бити одстрањени према степену развоја дескриптивне лингвистике.

3.2. Аргументи Н. Чомског у критичкој анализи дескриптивних теорија

У тексту О. Дикроа *Генеративна лингвистика* (Дикро, Годоров 1987: 73-85) изнети су суштински аргументи на којима се темељи критички однос Н. Чомског према дистрибуционализму. У циљу супротстављања дистрибуционалистичким догмама Н. Чомски, ученик познатог дистрибуционисте Зелига Хариса, пошто се и сам у једном периоду бавио проблемима формализације (у логичко-математичком значењу те речи) основних дистрибуционалистичких појмова, предложио је једну нову концепцију лингвистике, названу *генеративном*. Својство које је прихватио од дистрибуционализма је његова експлицитност, која се огледа у томе што се у описима језика не користе појмови чије разумевање претпоставља било познавање описиваног језика, било језика као таквог. Њихов средишњи појам је *окружење* у којем се налази јединица у исказу, а разумљив је чак и за онога који, по некој апсурдној претпоставци, не би имао никакво лично искуство говора. У овој чињеници Н. Чомски види предност дистрибуционализма над традиционалним граматикама, али му замера што ту експлицитност постиже по цену неприхватљивог искључивања појединих елемената из лингвистичког описа језика, као и претерано ограничавање емпиријске области која чини предмет испитивања дистрибуционалиста. Језик се не може свести на корпус који по дефиницији представља *коначан* скуп исказа, док сваки језик напротив, даје могућност да се произведе *бесконачан* број исказа. У оваквим ставовима (и методу) дистрибуционалиста Н. Чомски види главни разлог њихове немогућности да спознају снагу неограниченог стваралаштва, присутну у сваком језику. Међутим, језик није само коначан или бесконачан скуп исказа, већ укључује и читаво једно *знање* о тим исказима. Дистрибуционалисти то знање које

говорна лица имају о свом властитом језику искључују из поља лингвистичког описа и задовољавају се описивањем начина на који се језичке јединице комбинују у исказима.

Главна замерка Чомског дистрибуционализму је управо чињеница *што се задовољава описивањем а одриче се објашњавања*. У томе се код Блумфилдових следбеника препознаје подржавање емпиричког схватања, из којег произилази да је задатак науке само описивање појава с намером да се уведе неки ред у њихов привидни неред. У наведеним околностима истраживач се превасходно бави класификовањем, тј. таксономијом. Насупрот томе по Н. Чомском, *наука треба да се развија постављајући себи један циљ који превазилази једноставно описивање и класификовање, а томе би требало да тежи и лингвистика – формулисању хипотеза са експликативном вредношћу о оној способности која лежи у основи језичке делатности*. Без обзира на компактност начина, уколико је његов резултат само указивање на то који су искази прихватљиви а који не, који су искази двосмислени, синтаксички сродни, и слично, немогуће је добити потпуну информацију о описиваним појавама. Сва та опажања о појединачним чињеницама морају се довести у везу са једном општом концепцијом језика. Захтеве за експлицитношћу и експликативношћу Н. Чомски је покушао да помири предлагањем једне нове дефиниције граматике и теорије језика. Реч је о *генеративној граматички* или синтаксичком опису одређеног језика. Граматике се по њему могу разврстати према типу механизма које користе у генерисању реченице, односно према облику правила која је сачињавају, што имплицира постојање више граматика једног истог језика. Следи да је отворено питање избора једне од њих, а тај проблем треба да реши одговарајућа теорија језика.

Суштински аргумент у корист своје концепције Н. Чомски види у тзв. *стваралачком аспекту говорне делатности*.²⁶ У настојањима да одреди суштинско својство објекта, као битне смернице своје целокупне теорије, увео је термин *лингвистичка теорија*, који је применљив само на систем хипотеза о општим особеностима човековог језика, а циљ тих хипотеза био је да објасне одређени круг језичких појава. То својство Н. Чомски назива *стваралачким аспектом језика* који чини основу супротстављања генеративног модела језика свим видовима таксономијских

²⁶ Овај аспект је крајње релевантан за наш рад, будући да са тих позиција вршимо посматрање и истраживање главног предмета наше дисертације – језичке игре.

модела, базираних на „голом“ описивању. Суштина његовог критичког односа према дескриптивној лингвистици базира се на околности да се структурална доктрина ове лингвистике претворила у стандардни скуп правила сегментације и класификације који представљају приоритетно оруђе емпиријског изучавања језика. *Стваралачки аспект језика*, у формулацији коју је Н. Чомски предочио, не може да буде спознат само средствима лингвистике, будући да умеће стварања савршено нових реченица већ улази у област човекове мисаоне делатности, па из тог разлога лингвистику сматра делом психологије мишљења. Без обзира на ту околност, приоритетна намера Н. Чомског била је грађење лингвистичке теорије, као и тежња да остане у границама лингвистике. Он истиче да се знање матерњег језика може представити као систем правила који је назвао *граматика језика*, а мноштво исказа, образованих у складу са граматиком језика, разматрао је као језик генерисан путем граматике и управо у том мноштву могуће је успоставити сва правила граматике датог (конкретног) језика. За разлику од таксономијских граматика, које се карактеришу описним тумачењима, ову граматику, коју одликује способност генерисања бесконачног мноштва правилних реченица (и због тога истозначну са језиком), треба сматрати (и називати) генеративном. Ипак, са становишта лингвиста-дескриптивиста, тај аргумент није довољно убедљив. То, што Н. Чомски назива стваралачким аспектом лако се узима у обзир и у негенеративној дескриптивној теорији. Способност говорног лица да гради реченице које није раније већ стварао, као и способност слушаоца да схвата реченице које раније није чуо, објашњава се виртуелним постојањем ових реченица у датом језичком систему којим влада говорник – слушалац.

3.3. Генеративна граматика и теорија језика

Генеративна граматика је теорија језичке компетенције, која се у својим општим основама испољава као урођена за човека. Она тежи да максимално неутралним терминима окарактерише знање језика које код оних који говоре и слушају чини основу за конкретну употребу језика. Управо *експлицитно формулисање ове граматике представља општу лингвистичку теорију*. Генеративна граматика представља скуп

правила и упутстава, чијом се механичком применом производе прихватљиви (= граматични) искази тог језика и само они. Управо својство ове граматике да се може механизовати, аутоматизовати, чиме представља неку врсту формалног система, јемчи за њену *експлицитност*. Из разлога што не претпоставља да онај ко се њоме служи поседује ма какво знање о језику, граматика се може сматрати целовитим описом језика. Постоје два захтева (Дикро, Тодоров 1987: 76) адекватности граматике:

1. *Опсервациона адекватност* – да доиста генерише све исказе језика и само њих, без изузетка. По Н. Чомском, та адекватност је *слаба*, јер је могућ већи број различитих опсервационо адекватних граматика једног истог језика.

2. *Дескриптивна адекватност* – да може представити интуитивно знање које говорна лица поседују о исказима свог језика, тј. да то знање представи у облику генеративног механизма. По Н. Чомском, ова адекватност је *јака*.

Јака адекватност ствара услове за постојање више граматика једног истог језика а *теорија језика* је по Н. Чомском сваки од главних типова могућих граматика. Дакле, она је нека врста калупа који служи састављању граматика. Адекватност граматике условљава и адекватност теорије. Постоје основни захтеви које једна адекватна теорија мора да задовољи:

1) Могућност да се за сваки језик по моделу те теорије изгради и дескриптивно и опсервационо адекватна граматика, што значи да теорија мора бити *универзална*.

2) Могућност да се теорији прикључи механички применљив поступак, који омогућава да се за сваки језик изврши процена различитих граматика сагласних са теоријом, и да се тако олакша избор једне од њих.

3) Могућност теорије да тако рећи, погоди граматику која најбоље репрезентује интуиције говорног лица. Н. Чомски истиче да ово мерило треба да се схвати као циљ ка којем се треба управљати у дугорочној изградњи теорије језика. Она би тада поседовала *експланаторну адекватност*.

Зашто се теорија која задовољава наведени услов може назвати експланаторном? Она нам омогућава да разумемо одређене одлике појединачних језика. Испоставља се да те одлике нужно следе из једне *универзалне језичке способности* која је урођена свим људским бићима, а полазећи од тога да чини саставни део људске природе, долази се до закључка да има експликативну вредност када је реч о појединачним

језицима. Наиме, да би једна, ма која теорија језика могла да пружи граматiku за дати језик, тај језик мора поседовати одређене одлике. Претпоставимо да је могуће (Чомски је сматрао да јесте) показати да се одређена теорија темељи на људској природи, тада се може сматрати, уколико природни језици поседују одлике које могу да се изведу из те теорије, да је за њих омогућено објашњење – оне нужно следе из језичке способности која чини саставни део људске природе. Међутим, поставља се питање, на који начин је могуће остварити ту експликацију лингвистичке теорије, оријентишући се са једне стране, на стваралачки аспект језика, а с друге остајући у границама компетенције? Јасно се уочава непомирљивост ова два аспекта, па самим тим и неопходност жртвовања једног од њих при конкретном формулисању теорије. Н. Чомски је фактички жртвовао стваралачки аспект језика, према којем је у почетку оријентисао своју теорију, а као резултат тога дошло је до расцепа између теоријског програма Чомског и правила генеративне граматике.

По мишљењу О. Дикроа (Дикро, Тодоров 1987) има оних који се нису слагали са оваквим тумачењем Н. Чомског и такви му замерају једноставност мерила којим се користи за избор међу различитим могућим граматикама, које по њима није задовољавајуће, будући да има много различитих врста једноставности (мали број симбола у граматици, мали број правила, унутрашња једноставност сваког правила итд.). У свом тексту Дикро каже „Та primedba је proizvod pogrešnog shvatanja njegovih postavki. Po Čomskom, merilo na osnovi kojeg се врши procenjivanje gramatike чини саставни део теорије језика, и мора бити изграђено тако да ту теорију учини адекватном: оно, dakle, не подразумева а priori захтев за једноставношћу.“ (Дикро, Тодоров 1987: 82)

3.4. Осврт на концепцију Н. Чомског

Према првој верзији његове теорије, циљ истраживања датог језика представља грађење граматике, посматране као својеврсни механизам који ствара (генерише) реченице тог језика, и само њих. Генерисање почиње од општег симбола „sentence“ и одвија се у три етапе, пролазећи кроз *ниво непосредног стварања* (фразна структура),

трансформациони ниво и морфофонематски ниво. Руски лингвиста И. Ф. Вардуљ (Вардуљ 1977) истиче да такав „механизам“ не може имати комуникативну намену. Да би се генерисала реченица, неопходно је да буде задата информација коју та реченица преноси. Напротив, Н. Чомски чак предлаже њихово стварање ни из чега, јер „sentence“ једноставно представља почетну тачку (равну нули) апстрактног процеса генерисања, а из оваквог става јасно је да у наведеној верзији нема места за семантику. По Н. Чомском (Чомски 1972), само на чисто формалној основи може да се добије чврст темељ за грађење граматичке теорије.

У његовом каснијем учењу граматика се, као систем правила која генеришу реченице језика, поистовећује са интуитивним знањем језика (оног који се говори и слуша) и назива се *компетенција*,²⁷ па на тај начин укључује семантичку компоненту и генерише, односно карактеризује бесконачно мноштво потенцијалних дубинских структура, приказује их на одговарајућим површинским структурама и даје семантичку и фонетску интерпретацију тих апстрактних објеката. Ширење теорије на семантички аспект језика истовремено је праћено преласком на позиције ментализма, чиме су створени услови за подривање самосталности лингвистике као научне дисциплине.

Језик (језички систем) као „сложный код представляет собой систему языковых единиц и правил.“²⁸ (Вардуљ, 1977: 138-139) Најважнији задатак лингвисте (по И. Вардуљу, он је постављен у дескриптивистици) састоји се у његовом настојању да путем распознавања свега различитог и идентификовања истоветног у језику, представи несагледиву разноврсност његових јединица у виду сагледивог модела. Сви остали задаци лингвистичог истраживања подвргнути су решавању само у оном степену у којем је решен овај први задатак. Н. Чомски се противио свођењу лингвистике на изучавање инвентара елемената, односно на изучавање језика као система знакова. По њему (на шта смо већ напред указали), свака озбиљна лингвистичка теорија мора да узима у обзир *стваралачки аспект језика*, што значи описивање не језика као система знакова него као језичке *компетенције* говорног лица – слушаоца, *знања језика* које се може представити као систем правила. Међутим, изучавање *компетенције* као система правила уз потпуно удаљавање од језичких јединица тешко је остварљиво, па је ова околност навела Н.

²⁷ за разлику од *употребе* као реалног коришћења језика у конкретним ситуацијама.

²⁸ „сложени код представља систем језичких јединица и правила.“ (превод М.К.)

Чомског да их уврсти у своју теорију, али при томе узима у обзир само два нивоа јединица: а) *највиши* (реченице, sentence), у случају када језик, генерисан од граматике, представља мноштво реченица; б) *најнижи* (фонеме), без којих није могуће остваривање фонетске интерпретације реченица у фонолошкој граматичкој компоненти. На тај начин Н. Чомски је приморан да манипулише језичким јединицама, при чему већина њих остаје у сенци, прекривена „системом правила“. У овој околности, по мишљењу И. Вардуља, лежи основни разлог немогућности теорије Чомског да у потпуности обухвати језик као систем знакова. „А такая теория не может быть адекватной.“²⁹ (Вардуль, 1977: 139). Уколико се употреби термин самог Н. Чомског, неадекватност његове теорије испољава се на *нивоу описивања*. Међутим, теорија језика и теорија реченице нису истозначни појмови и није баш све у језику могуће објаснити помоћу карактеристика својствених реченици. Довољно је напоменути да много у структури саме реченице зависи од дискурса који, као ни реченица, не изражава сва својства језика, а уз то представља сложенију творевину од реченице. Ипак, у радовима Н. Чомског говори се о теорији језика а не о теорији реченице, а такође о теорији а не о методу.

Генеративна теорија често се представља у виду система *улаз – излаз*, тј. увођење – извођење. Оно што је постављено дубинским³⁰, испољава се у површинским структурама. Другим речима, овде се сусрећемо са таутологичношћу која је у складу са постулатом о стваралачком аспекту језика само у оним условима, када се стваралачка способност језика схвата као способност да се у површинским структурама таутолошки производе задате дубинске структуре на (у квантитативном смислу) неограничен начин.

Ако се пажљивије усредсредимо на генеративне поступке у којима учествује дубинска структура и стекнемо утисак о њеној неуловљивости, свеједно ће постати јасно да она, по мишљењу Звегинцева (Звегинцев 1973), не припада ни мисли, ни језику већ теорији. И уколико то и јесте тако, ипак је погрешно упућивање примедби Н. Чомском да његова теорија даје само генетичко објашњење синтаксичке структуре готове реченице које није истозначно са објашњењем генезе реченице и да је генеративни модел Н. Чомског механичка структура без улазних садржајних података. Ово, као и многа друга запажања и примедбе упућене Чомском биле би оправдане, уколико би задатак његове

²⁹ „А таква теорија не може бити адекватна.“

³⁰ путем трансформационих операција, које укључују семантичку и фонолошку компоненту и показују аутоматску непогрешивост у својој активности генерисања

теорије био да одговори на њих. У свом декларативном делу она је поставила овакав задатак, али у оном извршном бави се сасвим другим проблемом – могућношћу прецизнијег и строжијег описивања процеса генерисања изоловано посматраних правилних реченица на простору од операционог конструкта, каква је категорија дубинске структуре, до површинске структуре. И „кромe способности дать адекватное описание этого введенного в довольно узкие пределы процесса от генеративной теории в ее нынешнем виде ничего другого требовать нельзя.“³¹ (Звегинцев, 1973: 54) Управо та околност да се од генеративне теорије не може ништа друго очекивати показује очигледну ограниченост теорије у целини, која без обзира на то што је учинила одлучан корак у правцу грађења крупне лингвистичке теорије ипак није способна да изађе на крај са многоликом сложеносћу природног језика.

Теоријски програм генеративне лингвистике, уз све недостатке, наилазио је, међутим, и на разумевање, нарочито због покушаја превазилажења методичке ограничености таксономијских модела. Међутим, у њеном извршном делу, у поступку генеративне анализе скоро све је обрнуто и супротно. У ствари, само се добија нови метод *описивања знања* језика, где и сам термин *генерисање* уместо оног смисла који произилази из усмерености теоријског програма добија нови – *процењивање у складу са неким правилом или принципом*.

Мада се на основу свега реченог може стећи утисак да су метод и теорија два супротна, сукобљена начела, такав закључак био би погрешан. Није реч о томе да треба међусобно супротставити метод и теорију већ о потреби налажења за њих правилног међуодноса. Као најдоследнији однос могао би се сматрати онај у којем је метод изведен из теорије и не налази се у самосталном и независном положају, а нарочито не у позицији преузимања функција теорије на себе. По мишљењу Звегинцева, једино овакав однос (а не обрнут) представљао би прави начин грађења независне науке о језику.

Метод сам по себи није пут сазнања објекта, које представља главно стремљење у свакој науци. „Метод может быть лишь средством познания объекта и именно в той степени, в какой он обуславливается теорией, поставлен на службу ей и 'выдает' эмпирические факты для проверки и корректирования используемых в теории систем

³¹ „и осим способности да предочи адекватан опис овог процеса, који је увела у доста уске оквири, од генеративне теорије у њеном садашњем виду ништа друго се не може очекивати.“

гипотез.³² (Звегинцев, 1973: 57) У случају када у науци владајући положај припада теорији, није страшно да се једна наука окреће методима других, будући да они не могу да је подреде себи и лише је њеног „лица“. Сви ти методи, употребљени само као различита средства за испуњавање ограничених задатака, уклопљени су у оквире теорије и заузимају у њој подређени положај како им и доликује.

³²„Метод може бити само средство сазнања објекта и то у оном степену у којем је условљен теоријом, постављен да јој служи, као и да обезбеђује и предаје емпиријске чињенице за проверу и корекцију система хипотеза употребљених у теорији.“

III ИСТРАЖИВАЧКИ ПРОБЛЕМИ У САВРЕМЕНОЈ ПСИХОЛИНГВИСТИЦИ (ПЛ)

1. Уводне напомене

Два су актуелна проблема која данас највише заокупљају пажњу научника унутар психолингвистичких школа³³: 1) како људи разумеју, памте и репродукују дискурс; 2) лексикон или ментални речник. Овој проблематици треба додати и проблем изучавања процеса овладавања језиком од стране деце. У оквиру наведених група проблема објекат проучавања ПЛ представљају: а) улога контекста при обради двосмислених (вишезначних) речи; б) прерада (преосмишљавање) реченица; в) перцепција и разумевање фигуративног језика (метафоре, идиоми); г) процеси добијања разних видова инференцијалног знања (способност извлачења закључака); д) нивои презентације (заступљености) текстова и дискурса у свести (меморији); њ) грађење менталних модела садржаја текста; е) прерада дискурса; ж) индивидуалне разлике код деце у процесу разумевања текста; з) продуковање говора на нивоу граматичког кодирања и дискурса (круг проблема је много шири од ових које смо навели, при чему смо се ограничили на оне проблеме који могу бити релевантни за нашу дисертацију) итд. При решавању поменутих проблема, посебна пажња се указује значењу речи са аспекта нових приступа у тумачењу концепата знака, прототипа исл.

У истраживањима руских психолингвистичких праваца посебан акценат се ставља на феномене *језичке свести, слике света, однос говора и мишљења, однос језик – човек – друштво* укључујући појам *језичке личности* (Горелов, Седов 1997); одређују се тенденције савремене ПЛ, са посебним освртом на слику света и личност (А. А. Леонтјев 1993, 2003); детаљно се разматрају проблеми природе и структуре језичке способности човека и питања психолингвистике развоја. Актуелна су и истраживања међукултурне комуникације, етнокултурне специфичности језичке свести, разни аспекти интеракције

³³ Подвлачимо да у нашем истраживању теоријско-методолошку основу чине превасходно учење и приступи унутар праваца руске психолингвистичке школе.

различитих језика и култура, језичких слика света итд. (Сорокин 1985, 1993; Тарасов 1996). Анализа великог броја психолингвистичких радова показује подударње проблематике ПЛ са проблемима когнитивне психологије и лингвистике, а нарочито прагматике.

2. Истраживање језичких појава са психолингвистичког аспекта

2.1. Различитост научних приступа у анализи језичких појава

По мишљењу Л. В. Шчербе (Шчерба 1974), постоје три аспекта језичких појава: 1) *говорна делатност* или процеси говорења и разумевања; 2) *језички системи* или речници и граматике језика, настали на основу свих активности говорења и разумевања у одређеној етапи дате друштвене групе; 3) *језички материјал*, који представља целокупност свега реченог и схваћеног у оквиру такве групе. Говорна делатност је условљена сложеним говорним механизмом код човека или психофизиолошком говорном организацијом појединца која: а) не може једноставно да се поистовети са говорним искуством, већ представља његову својеврсну прераду; б) може да буде само психофизиолошка; в) заједно са говорном делатношћу коју условљава представља социјални производ; г) служи за индивидуално испољавање (манифестацију) језичког система, изведеног из језичког материјала; д) просуђивање карактера такве организације могуће је само на основу говорне делатности појединца. По наводима Заљевскаје (Заљевскаја 1999), овакавом поделом Шчерба је уместо три издвојио у ствари, четири језичке појаве. Указао је такође, на низ веома битних момената, јасно разграничавајући појмове *механизма* (говорна организација човека) и *процеса* (говорна делатност), показавши на тај начин значај разликовања појмова процеса и његовог производа. Говорна организација човека у наведеном приступу не поима се као пасивно складиштење података о језику, већ као динамички функционални систем. Битан моменат у његовом приступу је и истицање чврсте интеракције процеса прераде и рационализације говорног искуства са његовим производом (ново у говорном искуству, које се не уклапа у оквире система, доводи до

његовог реструктурирања, а свако наредно стање система служи као основа за упоређивање у току следеће прераде говорног искуства). На наведеним позицијама темељи се тумачење *говорне организације* човека као самоорганизујућег система.

Термин „говорна реализација“, који је Шчерба предложио, користи се у значењу „спремност појединца за говор“ и веома успешно упућује на регуларност, уређеност, организованост производа прераде говорног искуства, са циљем њихове оптималне примене у говорномисаоној делатности. Говорна организација се у лингвистичком истраживању посматра као јединство процеса и производа, при чему се последњи испољава као индивидуални систем концепата и стратегија њиховог коришћења у процесу говорења и разумевања говора, означена као ЈЕЗИК1 (са тог аспекта, *говорна организација* може се називати *језичка организација*). Настајање и трајно уређивање, односно регулисање говорне реализације човека као самоорганизујућег система посебне врсте дешава се у процесу говорне, тачније говорномисаоне делатности. Треба додати да је говорна делатност обично укључена у друге видове човекове делатности, односно комуникација претпоставља постојање партнера (другог у процесу вербалног општења), док се лингвиста у току своје метајезичке делатности усмерава на своју говорну организацију, што није одражено у схеми моделовања језика. Ипак, из ње се може закључити да истоветност, тј. јединство полазног, првобитног језичког материјала прерађеног, с једне стране у току говорне делатности појединца а с друге, у току метајезичке делатности лингвисте, уопште не предодређује и идентичност добијених производа: у првом случају се, у складу са човековим психофизиолошким могућностима формира ЈЕЗИК1, као систем функционалних оријентира (смерница) и ослонаца неопходних за успешност процеса производње и разумевање говора, а у другом се кроз логичкоаналитички рад ствара ЈЕЗИК2 у својству описног модела језика или система нормативних прескриптивних правила. Чињеница да прозводи такве прераде у значајној мери могу да се разилазе и одступају један од другог очигледна је из посматрања детета које на практичан начин влада језиком, али показује велике тешкоће при освајању граматике матерњег језика, што доводи до закључка да дете има свој систем кључева (подвлачимо, свој метајезик) који се не подудара са лингвистичким особинама делова говора (А. А. Леонтјев 1974). Треба истаћи да управо присуство заједничког интермедијера, односно спојне карике (језички материјал) у његовој истовременој

повезаности и са говорним материјалом и са изведеним из тог материјала језичким системом, по мишљењу Л. В. Шчербе, доводи до идентификовања таквих, теоријски несамерљивих појмова као *индивидуални говорни систем* (психофизиолошка говорна организација појединца) и *језички систем* (Шчерба 1974: 35). Несумњиво је да ЈЕЗИК1 и ЈЕЗИК2 одражавају исте законитости садржане у језичком материјалу, па ипак сваки од њих има своју „тачку гледишта“, која усмерава пажњу на различите стране једне исте појаве и израђује свој специфични систем координата. Сходно томе, резултати прераде језичког материјала у оба наведена смера не подударају се увек, што искључује законитост директног механичког преношења производа метајезичке делатности лингвисте на описивање законитости функционисања говорног механизма појединца. Суштинску разлику између психолингвистике и психологије у истраживању говора Леонтјев (1997:18-20) види у предмету њиховог интересовања: док се ПЛ интересује за структурну организацију и за законитости функционисања функционалних система који обезбеђују остваривање говора и говорне перцепције (или за структуру језичке способности човека), психологија фокусира пажњу на однос између појединца (личности) и друштва кроз говор.

Заљевскаја (Заљевскаја 1992) даје своје тумачење наведених појава, па уместо дијаде (опозиције) *језик као колективно знање (КЗ) / језик као индивидуално знање (ИЗ)* разматра тријаду КЗ1/ КЗ2/ ИЗ, разликујући притом:

КЗ1 – целокупно знање као доживљај (искуство) које се формира и функционише у одређеној лингвокултурној заједници по законима психичке делатности и интеракција у системима великих размера (надсистеми);

КЗ2 – колективно знање, регистровано у производима разноврсне делатности људи (у том смислу и језичког система), одражавајући само део онога што улази у појам КЗ1.

До данас је наука истраживала и описивала искључиво КЗ2, истовремено га идентификујући са ИЗ услед замене појмова легализоване од стране чврсте логичкорационалистичке традиције, а такав приступ морао је да буде замењен изучавањем ИЗ као корелата КЗ1 са свим проистеклим из тога последицама, уз истовремено признавање сложене интеракције између свих чланова тријаде. Термин *индивидуално знање (ИЗ)* у наведеном тумачењу не односи се на садржај знања специфичног за било коју особу (у том случају би се говорило о личносном знању), већ се говори о основним

(општим) карактеристикама знања као домена (односно наслеђа урођеног својства, КБ, ПФ) појединца, тј. знања које се формира по законитостима психичке делатности искључиво под утицајем и контролом социјума (конкретног друштва), које је развило одређене норме и вредности. Намеће се закључак да се у истраживачком фокусу ПЛ налази човеков *говорни механизам (језик као способност, говорна организација појединца)* и *својства његовог настајања и функционисања*. Такође треба узети у обзир и савремену преоријентацију наука повезаних на било који начин са изучавањем језика и човека који га користи, на комплексан међудисциплинаран приступ, чији је основни захтев имплементација тезе о „људском фактору“ (антропоцентричност). Означено у том смислу зближавање циљева лингвистичких и психолингвистичких истраживања подудара се са настојањима стручњака у компјутерским наукама да максимално уваже и укључе својства функционисања природних језика.

Из низа различитих приступа издвајамо оне на које је указала Викторија Владимировна Красних (Красних 2001):

1) јединица психолингвистичке анализе је елементарна говорна делатност и говорна операција, а не корелација неке језичке јединице у психи носиоца језика;

2) јединица психолингвистичке анализе интерпретира се у парадигми делатности, уколико се говорна делатност разматра у оквиру општепсихолошке теорије делатности и носи на себи ознаке делатности као такве (предметност, сврсисходност, мотивисаност, хијерархијска/вертикална организација и фазна/хоризонтална организација);

3) хеуристички принцип организације говорне делатности; психолингвистичка теорија не треба да буде алгоритамска, већ хеуристичка, тј. мора да предвиђа везе у оквиру којих се остварује избор стратегије вербалног понашања, мора да буде флексибилна, да допушта различите путеве оперисања исказима на посебним етапама продукције/перцепције говора;

4) психолингвистичка теорија треба да буде синтеза процесуалног (делатност, активност) приступа и приступа са аспекта слике (одраза); датира још од концепције Рене Декарата кроз идеје Л. С. Виготског, М. М. Бахтина, Павла Флоренског, А. Н. Леонтјева – опозиција свести и бића, човековог унутрашњег и спољашњег света, слике и процеса;

5) у говорној делатности посебну улогу има вероватноћа прогнозирања, моделирање будућности;

б) у основи перцепције говора налазе се поступци, који макар делимично репродукују генеративне процесе.

У другој половини 60-их година 20. века јавља се нови правац у психологији, *когнитивна психологија*, која изучава како људи добијају информацију о свету, како човек заступа ту информацију, како се она чува у меморији и претвара у знања и како та знања утичу на нашу пажњу и понашање (Р. Л. Солсо 2006). У односу на психолингвистику, когнитивни приступ, по мишљењу А. А. Леонтјева претпоставља изучавање улоге сазнајних процеса у говорној делатности. Упоредо с тим, настаје и развија се други правац – *когнитивна лингвистика*, чији је циљ да схвати, изучи и опише концептосферу човека. Полазећи од језичке слике света, когнитивна лингвистика изучава језичку свест језичке личности и слику света (концепте) који постоји унутар човека, те је као таква неопходна психолингвистици у истраживању когнитивних аспеката овладавања и употребе језика.

Дакле, психолингвистика се бави широким спектром проблема у чијем се фокусу увек на извештан начин налази *језик*; стога је у интеракцији како са *психологијом*, која се бави међуличносном комуникацијом, тако и са *традиционалном лингвистиком*, будући да је језик и у једној и у другој основни објекат истраживања. Изучавајући комуникацију у свим аспектима, уз признавање принципа активности субјекта делатности, неизоставно у центру њеног разматрања мора да се нађе и субјекат комуникације, што имплицира да је ПЛ у тесној вези и са *социолингвистиком*. Следи да у сврху проналажења одговора на многа нерешена питања ПЛ мора да се ослања на податке извесног броја других наука. На пример, у неким језицима нема уобичајених за нас ознака за боје или, у језицима северних народа нема општег (заједничког) назива за снег. Посматрани са аспекта ПЛ, наведени проблеми могу да се објасне тиме да генерализујући концепт (уопштавајући појам) није изражен у речи и говору већ се мисли, подразумева се, односно појам постоји али језик није развио вербалну нотацију (ознаку), што ипак не омета индиректне, тј. посредне ознаке и њихово тачно разумевање.

2.2. Језик и језичка свест са аспекта психолингвистике

Као што је већ истакнуто, у фокусу психолингвистичког интересовања налази се човек, личност која продукује и перципира говор. Стога се ПЛ приступ заснива на томе да различите нивое језичке структуре, који се у традиционалној лингвистици изучавају у оквиру више дисциплина, разматра са другачије позиције – познате лингвистичке објекте и јединице: звукове, фонеме, речи, морфеме, реченице исл. посматра са аспекта њиховог функционисања у говорној делатности у светлу тзв. људског фактора. По Ј. Д. Апријану (Апријан 1990, 1995), сваки природан језик одражава одређени начин концептуализације (перцепције и организације) света, при чему значења изражена у језику формирају јединствен систем погледа који представља својеврсну *колективну филозофију*, наметнуту свим носиоцима одређеног језика као обавезне. Полазећи од реченог, *језичку слику света* можемо да одредимо као свеукупност знања о свету утиснутих и лексици, фразеологији, граматички, дакле као својеврсну материјалну форму у којој се слика света фиксира и реализује. Како истиче В. Красних (Красних 2001), иза спољашње сличности формалне структуре језгра језичке свести могу да стоје сасвим различите слике света. С друге стране, разлике у језичким сликама света не морају увек да указују на кардиналне разлике унутар одређених делова слике света рефлектованих у (језичкој) свести. Ова чињеница најјаснију потврду добија у различитом перцепирању боја код различитих народа и у различитим језицима.

2.2.1. Психолингвистички приступ семантици речи на примеру имена боја (ИБ).

– А. А. Леонтијев (Леонтијев 1983: 47) је под психолингвистичким приступом у изучавању семантичких појава сматрао следеће: а) посматрање језика као феномена психе говорних лица; б) у изучавању семантике полази се од претпоставке да се сама значења (смисао) реализују у условима када постоје унутрашњи светови говорних лица – носилаца језика.

У семантичким истраживањима постоје јасне представе о томе да нису сви типови значења интересантни за изучавање и да пажњу истраживача не заслужују подједнако сви објекти који поседују неко значење. У складу са тим Леонтијев (Леонтијев 1983: 49) је формулисао најважније тачке посматрања у облику неколико битних момената:

1) Значење се може изучавати на два нивоа – на нивоу односа између имена и њихових денотата и на нивоу односа између имена и њихових сигнификата (десигната, концепата). Семантика се посебно бави изучавањем сигнификативних значења. Изучавање денотативних значења, иако заслужује пажњу, ипак је другостепено по важности.

2) Бавећи се семантичким проблемима лингвиста не мора да изађе ван оквира ланца СМИСАО \Leftrightarrow ТЕКСТ; додавање том ланцу карике СТВАРНОСТ претвара лингвисту у научника који се бави енциклопедијским описивањем објеката, тј. доводи до губљења предмета семантике као посебне лингвистичке области.

3) Није интересно изучавање значења појединачне речи, већ смисао целокупног исказа будући да се значење речи разоткрива само на нивоу сентеционих форми.

4) Интересно је изучавање семантике речи типа *конец (крај), начало (почетак), большой (велики), причина (узрок), глубокий (дубок), предполагать (претпостављати)* исл, а мање је интересно изучавање семантике конкретне лексике типа *цветок (цвет), граненый (брушен), мерцать (светлуцати)* итд. Ова тачка гледишта природна је уколико се узме у обзир да се за основни метод семантичке анализе сматра перифразирање, а за циљ – изучавање смисаоних инваријанти у синонимичним променама. Речи апстрактне лексике при таквим променама имају способност претварања једних у друге, обезбеђујући богате могућности за изражавање. Речи такозване конкретне лексике остају непромењене. У том смислу и треба схватати тврдњу да речи апстрактне лексике испољавају неку врсту граматичке улоге код конкретних речи.

5) Интересно је изучавање оних лексичких група које су представљене као системи. У својству примера наводе се термини сродства и речи за означавање боја. Решење питања о томе шта у лексици може да буде представљено као систем а шта не зависи од тога како истраживач схвата задатке системног описивања и какво рашчлањивање објекта је изабрао.

За разлику од предиката, квантификатора, заменица и сличних речи, за описивање значења имена боја, на пример, није неопходно коришћење процеса трансформације, већ је довољан процес тумачења. По мишљењу Падучеве (Падучева 1974), тумачење као објашњење и/или коментар мора да буде у форми израза који одражава експлицитнију везу између форме и смисла него што је то у речи која се тумачи. На тај начин, тумачење постаје оријентисана трансформација – када се нпр. описује смисао речи

влажан \Leftarrow *натопљен влагом, мокар*, при томе се подразумева да управо десна страна израза представља тумачење леве; десна страна се испољава у форми превода леве на експлицитнији језик.

Леонтјев посебно указује на то да се проблем начина описивања који одговара потребама експлицитности, сматрајући се у исто време тумачењем а не једноставно синонимичним изражавањем, може решавати само субјективно. Смисао знака који се тумачи подједнако као и смисао оних знакова помоћу којих се остварује значење реализује се само уколико постоји унутрашњи свет субјекта у којем се одражавају и смисао тих знакова и односи међу њима. У процесу тумачења лингвиста, осим неопходној експлицитности, тежи и томе да тумачење омогући увиђање што више веза између смисла одређеног знака и смисла других знакова, што води јаснијем испољавању односа између десигната. Као објашњење претходно реченог навешћемо неке примере тумачења:

влажан \Leftarrow *онај који садржи влагу у себи или на себи;*

мокар \Leftarrow *онај који садржи много воде у себи или на себи.*

Овакви облици тумачења добро описују односе између десигната који се тумаче помоћу појмова *влага, садржати, норма, унутар*. У покушају да дође баш до таквог тумачења лингвиста, по речима Леонтјева (Леонтјев 1983: 55), почиње од своје такозване *језичке свести*, тј. врши акт интроспекције. У том процесу одлучује (за себе) какву информацију дато име носи о свом денотату. Наведени поступак последица је *рефлексивног акта (језичка рефлексција, метајезичка рефлексција)* – лингвиста спознаје карактер интроспективне процедуре и сам чин поимања, као и неопходност екстериоризације резултата поимања. Он с правом очекује да други носиоци језика овладају сличним унутрашњим светом. На тај начин лингвиста обавља акт интројекције – снабдева друге носиоце језика „језичком свешћу“, тј. поимањем не сувише различитим од његовог сопственог након чега, пошто је обавио неколико наизменичних рефлексивних поступака, отворено предочава само завршни корак – фиксира резултат своје активности у форми тумачења. Оваквим тумачењем Леонтјев је желео да побије непотребна разматрања о објективности, потпуности и експлицитности тумачења. Из тога следи да не треба

сувише буквално разумети објашњење Романа Јакобсона да је значење језичког знака, у ствари његов превод на други знак који га потпуније испољава. Сада се поставља питање може ли се описати значење имена боја (ИБ) помоћу поступака тумачења? Ако пођемо од описа „конкретне лексике“, на замишљеној лествици конкретности ИБ заузимају неко средишње место између речи типа *мокар* и речи *чаша*. При опису ИБ, првенствено тзв. основних, етимолошки неизведених, традиционално се примењује „сликовито, живописно“ (Леонтјев 1983: 57) тумачење, тј. оно које указује на типичан објекат који поседује дату боју као своје суштинско својство. На пример:

зелёный ← *цвета свежей листвы, травы;*

зелен ← *боје свежег лишћа, траве;*

белый ← *цвета снега;*

бео ← *боје снега;*

чёрный ← *цвета угля;*

црн ← *боје угља;*

красный ← *цвета крови;*

црвен ← *боје крви.*

Тумачење жуте боје као *цвета яичного жёлтка (боје жуманцета)* таутолошко је, а као *цвета увядшей растительности (боје увелог биља)* нетачно је. Дакле, са описом жуте боје поступак је сложенији. У тумачењу *розе, сиве, смеђе (браон)* испољавају се још веће потешкоће – не постоји одговарајући објекат. Полазећи од оваквог принципа стиче се утисак да би једноставније било тумачење ИБ образованих путем метафоричког преноса од односних придева. На пример:

малиновый ← *относящийся к малине; похожий на малину цветом;*

малинов ← *који се односи на малину; сличан малини по боји;*

вишнёвый ← *относящийся к вишне; похожий на вишню цветом;*

вишњев ⇐ *који се односи на вишњу; сличан вишњи по боји;*

Међутим, тумачења:

вишнёвый ⇐ *цвета вишни;*

вишњев ⇐ *боје вишње;*

малиновый ⇐ *цвета малины;*

малинов ⇐ *боје малине;*

нису прикладна будући да ни на који начин не откривају односе између тих боја, већ само то да су веома сличне једна другој.

Могућ је и другачији начин тумачења ИБ – описивање једних ИБ помоћу других. На пример:

коричневый ⇐ *тёмный буровато-жёлтый;*

смеђ (браон) ⇐ *тамно мрко-жута;*

Уколико прихватимо претпоставку Леонтјева да је процењивање тумачења субјективно, односно да зависи од тога какву информацију оно носи за нас о денотату одговарајућег имена, онда са те тачке гледишта отворено можемо рећи да је наведено тумачење смеђе боје неуспешно. На основу њега не можемо лако да докучимо о каквој боји је реч. Такав нас опис асоцира на некакве прљаве неодређене тонове, па се све нијансе јарко (изразито) смеђе боје типа *чоколадне*, *кестењасте* и *светлосмеђе* или ближе *беж боји* одмах искључују. И друга тумачења која се остварују по том обрасцу биће такође неинформативна. Леонтјев истиче да је тумачење ИБ информативно уколико директно указује на објекат чију боју, по његовој претпоставци, сви перципирају на исти начин. Ако је немогуће пронаћи такав објекат, испољиће се битне потешкоће које ће да доведу до схватања да не постоје никакви метајезички појмови помоћу којих би било могуће ефикасно тумачење ИБ.

Након упоређивања образаца тумачења различитих речи може се извести закључак да не постоји поступак који пружа могућност описивања смисла речи ИБ на тај начин што би на основу тих описа било поуздано налажење знакова који се тумаче субјективно са јасног места у систему. Тако се долази до тога да је описивање ИБ методом тумачења непродуктивно, не само због наведених потешкоћа, већ и због тога што не дозвољава откривање системних односа у групи речи ИБ. Леонтјев је у својим истраживањима покушао да пронађе методе којима се остварује описивање речи ИБ као система. Поставивши себи задатак да опише семантичке односе у наведеној групи речи у руском језику истовремено је изразио и намеру да предочи опис извесног мноштва језичких јединица – то могу да буду осим речи и синтагме – обједињених одређеним општим значењем. На тај начин је кренуо од плана садржаја. У лингвистичкој литератури при описивању групе лексичких јединица обједињених својством општости на нивоу плана садржаја често се говори о „систему речи са значењем...“ (Леонтјев 1983: 58), о „систему термина сродства“ (исто), а такође и о „систему означавања боја“ (исто). Леонтјев је свесно избегавао употребу таквих израза. Ради се о томе да одговор на питање постоји ли у неком конкретном случају „скуп речи са значењем...“ (исто) или „систем речи које означавају...“ (исто) зависи првенствено од тога како се одређује појам система у складу са лексиком. Појам система уопште, такође, мора да буде у извесном степену одређен: „неко мноштво објеката биће проглашено као системно организовано/неорганизовано у зависности од увиђања захтева какви се односи између његових објеката морају сматрати за неопходне и довољне како би било могуће проглашавање система.“³⁴ (Леонтјев, 1983: 58)

2.2.2. Лингвистичка рефлексија и лексикографско тумачење са аспекта ПЛ. –

Са аспекта психолингвистике описивање семантике ИБ применом чисто лингвистичког приступа било би тешко – методе које се користе у лингвистичкој семантици нису довољне за успостављање односа између мноштва знакова, односно речи са значењем осећања за боје и њиховог смисла. Психолингвистички приступ полази од претпоставке да се језик изучава пре свега као феномен психе говорне индивидуе (језичке личности).

³⁴ „некоторое множество объектов будет объявлено системно организованным/неорганизованным в зависимости от того, какие отношения между его объектами предполагается необходимым и достаточным усмотреть, чтобы объявить его системой.“

Однос између различитих варијанти испољавања смисла постоје у оној мери у којој постоје унутрашњи светови говорних лица где се та различита испољавања смисла и реализују. Како се ти смисаони односи тумаче у психолингвистици? Будући да непосредно може да се посматра само сопствена психа, централни проблем постаје управо питање метода. „Чиста“ лингвистика, како је Леонтјев назива, по овом питању ништа не предлаже. Не ради се само о томе да она игнорише чињенице *језичке свести*, већ и о томе да се у ствари, стално позива на језичку свест али то ради *implicite*. Као што је већ речено, уобличавање тумачења почиње од момента када лингвиста-лексикограф почне да разматра своју језичку свест, односно да врши акт интроспекције. На тој етапи он просуђује за себе какву информацију име носи о денотату. Даље лингвиста извучи претпоставку о томе да су унутрашњи светови других говорних индивидуа слични његовом сопственом. На основу тога производи савршено принципијелан, за даља уопштавања акт интројекције – снабдева друге носиоце језика „језичком свешћу“, не сувише различитом од своје. Овакви поступци у подлози су мишљења (Леонтјев 1983: 65) да се у лексикографском тумачењу открива структура наивних схватања о ствари, „наивна“ физика и „наивна“ психологија о свету који нас окружује. Нека тумачења се чак и искључују због тога што нису у корелацији са тзв. наивном психологијом. Ј. Д. Апријан (Апријан 1974) не прихвата рецимо, тумачење *розе* боје као црвене високог степена јаркости и слабе засићености због тога што обичан носилац руског језика нема такву представу о розе боји. Леонтјев подржава овакво мишљење. Научно тумачење дакле, не сме да противречи наивној слици света, оно је много информативније од ње а не једноставно експлицитније. Лингвиста и нелингвиста живе у истом свету и апстраховање од професионалне активности лингвисте-семантичара мора да доведе до подударана слике света, како са становишта тзв. наивне физике тако и са становишта тзв. наивне психологије. Подударање траје док се не стигне до професионалне активности, када настаје потреба одражавања наивне слике света у лексикографском тумачењу. Тада се долази до тачке када се све принципијелно мења. „Наивни носилац језика“ (Леонтјев 1983: 66) који поима свет помоћу различитих средстава, а у том броју језичким пре свега, не разуме сам чин спознаје. Користећи се језиком он неће рећи (у оквирима кодификованог руског књижевног језика) **глубокая зима* (дубока зима), мада употребљава изразе *глубокая осень* (дубока јесен) и *глубокая старость* (дубока старост). У најбољем случају

обратиће пажњу на то „што се тако не говори“ и ништа даље од тога. Ову чињеницу по мишљењу Леонтјева, неопходно је схватити у процесу организације смисла у свести наивног носиоца језика.

За разлику од наивног носиоца, лингвиста-лексикограф од првог корака свог рада дејствује као рефлексиван систем – он спознаје себе као лице које поима свет, спознаје своју наивну слику света и сам чин те спознаје. Предлажући одређено семантичко тумачење речи лингвиста не екстериоризује само начин на који спознаје свет на нивоу наивне слике већ и своје поимање начина одражавања те слике у језику. Сходно реченом, природније је да се свест и спознавање самог лингвисте представљају као рефлексивни систем а не као пасивни апарат помоћу кога он посматра језик. Из тог разлога “подесније је да се говори о томе, да у оном случају када за обичног носиоца језик одражава и фиксира 'наивну слику света', истовремено за лингвисту представља не само посматрање тог одражавања, већ и неминовно спознавање начина на који је структурирана слика фиксирана у језику.”³⁵ (Леонтјев, 1983: 67)

Дакле, због рефлексивних својстава наше свести, односно спознаје, избор *метајезичких средстава* за описивање језика утиче на поимање самог језика, и више од тога, на поимање односа *језик - стварност*.

Аналогна слика може да се прати и у области граматичких категорија, где се такође може посматрати асиметрија форме и значења: значење постоји у свести, али нема јединствену (једнозначну) граматичку форму за свој израз (нпр. категорије одређености/неодређености у руском језику).

2.2.3. Граматика са аспекта психолингвистике. – Разматрање о граматици преваходно се односи на организацију говора. То је област у којој се суочавамо са јединицама вишег нивоа апстракције, будући да граматичко значење представља оно које је апстраховано из стварности и изражава односе између облика речи и видове веза између речи у говору (Горелов, Седов 1997: 46). Квазиречи од којих је изграђена Шчербина реченица (Шчерба 1975) *Глокая куздра штеко будланула бокра и кудрячит бокренка*

³⁵ „более удобным представляется говорить о том, что у рядового носителя языка язык отображает и фиксирует 'наивную картину мира', тогда как для лингвиста возможно не только созерцание этого отображения, но неизбежно осознание того, как устроена зафиксированная в языке картина.“

(упор. у одељку 2.2. поглавља IV) имају сва граматичка (морфолошка и синтаксичка) обележја руског језика. Иако на први поглед изгледа да из такве реченице не може ништа да се разуме, јер у њој нема ни једне „живе“ речи, већ су изражени само односи „голих“ граматичких облика, ипак је ова реченица богата значењима. Дакле, сасвим је јасно да се ради о радњи коју врши неки субјекат (*куздра*), што указује на категорију *живо биће* (одушевленность) и то женског рода, на шта указује атрибут *глокая*; вршилац радње већ је извршио (у прошлости) неку радњу (*будланула*) у односу на други живи објекат (*бокра*), а тој радњи додато је обележје (*штеко*). Најзад, субјекат радње врши нову радњу у садашњем времену у односу на дете (*бокра - бокренка*). Цела ова информација добијена је из система граматичких форми које ступају у везе и односе унутар саме реченице. Шчербин експеримент показао је колико је важна улога коју имају граматички елементи у човековој говорној делатности. Међутим, указао је на деловање језичких закона само унутар једне реченице, док се у стварној комуникацији искази могу састојати и од неколико фраза обједињених у дискурс (текст). Следи да граматика са аспекта психоллингвистике (теорије говорне делатности), треба да буде одређена као систем правила организације везаног (кохерентног) говора (Горелов, Седов 1997: 47). Човекова свест испуњена је стереотипима, шаблонима, клишеима који постоје у меморији у готовом виду и користе се у говорној делатности као језичке јединице, омогућавајући економисање времена генерисања исказа. Осим говорних клишеа, човекова свест садржи у себи и образце, моделе по којима се граде реченице одређеног типа. На пример, по истом моделу (N – V) направљене су реченице: *Мајка чисти кромпир. Сестра чита књигу. Бака плете џемпер*, док су реченице које следе направљене по другом моделу (N – Adj): *Ноћ је сада хладна. Море је данас топлије*. Навешћемо и експеримент (Горелов, Седов 1997: 48), спроведен са више генерација ученика (информанти) којима је предочена фраза, формирана од скупа граматички међусобно повезаних позајмљеница из страног језика: *С точки зрения банальной эрудиции не всякий индивидуум, метафизирующий абстракцию, способен дифференцировать тенденцию парадоксальных эмоций* (Са тачке гледишта баналне ерудиције, није сваки индивидуум, који метафизира апстракцију, способан да диференцира тенденцију парадоксалних емоција). Ова реченица нема никакву семантичку (смисаону) вредност, ипак ученици-информанти перципирали су је као неразумљив али веома „паметан цитат“ из научног рада.

Конкретне комуникативне ситуације предодређују циљеве говорећих, као и оне комуникативне задатке које носе у себи реченице. У различитим говорним ситуацијама једна иста реченица може да има различити смисао, односно да пренесе различиту информацију: у једном случају (најчешће је то почетна информација) садржај реченице може да представља новост за слушаоца, док у неким другим ситуацијама, уколико већ постоје одређени подаци познати слушаоцу, реченица (информација) само потврђује те претходне податке. На пример (Горелов, Седов 1997: 48-49):

1. Прва ситуација. Студенти мирно записују предавање; улази декан и саопштава фразу: *Студенти друге године сутра немају предавања.*

2. Друга ситуација. Студенти знају да је сутра једна група студената на факултету ослобођена од предавања, али не знају тачно која; улази декан и говори: *Студенти друге године сутра немају предавања.*

3. Трећа ситуација. Студенти знају да је њихова група из неког разлога ослобођена од предавања једног дана у недељи, ипак не знају ког дана ће се то тачно десити; улази декан и говори исту ону реченицу: *Студенти друге године сутра немају предавања.*

Дакле ново, актуално у датој ситуацији, изражено и пренето исказом зове се *рема* реченице и управо због ње се фраза изговара. Дата, полазна информација садржана у исказу, назива се *тема*. (Горелов, Седов 1997: 49). Дељење на тему и рему, дато и ново, чини основу учења о актуалном рашчлањивању, а теорија актуалног рашчлањивања је у почетку била разрађена у односу на реченицу. Касније, у складу са потребама науке о језику, дошло се до закључка да је дељење на тему и рему у ствари, један од пресудних поступака у обједињавању реченица у везани (кохерентни) текст. Говор се најчешће гради по принципу наизменичног увођења нове информације у сваку нову реченицу. У поново изговореној или написаној фрази обично се понавља оно о чему је већ било речи раније, што повезује реченицу са претходним текстом. Такво кретање информације унутар текста назива се *тематска прогресија* (Горелов, Седов 1997: 50), а стварна говорна комуникација манифестује најразличитије видове тематске прогресије.

Након свега реченог у претходним поглављима може се извући **закључак** да психолингвистички приступ проблемима функционисања језика не може да се ограничи на анализу језичких појава као таквих; њих треба изучавати у специфичном систему координата, који узима у обзир различите факторе и услове повезане са психичким

животом активног субјекта говорномисаоне делатности (језичке личности) и укључене у друге видове делатности унутар социјума, услед чега се формира индивидуална слика света, ван које језичка средства немају смисла.

IV УНУТРАШЊА ФОРМА РЕЧИ И МЕТАЈЕЗИЧКА РЕФЛЕКСИЈА УНУТАР ПОСТУПАКА ЈЕЗИЧКЕ ИГРЕ (ЈИ) У АНАЛИЗИ РУСКЕ/СРПСКЕ ЈЕЗИЧКЕ ЛИЧНОСТИ (ЈЛ)

1. Уводне напомене и теоријско-методолошка подлога разматрања

1.1. Унутрашња форма речи и метајезичка рефлексивна функција комуникативног чина и језичке игре (ЈИ)

По Карасику (Карасик 2010), чин комуникације може бити рутински или креативан, при чему се рутинско општење остварује у складу са очекиваним стандардом, супротстављајући се на тај начин креативном општењу које се одвија насупрот датом стандарду. Процес говорне делатности претпоставља константно прожимање и комбиновање стандарда и одступања од њега. Норма, као јасно одређена подлога, обезбеђује аутоматизам говора, док се све оно што је обележено индивидуалним говорним стваралаштвом испољава као одступање од норме, а то у ствари, и представља нормативно и органско својство говорне делатности. Метајезичка делатност *говорећег* по Бахтину, односно *језичке личности* (ЈЛ) у нашем истраживању, представља главно динстиктивно (разликовно) обележје испољено у креативном општењу. Усмереност језичке личности на разумевање у процесу говорења увек претпоставља комуникативну тачност, под којом се подразумева остваривање комуникације у складу са очекиваним стандардом. Суштина метајезичке контроле састоји се у постојаном сравњивању говора са нормом, односно обрасцем чуваним у свети ЈЛ. Говорећи је увек усредсређен на координацију своје говорне делатности са перцепцијом адресата на кога је говор усмерен. Обично је овај процес скривен и одвија се на несвесном нивоу, међутим у одређеним моментима говорне делатности настаје својеврсно говорно напрезање, услед чега долази до одступања од стандарда, а даље се таква делатност вербализује у виду метајезичког коментара (Ведрева, 2005). Постојање оваквог метајезичког механизма ствара услове да се рутински

комуникативни чин трансформише у креативни, када ЈЛ у процесу говорне делатности приступа естетском преосмишљавању свог свакодневног говорног искуства, стилски преобразујући на тај начин своју метајезичку информацију.

Са *аспекта мотивисаности*, унутрашња форма речи (УФР) представља одраз карактеристика номинације одређеног језика, при чему анализа лексичких јединица доприноси дубљем и прецизнијем утврђивању особености анализираних лексике. Поступком реализације мотивисаности испуњавају се различите функције у језичком систему, а функционална карактеристика УФР са мотивационог аспекта, различитост начина њеног перцепирања од стране рецепијената, односно носилаца (језичких личности) одређеног језика – обележје варијантности, као и својство динамичности одражено у лексикализованости, представљају критеријум за издвајање неколико њених видова: а) *варијантна/неваријантна* УФР; б) *лексикализована/нелексикализована* УФР; в) *метафоричка/неметафоричка* УФР. Уколико је мотивациона ознака изражена у речи непосредно, тада се при њеном перципирању у свести језичке личности успоставља директна веза лексичке јединице са мотивационом ознаком на основу њихове фонетске и семантичке уопштености (генерализација). Уколико је пак, мотивационо обележје изражено асоцијативно, тада се освешћивање звучног омотача речи и његовог значења одвија на основу семантичког зближавања два предмета сличних по неким својствима. Унутрашња форма таквих јединица одликује се метафоричношћу.

1.2. Терминолошко одређење истраживаних појава

Од оперативних термина у ужем смислу које користимо у овом поглављу (али и у наредном, у којем се такође бавимо анализом корпуса) издвајамо следеће: *метајезичка свест* – егзистира у различитим формама, као индивидуална и као колективна (метајезичка свест групе, етноса, друштва), па се сходно томе и језичка/говорна рефлексија испољава у различитим видовима функционалне (пр)оцене са позиција: а) посебне ЈЛ; б) ограничене социјалне групе или в) целокупног језичког колектива. *Метајезичка функција* – корелативна је са рефлексивношћу као видом универзалне

језичке способности, под којом се подразумева систем средстава (језичке јединице и конструкције) помоћу којих се вербализују метајезичке операције. *Метајезичка операција* (мисао/говорење о језику) испољава се у виду *метајезичког суда*, чија се суштина састоји у припајању извесне оцене или карактеристике језичким и говорним чињеницама. Метајезички суд може у одређеној мери да буде експлициран у говору у виду *метајезичког контекста* – исказа или групе исказа у чијем контексту говорна или језичка чињеница добија метајезичку оцену. Метајезички суд представља значење *метајезичког коментара* и може да буде носилац како вербализованих, тако и имплицитних карактеристика. У параграфима који следе дајемо детаљније појмовно-терминолошко одређење појава које су од суштинског значаја за наше истраживање и анализу.

1.2.1. Појмови свест / језичка свест / језичка личност и њихово терминолошко одређење. – Наведени појмови/термини представљају један од главних оперативних апарата у истраживањима психолога и психолингвиста у сврху истраживања једног истог феномена – свести човека³⁶. Феномен *језичке свести* доводи до одређених терминолошких недоумица, што за последицу има различита научна тумачења, као и увођење синонимичних термина *језичко мишљење* и *говорно мишљење* (Горелов, Седов 1997, Зимњаја 1996, Леонтјев 1993, Виготски 1996, Красних 1998). Леонтјев (Леонтјев 1993) тумачи језичку свест са аспекта *слике света*, полазећи од разумевања језика као јединства комуникације и генерализације и од признавања чињенице о истовременом постојању предметне и вербалне форме значења. Заљевскаја (Заљевскаја 1999) иде још даље и указује на повезивање језичке свести с појмом језичке норме и снажно израженим вредносним елементом у њему. У вези са досад реченим, треба истаћи и разграничавање *широког* и *уског* значења термина *језичка свест*, узимајући у обзир његова друга карактеристична својства: а) социјални карактер формирања структуре *свести / језичке*

³⁶ Треба напоменути да човекова свест егзистира у виду менталних слика доступних посматрању, односно по Е. Ф. Тарасову (Тарасов 1985, 1991, 1993.), у интроспекцији само субјекта свести и у екстернализацији тих менталних слика, што значи у виду делатности у којој субјекат свести отелотворује те слике, као и у виду предметних отелотворења поменутих слика, дакле у производима, резултатима те делатности. Човек је друштвено биће, социјално по својој природи, а људско у човеку генерише се његовим животом у условима друштва, тј. по А. А. Леонтјеву (Леонтјев 1993) и Л. С. Виготском (Виготски 1996), у условима створеним путем човекове културе. Сходно томе, свест човека је одраз стварности преломљене кроз призму друштвено развијених језичких значења и појмова. В. В. Красних (Красних 2001, 2006), истиче да се суштина сазнања може представити као одраз (рефлексија) стварности. Стварност је освешћена од стране човека у тој мери, колико је одражена посредством *језичких значења*. Следи да је језик реална, стварна свест.

свести, повезаних са језичким знаковима; б) вишеструке слојеве свести и највиши степен *алостеричности* (способност процењивања активности као симбола и порука, односно, способност да се процени утицај симбола и порука језичке/говорне форме свести; в) вредносни елемент; г) услови манифестације језичке свести итд.

Језичка свест представља достигнуће појединца, те је стога неодвојива од феномена *језичке личности* и *језичке/говорне способности* човека (Г. И. Богин 1984, Ј. Н. Караулов 1987). Богин под *језичком личношћу (ЈЛ)* поима човека, са аспекта његове спремности да производи говорне чинове, као и да продукује и перципира говор, истичући при томе да човек поседује генеричку способност да буде ЈЛ, али сваки појединац мора то и да постане. Он је разрадио параметарски модел ЈЛ у форми коцке, која укључује 60 компоненти добијених множењем три параметра: **оса А** – фонетика, лексика, граматика; **оса Б** – адекватна синтеза, адекватан избор, засићеност, интерпретација, правилност; **оса В** – читање, писање, слушање, говорење. Ј. И. Караулов (Караулов 1987) предлаже другачији модел језичке личности, узимајући у обзир филозофски и психолошки аспект моделирања, уз разграничавање језика, интелигенције, стварности, а такође семантичког, когнитивног и прагматичког нивоа. Он издваја три структурна нивоа језичке личности: а) вербално-семантички; б) тезаурусни; в) мотивациони и успоставља јединице специфичне за различите нивое (речи, појмови, потребе чинова и комуникације), односе и стереотипе. Језичка свест је дакле, једна од ипостаси свести повезане са говорном делатношћу (језичке) личности. Е. Ф. Тарасов (Тарасов 1993, 1996) износи тезу да језичка свест не може да буде објекат анализе у тренутку одвијања процеса који је реализују, она може да буде истражена само као производ прошлости, бивше делатности. Према мишљењу А. Вежбицке (Вежбицка 1997), корелативном са мишљењем А. А. Леонтјева (Леонтјев 1993), језичка свест има више различитих нивоа и садржи како чињенице које се налазе на површини, тако и оне друге, скривене дубоко, што упућује на дубину језичке свести, а оно што је у дубини могуће је извући и на површину, у светло поље. На овакво мишљење надовезује се и мишљење И. А. Зимњеј (Зимњаја 1985), да језичка свест представља форму егзистирања индивидуалне, когнитивне свести разумног човека, човека који говори и комуницира, постоји као личност и социјално биће. Насупрот томе што између појмова *свести* и *језичке свести* може да се, по мишљењу низа научника, постави знак једнакости, појмови и сходно термини, *слика света* и *језичка слика света* морају да буду строго

раздвојени.³⁷ Полазећи од реченог, *језичку слику света* можемо да одредимо као свеукупност знања о свету утиснутих и лексици, фразеологији, граматички, дакле као својеврсну материјалну форму, у којој се слика света фиксира и реализује. На тај начин, језичка слика света означава свет у огледалу језика, а слика света се поима као одраз у човековој психи предметне стварности која га окружује, посредоване предметним значењима и одговарајућим когнитивним шемама, подложним свесној рефлексiji (А. А. Леонтјев, 1993, 2003) као резултат прошлости одређеног народа.

1.2.2. Појмовно и термилошко разликовање појава *језичка компетенција* и *комуникативна компетенција*. – *Знање језика и владање језиком*³⁸ представљају сродне појаве које свакако треба разграничити, будући да је могуће знати језик, односно разумети и свесно примењивати многа граматичка правила, што не значи и истовремену способност слободног коришћења тих знања ради комуникативних циљева изван наставног (школског) амбијента. С друге стране, појединци који показују низак ниво знања у области граматике могу добро да се сналазе у говорној пракси. Дакле, владање језиком подразумева не само једноставно знање неког језика, већ способност мобилисања тог знања при испуњавању одређених комуникативних задатака у одређеним контекстима или ситуацијама. Ово подразумева неопходност термилошког (и суштинског) разграничавања појмова *језичке компетенције* (знање језика) и *комуникативне компетенције* (влдање језиком).

На значај разграничавања наведених појмова први је указао Ноам Чомски у својим радовима (Чомски 1962, 1965, 2005), издвојивши *linguistic competence* (менталне репрезентације језичких правила у улози унутрашње граматике идеалног говорника-слушаоца) и *linguistic performance* (разумевање и продукција говора). Са аспекта прихватљивости/неприхватљивости као психолингвистичке теорије која има довољну

³⁷ У сврху што прецизнијег одређивања појмова *језичке свести* и *језичке слике света*, суштински значајних за наше истраживање, сматрамо да треба појаснити међуоднос појмова/термина *свест*, *интелект*, *мишљење*, са којима су у значајној корелацији напред наведени појмови. Ослонићемо се на тумачење А. А. Леонтјева (1993, 2003), који је уобличио извесну тријаду појмова: *свест* – као *феномен*, представља вишу форму одраза стварности, *мишљење* као *процес*, представља свесни одраз стварности, *интелект* као *умну способност*. С обзиром на непосредну везу између свести (језичке свести), интелекта и мишљења с једне стране, и језика с друге, може се извести одређена паралела између наведених појмова и три ипостаси језика које је А. А. Леонтјев издвојио: *свест* (као феномен), *мишљење* (као процес), *интелект* (као способност) // *језик* као *предмет*, *језик* као *процес*, *језик* као *способност*.

³⁸ Упор. енгл. *knowledge* и *proficiency*

експланаторну снагу, *трансформациона генеративна граматика* је претпела извесне критике, услед којих је призната недовољност појма језичке компетенције у тумачењу Н. Чомског, будући да је термин корелативан са реалним а не идеалним корисником одређеног језика. То је довело до другачије употребе наведеног термина, уз истицање чињенице да је упоредо са језичком компетенцијом појединца, неопходна такође и прагматичка, стратегијска, социокултурна и комуникативна компетенција.

1.2.3. Реч-стимул и реч-реакција (S – R). – У психолингвистичким истраживањима реч се разматра у својству јединице лексичког нивоа језичке структуре у настојању да се дају одговори на следећа питања: а) како се распоређују речи у језичкој свести носилаца језика (језичке личности); б) по ком принципу су оне повезане једна с другом; в) на који начин говорећи успева да пронађе (одабере) одговарајућу лексему у моментима продукције говора исл? Одговори на постављена питања добијају се као резултат различитих психолингвистичких експеримената,³⁹ посебно оних који су спровођени методом слободних асоцијација (Л. С. Виготски 1996, И. Н. Горелов, К. Ф. Седов 1997, А. А. Леонтјев 2003, А. А. Заљевскаја 1977, 1999). Поменути експеримент састоји се у томе што се испитанику предлаже *реч-стимул*, на који треба да реагује првом речју или синтагмом који му „падно на памет“. *Реч-реакција* ће бити управо она лексема, која је повезана са речју-стимулом. Везе између речи, које настају у човековој свести, називају се асоцијативним или једноставно, асоцијацијама. Оне образују у језичкој свести асоцијативна семантичка поља у којима се речи блиске по значењу обједињују у групе. Асоцијације на једну исту реч код представника различитих култура или код различитих појединаца најчешће нису исте и управо ова чињеница омогућава издвајање својстава на којима се темељи истраживање језичке личности, како индивидуалне, тако и колективне. Па рецимо, на основу психолингвистичких података добијених у експерименту, дошло се до закључка да је најчешћа реч-реакција на реч-стимул *хлеб* код руских носилаца језика *со*, код француских *вино*, немачких и америчких *уље* (Горелов, Седов 1997). Општост асоцијација унутар *колективне свести* нације или етноса пружа могућност прављења

³⁹ Ми се током истраживања нисмо служили експерименталном методом, већ се у појединим деловима рада позивамо на резултате еминентних научника-психолингвиста, на чијим се теоријским поставкама темељи наше истраживање, будући да су ти резултати одраз унутрашњих принципа на којима се темеље појаве које истражујемо у дисертацији.

речника асоцијативних норми различитих језика. Асоцијативне везе формиране у свести носилаца одређених језика испољавају се у свакодневној говорној делатности, а као њихова јасна илустрација могу да послуже *говорне омашке (језички лапсуси)* у свакодневном говору које по својој форми подсећају на речи настале путем дечје/народне етимологије. У њима се рефлектује пут којим се креће говорећи током тражења неопходне речи: лексема која означава неки појам замењује се другом, присутном у истом асоцијативном пољу. У свакодневном говору дешавају се и омашке мотивисане фонетском блискошћу речи, но оне су знатно ређе у односу на преходне.

1.3. Терминолошко одређење појаве *народна етимологија*

Термином *народна етимологија* означава се читав низ појава почев од фонетских измена у речи (асимилација, дисимилација исл.) до хомонимије (хомофоније) и паронимије. Садржај поменутог термина у радовима научника који су се бавили овом појавом (Ј. Б. Де куртене, Н. С. Державин, О. С. Ахманова идр.) тумачи се на различите начине, па се тако у складу са О. С. Ахмановом и Ј. Б. Куртенеом, *народна етимологија* може одредити као осмишљавање речи нејасних по свом морфолошком склопу и лишених семасиолошких асоцијација са другим речима (Ахманова 1966, Куртене 1988), док се у Марузовом енциклопедијском речнику (Марузо 1960) наведени термин тумачи као процес који се састоји у томе да се у свести говорећег одређена реч испољава у корелацији са другим речима, које као да разјашњавају ову прву. У Розентаљевом приручнику (Розентаљ 2009) проналази се тумачење по којем се термин *народна етимологија* у најкраћем може одредити као прерада и преосмишљавање позајмљене (ређе домаће) речи према моделу блиске по звучању речи из матерњег језика, уз успостављање семантичких веза између њих на основу чисто спољашњег гласовног подударана и без уважавања стварних чињеница њиховог порекла. У лингвистичким радовима проналазе се и други термини који се користе упоредо са термином *народна етимологија* у сврху његовог појашњавања или замене, те се код Б. де Куртенеа среће и термин *семасилошка асимилација* (Куртене 1988), а Ахманова га замењује термином *паронимијска атракција* (Ахманова 1966). Из

различитих класификација речи које потпадају под поменути термин износимо једну од првих класификација руског академика Н. С. Державина (Державин 1939: 49), по којој се издвајају три основна типа:

1) Речи које представљају једноставну аперцепцију страних лексема, подврвргавајући се извесној преради у смислу приближавања уобичајеној⁴⁰ речи матерњег језика: *гульвар, небель, некрут, миродер, скупилант*.

2) Позајмљенице код којих уз промену фонетске и морфолошке форме долази и до семантичке измене: *куролеситъ, палисадник, катавасия, куражиться, майка*.

3) „Оригинална, активна и стваралачка етимологија“ (Державин 1939: 49) у којој „народ“ заиста (стварно) врши етимологизацију, разјашњавајући значења неразумљивих му речи, како страних, тако и архаичних домаћих, са тенденцијом откривања реалног смисла неразумљиве за њега речи.

Чињеница да народно-етимолошке речи настају спонтано, у свакодневном говору и испољавају се у својству деривационог поступка (стварање неологизама/оказионализама у сврху попуњавања лексичких лакуна узусног вокабулара), али и игровног поступка, предствала додирну тачку са дечјом деривацијом и грађењем иновација (такође неологизама/оказионализми настали у спонтаном говору за попуњавање лексичких лакуна, но и у својству *поступка-чина*⁴¹ за грађење ЈИ; стога у раду вршимо поредбену анализу ова два дискурса – на нивоу језичких система, унутар шире анализе колективне и индивидуалне ЈЛ: српске/руске). При разматрању појава народне етимологије и дечјих иновација (посебно оних за грађење ЈИ) за наш рад је релевантно откривање и описивање поступака којима се објашњава на који начин се дешава осмишљавање тешке (неразумљиве) речи, као и њено повезивање и спајање са већ познатим речима или неким њиховим делом (компонентна и концептуална анализа, тумачење и освешћивање унутрашње форме речи). Све фонетске измене у речи током процеса народне етимологизације нужно воде настајању неког новог смисла (значења) које није постојало пре процеса прераде и преосмишљавања. Без обезбеђивања наведеног услова, односно без појаве у новој речи смисла који води новом поимању у свести говоратеља, фонетске измене у речима не могу се тумачити као народно-етимолошке. Процес прераде изворне речи,

⁴⁰ У складу са нашим истраживањем рекли бисмо: већ усвојеној и стабилизаној у когнитивној бази.

⁴¹ О *поступку-чину* као темељном оперативном термину на којем заснивамо анализу вид. више у V поглављу.

речи-прототипа (подвлачимо, скоро подударан процесу прераде и преосмишљавања узусних речи у дечјем говору) одвија се у две етапе: а) мењање само неразумљивих гласовних склопова (претварање гласовних склопова који су привидно без значења у склопове са значењем) који замагљују значење целе речи; б) преосмишљавање речи као последица прве етапе, чиме се реч чини у извесној мери разумљивијом и лако за перцепцију и преношење другим носиоцима језика (односно, другом у језичкој игри). На пример, значење речи *поликлиника* у језичкој свести обичног (народног) говорника није мотивисано. Међутим, заменом дела речи *-поли*, морфемом *-полу* добија се за оваквог говорника разумљивија реч *полуклиника*. Ова појава веома често се користи у уметничким текстовима као стилски поступак, те је у раду разматрамо у својству ***прецедентног феномена поетске употребе речи*** (вид. у поглављу V). Уколико се процес народне етимологије (у значењу које смо напред предложили) посматра као процес прераде који се дешава без посебног утицаја самог носиоца језика, дакле несвесно, природно (урођено), по језичком осећању, сећању или услед нетачне продукције (сходно и перцепције), тада се феномен народне етимологије може разматрати (што и чинимо у раду у поглављу V) као текст(реч)-донор на којем се темељи развој текста(речи)-прецедента у дечјем говору, а потом се из тако насталог продуката развија и текст(реч)-реципијент у дечјем говорном/реторичком стваралаштву, односно у текстовима у којима деца граде свесну језичку игру (ЈИ као поступак-чин) са другом, трећом и четвртном функцијом у подлози (вид. у поглављу V). У текстовима-реципијентима (дечја свесна језичка игра и уметнички текстови) реч се намерно мења и преокреће у сврху њеног осмишљавања (при чему је значење речи-мотиватора савршено познато аутору-језичкој личности која преосмишљава исту) у сврху придавања речи одговарајуће експресије путем стилског/реторичког изражавања одређеног ефекта (у дечјој реторичкој парадигми најчешће комичног). У циљу прецизне и потпуне анализе треба истаћи да је неопходно разликовати *дечју етимологију* (она се може доводити у везу са народном етимологијом и као производ поменуте појаве добијају се неологизми) од дечјих неологизама/оказионализама који представљају свесну ЈИ са поступком-чином као иманентним принципом у подлози: прва појава заснива се на преради већ постојећих узусних речи, за разлику од друге која предствала продукт деривационог процеса – стварање потпуно нове речи. Међутим, уколико се дечја етимологија користи у функцији прецедента (вербални ПФ) за поетску употребу речи

(поглавље V), тада добијене речи стичу статус оцазионализама и постају поступак за грађење ЈИ. Вербалне прецедентне феномене овог типа можемо одредити као намерно или ненамерно допуштену везу између сродних и несродних речи, која је заснована на спољашњој гласовној сличности одговарајућих речи различитих значења, на нетачном морфолошком рашчлањивању етимологизираних речи и њеном семантичком преосмишљавању.

2. Дечји неологизми и народна етимологија – истраживачки проблем и резултати анализе

Неологизми се у овом одељку анализирају као деривациона активност дечјег говора уз испољавање аспеката когнитивног и психолингвистичког с једне стране, и с друге, чисто језичког (лингвистичког) међуделовања у дечјем дискурсу: спонтане деривационе активности у моделу потенцијала који је језички нормиран. На оваквој основи, а кроз призму форме и значења, разматра се метајезичка рефлексивност и лингвокреативност дечјег говорног стваралаштва које се често налази у подлози различитих видова језичке игре (ЈИ). Дечје говорне иновације анализираних типова могу да се одреде као *мотивациони модификатори* већ постојећих речи и то а) *деривациони* и б) *семантички*. Поменути модификатори укидају / преокрећу стереотипе аутоматизоване употребе језика карактеристичне за језичку свест (логичко-апстрактни модел мишљења) и језичку личност (ЈЛ) одраслих, попуњавајући лексичке лакуне узусног лексикона уз истовремено испољавање својстава карактеристичних за модел мишљења детета (језик непосредности и чулности и такозвана дечја логика, односно аналогичност дечјег мишљења која представља темељно својство дечје говорне парадигме), на чијим се основама гради њихова слика света (по Бахтину идеолошка позиција или социјални видокруг). Дечји неологизми настали у анализираним условима превасходно имају оцазионалан статус, с тим што се термин оцазионализам у нашем раду употребљава условно. Главни разлог реченог је у чињеници да се својства оцазионализама дечјег језичког система не подударају са својствима истих у нормираном (стандардном) језичком

систему. У подлози истакнутог разликовања налази се већ поменута различитост модела мишљења деце и одраслих, дакле различитост њихових ЈЛ, па сходно и слике света, односно концепата. Са аспекта дечјег говора, термин *оказионализам* указује на стабилност основних црта дечјег језика и дечје реторичке парадигме, као и типолошку сродност дечјих иновација са позиције њихове лингвокреативне природе и општих стратегија реализације системног потенцијала, док својствено деци урођено језичко осећање побија немотивисаност језичких форми и значења утврђених традицијом и нормом.

2.1. Лингвокогнитивна функционална анализа дечјих неологизама као поступка у ЈИ

Према критеријуму функционалности, а са лингвокогнитивног аспекта издвајамо две категорије неологизама који се налазе у подлози ЈИ као поступак њеног грађења: 1) *Неологизми усмерени на реални свет са компензаторном функцијом у подлози* – надомешћивање недостатака узуалних речи у лексикону детета (попуњавање лексичких лакуна у сфери номинације одговарајуће предметне области) уз рефлектовање слике света карактеристичне за дечју језичку свест – хомонимијски тип деривације заснован на случајном подударану дечјих иновација са постојећим узусним речима. 2) *Неологизми усмерени на сам језик са функцијом метајезичке рефлексије у подлози* – објекат рефлексије постаје одбацивање стандардних правила као поступак означавања модела света у дечјој језичкој свести, при чему се моделовањем система условних номинација остварује посредована веза са ванјезичком реалношћу. Унутар ових категорија преовладавају неологизми/оказионализми који образују номинативне низове паралелне узусу, као резултат когнитивне обраде рефлектованих језичких алгоритама. Из наведених категорија издвајамо следеће типове неологизама у функцији поступака за грађење ЈИ:

2.1.1. Неологизми као одступање од конкретног обрасца или усвојеног модела деривације у сврху успостављања језичке симетрије. – Овај поступак се остварује доградњом недостајућих веза у узуалном систему номинације или корекцијом

несиметричних (са аспекта дечјег језичког система) начина изражавања лексичких и граматичких језичких опозиција путем структурне аналогije (случајна/намерна фонетска/морфолошка сличност) са већ усвојеним узусним лексемама, уз истовремено вршење функције ненамерних метафоричких преноса и поређења у процесима номинације; одраз су представне, односно фигуративне, сликовне способности мишљења детета:

– Это – подмышки, а где же подкошки? (Чуковски веб 2001)

– То су podmiške, а где су podmačke⁴²? (Чуковски 1986: 263)

Лексема *подмышка* // *пазухо* путем структурне аналогije (случајна фонетска сличност) доведена је у везу са узусном лексемом *мышка* // *мишић*, *мали миш*, а затим је према њој направљен непостојећи у узусу концептуални антонимични корелат *подкошка* // *подмачка*, док се у примерима који следе (подвучене речи) остварује структурно поравнавање замене опозиција у функцији одстрањивања родне недиференцираности на основу конкретизованих модификатора:

– Я не черепаха, а я черепах. (Чуковски веб 2001)

– Синица – тетенька, а дяденька – синиц. (Чуковски веб 2001)

– Женщина – русалка. Мужчина – русал. (Чуковски веб 2001)

– Я буду барыня, ты, Таня, слуга, а Вова будет слуг. (Чуковски веб 2001)

– Ja nisam kornjača, ja sam kornjač. (Чуковски 1986: 57)

– Senica – to je tetka, а čika je – senic. (Чуковски 1986: 58)

– Žena je rusalka, muž je – rusal. (Чуковски 1986: 58)

– Ja ću biti gospođa, ti Tanja – sluga, а Vova će biti slug. (Чуковски 1986: 58)

2.1.2. Спонтани дечји неологизми са нереализованим језичким потенцијалом у функцији попуњавања номинативних лакуна. – Овај поступак се заснива на формалној

⁴² Превод дечјих неологизама (оказионализама) из књиге Чуковског *Од друге до нете* (Чуковски 1986), коју користимо као корпус за дечји дискурс у нашој дисертацији, припада Љубинки Крешић, преводиоцу наведене књиге.

аналогии, односно чисто језичким механизмима у процесу деривације; у истим творбеним структурама одражавају се различите когниције (вербализација, вербални ПФ → ПИ вид. о томе детаљније у поглављу V) по принципу семантичког укључивања (информативно-номинативна функција; поглавље V, параграф 3.2.1.1.), при чему у когнитивној бази детета дечја иновација и узуалне лексеме-прототипи нису у корелацији:

– Кочегарка – жена кочегара? (Чуковски веб 2001)

– Раз они пожарные, они должны делать пожар, а тушить пожар должны тушенники! (исто)

– Почему ручей? Надо бы журчей. Ведь он не ручит, а журчит. (исто)

– Почему ты говоришь: ногти! Ногти у нас на ногах. А которые на руках – это рукти. (исто)

– Почему разливательная ложка? Надо бы наливательная. (исто)

– Это не синяк, а красняк. (исто)

– Корова не бодает, а рогает. (исто)

Проезжая в Крыму по степи, я назвал эту степь пустыней. Но моя четырехлетняя спутница указала на кусты:

– Это не пустыня, а кустыня. (исто)

Леночка Лозовская (четырёх с половиною лет), увидя утят, воскликнула:

– Мама, утки утьком идут!

– Гуськом.

– Нет, гуси - гуськом, а утки - утьком. (Чуковски веб 2001)

– И почему перчатки? Надо пальчатки. (исто)

– Почему ты говоришь – „колоть дрова“? Ведь дрова не колют, а топорят. (исто)

– Kotlarnica је žena kotlara (ložača kotlarnice). (Чуковски 1986: 66-68)

– Ako su oni požarnici, onda moraju da prave požar, а gašenici moraju da ga gase.

– Zašto potok kad on ne potoči, već žubori?

– Zašto govoriš: nokti? Nokti su na nogama, а ovi na rukama su rukti.

– Zašto kažeš kašika zahvatača? Treba: nalivača.

– To nije modrica, nego crvenica.

– Krava ne bode, već roguje.

Vozeći se na Krimu kroz stepu, ja sam stepu nazvao pustinjom. Međutim, moja četvorogodišnja saputnica pokazala je na kržljavo žbunje:

– To nije pustinja već žbunjina.

Lenočka Lozovska (četiri i po godine), ugledavši pačice, uzviknula je:

– Мама, патке иду паћећи.

– Kao guske (jedna za drugom).

– Ne, guske idu guskeći, a patke paćeći. (Чуковски 1986: 66-68)

– A Zašto rukavice? Treba prstavice.

– Zašto se kaže sepati drva? Pa drva se ne серају, već sekiraju. (Чуковски 1986: 72-73)

Бујица је река од бува.

Бујица је кад буји олуја. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 22-23)

Верност је што се мајмун вере.

Верност је кад се вери девојка. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 26-27)

Изобиље – то је што плачеш кад су те избили.

Изобиље то је неко биље што се набије у земљу па после само избије и има неко лишће и то се биље једе. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 57-58)

Лакомост је оно црвено што се мажу нокти. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 71)

Пашњак је оно што се опашеш да не изгубиш панаталоне.

Пашњак је огромни пас. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 11)

Цвећар је један човек што цвета у башти.

Цвећар је живо биће што седи у цвећу. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 205)

2.1.3. Неологизми настали делимичном формалном модификацијом или корелацијом са разумљивим мотиватором. – Функција ових неологизама је прецизирање или појашњавање унутрашње форме речи наведеним поступком. Овај поступак грађења ЈИ заснива се на механизму *ремотивације* и *реноминације* у сврху актуализације и објашњења значења речи:

Трехлетња Мура вбежала ко мене и сказала:

– Мама просит мазелин!

– Какој мазелин?

Оказалось, что ее послали принести вазелин. (Чуковски веб 2001)

Trogodišnja Mura utrčala je u moju sobu i rekla:

– Мама мולי mazelin!

– Kakav mazelin?

Pokazalo se da su je poslali po vazelin. (Чуковски 1986: 40)

Или:

болмашина (уместо бормашина) // бол-машина уместо бор-машина, зубарска машина (Чуковски веб 2001 / Чуковски 1986: 40) → изражавање експресивности

кусарик уместо сухарик // двогриз уместо двопек (Чуковски веб 2001 / Чуковски 1986: 40)

→ мотивациона реч за неологизам кусарик је глагол *кусать* // *јести*, *грести* уместо придева *сухой* // *сув* као мотивационе речи за узусну лексему *сухарик*, будући да је у дететовој когнитивној бази стабилизована представа намирнице која се гризе, дакле активност изражена глаголом, а не особина намирнице као њено унутрашње својство (епитет, пасивност), изражена придевом.

А четвухлетња Таня Иванова сказала:

– Возьми меня, мама, к вихрахеру.

– К вихрахеру?

Мать не без труда догадалась, что вихрахер – это парикмахер который стрижет ей вихры. (Чуковски веб 2001)

А četvorogodišnja Tanja Ivanovna je rekla:

– Мама, povedi i mene u šišaru.

Mati se, ne bez muke, dosetila da je reč o frizeru koji šiša. (Чуковски 1986: 41) → мотивациона реч за руску лексему парикмахер // фризер је парик // перика, док је за дечји неологизам вихрагер мотивациона реч вихры од вихор // прамен, ћуба.

– У мамы сердечко болело, и она пила болерьянку. (Чуковски веб 2001) // – маму је bolelo sге i она је пила bolerijan. (Чуковски 1986: 41) → преосмишљавање речи (назива) ради мењања функције именоване речи: болерьянка уместо валерьянка // валеријана, валеријан, а у сврху појашњавања њене унутрашње форме и прецизирања значења које се налази у подлози назива.

2.1.4. Неологизми као поступак семантизације речи на основу случајне фонетске сличности са разумљивом лексемом. – Неологизми овог типа одликују се испољавањем изразите парадоксалности. Такве иновације дечјег говора могуће је рангирати (систематизовати) према степену когнитивне основаности одабраног средства означавања и поступка објашњења назива. Нарочито се види из ниже наведених примера да се основе за мотивацију откривају како у ослањању на неке реалне когнитивне пресупозиције (претпоставке) тако и у ослањању на чисто језичке пресупозиције (звучне, структурне, творбене аналогije):

– Судак – это когого судят?

– Начальная школа – это где начальники учатся?

– Почему сверчок? Он сверкает?

– Почему ты говоришь: тополь? Ведь он же не топает.

– Почему ты говоришь: рыба клюет? Никакого клюва у ней нет. (Чуковски веб 2001)

Четырехлетний Игорь, впервые вылепив снежную бабу без помощи взрослых, с гордостью заявил окружающим:

– Эта баба совсем беспомощная!

Майя крикнула своей старшей сестре:

– Хватит тебе секреты говорить! Секретарша какая! (Чуковски веб 2001)

Володя, встретив в Куоккале какого-то финна с ребенком, сказал своему отцу:

– Вот идет финн, а с ним финик.

Он и раньше слышал слово "финик", но, как теперь обнаружилось, всегда считал, что это маленький финн. (Чуковский веб 2001)

– „Sudak“⁴³ – je li to onaj kome sude?

– „Načaljnaja“⁴⁴ škola – je li to škola gde načelnici uče?

– Zašto popac? Je l' on popuje?

– Zašto kažeš topola? Pa ona ne topoće.

– Zašto kažeš: riba kljuje? Она nema nikakav kljun. (Чуковский 1986: 66-68)

Četvorogodišnji Igor, kad je prvi put napravio Sneška Belića bez pomoći odraslih, s ponosom je izjavio onima oko sebe:

– Ovaj Sneško je sasvim bespomoćan! (Чуковский 1986: 88)

Maја je podviknula svojoj starijoj sestri:

– Dosta s tim tvojim tajnama! Tajnice jedna! (Чуковский 1986: 88)

Volođa je, susrevši u Kuokali nekog Finca s detetom rekao svom ocu:

– Eno ide Finac, a s njim je i „finik“.

Он је и пре чуо рећ „finik“⁴⁵ (urma), али је, како се сада показало, увек мислио да је то мали Finac. (Чуковский 1986: 87-88)

Мати: Пази, Катинка, немој се тако сагибати над свећом, може ти се коса запалити.

Катинка: Ништа, мамице, моја је коса угасита, па ће се брзо угасити. (Змај 1982: 34)

Отац се шетао са истим Драгишом. Прошли су поред штампарије, а кроз прозор се видело како слагачи свој посао раде.

– Шта раде ови дечаци? Запита Драгиша.

⁴³ стандардно: судак // смуђ

⁴⁴ стандардно: началнаа школа // основна школа

⁴⁵ стандардно: финик // урма

Отац му одговори: Они слажу, и поче их хвалити како су то добри и вредни дечаци.

Драгиша: Ја не знам како је то, – ти њих хвалиш! А ја кад што слажем, онда ме псујеш.
(Змај 1982: 72)

Дете: Је ли оче, одакле је тај путник што је јутрос био код нас?

Отац: Из Омиша.

Дете: Из'о миша? Па то је онда мачак. (Змај 1982: 73)

Гомилати је кад се неко голица па се после милује. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 45)

Испарити – кад си без пара ти си испарио.

Испарити – цемпер се испари па се штрика чарапа. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 60)

Лакомост је кад велика киша падне па однесе лако мост.

Лакомост је неки лак мост. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 71)

Милосрђе је што имају неки децу па им на једно дете мило а на једно друго се срде.

Милосрђе је неко што се срди па се после милује. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 80-81)

Назидати је кад назад идеш и вичеш чувај се. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 88)

Немаштина то је кад не машташ машту.

Немаштина је кад воз нема шине.

Немаштина је кад сланина није маст. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 89-91)

Нишанити је кад неко пугује у Ниш. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 92)

Оздравити је што мораш да поздравиш кога сретнеш.

Оздравити то је што људи пију ракију у здравље.

Оздравити то је кад ујка пише писмо па каже здраво ружо. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 95-96)

Освета је кад ујутру свиће освета.

Освета је када има струје па видиш сијалицу. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 104)

Подлац је вешалица када је испод капута. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 117)

Подло је кад се под подлије што си увретео чесму. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 119)

Покорност је што на дињи има кора.

Покорност је што на прасету има корица. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 120)

Прикратати се то је кад кралеш при крају да се не позна. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 132)

Садити је што мора нешто сад да се уради.

Садити је Нови Сад. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 153)

Средина је кад у среду идеш на пијац.

Мотивациона ознака у наведеним примерима изражена је у речи непосредно, услед чега се при њеном перципирању у свести ЈЛ детета (оно је истовремено и рецепијент и аутор) успоставља директна веза лексичке јединице са мотивационом ознаком на основу њихове фонетске и семантичке уопштености (генерализације). Ипак, и у таквим случајевима дете се налази под утицајем целог низа језичких модела са фиксираним актуалним когницијама (сликама света и знањем о свету – прецедентни феномени) које су већ усвојене. Структурне аналогije са већ стабилизваним узусним лексемама могу да иницирају парадоксалну мотивацију као оперативни механизам семантизације речи, при чему се ради о пројекцији когнитивног искуства (вербални и вербализовани прецедентни феномени) на језик, односно језички систем, услед чега долази до преклапања поменути два система (упор. са нашом хипотезом о „језику у језику“ и „систему у систему у уводном поглављу, 4. хипотеза).

2.1.5. Неологизми као поступак *комутације (пребацивања)* мотивационог кода.

– Неологизми-антоними доводе се у антонимичну позицију у односу на узуалне речи, именујући по суштини реалије (објекте) који не постоје у реалном (објективном свету) и

управо то чини основу намерне, односно свесне ЈИ; у датом случају истовремено може да се сагледава стварна позиција реалија и одступање од ње – прототип се освешћава кроз игровну трансформацију:

начало – кончало;
молодџь – стародџь;
далёкое – близёкое;
курчавая – торчавая;
глухой – слухой; (Чуковски веб 2001)

почетак – крајетак;
младеж – стареж;
далеко – близеко;
коврчава – штрчава;
глув – чув. итд. (Чуковски 1986: 265)

– Какой ты страшный спун! Чтобы сейчас было встато! (Чуковски веб 2001)
– Расскажи начало, а кончала не надо. (Чуковски веб 2001)
– Две открытки, и одна закрытка. (Чуковски веб 2001)
– Ты глухой, а я слухой. (Чуковски веб 2001)

– На фестиваль съедется молодџь... Но я не поеду...
– Значит, ты – стародџь? (Чуковски веб 2001)

– Kakva si ti strašna sravalica! Odmah da si ustalica! (Чуковски 1986: 29)
– Ispričaj mi početak, a krajetak ne treba. (Чуковски 1986: 264)
– Dve „otkritke“⁴⁶ i jedna „zakritka“⁴⁷. (Чуковски 1986: 264)
– Ti si gluv, a ja sam čuv. (Чуковски 1986: 264)

– Na festival će doći mladež. Ali, ja neću da idem...
– Znači, ti si starež? (Чуковски 1986: 265)

⁴⁶ Узусна реч *открытка* // *дописница* (отворено писмо), настала од глагола *открыть* // *отворити*.

⁴⁷ *Закрытка* (затворено писмо) представља дечји неологизам настао по аналогiji од глагола *закрыть*.

Кад неко нема **имаштину** то се зове **немаштина**, тај плаче ко има немаштину. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 92)

Ко има **оздраву** нема **болест**. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 95)

Правда је друго а **кривда** је друго. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 130)

Антонимична употреба речи (антонимијске опозиције) у наведеним примерима врши функцију изазивања комичног ефекта, односно шаљивог тона и/или наглашавања експресије означене карактеристике. Наведене опозиције осим поступка за грађење ЈИ, представљају и један од честих начина успостављања језичке симетрије (упор са параграфом 2.1.1. овог одељка), карактеристичне за дечју језичку свест и омогућавају расветљавање (освешћивање) и намерно моделирање језичког парадокса, карактеристичног за типове ЈИ са трећом (атрактивном) функцијом у основи (вид. у V поглављу, параграф 3.2.1.3.).

2.1.6. Механизам семантизације путем преосмишљавања речи са ослањањем на њену мотивацију. – У подлози ових неологизама налази се дечја интенција да исправљају језик одраслих, односно парадоксално тумачење аналогно значењима узусних речи за именовање одређених реалија. Уколико не разуме речи из узусног језика, дете често покушава да их само осмисли, стварајући својеврсне *досетке* (ово својство донекле несвесног дечјег стваралаштва често се среће у функцији прецедента уметничког текста). Тај проблем дете-аутор решава спонтано на основу веома развијеног језичког осећања, не мењајући ни фонетику, ни морфологију постојећих речи, већ их само испуњавајући другим садржајем (смислом):

Лодырь – это человек, который делает лодки, а всадник – „это который в саду“.

„Деревня – где деревьев много“; „кустарник – сторож, который караулит кусты“.

Мельница – жена мельника, а казак, конечно, муж козы.

„Дядя Филя – спец“ – человек, который любит поспать, а фантазер – „кто пускает фонтаны“. (Чуковский веб 2001)

Когда пятилетняя Ёлка впервые увидела ломоть пеклеванного хлеба, она всмотрелась в него и сказала с уверенностью:

– А, понимаю. Это птицы его поклевали. (Чуковский веб 2001)

„Lodir“⁴⁸ je čovek koji pravi čamce⁴⁹, а „vsadnik“⁵⁰ onaj koji je u vrtu⁵¹.

„Derevnja“⁵² – to je gde ima mnogo drveća⁵³; „kustarnik“⁵⁴ je onaj koji čuva žbunje.⁵⁵

„Meljnica“⁵⁶ je žena mlinара⁵⁷, kozak svakako kozin muž.

Čika Filja je „spec“ – čovek koji voli da spava, „fantazer“ je onaj koji pušta fontane. (Чуковский 1986: 87-88)

Kad je petogodišnja Lena prvi put ugledala takozvani „pekljevani hleb“⁵⁸, pogledala ga je i uverljivo rekla:

– А, разумем. То су га птице поклјувале. (Чуковский 1986: 89)

Стандардна лексема (глагол) *поклевать*⁵⁹ // *поклъцати, позобати* представља мотиватор у којем је мотивационо обележје изражено асоцијативно, те се освешћивање звучног омотача речи и његовог значења одвија на основу семантичког зближавања два објекта (денотата) из реалног света (што се дешава и у осталим наведеним примерима у овом параграфу), сличних по неким својствима (сигнификати) у когнитивној бази детета. Унутрашња форма таквих јединица одликује се метафоричношћу (асоцијативношћу).

– Консервы делают в консерватории, да? - спрашивал у деда Игорек. (Чуковский веб 2001)

– Насупились это значит наелись супу. (Чуковский веб 2001)

– Отравились – наелись травы. (Чуковский веб 2001)

– Konzerve prave u konzervatoriju, jel' da? – питао је Igor svog dedu. (Чуковский 1986: 89)

⁴⁸ стандардно: лодырь // лењивац

⁴⁹ стандардно: лодка // чамац

⁵⁰ стандардно: всадник // коњник

⁵¹ стандардно: сад // врт; в саду // у врту

⁵² стандардно: деревня // село

⁵³ стандардно: деревья // дрвеће

⁵⁴ стандардно: кустарник // шибље, млада шума

⁵⁵ стандардно: кусты // жбуње

⁵⁶ стандардно: мельница // млин

⁵⁷ стандардно: мельник // млин

⁵⁸ стандардно: пеклеванний хлеб // хлеб од финог, просејаног брашна;

⁵⁹ У пољском језику, међутим, постоји глагол *ruplować* који значи *млети и фино просејавати брашно*.

– „Nasupili se“⁶⁰ znači najeli se supe, а „otravili se“⁶¹ – najeli se trave. (исто)

Када је Зорка на пијаци видела једног страног, необично одевеног човека, па кад су јој рекли да је то Бошњак, вртела је главом као неверни Тома.

Тек кад су дошли кући, рећи ће она:

– Мати, оно није био бошњак. Видела сам ја добро.

– А шта си видела?

– Имао је опанке на ногама [није бос, нап. М.К.]. (Змај 1982: 39)

Отац: Кажи ти мени, Панто, шта добијамо од кабаничара?

Панта: Кабанице.

Отац: Врло добро. А шта прави чизмар?

Панта: Чизме.

Отац: Врло добро. А шта нам даје воденичар?

Панта: Воду. (Змај 1982: 61)

Дошли нам гости, чика и стрина из Земуна. Наша Анка тако први дан упусти се с њим у разговор, тј. стаде избацивати разна питања. Запитаће чика: одакле је.

Чика јој одговори: „Ја сам Земунац.“

Онда се Анка обрну стрини па јој рече: „А, ви, стрина, јелте, ви сте онда земунци?“ (Змај 1982: 90)

Мали Коста добио неку суву тикву па се цео дан играо њоме. Кочијаш њихов, који се радо шалио с Костома видевши то рече:

– Море Коста, ти си неки тикван.

– А зашто?

– Зато што се једнако играш с тиквом.

Затим седе кочијаш поред Косте да га мало забавља, усу у тиквицу његову шаку камичака па је тако дрмусао.

Тад ће Коста рећи:

– Море Јошка-бачи, ти си неки звекан.

– А зашто?

⁶⁰ стандардно: насупиться // намрштити се, намргодити се;

⁶¹ стандардно: отравиться // отровати се;

– Јер звечиш са том тиквом. (Змај 1982: 96)

У напред анализираним примерима делује тип семантизације речи са ослањањем на њену мотивацију као вид говорног предвиђања (пресупозиције) у покушају *откривања* (упор. са појмом *реторичког открића* код Бахтина, поглавље V) значења непознатих номинација путем појашњавања њихове унутрашње форме, а сам чин предвиђања и откривања указује на свесност (процес освешћености и појачвање степена ми-доживљаја у дечјој реторичкој парадигми) језичке игре. Овакви мотивациони парадокси препознати у дечјој језичкој свести постају подлога за намерну, свесну ЈИ. У дечјем говорном стваралаштву форма и садржај чине недељиво јединство, јер је коначан циљ њихове активности смисао у функцији унутрашњег садржаја речи, а не значење у функцији средства примања или преношења информације, односно, комуникације. На оваквом одређењу утемељена је тврдња да се ЈИ испољава као суштинско (иманентно) својство дечје реторичке парадигме. Парадоксално тумачење аналогно значењима мотивационих речи може представљати игровну интерпретацију узусних речи, што се види из контекста из којег је јасно да дете зна реално значење употребљених лексема. Овим се постиже шаљиво зближавање речи које се претвара у поступак за грађење ЈИ заснован на побијању логике опонента:

Мать зовет свою трехлетнюю Киру к себе под одеяло „поласкаться“ и слышит иронический вопрос:

– Разве мама полоскательная чашка? (Чуковски веб 2001)

Mati zove svoju trogodišnju Kiru k sebi u postelju „da se malo pomaze“ i чује ирониčno питање:

– Zar је мама „pomaza“ (pomada за mazanje)? (Чуковски 1986: 70)

Дете: Је ли, мамице, зашто си ти отворила врата и прозоре?

Мати: хоћу да се соба изветри.

Дете: Мамице, али данас нема нимало ветра. (Змај 1982: 36)

Било је већ девет сати ујутру, а деца још нису добила своје млеко, јер је мати била у неком послу па је и заборавила на њих.

У соби је висио велики сат о зиду. А мали Стева загледао се у шеталицу, штавише и уво је окренуо према сату, према шеталици.

– А шта ти то радиш, Стеване? – запита га мати, која сад истом опази.

– Слушам шта шеталица говори.

– А шта говори?

– Све каже: **фруш-тук, фруш-тук**. (Змај 1982: 42)

Мита је био веома досетљив. Жао ми је што нисам запамтио све досетке. Једаред дође покојни капамација Н. К Митином оцу, да прими плату за неке јоргане које му је правео. (Тај је капамација, као сад да га гледим, имао једну ногу краћу, једва да је допирала другој ноzi до чланака.)

Митин отац, не знајући колико дугује капамацији, запита га: „Но, мајсторе, како стојимо?“

Пре него што је мајстор одговорио, пришапне Мита оцу: „На једној ноzi“. (Змај 1982: 63)

Учитељ је читао са ђацима из читанке у којој је било доста штампарских грешака, зато је неколико пута морао рећи: „Децо, ово је штампарска грешка, – ово треба исправити овако.“

Читајући даље, дођоше и до изрека, и кад прочиташе ону изреку: „Испеци па реци!“, подиже се поп-син и рече: „Господине, и ово је штампарска грешка, ту треба да стоји овако: „Испеци па поједи!“ (Змај 1982: 107)

2.2. Деривација у функцији језичке игре (ЈИ) и граматика – граматичка транспозиција (ГТ) као поступак за грађење ЈИ

2.2.1. Уводно разматрање и терминолошко одређење термина *граматичка транспозиција* (трансформација, конверзија). – У традиционалним лингвистичким истраживањима језик се најчешће разматра као „ствар по себи“, као сложена творевина са више нивоа и описује се са аспекта његове унутрашње структуре. У оквиру психолингвистике познати објекти и јединице лингвистике разматрају се са аспекта

њиховог функционисања у комуникацији, с тим што је у фокусу разматрања сам човек (људски фактор, антропоцентричност), односно комуниканти који продукују и перципирају говор. Творба речи у дечјем говору карактерише се великим бројем неологизама, при чему дете врши сложене операције анализе и синтезе: најпре мора да схвати природу и именоване предмета, да издвоји у њему важна обележја, да их синтетизује и одреди им јединствено име на основу већ разрађених творбених (над)модела. На основу резултата нашег истраживања, као и експеримената других истраживача, истичемо да деца предшколског узраста најчешће користе афиксални начин творбе речи. Запажено је и грађење речи од два корена (основе): *беспомощный* // *беспомоћан* (од: без помоћи других), *тепметр*, *зверопарк*, *я поломаю*, *лучшевсехная*, *сумасошлатая тетья*. Слично као код одраслих и код деце постоје случајеви тзв. **народне етимологије**: пошто чује непознату реч дете се труди да јој самостално одреди порекло настанка, односно изворни облик: *мама сердится*, *но потом быстро удобряется* // *мама се љути*, *али се затим брзо удобрава*; *судак – это кого судят* // *судак* (смућ) *је онај коме суде*; *лодырь – тот, кто делает лодки* // *лодир* (ленчуга) *је онај који прави чамце* (од: лодка/чамац); *Бошњак је онај који је бос*; *Земунца је жена Земунца* итд. (велики број нових речи овог типа може се пронаћи у поезији футуристичких опуса Мајаковског, Кручонића, Хлебњикова, код Руса; дадиста код нас: Драган Алексић, модерниста исл; вид. више о томе у поглављу V).

Граматичко значење може да се опише као значење апстраховано из стварности, уз истовремено рефлектовање односа између форми речи и видова веза између њих у говору. Граматичке форме не преносе ништа мању информацију него лексичка значења: *Глокая куздра итеко будланула бокра и кудрячит бокренка*. Из ове квази реченице (по аналогiji са нормом руског језичког система) може да се разуме да је неки живи субјекат женског пола, који има атрибут (*глокая куздра*) извршио неку радњу, која има одредбу (*итеко будланула*) над живим објектом мушког пола и у садашњем времену врши неку радњу (*кудрячит*) у односу на дете, које има однос према објекту прве радње (*бокренка*).⁶² Из низа примера дечјег стваралаштва добија се потврда да граматика дечјег језичког система тежи

⁶² Ово је школски пример Л. В. Шчербе, преузет од В. В. Красних (Красних 2001) Сличан пример игре речима, као потврду мишљења о постојању самосталних синтаксичких структура у човековој свести (дубинске синтаксичке структуре реализују се у површинској структури), дао је Н. Чомски, но он је, за разлику од Шчербе, користио реално постојеће речи у својим реченичним моделима, те их је као такве давао информантима: *Colorless green ideas furiously sleep* (*Бесцветне зелене идеје бесно спавају*).

универзалности и као таква је у значајној мери доследнија од реалне (нормативне) граматике коју користе одрасли.

У игри уопште, па и у ЈИ као њеној посебности, процес је примаран у односу на секундарност резултата. Дакле, њено суштинско својство је *процесуалност*. У овом одељку разматра се поступак грађења ЈИ путем преласка (преображаја, транспозиције, конверзије) једне врсте речи у другу, при чему се испољава динамички принцип језика насупрот статичном. Разматраћемо појаву прелазности у језичком систему у контексту језичких аномалија. У Лексикону страних речи и израза (Лексикон 1977: 965) за термин *транспозиција* стоји следеће објашњење: „(нл. *transpositio*) премештање, премештај; мат. пребацивање чланова једначине с једне стране на другу; муз. превођење на други тон.“ У савременој лингвистици овим термином означава се коришћење једне језичке форме у функцији друге, њеног супротног члана у парадигматском низу (Јарцева 1990: 519). У ширем значењу термин *транспозиција* означава пренос било које језичке форме, на пример, транспозиција времена (коришћење будућег времена уместо садашњег и прошлог), начина (употреба императива у значењу индикатива или потенцијала), комуникативних типова реченице (употреба упитне реченице у значењу изјавне) идр. У ужем смислу *транспозиција* или *функционална транспозиција* представља претварање (пренос, прелаз) речи или основе речи из једне у другу врсту речи, односно њену употребу у функцији друге врсте речи. Разликују се два типа тог процеса:

1) Непотпуна или синтаксичка транспозиција, при којој се мења само синтаксичка функција примарне, почетне јединице без промене њене припадности одређеној врсти речи;

2) Потпуна или морфолошка транспозиција, при чему се образује нова реч која припада другој врсти речи.

Е. С. Кубрјакова (Кубрјакова 1974: 75) користи термин транспозиција за означавање једног типа деривације и издваја *морфолошку транспозицију (конверзију)* и *синтаксичку транспозицију*. Има научника (М. Ф. Лукин 1986: 50) који термину *транспозиција* претпостављају термин *супституција* дајући му предност, превасходно лексичко-граматичка, са посебним акцентом на супститутима. Из Енциклопедијског речника модерне лингвистике (Кристал 1988: 250) издвајамо и термин *супстантив*, за који се даје следеће тумачење: „У неким *deskriptivnim gramatikama*, у *klasifikaciji reči*, овај

termin se upotrebljava da označi klasu imenica (koje se tradicionalno definišu kao 'supstance', tj. nazivi osoba, mesta, predmeta itd.) zajedno sa onim jedinicama koje funkcionišu kao imenice, mada nemaju neka od formalnih obeležja te klase (takvi su npr. pridevi u imeničkoj ili 'supstantivnoj' funkciji...). I zamenice kao celina mogu se uvrstiti u ovu klasu.“

Разграничавање врста реча ослања се, по правилу, на цео низ критеријума од којих се као основни могу издвојити следећи: опште категоријално значење врста речи, карактер морфолошке категорије и морфолошке парадигме, синтаксичке функције и творбене карактеристике. Приликом преласка једне врсте речи у другу дешава се својеврсно померање и промена, смена једних својстава речи и појава других. Руски лингвиста В. В. Шигуров (Шигуров 1987: 11-16) издваја следећа обележја претварања речи из једне врсте у другу:

- 1) Промена синтаксичке функције речи;
- 2) Промена општеграматичког (категоријалног) значења речи;
- 3) Промена синтаксичке дистрибуције речи;
- 4) Промена лексичког значења речи;
- 5) Промена лексичке дистрибуције речи;
- 6) Промена морфолошких обележја речи;
- 7) Промена морфемске структуре речи;
- 8) Промена творбених могућности речи;
- 9) Промена фонетских својстава речи (акцент, скраћивање фонемске структуре).

Користећи граматичку транспозицију као поступак грађења ЈИ, говорећи (ЈЛ, аутор текста) уз ново граматичко значење речи, моделује и допунску семантику текста.⁶³

⁶³ Везано за граматичку транспозицију (трансформацију), руски песник В. Строчков у својим теоријским разматрањима истиче да у односу на нормативно коришћење речи, ненормативна употреба „даје горадо более широке и разнообразне возможности для образования полисемантического высказывания. В частности, помимо использования слова в ненормативном смысле без изменения его грамматических характеристик, возможен и вариант с изменением, сменой грамматической категории. Например, слово *мельтешат*, по норме его употребления, является глаголом *мельтешить* в настоящем времени, множественном числе, третьем лице. Однако, будучи включено в высказывание типа *навстречу бежали трое юных мельтешат*, оно приобретает ненормативный смысл заодно со сменой грамматической категории, превратившись в существительное *мельтешонок* в родительном падеже, множественном числе. При этом эффект заключается не только в образовании нового смысла, но и в том, что старый, нормативный смысл продолжает здесь незримо присутствовать, выступая в роли точки отсчета смещения смысла и усиливая воздействие высказывания на сознание читателя или слушателя.“(Строчков 1994: 394-395)

2.2.2. Граматичка транспозиција (ГТ) у функцији дечје/народне етимологије као поступак у ЈИ. – У говорној делатности деце предшколског узраста испољава се урођено језичко осећање, што се читује у појави да она у процесу вербалне комуникације откривају и користе речи које већ постоје у језику (потенцијална лексика), а које притом нису познате ни њима, често ни одраслим носиоцима језика, услед тога што такве речи немају више актуелну и/или синхрону узусну употребу:

пулять⁶⁴ (од пуля, нап. М.К.) /метаковати; обутки и одетки⁶⁵ /обувке и одевке; никчемный /низашти; люд /људ; (Чуковски 1986: 32).

На моих глазах один трехлетний в Крыму, в Коктебеле, выдумал слово пулять и пулял из своего крошечного ружья с утра до ночи, даже не подозревая о том, что это слово спокон веку существует на Дону, в Воронежской и Ярославской областях. (Чуковски веб 2001)

Другой ребенок (трех с половиною лет) сам додумался до слова никчемный. (исто)

Третий, неизвестного мне возраста, изобрел слова обутки и одетки (это было в черноморской степи под Одессой)... (исто)

Na moje oči je jedan trogodišnjak, na Krimu, u Kокtabelu, izmislio reč metakovati. I metakovao je iz svoje drvene puške od jutra do mraka, ne sluteći da ta reč od pamtiveka postoji na Donu, u Voronješkoj i Jaroslavskoj oblasti. (Чуковски 1986: 31-32)

Drugi dečak (tri i po godine) sam je smislio reč nizašti. (Чуковски 1986: 32)

⁶⁴ По наводима Чуковског (Чуковски 1986: 31), ова реч од давнина постоји на Дону, у Вороњешкој и Јарославској области. „U poznatoj priči L. Panteljejeva 'Ljonka Panteljejev', žiteljka iz Jaroslavlja nekoliko puta kaže: Samo **metakuju**, samo **metakuju**! / Так и пуляют, так и пуляют!“ (Чуковски 1986: 32 / Чуковски веб 2001)

⁶⁵ Ове две речи и то у истом таквом споју, у облику двочлане синтагме „već vekovima“, како каже Чуковски „postoje na severu, u Olonjeckom kraju.“ (Чуковски 1986: 32) Рибњиков је записао „neku narodnu priču u kojoj se, između ostalih, pominju i ove reči: Dobijam prema obećanju hranu, obuvke i odevke. / Получаю по обещанию пищу, обутку и одетку“ (Чуковски 1986: 32 / Чуковски веб 2001) Наведени цитат је из: *Песни, собранные П.Н.Рыбниковым*, т. III, М. 1910, стр. 177.

Трећи, не знам ког је узроста био, изумео је речи obuvke и odevke (то је било у црноморској стери, код Одесе)... (исто)

У једнојезичном речнику руског језика проналазимо лексеме *пулять* и *никчёмный*, уз напомену да обе представљају или народни (просторечие → прост.), тј. дијалекатски или разговорни (разг.) облик:

„**ПУЛЯТЬ**, -яю, -яешь; *несов.* (прост.). Бросать чем-н. куда-н. или в кого-н., палить. *П камнями.*“ (Ожегов 1981: 562)

„**НИКЧЁМНЫЙ**, -ая, -ое (разг.). Ни для чего не нужный, плохой и бесполезный. *Никчемная вещь. Никчемная книга.* (Ожегов 1981: 366)

Исте облике проналазимо и у двојезичном, руско-српском речнику (Станковић 1998: 335):

„**пулять**, -яю, -яешь, -ют; *несоври. нар.* **1.** Пуцати, гађати (*из пушке*) **2.** Чем бацати се (*камењем итд.*)“

„**никчёмный**, -ная, -ное, *разг.* никакав, непотребан, некористан; ~ **человек** ништаван човек“.

У примеру децјег исказа који следи (подвучена реч) такође се уочава неологизам напред описаног типа:

– Ах ты, стрекоза! – сказала мать своей трехлетней Ирине.

– Я не стрекоза, а я людь! (Чуковски веб 2001)

– Ah ti, magare jedno! – rekla je majka svojoj trogodišnjoj Irini

– Ja nisam magare, ja sam ljud. (Чуковски 1986: 32)

У једнојезичном речнику руског језика (Ожегов 1981:294-295) проналазимо реч *люд* која је означена као архаична (устарелая → устар.):

„**ЛЮД**, -а, м. *собир*; *какой* (устар.). Люди, группа людей. *На площади толпится разный люд. Рабочий люд. Крестьянский люд. Деловой люд.*“;

док се у стандардној употреби налази лексема:

„**люди**, людей, людям, людьми, о людях. **1.** *Мн.* к человек; употр. также для обозначения всех, других, а также какой-н. общественной среды, группы *Морально-политическое единство советских людей. Л. Наших заводов. Молодые л.* (молодые мужчины). *На людях* (в присутствии других)...“ (Ожегов 1981: 295)

Даљ у свом једнојезичном речнику руског језика, као и А. В. Миртов,⁶⁶ такође наводе ову реч као застарелу, а архаичан облик *люд* проналазимо и у двојезичном руско-српском речнику Б. Станковића и групе руских аутора:

„**люд,-а м зб. заст.** народ, свет, људи *мн. м*“ (Станковић 1998: 335)

Предочени тип неологизама, који смо терминолошки одредили као *неумерене* (вид. више у поглављу V) деца стварају несвесно, путем подражавања већ постојећих деривационих модела у језичком систему носилаца језика (то их повезује са речима ткзв. народне етимологије) и најчешће имају функцију попуњавања лексичких лакуна (празнина) у узусном језичком систему. Међутим, често се јављају и у функцији поступка граматичке транспозиције (ГТ). Сам поступак ГТ пружа могућност да се првобитно несвесни чин преобрати у игровни чин-поступак (о овом термину вид. у V поглављу, параграф 1.3.2.3.) за грађење језичке игре (ЈИ). Према врсти речи – као критеријуму за класификацију неологизама – од које се врши транспоноване и која настаје граматичком транспозицијом издвајамо следеће типове неологизама:

2.2.2.1. Неологизми настали ГТ других врста речи у именице. – Мада неологизми овог типа настају граматичком транспозицијом скоро свих врста речи у

⁶⁶ В.И.Даль, Толковый словарь живого великорусского языка, т. III, М.1955, стр. 538. А.В.Миртов, Донской словарь, 1929, стр. 263.

именице, ипак се супстантивизација у дечјем говору најчешће врши транспоновањем глагола у именицу:

Мама, командуй: „К нырьбе пригответься!“ (Чуковски веб 2001)

Мама, komanduj: „Pripremi se za gnjuridbu!“ (Чуковски 1986: 32-33)

Дечји неологизам у форми именице нырьба // гњуридба настао је од узусног глагола *нырять* // *гњурати* (*ронити*) по стандардном деривационом моделу типа: ходьба (од глагола *ходить* // *ходати*, *ићи*), косьба (од *косить* // *косити*), стрельба (од *стрелять* // *гађати из пушке*).

Ребенок впервые очутился на даче. На соседних дачах и справа и слева лают весь вечер собаки.

– Что это там за перелай такой? (Чуковски веб 2001)

Дете је први пут дошло у викендицу. У суседним кућама, и десно и лево, цело вече лају пси.

– Какво је то prelajavanje? (Чуковски 1986: 54)

Неологизам перелай // prelajavanje направљен је по аналогiji са потенцијалним облицима перекличка // препирка; переписка // преписка; перебранка // переговарање и слично, при чему наведене узусне лексеме спадају у категорију (глаголских) именица. Дете је по језичком осећању (у којем се рефлектују својства колективне језичке личности) уочило основну значењску нијансу истакнутог префикса: испрекиданост, наизменичност, узајамност псећег лавежа.⁶⁷

Код Мајаковског (обде препознајемо својство прецеднтности дечје реторичке парадигме) срећемо сличну појаву:

Это, Кися, не „переписка“. // То, Кисја, није „преписка“,

Это только всего „переписк“. // То је само „prepusavanje“. (Чуковски 1986: 54)

⁶⁷ Основна интенца Чуковског у дугогодишњем прикупљању и бележењу дечјих говорних творевина управо је указивање на појаву урођеног језичког осећања (матерњег језика) код њих, па у прилог томе каже: „Da bismo strancu objasnili reč 'prelajavanje', morali bismo pribeći ovakvom opširnom opisivanju: laju dva psa (ili više njih) sa suprotnih strana, pri tome ne u isto vreme, već na smenu – čim jedan učuti, drugi odmah počinje da laje: **prelajavanje**“. (Чуковски 1986: 54)

Суштинско својство дечјег говора, па сходно, и дечје реторичке парадигме је делотворност, активност, животност, што и представља додирну тачку са Бахтиновом новом реторичком парадигмом. У већини случајева деца именују предмете искључиво са становишта радње која се њима обавља, што појашњава и потврђује чињеницу да су глаголи најфреквентнија врста речи којом се манипулише у поступку граматичке транспозиције описаног типа:

Строганок – это то, чем строгают,

Копатка – это то, чем копают.

Колоток – это то, чем колотят.

Цепля – это то, чем цепляют.

Вертутия – это то, что вертится.

Лизык – это то, что лижет.

Мазелин – это то, чем мажут.

Кусарик – это то, что кусают. (Чуковский веб 2001)

strugalica – то је оно čime се струже,

kopalica – čime се копа,

lupalica – čime се лупа,

zakačka – čime се каči,

vrtulja – čime се врти,

lizik – оно čime се лиже,

mazelin – оно čime се маже,

dvogriz – оно što се grize. (Чуковский 1986: 47)

– Как ты смеешь драться?

– Ах, мамочка, что же мне делать, если драка так и лезет из меня! (Чуковский веб 2001)

– Kako smeš da се tučeš?

– Pa, šta da radim, mamice, kada tuča sama izlazi iz mene? (Чуковский 1986: 27)

– Мама, я такая распутница!

И показала веревочку, которую удалось ей распутать. (Чуковский веб 2001)

– Мама, види kakva sam ja razmrsnica!

I pokazala je kanap koji je uspela da razmrsi. (Чуковский 1986: 27)

У подвученим примерима дечјих неологизама јасно се уочава интенција ЈЛ-аутора усмерена на истицање активне функције предмета, што указује на то да се примарна функција граматичких трансформација које дете уноси у говор одраслих састоји управо у испољавању динамичности, конкретности и непосредности (суштинским одликама дечјег модела мишљења), који нису у довољном степену изражени у узусној лексици.

Иако у дечјој реторичкој парадигми преовладава ГТ глагола у именице, повремено се срећу и транспоновања (конверзије) другачијег типа. У примеру који следи долази до ГТ заменице у именицу:

– Я Почемучка, а ты Потомучка! (Чуковский веб 2001)

– Ja sam Zaštović, a ti Zatović. (Чуковский 1986: 126)

2.2.2.1.1. Неологизми настали ГТ деминутива у аугментатив. – У примерима који следе подвучене речи настале су као прозвод транспоновања (граматичка транспозиција деминутива у аугментатив) већ постојећих речи у нормираном језичком систему руског језика и представљају неологизме образоване као супротност деминутивима у сврху појачавања њихове експресивности – наглашавање величине именованих реалија:

– Мама, смотри, петух без гребеха. (Чуковский веб 2001)

гребешок//креста → гребѣх // крестина

– Уй, какую мы нашли сыроегу! (исто)

сыроежка//красница (гљива) → сыроега

– В окне на Литейном вот такая игруха! (исто)

игрушка//играчка → игруха//играчкетина

- Mama, vidi, petao nema krestinu. (Чуковски 1986: 33)
- Uh, kakvu smo gljivetinu našli! (исто)
- U izlogu, u Ljitejnoj ulici, evo, ovolika igračketina. (исто)

Исту функцију имају и неологизми подуха (Чуковски веб 2001) // са аугментативним значењем јастучина (граматичка трансформација руске лексеме подушка//јастук), чаха (исто) // шољетина (трансформисано чашка//шоља), одуван (исто) // маслачина (трансформисано одуванчик//маслачак), гребѣх (Чуковски веб 2001) // крестина (трансформисано гребешок//креста), образовани путем изостављања суфикса –**ка**, –**ик**, –**ок** који носе деминутивно значење. Деминутивна функција садржана у поменутим суфиксима присутна је у дечјој свести, односно, когнитивној бази као урођена, дакле као језичко и концептуално осећање нечег умањеног, иако су наведене речи у нормираном језичком систему изгубиле деминутивно значење.

Напред описану појаву која одређује једно од својстава дечјег говора/реторичке парадигме можемо означити као прецедент у стваралаштву Мајаковског, који је по истом трансформационом моделу од речи ценнок//псић створио неологизам цен//псина:

Изо всех шенячьих сил
Нищий цен заголосил.

Iz sve pseće snage
Ведна псина залajала. (Чуковски 1986: 33)

2.2.2.2. Неологизми настали ГТ именица у глаголе. – Међу дечјим неологизмима који улазе у област *народне етимологије* преовлађују они у форми глагола, добијених транспонованом именица, најчешће префиксацијом:

- Вся елка обсвечкана! Вся елка обсвечкана! (трпни партицип прошлог времена)
- Часы часикают. (Чуковски веб 2001)

Брат трехлетней Нины играет на балалайке. Нина страдальчески морщится:

– Не балалай, пожалуйста! (исто)

Прищевив себе руку дверью, ребенок кричит:

– Ай, я заверил руку! (исто)

– Отскорлупай мне яйцо.

– Замолоточь этот гвоздик.

– Бумага откнопкалась.

– Я зашёкала свою карамельку!

– Ого-го, как ладошкаются!

– Ой, меня крапива накрапивила!

– Я намакаронился.

– Я уже начаёпился.

– Мы почайпили кофе. (исто)

Сережа прижался к маме, она обняла его.

– Весь обмамился! - хвалится он. (исто)

Вместо того чтобы отмахиваться от назойливых мух, Аркашка предпочитает отмухиваться:

– Я сижу и отмухиваюсь. Сижу и отмухиваюсь. (исто)

– Ой, мама, зачем ты меня так замуфтала? (Чуковский веб 2001)

– остолбенеть – от слова столб,

– прилуняться – от слова луна (Чуковский веб 2001)

– Jelka je osvečkana! Sva je jelka osvečkana! (трпни партицип)

– Sat – satika. (Чуковский 1986: 48-49)

Brat trogodišnje Nine svira na balalajci. Nina se paćenički mršti:

– Ne balalaji, molim te. (исто)

Prignječivši ruku vratima, dete plače:

– Јао, zavratio sam ruku. (исто)

– Odljuskaj mi jaje.

– Začevićaj taj ekser.

– Papir se odrajsneglio.

– Ја sam podobrazila svoju karamelu.

– Охо, хо, како dlanuju (pljeskaju).

– Namakaranila sam se.

– Већ sam se načajila. (исто)

Serjoža se pribio uz mamu, она га је обгрлила.

– Sav sam se umamio! – hvali se. (исто)

Umesto da otera dosadne muhe odmahujući rukom, Arkaška više voli da se odmuhuje:

– Sedim i odmuhujem se. Sedim i odmuhujem se. (исто)

– Ah, mama, zašto si me tako zamufala?⁶⁸ (исто)

– ustubočiti se – od reči stub,

– prilunuti se – od reči “luna”, mesec (исто)

Неологизми напред наведеног типа (транспонованье именице у глагол): *отскорлупать//одљускати, намакаронитъся//намакаронити се* и сл. стварају се по истој схеми по којој су у своје време руски велики писци покушавали да створе нове глаголске облике на основу чега је могуће изучавати индивидуалну језичку личност сваког писца појединчно⁶⁹, а на таквој подлози и колективну руску језичку личност⁷⁰:

⁶⁸ Од именице муфта // муф (нап. М. К.)

⁶⁹ Державин је измислио глагол *ручиться* // поточити се (од ручей // поток); Жуковски *обезмышитъ* // обезмишити, уништити мишеве; Гогољ *обыностранитъся, многолюдеть, оравнодушетъ* // заиностранчити се, многољудити, оравнодушити; Гончаров *байронствовать* // бајронисати; Шчедрин *душе дрянствовать* // обездушити се; *умонелепствовать* // небулозити. (Чуковски 1986: 50) Иста појава среће се и у Пушкиновом двостиху: *Я влюблен, я очарован, / Словом, я огончарован.* // Ја sam zaljubljen, ја sam očaran, Ukratko, ја sam strasnočaran. (Чуковски 1986: 50) По истом принципу настао је велики број глагола које је Достојевски уводио у свој језик *афонитъ* (од *Афон* // Атон) // атонити, одлазити на Атон (у Свету гору у Грчкој); *апельсинничать* (од *апельсин* // наранџа) // поморанџисати, презирати тежак рад; *лимонничать* (од *лимон* // лимун) // лимунисати, кокетирати; *амбициозничать* // амбициозночарити; *белоручничать* (од *белые руки* // чисте руке) // чисторукати, не прљати руке, не радити; *подробничать* (од *подробный* // подробан,

- Смотри, как налужил дождь!
- Ой, какой пузырь я выпузырила!
- Дай мне распакетить пакеты.
- На тебе кочергу, покочергай.
- Погоди, я еще не отсонилась.
- Весь мост залошадило. (Чуковски веб 2001)

- Gledaj kako je kiša nalokvila!
- Jao, kakav sam mehur izmehurila!
- Daj mi da raspaketim paket.
- Uzmi žarač pa požaračaj.
- Čekaj, nisam se još odsanila.
- Sav most su zakonjili [od лошадь // конj)] (Чуковски 1986: 53)

2.2.2.3. Неологизми настали ГТ непроменљивих врста речи у глаголе и/или сажимањем синтагми у глаголе. – У примерима који следе остварена је ГТ прилога у глагол:

- Расширокайтесь!.. Расширокайтесь! – кричала своим гостям четырёхлетняя девочка, требуя, чтобы они расступились. (Чуковски веб 2001)
- Покачайте меня на качелях, только я не сойду, а буду все ещёкать и ещёкать. (исто)

деталан) // подробничарити идр. (Чуковски 1986: 50) И Чехов има такве глаголе: *тараканить* // жохарити; *этикетничать* // бонтонисати; *пересобачиться* // испсовати (на пасја кола); *каверзить* (од *каверза* // сплетка, интрига) // сплеткарити, интригарити; *окошкодохлиться* // напрозорити се („дрћи“ висећи на прозору); *размокропогодиться* (од *мокрый* // мокар, влажан и *погода* // време) // раскишити се, имати кишовито време. (Чуковски 1986: 51)

⁷⁰ Народна етимологија у руском језику посебно се одликује глаголима изведеним од именица: од речи *цыган*//Циганин створен је глагол *выцыганить*//исциганчити; од речи *Кузьма* – *подкузьмить*//поткузмити (нар. подвалити); од *Егор* – *объегорить*//објегорисати (нар. *обманути*); од *черт*//ђаво – *чертыхаться*, *осточертеть*//дођаволати, слати кога „дођавола“. (Чуковски 1986: 49) Поменућа истраживања могу у великој мери да допринесу и успешном решавању проблема преводне лексикографије (за језички пар руски/српски).

– Raširokajte se! Raširokajte se! – vikala je svojim gostima četvorogodišnja devojčica, zahtevajući da naprave prolaz. (Чуковски 1986: 49)

транспонованье прилога *широко* у глагол-неологизам *раширокати се*

– Ljuljajte me malo na ljuljašci, samo ja neću sići, ja ću stalno joškati i joškati.⁷¹ (исто)

транспонованье прилога *joш* у глагол-неологизам *joшкати*

У дечјој реторичкој парадигми могућа је и ГТ узвика (на пример *алло // ало;*) у глагол али и сажимање синтагми, такође у глагол, што се проналази као прецедент у уметничком дискурсу:

– Папа алёкает по телефону. (Чуковски веб 2001)

– Tata алоће na telefonu. (Чуковски 1986: 49)

Транспонованье узвика *ало* у глагол *алокати*

– Дай мне нитку, я буду нанитывать бусы. (Чуковски веб 2001)

Даж ми конас, хоу да консијем перле. (Чуковски 1986: 33)

ГТ сажимањем синтагме у глагол: синтагма *нанизывать на нитку // низати на конац* → глагол-неологизам: *нанитывать // концовати*

– Идем покойночиться с папой и мамой. (Чуковски веб 2001)

– Idem da se lakunoćim sa matom i tatom. (Чуковски 1986: 49)

синтагма: *спокойной ночи // лаку ноћ* → глагол-неологизам: *покойночиться // лакуноћити*.

У типу деривације остварене у наведеним примерима рефлектовано је својство универбизације карактеристично за разговорни стил (сажимање синтагми: *нанизывать на нитку // низати на конаци* и *спокойной ночи // лаку ноћ* у једну реч), при чему долази до распадања синтагме са чврстом везом и нарушавање принципа претпостављене везе.

⁷¹ Дечји неологизам *ецёкати//joшкати* аналоган је по својој структури узусном глаголу *бисировати//понављати на БИС*, изведеном према латинском *BIS*.

2.2.2.4. Неологизми настали ГТ других врста речи у придеве. – Иако су придеви, у поређењу са другим врстама речи, мање фреквентни у говору деце (носилаца анализираних језика – српског и руског), они на исти начин као и продуктивније, односно фреквентније морфолошке категорије у дечјем језичком систему (глаголи и именице) јасно указују на снажно развијено језичко осећање (матерњег језика) рефлектовано у дечјим говорним творевинама :

- Червячее яблоко. // crveća jabuka
- Жмутные туфли. // žuljeće cipele
- Взбеситая лошадь. // poludeli konj
- Дочкастая мамаша. // ćerkasta mama
- Зоопарченный сторож. // zooparkovski čuvar
- Грозительный палец. // preteći prst
- Пугательные сказки. // plašeće bajke
- Сверкастенький камушек. // blješteći kamenčić
- Молоконная кастрюля. // mlečna šolja
- Какой окошный дом! // Kakva prozorska kuća!
- Какой песок песучий! // Kako je pesak peščan!
- Вся кровать у меня крошкинная. // Moj krevet je sav mrvast.
- Что ты мне даешь слепитые конфеты? // Zašto mi daješ slepljive bombone?
- Зубовный врач. // zubovni lekar
- У нас электричество тухлое. // Kod nas je struja crknuta.
- Жульничная я, все равно как мальчишка. // Ja sam podvaljiva kao dečak.
- Брызгучая вода. // pršteća voda
- Насмарканный платок. // našmrkana maramica
- Ты, мама, у меня лучшевсехная! // Ti si, mama, najboljosvihinja.
- Это рыбжирная ложка? // Je li to ribljouljena kašika?
- Я не хочу эту сумку: она вся дыркатая. // Neću tu torbu, ona je sva rupava.
- Этот дом высокей нашей почты. // Ova kuća je visokija od pošte.
- Почему у ящерицы людины пальцы? // Zašto poštar ima ljudovske prste?
- Наше радио очень оручее. // Naš radio je strašno derav.
- Уж лучше я непокушанная пойду гулять. // Bolje je da nenajedena idem u šetnju.
- Исчезлая собака. // iščeznuti pas

- Клевачий петух. // ključići petao
- Раздавитая муха. // zgazita muva
- Креслые ноги. // foteljne noge
- Махучий хвост. // mašućí гер. (Чуковски веб 2001// Чуковски 1986: 58-59)

Галочка четырех лет похваляется:

- Говорят: надень чулки - надеваю носки! Говорят надень носки - надеваю чулки. Я вообще наоборотливая. (Чуковски веб 2001)

Мальчик услышал, как некая купальщица сказала на пляже:

- Я прямо с ума сошла.купаюсь четвертый раз.
- И спросил у матери часа через два:
- Куда она ушла, сумасошлатая? (исто)

Четырехлетняя Майя:

- Лес заблудительный, однойнельзяходительный. (исто)

Četvorogodišnja Gala se hvali:

- Kažu mi: navuci duge čarape, ja navučem kratke. Kažu: navuci kratke – ja navučem dugačke. Ja sam uopšte наоракљива. (Чуковски 1986:59)

Dečak je čuo kad je na plaži neka kupačica rekla:

- Ja sam stvarno sišla s uma. Kupam se po četvrti put.
- I posle dva sata upitao je majku:
- Kud je otišla ona sumašisnuta? (исто)

Četvorogodišnja Maja:

- Šuma je zalutljiva, neprolazljiva. (исто)

2.2.2.4.1. Неологизми настали ГТ других врста речи у компаратив. У дечјем говору у сврху постизања веће изражајности, односно остваривања експресивне функције, транспоновану подлежу и оне речи чији облик по стандарду узуса не подлеже променама. Упечатљиви су морфолошки облици за грађење поређења (компаратива) изведени од

таквих речи као што су *сам (-а) // лично, едва // једва, звезда // звезда, утро // јутро*, које се никада нису јављале у том облику у стандардном језичком систему:

С большим удовольствием подслушал я такой диалог:

– Мне сам папа сказал...

– Мне сама мама сказала...

– Но ведь папа самее мамы... Папа гораздо самее. (Чуковский веб 2001)

Воспитательница детского сада сказала, например, об одном из питомцев:

– Бедный мальчик, он едва идет!

– Подумаешь! – ревниво отозвался другой. – Я, может быть, иду еще едвее! (Чуковский веб 2001)

Девочкам дали по белой кувшинке:

Оля: – Смотри, у меня как звездочка!

Катя: – А у меня еще звездее! (исто)

– Вставай, уже утро!

– Я буду ждать, когда станет утрее. (исто)

S velikim zadovoljstvom prisluškivao sam ovakav razgovor:

– Meni je lično tata kazao...

– Meni je lično mama kazala...

– Ali tata je ličniji od mame... Tata je mnogo ličniji. (Чуковский 1986: 25)

Vaspitačica u dečjem vrtiću rekla je, na primer, za jednog vaspitanika:

– Јадан деčko, једва иде.

– Gle! Ijubomorno se oglasi drugi. – Ја, можда, идем још једвије. (Чуковский 1986: 65)

Devojčicama su dali po beli lokvanj:

Olja: – Pogledaj, moj je kao zvezda.

Каја: – А мој је још zvezdaniji. (исто)

– Ustaj, već je jutro.

– Čekaću dok ne bude **jutrije**. (исто)

Да **закључимо**: као што је у примерима показано, граматичка транспозиција се појављује у својству једног од главних деривационих поступака (морфолошко-синтаксички начин деривације) у дечјој реторичкој парадигми. Притом се добијају неканонске творевине (деривати) које доприносе разумевању таквог начина у функцији поступка за грађење језичке игре. У процесу транспозиције у језичком систему уопште значење речи се или чува или се дешава померање у значењу и његово обично сужавање. Циљ поступка трансформације је постизање одговарајућег ефекта: реч добија допунске смисаоне нијансе или једноставно допунско значење, које обогаћује њену изражајност (сликовитост) и може да вуче за собом целе асоцијативне низове. Носилац језика (језичка личност) не размишља о деривату као о творевини састављеној од посебних морфема и рашчлањивој по одређеним законитостима на лексичку основу и деривационе и граматичке показатеље, нити поима његову звучну слику у виду фонемског ланца или матрица диференцијалних обележја. Умеће деце-говорећих (и говорећих уопште) да оперишу различитим морфолошким формама речи одређује се у значајној мери непосредним знањем деривата као таквих, што имплицира да је знање сваког деривата укорењено у његовој сфери употребе у склопу мноштва израза који се чувају у свести, односно когнитивној бази у форми прецедентног феномена. Ова чињеница може да упути на закључак о првостепености стваралаштва (тј. извлачење речи из језичке свести као сегмената језичког материјала) и другостепености разумевања трансформационих потенција тих речи са теоријског или граматичког аспекта.

2.3. ПЛ аспект деривационих поступака народне етимологије и дечјих неологизама у анализи руске//српске ЈЛ (колективне/индивидуалне)

2.3.1. Теоријска основа истраживаног проблема. – При разматрању основних карактеристика психолингвистичког приступа у изучавању језика као човековог индивидуалног знања има се у виду, пре свега, говорна/језичка организација. Подсетићемо

да по Л. В. Шчерби говорна организација представља својеврсну прераду говорног искуства, која се дешава у складу са специфичним психофизиолошким могућностима и законитостима. У претходним поглављима већ смо разматрали о томе да прерађивање језичког материјала у човековој говорној организацији даје специфичне производе, различите од производа метајезичке делатности лингвисте – описног модела језика. У вези са овим износимо неке напомене у складу са учењем Заљевскаје (1977, 1999):

1) Код детета које усваја језик могуће је праћење метајезичке и метакогнитивне делатности, при чему међутим, долази до искуственог, односно доживљајног разумевања (доживљавање схваћеног појма), а тај доживљај фиксиран је у „отисцима“ меморије у одређеним кодовима мозга који нису увек доступни за вербализацију. Производи добијени при томе имају функционалан карактер и представљају смернице за процесе активности везаних за говор и разумевање говора, повећавајући ефикасност ових процеса код појединаца (језичких личности) који се њима користе и који их производе и стварају „за себе“ у својим „индивидуалним кодовима“, услед чега је тешко корелирање таквих смерница са правилима и лингвистичким терминима у школском учењу језика.

2) Одрастао човек који је успешно завршио школу а није лингвиста, наставља да се користи не толико правилима, колико функционалним смерницама, које му омогућавају да се успешно избори са многим проблемима при оперисању „расплинутим мноштвом“ и решавању „лоше формулисаних задатака“.

3) Прерађивање човековог говорног искуства у почетку је укључено у формирање слике света и њено реструктурирање, а из тог разлога језичка средства су за појединца сливена са оним за чије обележавање се користе. Чак и у случајевима када постоји прелаз на метајезик и човек примећује семиотику свог језика, он је ипак убеђен да перципирајући говор види означену стварност а не редак речи или звуковне секвенце.

4) На основу указаног у претходној ставци могуће је фокусирање пажње на неколико важних карактеристика употребе језика: језик за свог носиоца (ЈЛ са аспекта који заступамо у истраживању) делује као средство појављивања на *слици света* (излазак у стварност), при чему посебну улогу играју представе (слике), па размишљајући о псу који негде трчи човек гради очекивање (антиципацију), контраслику, а кроз слику на различитим нивоима свести узимају се у обзир различита знања и очекивања повезана са сличном ситуацијом.

Из напред реченог извучимо **закључак** да је немогућа анализа језичког материјала одвојеног од појединца који га користи. Сходно томе, психолингвистика користи широк спектар истраживачких поступака, укључујући посматрање, интроспекцију, експеримент, скупљање и анализа говорних грешака, говорних игри, моделирање итд. За успешно спровођење ПЛ истраживачког поступка неопходно је строго вођење рачуна о томе да интерпретација посматраног материјала одговара психолингвистичком приступу истраживања и анализе језичких појава (Заљевскаја 1999) како се не би упало у грешку сличну оној која се дешавала 50-60-их година 20. века у руским научним круговима, када се тумачење парадигматских и синтагматских асоцијативних веза међу речима вршило по лингвистичким (формалним) а не психолингвистичким (функционалним) обележјима. Још гори случај је када се добијени резултати из анализе материјала (корпуса) тумаче као „нарушавање језичких норми“, уколико се спроводи строга логичколингвистичка анализа онога што, у ствари, представља одраз дубинских својстава функционисања говорне организације човека у интеракцији вербализованог и имплицитног (подразумеваног) при стапању речи и означене њом реалије (у ширем смислу). Дакле, психолингвистика изучава формирање и функционисање говорног/језичког механизма код човека, узимајући у обзир интеракцију свих менталних (психичких) процеса и њихових производа у укључивању језичких средстава током формирања слике света, а у сврху оперисања њом у говорномисаоној делатности и комуникацији.

Будући да се појам *механизам* среће као фундаменталан, мишљења смо да га треба термилошки прецизирати. По наводима Заљевске, (Заљевскаја 1999) овај термин је широко распрострањен у филозофским, лингвистичким, психолингвистичким, психолошким публикацијама, али у различитим значењима. У складу са потребама и циљевима нашег истраживања из широког тумачења наведеног појма издвојили смо следеће ставке термилошке примене речи *механизам*: а) организација, уређење нечега, његове структурне карактеристике; б) процес, одређена целокупност активности и операција или низ процеса; в) интеракција структуре и процеса уз условност разграничавања тих појмова; г) понекад се термин *механизам* употребљава у јединственој (нерашчлањеној) анализи час структуре час процеса или и структуре и процеса; д) структура, процес и његов резултат; љ) структури и процесу се присаједињавају функција и социјални услови реализације активности.

2.3.1.1. Појам језичке личности (ЈЛ) са аспекта говорне организације и вербалног понашања. – По једном од одређења (Горелов, Седов 1997: 110-111) *језичка личност* представља човека, разматраног са аспекта његове способности да врши говорне радње генерисања (произвођења) и разумевања исказа. Језичка личност се испољава у *говорном понашању* које, будући да је производ интерактивног деловања индивидуалног и колективног (социјалног), представља шири појам од *говорне делатности*. Носилац одређеног националног језика (говорећи човек)⁷² фокусира у себи црте колективне језичке личности, те се може изучавати као вишеаспектни, вишеструки објекат истраживања, а његова непоновљивост одређује се уникатном комбинацијом социјално-психолошких карактеристика (Горелов, Седов 1997: 111-112). Посматрана на овај начин, језичка личност може бити објекат истраживања и социопсихоллингвистике. У различитим социјумима испољава се сличност начина живота и понашања, а јединство социјалног бића и начина живота уграђено је у појам култура. Група људи обједињених истом културом и по правилу, истим језиком назива се *етнос*. Посматрано са аспекта говорног понашања језичке личности, будући да је човеков говор у директној вези са културом којој припада, језичка личност може да буде објекат изучавања и етнопсихоллингвистике. А. А. Заљевскаја (Заљевскаја 1999) је у својим истраживањима језичких личности различитих нација, методом асоцијативног експеримента (синтагматске реакције) указала на различитост асоцијација у односу на нека својства плаве, беле и жуте боје. Сви учесници експеримента показали су једногласност само у односу на *плаву* боју, повезавши је са речју *небо*. Међутим, *бела* боја изазвала је различите реакције код језичких личности различитих нација, па тако: код руских испитаника најчешћа асоцијација на белу боју била је реч *снег*, код Узбека – *памук*, а код козака – *млеко*. Прва асоцијација на *жуту* боју код Руса, Белоруса и Украјинаца била је на *јесењи лист*. Код асоцијација мање учесталости појавиле су се разлике: код Руса – *маслачак*, Украјинаца – *сунцокрет*, Белоруса – *песак*. Наведени примери јасно показују карактер рефлектовања културних реалија у лексикону језичких личности.

⁷² Психоллингвисти Горелов и Седов у својим радовима, у циљу изражавања појма *језичка личност*, користе термин *говорећи човек*, у настојању да га уведу у научно признату употребу.

Језичке асоцијације могу бити у корелацији и са разликама у народно-поетској традицији оне културе којој припада одређена језичка личност. Фолклорни текстови (у својству прецедента, нап. М. К.) врше изузетно снажан утицај на свест језичке личности, што се види из следећих експеримената (Горелов, Седов 1997: 114-116): У школама је рађена драматизација басне И. А. Крилова *Вук и јагње*: у руским школама нико од деце није хтео да игра вука, док су супротно томе, у киргизким школама сви хтели да буду вук. Овакав резултат објашњава се чињеницом да се вук у руском и киргзком фолклору не перципира на исти начин, што је условило то да су асоцијације на реч *вук* код киргизке језичке личности углавном позитивне: *добар, моћан, снажан, храбар, леп, лукав*, насупротив асоцијацијама руске ЈЛ, које су негативне. Различит однос различитих народа (колективна језичка личност) посебно јасно се испољава у метафоричким преносима назива животиња на човека, што је условило напред наведене реакције. Дакле, постоји одређена корелација између језичке свести и говорног понашања људи и национално-језичких својстава културне средине у којој они живе. Међутим унутар социјума постоји и међуличносна корелација различитих индивидуалних језичких личности.

2.3.1.2. Психолингвистичка својства међуличносне комуникације. – Општост социјалног искуства није једина карактеристика међуличносног деловања. Језичке форме мењају се у зависности од тога коме су искази упућени. У језичкој свести носилаца језика (језичких личности) временом се развија јасна представа о томе на који начин треба да буде изражена одређена социјална улога (говорни обрасци). Стереотипе говорног понашања изворни говорници не разумеју баш увек, већ врло често у својим реакцијама на реч-стимул реагују несвесно, употребом одређеног обрасца говорног понашања, што се најјасније уочава у устаљеним фразама. У свакодневной говорној комуникацији језичка личност пребацује се са једног на други стереотип говорног понашања, користећи различите језичке форме и вербалне стратегије, а од степена владања процесом пребацавања (транспонована) директно зависи успешност комуникације.

Међуличносна комуникација налази се у тесној вези са ситуацијама у којима се спроводи, при чему су оне углавном типичне и периодичне (константно се понављају у социјалним међуодносима). М. М. Бахтин је такве устаљене форме назвао *говорни жанрови* (Бахтин 1996), које свакако треба разликовати од жанрова у (уметничкој)

књижевности. Жанрови (као и улоге у говорном понашању) претпостављају постојање у свести језичких личности представа о нормама унутаржанровског понашања, при чему владање/невладање датим нормама постаје показатељ језичке компетенције и комуникативне културе (Горелов, Седов 1997: 131-132). Систем говорних жанрова, организованих унутар одређене културе, у потпуности рефлектује систем социјално-психолошких норми и принципа понашања у оквирима одређеног етноса. Сходно томе, жанрови се групишу према карактеру и нивоима говорног понашања: а) *нижи ниво*, усредсређен на свакодневно, обично говорно понашање, које често одражава несвесне говорне реакције; б) *виши ниво* – укључује све видове свечаног, државног, обредног говорног понашања и захтева посебне реторичке вештине. Језичка личност се на различите начине испољава у различитим говорним жанровима, користећи разне унутаржанровске стратегије, што може да представља критеријум за издвајање њених битних својстава на основу којих се врши класификација и типологија ЈЛ.

2.3.2. Истраживачки проблем и резултати анализе. – Језичко наслеђе, односно колективна слика света, колективна језичка свест и колективна језичка личност стварају услове да дете на подлози већ постојећег материјала (вербални прецедентни феномени) ствара сопствене речи и изразе, укључујући своју (индивидуалну) ЈЛ у колективну. Из тог разлога, ни један неологизам детета не прелази оквире народне традиције.⁷³ Деца стварају речи које већ постоје у народном говору: *никчемный* // *низашти* (Чуковски веб 2001// Чуковски 1986: 32), *люд* // *људ*; *солница* // *солница*; *смеяние* // *смехање* (у значењу: *учестали*, *дуги смех*; овај дечји неологизам настао је од узусног глагола *смеяться* // *смејати се* и не припада узусу у којем се среће само нормативна лексема *смех* // *смех*); *обутка* // *обувка*; *одевка* // *одевка* (Чуковски веб 2001// Чуковски 1986: 96), што указује на урођено језичко осећање (дух народног стваралаштва) у подлози творбе речи у дечјем

⁷³ Истим принципом али свесно, за разлику од деце која су то радила несвесно, по урођеном језичком осећању, водио се и Лаза Костић при стварању својих неологизама (истакли бисмо да се ипак, у оба случаја ради о међуделовању индивидуалне и колективне језичке личности). У вези с тим М. Ковачевић каже: „више него недвосмислено слиједи да Лаза у савременом српском књижевном језику није сматрао исправним искључиво оно што постоји у Вуковом *Рјечнику*, односно српском народном језику, који тај рјечник представља. Вуков рјечник Лаза сматра дјелом којим се мора користити свако ко жели писати исправним српским језиком, али не сматра да се у њему исцрпљује све богатство српског језика. (...) А један од начина богаћења српског језика он види у г р а ђ е њ у н о в и х , недостајућих р и ј е ч и у 'духу српског језика' „, (Ковачевић 2011: 200-201)

говору. У оваквим условима настали су неологизми типа: *сердитки* // *љутилице*, *красавлюсь* // *лепотим се*, *всехный* // *свихичији* (Чуковски веб 2001// Чуковски 1986: 32) *тормозило* // *кочило*; *расширокайтесь* // *раширокајте се*; *отмухиваться* // *одмухивати се*; *кустыня* // *жбуњина*; *красняк* // *црвеница* и тако даље (вид. примере у параграфима о ГТ), који поседују чисто народну експресивност:

Когда Ляле было два с половиной года, какой-то незнакомый спросил ее в шутку:

– Ты хотела бы быть моей дочкой?

Она ответила ему величаво:

– Я мамина и больше никовойная. (Чуковски веб 2001)

Лялечку побрызгали духами:

– Я вся такая пахлая,

– Я вся такая духлая.

И вертится у зеркала.

– Я, мамочка, красавлюсь! (Чуковски веб 2001)

Юра с гордостью думал, что у него самая толстая няня. Вдруг на прогулке в парке он встретил еще более толстую.

– Эта тетя заднее тебя, - укоризненно сказал он своей няне. (Чуковски веб 2001)

Когда-то на даче под Питером в один пасмурный майский день я зажег для детей костер. Издали солидно подползла двухлетняя соседская девочка:

– Это всехный огонь?

– Всехный, всехный! Подходи, не бойся! (Чуковски веб 2001)

Трехлетняя Таня, увидев морщинки на лбу у отца, указала на них пальцем и сказала:

– Я не хочу, чтобы у тебя были сердитки! (Чуковски веб 2001)

– Мне аж кисло во рту стало от баловства, от смеяния. (Чуковски веб 2001)

Lenočku su namirisali:

– Ja sam sva mirisava.

I vrti se pred ogledalom:

– Ja se, mama, lepotim! (Чуковски 1986: 29)

Kada je Ljalja imala dve i po godine, neki neznanac ju je u šali upitao:

– Da li bi htela da budeš moja kći?

Ona mi je odgovorila s dostojanstvom koje je ulivalo poštovanje:

– Ja sam mamina i više nikočija. (Чуковски 1986: 25)

Jura je bio ponosan što ima, mislio je, najdeblju dadilju. Iznenada je, u šetnji parkom, ugledao još deblju.

– Ova tetka je zadnjičnija od tebe, prekorno je rekao svojoj dadilji. (Чуковски 1986: 30)

Jednom na letovanju kraj Pitera bio je oblačan majski dan. Zapalio sam deci vatru. Iz susedstva je dobauljala dvogodišnja devojčica.

– Je l' to svihčija vatra?

– Svihčija, svihčija! Pridi, ne boj se. (Чуковски 1986: 30)

Trogodišnja Tanja, ugledavši bore na očevom čelu, pokazala je na njih prstom i rekla:

– Neću da imaš ljutilice! (Чуковски 1986: 30)

Već mi se osušilo grlo od smehanja. (Чуковски 1986: 30)

У примеру који следи уочава се децји неологизам закључаю (руска реч *ключ* // *кључ* представља мотивациону реч за децји неологизам у форми глагола) у чијој подлози није само руска колективна језичка личност већ и шире – словенска, будући да наведена реч у говору руског детета представља неологизам који није и стандардна (узусна) јединица, док за српског говорника, напротив, представља узусну реч и то са синхронијског аспекта⁷⁴:

⁷⁴ Код Чуковског налазимо (Чуковски 1986: 96) да се раније у речи „закључати“ (заклочить) корен „кључ“ (ключ) осећао много више него данас. Код Барсова, на пример, у његовој књизи *Причитанија Северног краја (Тужбалице северног краја)*, у фолклорној легенди *Происхожденије горя народног (Порекло туге народне)* говори се о некаквим кључевима који су могли да отворе закључане тамнице: „они приладились 'к тюрьмам заключенным', то есть именно к запертым на ключ“ (Чуковски веб 2001). „Zanimljivo je“ (Чуковски 1986: 96), каже Чуковски „да је Njekrasov, prepisujući za sebe pomenutu legendu, reči *заклученный* dao značenje

В один и тот же день - в январе 1955 года - я получил два письма от читателей. В одном сообщали мне о таком диалоге:

– Майя, что ты делаешь?

– Я закрываю дверь. (То есть запираю на ключ.)

В другом письме приводилось восклицание четырехлетнего Бори:

– Нелина мама уехала и заклЮчила мой стульчик! (То есть опять-таки замкнула на ключ, – очевидно, в чулане.) [Чуковский веб 2001]

– Бабушка заклЮчила буфет.

– ОтклЮчи сундук. (Чуковский веб 2001)

Januara 1955. godine, u isti dan dobio sam dva pisma od svojih čitalaca. U jednom je zabeležen ovakav dijalog:

– Мајо, шта радиш?

– Заклјучавам врата. (То јест, затварам их кључем).

У другом, реакција четворогодишњег Борје:

– Nelina mama je otputovala i zaključala moju stoličicu! (То јест, исто тако затворила кључем, вероватно у остави). [Чуковский 1986: 96]

– Baba je zaključala orman za stono posuđe.

– Откључај sanduk. (Чуковский 1986: 101)

које данас има: 'к тюрмам заключенным', тј. 'тамнице заточенника, јер се у доба Нјекрасова ретко говорило *заклученные двери* (zaključana vrata), *заклученные тюрьмы* (zaključane tamnice); реџ *заклученный* роџела је да се применује искључиво на лјуде". (исто из: Н.А.Некрасов, Полн. собр. соч. и писем, т. III, М. 1949, стр. 636) Поменуто реч среће се и код Николаја Успенског: „Мужики заклучались в этой риге“ // Seljaci su se zaključavali u tu sušagu. (Чуковский веб 2001// Чуковский 1986: 96 из: Н.В.Успенский, *Повести, рассказы и очерки*, М. 1957, стр. 67)

У српском језику постоје и глаголи *закључавати / закључати* и синтагме *затварати / затворити кључем*, које се насупрот руском језику, ређе употребљавају у односу на прву (глаголску) варијанту. Међутим, српски језик није једини словенски језик са поменутом речју у синхроној употреби: у Бугарској се, како Чуковский проналази (Чуковский 1986: 101), такође уместо синтагме *затварати кључем* (која уопште не постоји у бугарском језику) користи глагол *закључавати*, па се каже „Аз закључвам вратата. // Ја закључавам врата.“ (исто) и „закључване // затварање кључем; закључен // затворен кључем, закључан. (исто)

У руском језику облици *закључаю* и *закључила* представљају неологизме изведене према речи *ключ* // *кључ*, док руске лексеме у форми глагола *запиратъ* – *заперетъ* представљају еквиваленте српским глаголима *закључавати* – *закључати*. Данас је ова староруска реч заборављена у њеном првобитном значењу и не користи се више у узусу; деца је међутим (што се види у напред наведеном примеру), и даље осећају и употребљавају, самостално долазећи до ње путем деривације. Дакле, дете-аутор у свом говору као најподеснију варијанту (избор) користи архаизам *закључатъ* // *закључавати* уместо узусног (синхроног) *запретъ дверь ключем* // *зтварати врата кључем*, враћајући на тај начин оживљеној речи њено првобитно, заборављено значење. Ова чињеница указује на блискост дечје језичке свести са колективном (народном) језичком свешћу.

Погледајмо следећи пример у којем се среће још један дечји неологизам са старом народном речју у подлози и поимањем у народном духу, односно по законитостима колективне (руске) језичке личности:

– Мама сердится, но быстро удобряется. // – Мама se ljuti ali se brzo udobrava. (Чуковски веб 2001// Чуковски 1986: 97)

У стандардном руском језику не постоји ова реч, али зато она асоцира на узусну лексему *удобрение* // *ћубрење* (*њива*), што код одраслих може изазвати комичан ефекат који није, међутим, циљ дететовог лингвокреативног процеса, будући да ју је оно самостално, по језичком осећању, извело од речи *добрая* // *добраја* (у смислу „душевна“); у његовој језичкој свести (и когнитивној бази) не постоји нити појам (концепт), нити реч *удобрение* // *ћубриво*.⁷⁵

У српском стандардном језику и у овом случају уочавамо супротну појаву: у једнојезичном речнику српског језика *Матице српске* пронашли смо лексему *удобрити* (*се*), као и њен парњак по глаголском виду *удобравати* (*се*), дакле идентичну староруској (и дечјој творевини) и по форми и по лексичком значењу:

⁷⁵ Чуковски налази да је у староруском језику, пре триста година, реч *удобряться* значило 'прелазити из љутње у самилост, разнеживати се, смекшавати' (Чуковски 1986: 98). Протојереј Авакум је тако и написао у својој књизи: „бабы удобрились“ // *žene su se udobile* (Чуковски веб 2001// Чуковски 1986: 98); исти облик сачуван је у народној пословици: *Удобрилась мачеха на пасынка* // *Маћеха se udobrila (tj, postala bolja) prema pastorku*. (исто // исто)

„удобрити, добрим сврш. *учинити добрим, одобровољити*. – Навале гости да удобре дједа. Цвијеће што је врсно да удобри мужа.

~ *се постати добар, подобрити се*. – Надао се да ће се она удобрити. Одмах ћеш примјетити како ће се умекшати и удобрити.“ (Матица 6 1990: 431) [подвукла. М. К.]

Подударност између дечје језичке свести и народне (наспрот узусу) уочава се и у следећем примеру:

Алёна, внучка художника В.М.Конашевича, однажды заявила ему:

– Я бабушке не спускаю: она ворчит, а я строптивлюсь. Один ворк, один строптив. (Чуковски веб 2001)

Aljona, unuka slikara V. M. Konaševića jednom je rekla:

– Ja babi ne popuštam: ona gundā, a ja se bunim. Jedan gund, jedan bun. (Чуковски 1986: 98)

Подвучена реч *ворк* // *гунђ*⁷⁶ уместо узусне *ворчание* // *гунђање* не подудара се са језиком одраслих, али припада истој категорији као и изворне (народне) руске речи: *хлоп* // *бум*, *трас*, *туп*; *молвь* // *говор*; *топ*⁷⁷ // *тап*, *туп*; *шип* // *сик* уместо узусних *хлопанье* // *лупање*, *ударање*; *молвить* // *рећи*, *казати* и *молва* // *гласине*, *гласови*; *топот* // *топот*, *бат* (*корака*); *шипение* // *сиктање*.⁷⁸ (Чуковски 1986: 99)

На сличан начин направљен је и дечји неологизам у следећем примеру:

Смотри, какую красоту я делаю. Какую красотищу! Какую красотину! Смотри, какая красота! (Чуковски веб 2001)

⁷⁶ Код Л. Костића проналазе се неологизми сличног типа, настали скраћивањем речи: „*вик* (повик), *врис* (врисак), *јав* (појава), *жест* (жестина), *крас* (красота), *шет* (шетња), *мор* (умор), *снебив* (снебивање), *опорав* (опоравак), *узбуд* (узбуђење)“ [Ковачевић 2011: 202-203], а по мишљењу Ковачевића „један од темељних разлога тако честе употребе неологизама у Лазином језику управо је жеља за богаћењем српског језика, како би се изразиле недостајуће нијансе значења тако потребне пјеснику.“ (Ковачевић 2011: 201)

⁷⁷ *топ* разг. // *тап*, *туп* (Станковић 1998: 858)

⁷⁸ А. С. Пушкин се залагао за чување оваквих речи и бранећи их од њихових критичара писао је: „Слова сии коренные русские. Вышел Бова из шатра прохладиться и услышал в чистом поле людскую молвь и конский топ.“ // Ове рећи су изворне руске рећи. 'Izašao Bova iz šatora da se rashladi i čuje u širokom polju govor ljudi i topot konja'. (Чуковски веб 2001// Чуковски 1986: 99)

Gledaj kakvu lepotu pravim! Kakvu lepotinju! Kakvu krasotinju! Gledaj kakva je to lepota!
(Чуковски 1986: 100)

Неологизми руских писаца подударају се са дечјим а и једни и други представљају производ индивидуалних ЈЛ утемељених на језичкој свести колективне ЈЛ (руске/словенске; исти механизми налазе се и у основи српске индивидуалне/колективне ЈЛ), на шта указује и следећи пример дечјег неологизма насталог у току игре:

Помню возглас одного четырехлетнего воина:

– Я пленил Гаврюшку, а он убежал! (Чуковски веб 2001)

Sećam se usklika jednog četvorogodišnjeg „ratnika“:

Ja sam zaplenio Gavrušu, а он је побегao! (Чуковски 1986: 56)

Неологизам *пленил* у наведеном примеру дечјег исказа означава у ствари *взял в плен // запленio, заробио*, и настао је од узусног глагола *пленить* као мотивационе речи која се у стандардном савременом руском језику, међутим, не употребљава више у напред наведеном значењу. Данас се употребљава само у преносном смислу: *она пленила меня красотой // она ме је пленила лепотом* (Чуковски веб 2001// Чуковски 1986: 56). Лексема *пленить* у значењу које јој је дете-аутор приписало архаична је, што проналазимо у једнојезичном речнику руског језика И. С. Ожегова:

„**ПЛЕНИТЬ 1**, кого- что (высок. и устар. Подвукла М.К.). Взять в плен (подвукла М.К.). *П. вражескую армию.*“ (Ожегов 1981: 462)

У истом речнику проналазимо и њено друго значење које, за разлику од претходног, није означено као застарело (устарелое):

„**ПЛЕНИТЬ 2**, кого- что. Очаровать, увлечь⁷⁹ (подвукла М.К.). *П. своей красотой.*“⁸⁰ (исто)

⁷⁹ *очаровать* // 1. очарати, зачарати; 2. занети, усхитити, задивити; (Станковић 1998: 515)
увлечь // 1. (...); 2. (...); 3. очарати, завести; (исто)

Насупрот руском стандардном језику, у савременом српском језику постоји узусна лексема са истим значењем које је руско дете употребило по свом језичком осећању:

„**заплени**ти, запленим, ијек. заплијенити, сврш. **1.** *узети као плен, однети као плен.*
– Наши су у борби...заплијенили око сто пушака...два бацача и два тешка митраљеза. *Чол.*“ (Матица 2 1990: 189)

У узусној употреби је и лексема *плени*ти, при чему су оба значења која има и руска лексема фреквентна, с том разликом што у савременом српском језику ниједно од њих није архаично:

„**плени**ти, пленим, ијек. плијенити, несврш. **1.** *отимати, присвајати плен, харати, плъкати, робити.* – Много људи не иду у хајдуке да чине зло (тј. да плијене и да убијају), него само да сачувају свој живот. *Вук 2.* (...). **3.** *Производити на кога снажан утисак, освајати, заносити.* – Играчица на жици...баца касабу у занос и плијени све што је мушко. *Андрић И.* (Матица 4 1990: 465)

Дакле, у анализираном дечјем неологизму актуализовано је архаично значење поступком граматичке транспозиције (упор. у параграфу 2.2.1.2.) тако што је од узусне именице *плен* // *ропство, заробљеништво* створен (по језичком осећању а утемељено у колективној језичкој личности) глагол *плени*ть // *заробити* као најпогодније средство за преношење жељене комуникативне поруке у конкретној (игровној) ситуацији.

2.3.2.1. Деривациони механизми у дечјој/народној етимологији са фоносемантичком функцијом у подлози. Фонетске измене у неологизмима насталим током процеса дечје/народне етимологизације воде настајању неког новог смисла (значења) који није постојао пре процеса прераде и преосмишљавања унутрашње форме речи. Осмишљавање током овог процеса врши се углавном код речи нејасних (аутору

⁸⁰ *Плени*ть своей красотой // *Плени*ти својом лепотом.

поменутог поступка) по својој морфолошкој структури и лишених семасиолошких асоцијација са другим речима. У свести језичке личности одређена реч се испољава у корелацији са другим речима у сврху разјашњавања ове прве, а прерада и трансформација речи-прототипа одвија се према моделима са познатим звучним омотачем. Истовремено са овим процесом одвија се успостављање семантичких веза између њих на основу чисто спољашњег гласовног подударана и без уважавања стварних чињеница њиховог порекла.

У говорним ситуацијама када дете-говорећи не препознаје у узусној речи потпуно слагање функције предмета и његовог назива, оно исправља назив, подвлачећи у датој лексеми ону једну функцију предмета коју је успело да открије (у овом механизму огледа се функционални карактер дечјег говора/језика). Мењањем само неразумљивих гласовних склопова (претварање гласовних склопова који су привидно без значења у склопове са значењем), услед чега долази до преосмишљавања речи, остварује се њена већа разумљивост, што условљава успешнију перцепцију дате лексеме и преношење другим носиоцима језика (односно, другом у ЈИ):

Ребенок бессознательно требует, чтобы в звуке был смысл, чтобы в слове был живой, осязаемый образ.

Вентилятор у него – вертилятор.

Паутина – паукина.

Пружинка – кружинка.

Милиционер – улицонер.

Буравчик – дырявчик.

Экскаватор – песковатор (потому что выгребает песок).

Рецепт – прицепт (потому что прицепляется к аптечной бутылке). (Чуковски веб 2001)

Dete nesvesno traži da u glasu otkrije smisao, da reč predstavlja nešto živo, opipljivo.

Ventilator je za njega – vrtilator.

Paučina je za njega – paukovina.

Opruga je – okrug.

Burgijica – rupilica.

Milicioner je – ulicioner.

Eskavator je – peskavator (zato što vadi pesak).

Recept je – prilept, jer se prilepljuje na apotekarsku flašicu. (Чуковски 1986: 42)

Наведени примери дечјих неологизама представљају производ говорног механизма који се заснива на несвесном (на основу урођеног језичког осећања и језичке компетенције) откривању смисла у гласу који упућује на то да реч представља нешто „живо, опипљиво“, а уколико тога нема дете-говорећи нерзумљивој речи даје жељени облик и значење, што указује на фоносемантичку функцију у подлози описаног процеса. Поступак преосмишљавања речи путем мењања минималног броја гласова уочава се и у примерима који следе:

Čuvši dva stiha iz „Peridorupa“:

I odmah četke, četke // И сейчас же щетки, щетки

Začegrtаше k'o čegrtalјke... // Затрещали как трешетки...

moja trogodišnja kći, koja nikada nije čula reč čegrtalјka, pokušala je da je osmisli pomoću ovakve transformacije:

I odmah četke, četke // И сейчас же щетки, щетки

Začegrtаше k'o tri tetke. // Затрещали как три тетки. (Чуковски 1986: 42)

(...) U sličnoj situaciji postupila je četvorogodišnja Nataša. Ona je čula pesmu koju je pevala susetka:

Prošio me, ne prošio, // хоть ты сватај, хоть не сватај,

Ja te ipak volim... // Все равно тебя люблю...

I opevala ju je sledećeg dana svojoj lutki:

Bio s vatom ili bez vate, // Хоть ты с ватой, хоть без ваты,

Ja te ipak volim. // Все равно тебя люблю. (исто)

Приликом образовања нових речи дете одабира модел који представља једноставну аперцепцију непознатих му лексема, подвргавајући их извесној преради у смислу приближавања уобичајеној (већ усвојеној и стабилизованој у когнитивној бази) лексеми матерњег језика. Упоредо с овим процесом врши класификацију флексија, префикса и суфикса које самостално гради по свом урођеном језичком осећању, што упућује на изванредан степен лингвокреативности која и јесте у подлози језичке игре у дечјим текстовима.

2.3.2.1.1. Афиксација као деривациони механизам творбе дечјих неологизама.

Анализа дечјег корпуса показала је да се деривациони механизми (моделу) на основу којих настају дечји неологизми овог типа превасходно заснивају на суфиксацији:

а) у примерима типа почтаник//поштаник, пожарник//пожарник, физкультурник//фискултурник (Чуковски 1986: 34// Чуковски веб 2001) дошло је до преиначавања узусних речи и грађења нових помоћу староруског суфикса **-ник** којим се именује особа према свом професионалном раду:

Все семейство поджидало почтальона. И вот он появился у самой калитки. Варя, двух с половиной лет, первая заметила его.

– Почтаник, почтаник идет! – радостно возвестила она. (Чуковски веб 2001)

Cela porodica je očekivala poštara. Kad se pojavio na kapiji, Varja ga je prva spazila.

Поштаник, поштаник иде! – радосно је објавила. (Чуковски 1986: 29)

б) творба неологизама помоћу суфикса **-ук** у функцији експресије (изражавање емоције страха):

– Мама, мама, којој ползук! (Чуковски веб 2001)

– Мама, мама, *vidi kakav* puzuk (Чуковски 1986: 35)

Реч ползук//пузук настала је по аналогiji са узусним речима *наук*, *жук* // *наук*, *жук* (*буба*);

в) неологизми настали помоћу суфикса **-л** (наставка-**ило**) са означавањем оруђа, инструменталности предмета:

тормозило//кочило → од *тормоз*//*кочница*,

молотило//млатило → од *молот*//*велики чекић*, *маљ* (Чуковски 1986: 34)

по аналогiji са већ постојећим лексемама *шило//шило*, *рыло//рыло* (од глагола *шыть*, *рыть* → у српском језику јавља се исти суфикс, са истим значењем); *мыло//сапун* (од глагола *мыть*);

г) неологизми са означавањем категорије младунчади (у стандарду ови суфикси се употребљавају само за грађење категорије за означавање живих бића) образовани помоћу суфикса **-ята** (у српском **-ад**) типа узусних *ягнята // јагњад*, *поросята // прасад* који се у децјем језичком систему користе и за образовање категорије за означавање неживог:

– Вы и шишку польете?

– Да.

– Чтобы выросли шишенята? (Чуковски веб 2001)

– Папа, смотри, какие вагонята хорошенькие! (Чуковски веб 2001)

Сереза двух с половиною лет впервые увидел костер, прыщущий яркими искрами, захлопал в ладоши и крикнул:

– Огонь и огонята! Огонь и огонята! (Чуковски веб 2001)

– Vi ćete i šišarku zaliti?

– Ноћу.

– Je l' da izraste šišarčad? (Чуковски 1986: 28)

– Tata, vidi kako je lepa wagončad. (исто)

Serjoža, dečak od dve i po godine, kad je prvi put video vatru iz koje su prštale crvene varnice, zapljeskao je i povikao:

Plamen i plamenčad! Plamen i plamenčad! (исто)

д) неологизми образовани помоћу суфикса **-ну** са изражавањем тренутачности, једнократности и завршености радње: у условима сталне говорне интеракције са одраслима дете у сврху задовољавања својих комуникативних потреба изводи

одговарајућа граматичка уопштавања и тренутно их примењује у свакој конкретној ситуацији:

- Ты же пил чай.
- Да не пил я. Я только пивнул капельку.

- Стрелка на часах ходнула разок.
- Он, как больнуло живот!
- Я только немножко откуснул от пирожка.
- У меня развязнулся шнурок.
- У мамы коса расплетнулась!

Кира: Мама, Лена кривляется!

Лена: Неправда!

Кира: А кто сейчас кривнулся? (Чуковски веб 2001)

- Ti si već pio čaj.
- Nisam pio. Samo sam pivnuo karljicu. (Чуковски 1986: 64)

- Kazaljka na satu je samo jednom hodnula.
- Joj, kako me je bolnuo stomak.
- Samo sam malo odgriznuo od kolača.
- Razveznula mi se pertla.
- Mami se raspletnula kosa. (Чуковски 1986: 64-65)

Kira: Mama, Lena se kezi!

Lena: Nije istina.

Kira: A ko se sad keznuo? (Чуковски 1986: 65)

У свим подвученим примерима уочава се модел грађења нових речи помоћу суфикса **-ну** којим деца настоје да изразе тренутачност, једнократност, завршеност радње, осећајући снажну експресивност наведеног суфикса. Употребљени творбени модел у дечјем говору није узусни, иако је дете подражавало потенцијални деривациони модел из говора

одраслих, односно узусне форме типа: *чихнул // кинуо; хлебнул // сркнуо; глотнул // гуцнуо; повернул // окренуо; заглянул // вирнуо* исл. Чињеница да дете доживљава експресивно значење (конотацију) суфикса -ну и путем уопштавања примењује га на речи којима у узусном говору он није својствен, указује на његов самосталан стваралачки рад, односно лингвокреативну компетенцију. Наравно, сви неологизми су направљени према готовим моделима, али избор управо оног модела који је у датој ситуацији најприкладнији никако се не може тумачити само као механичко подражавање. Овај тип подражавања увек је праћен интентивним испитивањем материјала из језика одраслих и тражењем у унутрашњој структури речи логичких законитости и принципа која одговарају дететовом систему мишљења (спољашњу форму прилагођава унутрашњем значењу речи, унутрашњој структури), при чему су форма и садржај у недељивом јединству.

2.3.2.1.2. Нестабилност морфемске везе корена и префикса као деривациони механизам творбе дечјих неологизма. По овом питању уочава се једна битна особеност дечјег говора: префикси у дечјим неологизмима никада не срашћују са кореном, што указује на чињеницу да их дете-говорећи лакше и чешће одваја од корена, него што је то случај у говорном понашању одраслих, односно, у узусној употреби стандардног језика (запажено је коришћење поменутог поступка као прецедентне језичке игре у уметничком дискурсу о чему се детаљније разматра у поглављу V)

– Я сперва боялся трамвая, а потом вык, вык и привык. (Чуковски веб 2001)

U роџетку sam se plašio tramvaja, a onda sam „viko“, „viko“ i naviko. (Чуковски 1986: 54)

Значи, према дететовом језичком осећању и сходно у језичком систему прихватљиво је да уколико постоји реч *привык // навико (навикао)*, тада мора да постоји и *вык // вико*. Исто је и са одречним речцама:

Скажешь, на пример, малышу: „Ах, какой ты невежа!“, а он: „Нет, папочка, я вежа, я вежа!“

Или: „Ты такой неряха“, а он: „Ладно, я буду ряха!“ (Чуковски веб 2001)

Бабушка Ани Кокуш сказала ей с горьким упреком:

– Ты недотёпа.

Аня со слезами:

– Нет, дотёпа, дотёпа! (исто)

И вот восклицание Мити Толстого перед клеткой зоосада:

– Ай, какие обезьяны уклюжие! (исто)

(уместо *неуклюжие*)

– Не плачь, он ударил нечаянно.

– Нет, чаянно, чаянно, я знаю, что чаянно! (исто)

– Отстань, я тебя ненавижу.

– Я тебя тоже не очень навижу. (Чуковский веб 2001)

– Ненаглядная ты моя!

– Нет, наглядная! (Чуковский веб 2001)

Я сказал на Кавказе двухлетнему загорелому малышу:

– Ух, какой ты стал негритенок.

– Нет, я гритенок, гритенок. (исто)

Кажеš, recimo, malom detetu: „Ih kakav si ti nevaljalko!“ a ono će: „Ne tatice, ja sam valjalko, ja sam valjalko.“

Ili: „Ti si takav nemarko“, a ono će: „Dobro, biću marko!“ (Чуковский 1986: 55)

Вакa је Ани Какуш рекла с прекором:

– Ти си nespretnjaković.

– Не, ја сам spretnjaković, spretnjaković! (исто)

А ево узвика Митје Толстоја пред кавезом у зоолошком врту:

– Ух какви zgrapni⁸¹ мајмуни! (исто)

⁸¹ Према подацима које смо пронашли код Чуковског, облик *уклюжий* // *зграпни* среће се код А. Положајева: „И укљужистые бары“ (А.И.Полежаев, *Стихотворения*, М. 1933, стр. 323), као и код И.

(уместо *незграпни*)

Ne plači, on te udario **nehotice**.

Nije, nego hotice, hotice, znam da je hotice! (исто)

Skloni se, **nesnosan** si.

Ni ti meni nisi mnogo snosan. (Чуковски 1986: 55-56)

Lepoto moja **nevidena**!

Ne, videna! (Чуковски 1986: 56)

Na Kavkazu sam rekao posrnealom od sunca dvogodišnjem mališanu:

Postao si pravi **Negrit**.

Ne, ja sam grit, grit! (Чуковски 1986: 56)

Дакле, у дечјој говорној парадигми / језичком систему, насупрот нормативном језику, не постоји потпуно стапање одричне речце или префикса са кореном. Стога је механизам (модел) грађења неологизама на начин уочен у наведеним примерима веома заступљен, чак уобичајен, те оно што је у језику одраслих *бесмислица* у дечјем језику је *смислица*.

У савременом руском језику постоји читава категорија речи које се више не употребљавају без негације, као што је, на пример, реч *ожиданный* // *оčekивани*. Наведена лексема се у новијој литератури више и не среће без негације са којом је срасла (ипак, речи овог деривационог типа користе се у новијој литератури као поступак у ЈИ типа лингвистичког експеримента, вид. у одељку V, параграфи 4.3.1.1. и 4.3.1.2.), тако да стандардни облик данас представља реч *неожиданный* // *неоčekивани*. Некада је, међутим, у стандардној употреби био само облик без одричне речце – *ожиданный*⁸², што деца изузетно добро језички осећају, те су стога и настали неологизми типа напред наведених у

Северјањина (о коришћењу овог поступка за грађење ЈИ као прецедента у поетским текстовима видети у нашој анализи у поглављу V, нап. М.К.): „Ты послушай меня, мой уключий...“ (Чуковски 1986: 55)

⁸² Код Чуковског (Чуковски 1986) проналазимо да је Њекрасов 1870. године увео ову реч у поему *Дедушка*: „Вот наконец приезжает / Долго ожиданный дед,“ (Чуковски веб 2001) // I evo, najzad stiže / Dugo očekivani deda“ (Чуковски 1986: 55), али већ у првом издању књиге, где је по други пут објављена ова поема, он је изменио читав стих: „Вот наконец приезжает / Этот таинственный дед“ (Чуковски веб 2001) // „I najzad stiže / Taj tajanstveni deda“ (Чуковски 1986: 55).

предоченим примерима. Такви примери проналазе се и код Шchedрина: „Ожиданное скоро сбылось...“ // „Očekivano se uskoro dogodilo (Чуковски веб 2001// Чуковски 1986: 55), такође и Тургенџева: „Вместо ожиданной знакомой равнины...“ // Umesto očekivane poznate ravnice...“ (Чуковски веб 2001// Чуковски 1986: 55) и др.

Исто се може рећи и за лексему **нелъзя** // *не може се, не сме се, није могуће*:

Другое старинное слово я слышал от детей много раз, когда говорил им „**нелъзя**“. Они отвечали: „Нет, **лъзя**.“ (Чуковски веб 2001)

Drugu starinsku reč čuo sam mnogo puta od dece kad sam im govorio: „**njeljzja**“ (**не може, не сме**). Она су одговарала: „**Ljzja**“ (**може**). (Чуковски 1986: 56)

Облик *лъзя*, који не постоји у руском стандардном језичком систему може се међутим, наћи код великог руског писца Державина (1743-1816): „**Лъзя** ли розой не назвать?“ // Може ли се гуџом не назвати? (Чуковски 1986: 56)

Након провере у једнојезичном речнику руског језика С. И. Ожегова (Ожегов 1981: 359) и двојезичном руско-српском речнику Б. Станковића (Станковић 1998: 414), установили смо да се у њима, као стандардна, среће само лексема *неожиданный*, док се од исте коренске морфеме (из мотивационе речи – глагола *ожидать*) може наћи изведеница без негације: *ожидание* / *чекање, очекивање* (Ожегов 1981: 393 / Станковић 1998: 462). Стандардна реч *нелъзя* једина је лексема од корена **лъзя**- која се може наћи у једнојезичном речнику руског језика, па дакле и у двојезичном руско-српском речнику (Ожегов 1981: 357; Станковић 1998: 412).

2.3.2.1.3. Стапање речи (композиција) као деривациони механизам творбе дечјих неологизама. У примеру дечјег говора који следи налазимо сложеницу у форми придева од речи *блестящая* // *блистава* и *чистенькая* // *чиста*:

Моя чашка такая **блистенъкая**. (Чуковски веб 2001)

Моја чаша је **bličasta**. (Чуковски 1986: 60)

У наведеној сложеници дошло је до стапања две различите речи чији су корени сродни по значењу. Проналазе се и сложенице изведене од два различита корена у другим морфолошким формама, најчешће у категорији именица:

– Я поломою (мою полы).

– Ja sam podoper (perem pod). [Чуковски веб 2001; // Чуковски 1986: 60-61]

– Где же твоя волосетка? (сетка для волос).

– Gde je tvoj kosec? (nes za kosu) [исто]

– Я безумительно люблю кисанек! (безумно плюс изумительно).

– Ja ludašno (ludo plus strašno) volim male mase. (исто)

– Смотри, какая жукашечка ползет! (жук плюс букашечка).

– Vidi kakav bukac! (buba plus kukac)! [исто]

– Давай сделаем из снега кучело! (куча плюс чучело).

– Hajde da od snega napravimo snežilo! (sneg plus strašilo) [исто]

– У моего папы тоже такой пиджакет (пиджак плюс жакет).

– Moj tata ima isti takav saket (sako plus žaket). [исто]

– Мама, я боюсь, на полу паукан! (паук плюс таракан)

– Мама, ја се бојим, на роду је паушваба. (паук плус буба-шваба) [Чуковски веб 2001; // Чуковски 1986: 60-61]

Наша слатка Лепосава нема још ни пуне две године. Она оца свог зове Баба, а матер Мама. Отац ју је више пута питао кога већма воли: Бабу или Маму? Ал' она је на та питања увек дипломатски ћутала, – није хтела да се одлучно изрази. Ал' ономад отац навали на њу: Сад ми мораш казати ко ти је милији: Баба или Мама. Видевши Лепосава да јој дипломатско ћутање ништа не помаже, расрди се мало па још дипломатскије рече:

– Бама.

(По томе се надамо да ће Лепосава, кад буде већа, волети и, лубендиње.) [Змај 1982: 79]

Сложенице (подвучене речи) у наведеним примерима производ су механизма композиционе деривације и настају спајањем, тј. срастањем две или више посебних речи или делова (слогова) две речи, односно слагањем њихових творбених основа у једну реч. Деца их образују по истом деривационом механизму (потенцијални неологизми) по коме поменуте творенице (сраслице) настају и у стандардном језику.

V КОНЦЕПТУАЛНО-ФУНКЦИОНАЛНИ ПРИСТУП У АНАЛИЗИ ЈЕЗИЧКЕ ИГРЕ (ЈИ) КРОЗ ПРИЗМУ БАХТИНОВЕ НОВЕ РЕТОРИЧКЕ ПАРАДИГМЕ (БНРП)

1. Теоријско-методолошко разматрање истраживаних појава

1.1. Говорна делатност

Из низа различитих тумачења ове појаве у радовима психолингвиста (посебно руске ПЛ школе) издвојили бисмо неколико битних запажања:

1. Као прво, у одређеним психолингвистичким тумачењима не постоји разликовање термина *делатност*, *говор*, и *говорна делатност* (А. А. Леонтјев, Н. И. Жинкин, В. Н. Гридин), већ се они у тумачењима употребљавају као синоними, те се тако говорна делатност разматра или као јединство комуникације и генерализације, које се може представити као истовремено постојање неколико језичких функција у *говорној делатности*; или као активна и сврсисходна човекова *делатност*, организована на посебан начин и регулисана посебним системом мотива; или се пак *говор* разматра, као примена језика у процесу комуникације, која се сама по себи не испољава као једноставна језичка манифестација, већ има сопствене структурне и функционалне карактеристике. У неким радовима овом низу се додаје и термин *говорно понашање*.⁸³

2. Као друго, у психолингвистичким истраживањима врло често се наилази на дилему да ли говорна делатност има апсолутно креативну природу, или она претпоставља континуирану репродукцију претходног искуства, такоређи, цитирања по сећању, односно да ли је говорно понашање спонтано или има својство предвиђања. В. В. Красних (Красних 2001) истиче две дијаметрално супротне тачке гледишта. Представници прве сматрају да остваривање говорне делатности представља континуирану продукцију и

⁸³ У радовима В. В. Красних (вид. у списку литературе на карају рада), на коју се позивамо и ослањамо у нашем истраживању, наилази се на неприхватање овакве синонимичне употребе наведених термина.

интерпретацију нових исказа, које говорник/рецепијент никада раније није чуо. У складу са овом позицијом, говорна делатност се испољава као креативан, стваралачки процес стварања уникатних комбинација јединица говора (Т. В. Рјабова 1967), из чега следи да говорна делатност не може да се учи у строгом смислу речи. Друга позиција представљена је радовима Б. М. Гаспарова (Гаспаров 1996), који сматра да се у основи мнемоничког владања језиком налазе комуникативни фрагменти: сегменти говора различите дужине, који се чувају у меморији говорника у својству стационарних честица његовог говорног искуства, а којима он оперише при грађењу и интерпретацији исказа. Ослањајући се на чињенице свог личног језичког света, Гаспаров истиче тезу о томе да језичка меморија износи одређене комуникативне фрагменте на површину свести, уколико их је у свом претходном језичком искуству сам употребљавао у свом говору, или их је сретао у усменим или писменим текстовима. Дакле, целокупна наша језичка делатност и говор који продукујемо и перципирамо прожета је блоковима-цитатима (прецеденти) из претходног језичког искуства. Аналогна овом мишљењу је позиција Ј. Н. Караулова (Караулов 1987), који тврди да синтаксеме, фиксирани у паровима S – R (стимул-реакција) не представљају резултат генерисања, не настају у креативном чину стваралачког грађења синтагми карактеристичних за одређени тренутак, већ се производе (репродукују) спонтано и несвесно, слично свакој другој интегрисаној, односно целовитој јединици (идиом, афоризам) у оном виду у којем су се оне више пута раније употребљавале у текстовима дате језичке личности или њеној референтној групи. На тај начин, у чиновима обичне, нормалне комуникације – осим уколико не постоји посебна оријентација на стваралаштво и на одрицање или одустајање од уобичајеног и свакодневног, обичног – појединац оперише аутоматизмима, тј. готовим формулама и рутинским обртима, константно цитирајући себе. Говорна делатност се, слично игри коцкицама, састоји у томе да се од већ познатих детаља створи „нови предмет“. На тај начин, стваралаштво је у процесу говорне продукције ограничено тиме што се из неког првобитно постојећег скупа бирају одређени детаљи, који се удружују у одређеном поретку.

Трећа научна позиција по питању напред разматраног проблема коју истиче В. В. Красних, а које се и ми држимо у нашем раду (из разлога што је основни корпус на којем вршимо наше ситраживање дечји дискурс, а главни предмет истраживања дечја реторичка парадигма), није толико категорична и поларизована као претходне. Један број научника

(И. Н. Горелов, К. Ф. Седов 1997) чак и процесу свакодневне, обичне комуникације види оба, напред наведена пола – и „цитирање“, и стваралаштво, тврдећи да се човекова говорна делатност гради углавном коришћењем готових комуникативних јединица. При формирању исказа обично се прибегава шемама, клишеима и шаблонима, а без овладавања говорно-жанровским стереотипима комуникације, у којима су језичке јединице чврсто повезане с типичним ситуацијама, међуделовање језичких личности би било отежано. Чак је могуће да се говори и о естетским елементима обичне свакодневне комуникације. Својеврсност живог разговорног општења и јесте у томе што се стереотипност и шаблонизација спајају у њему са јасно израженом оријентацијом према стваралаштву (креативности).

1.1.1. Општи појам говорно/језичког механизма и фундаментални принципи његовог функционисања. – Од бројних публикација, везаних за проблем механизма говорне делатности, издвајамо радове Н. И. Жинкина: монографију *Механизмы речи* (Жинкин 1958) и чланак *О кодовых переходах во внутренней речи* (Жинкин 1964), будући да су они одредили правац истраживања у тој области и поставили темељ психолингвистичког приступа у решавању многих питања функционисања језика у говорној делатности језичке личности.

Жинкин постулира ткзв. *дволанчаност*, *двовалентност*, односно двоструку везу и комплементарност свих говорних механизма унутар којих функционишу разноврсни процеси и појаве, који могу бити организовани у хијерархију нивоа са заједничким механизмима перцепције и продукције порука на самом врху поменуте хијерархије. Идеја комплементарности реализује се на свим нивоима дате хијерархије и то како у међуделовању перцепције и репродукције, тако и у механизмима повезаним са функционисањем сваке од тих комуникативних карика (веза) у ланцу општења: а) *осмишљавањем* путем анализе и синтезе; б) *меморијом* путем дугорочне и краткорочне меморије; в) *интерактивном синтезом (антиципаторском рефлексijом)* путем обједињавања две елементарне карике било ког сегмента говорног ланца. Основни оперативни механизам Жинкин одређује као *интеракцију компилације (скупа) речи* од различитих елемената речи и фраза током реализације, у свакој од њих, избора и комбиновања, анализе и синтезе, динамике и статике.

Жинкинова тврдња да „Понимать надо не речь, а действительность“⁸⁴ (Жинкин 1982: 92) представља један од темељних постулата у теоријској бази нашег истраживања. По његовом учењу, то се постиже путем изузетно значајног *механизма мисаоноговорне делатности – унутрашњег говора*, који врши функцију неопходног транслатора (преводиоца) за међусобно разумевање, а реализује се помоћу *универзалног предметног кода – УПК*. Овај код поседује генералну, односно општу структуру за обрађивање не само вербалне информације, већ и информације о стварности каналисане путем различитих чула. Помоћу УПК језичка личност у процесу перципирања говора истовремено тај говор претвара у *модел сегмента стварности* која се исказује, тј. саопштава при чему настаје денотат, што одговара чину који води разумевању. Овде се има у виду доживљај у акту разумевања широког спектра перцептивно-когнитивно-афективних (емоционално-вредносних) карактеристика оног што Жинкин назива денотатом. Са његовог аспекта, унутрашњи говор представља механизам превођења као својство човековог језика, али не само током превода са једног на други језик, што значи да се перципирани текст увек преводи на унутрашњи говор, у сврху неопходности идентификације денотата.

Још је Шчерба (Шчерба 1974)) истицао да се у својству говорног механизма испољава *говорна организација човека* (рекли бисмо језичке личности) у интеракцији са њеним саставним јединицама, њиховом уређеношћу и процесима путем којих долази до формирања говорне организације и њеног коришћења у различите сврхе. Управо ово је моменат из којег произилазе одређени, међусобно повезани и условљени проблеми, који захтевају разматрање са психолингвистичког аспекта. Превасходно бисмо се фокусирали на тумачење односа између појмова *човекова говорна организација, језичка способност, језичка компетенција, језичка личност*, као и на то у којој мери се они преплићу, у чему се разликују, каква је улога урођенх и *in vivo* (стечених) формираних својстава у човековом језичком/говорном механизму. Из наведених произилазе други нивои проблема: а) специфичност јединица човекове говорне организације; б) основни принципи њиховог организовања у сврху функционисања у говорномисаоној делатности; в) процеси продукције и разумевања говора као међуделовања структуре и процеса, механизма и својстава његовог функционисања; г) психолингвистичко и когнитивно тумачење

⁸⁴ “Неопходно је разумети стварност а не говор“ (превод М.К)

различитих видова знања (прецедентни феномени, концепти), односно садржаја онога што представља упориште човековој говорној организацији, будући да се говорномисаони процеси изворно темеље на оперисању сликом света (концептима) и знању (прецедентним феноменима стабилизованим у когнитивној бази) о стварности; д) успостављање говорне организације у току овладавања језиком и под утицајем одговарајуће културе (међуоднос индивидуалне и колективне језичке личности).

Из низа принципа које је Жинкин описао, а на основу којих функционише човек говорно-језички механизам издвојили бисмо *принцип смисаоних замена* и *принцип субјективне еквивалентности* оних јединица говорне организације између којих је успостављена веза путем дубинске предикације. Смисаоним заменама бавио се и Потебња, истичући да је процес разумевања у ствари, упрошћавање мисли, њено својеврсно пребацивање на други језик (Потебња 1976). У нешто каснијим психолингвистичким истраживањима у Русији (Портнов 1988, Наумова 1987) инсистирало се не само на констатацији чињенице *пребацивања на други језик*, већ и на покушајима да се објасни дати феномен, при чему се исти повезивао како с метајезичким могућностима самог носиоца језика, тако и са човековом метасемантичком способношћу и симболичном свешћу. Посматрање и тумачење тежње појединца према екстериоризацији значења језичких јединица, испољених у својству главних саставних стратегија човекове делатности, односно, *перцептивне универзалије* повезано је са разматрањем смисаоних замена у процесима продукције говора, анамнезе (присећања), оперисањем народним говором исл.⁸⁵ Жинкин посебну улогу приписује кодовима прелаза у говорномисаоној делатности појединца, пратећи смисаоне замене од интеграције (спајања) јединица природног језика са сликама објеката из света који нас окружује до универзалног предметног кода (УПК), субјективног језика, који човек не разуме, а који функционише на граници говора и интелекта, где се врши превод мисли на језик човека (Жинкин 1982).

Заљевскаја (Заљевскаја 1992) издваја три најважније функције фундаменталног принципа-механизма смисаоних замена: 1) обезбеђивање *предметности* уписивањем у слику света; 2) *контрола* правилности идентификације денотата током комуникације, што је посебно важно у (под)условима сталних контрадикторности између дискретности

⁸⁵ У нашем раду овај феномен разрађујемо као прецедентност који посматрамо на примерима народне етимологије и дечје говорне делатности, односно дечјих неологизама.

језичких јединица и континуираности опсежне и вишедимензионалне слике света; 3) *интеграција* јединица индивидуалног знања, непосредно повезана са феноменом *компресије смисла* или обрнуто, *распоредивање*, детаљизација, с акцентом на различитим аспектима целине. Посебна улога појединачних искустава индивидуе, корелативних са јединицама разних нивоа као субјективно еквивалентним, испољава се нарочито у неслагању између строго одређених појмова синонимије и антонимије у лингвистици и специфичних, за самог корисника језика, случајева када се сродност/противречност (опозиционалност) језичких појава успоставља по неким другим критеријума.

1.1.2. Појам унутрашњег говора са аспекта говорне делатности. – Језгро теорије говорне делатности, посматрано са аспекта психолингвистике, представља учење о генерисању (продукцији) и разумевању (перцепцији) говорне делатности, а управо они су пресудни за расветљавање односа између језика и свести, говора и мишљења. Руска психолингвистичка школа заправо је у овој области развила читав низ фундаменталних концепција, уграђених у основу савремене психолингвистике. Међу многим претходницима савремене теорије говорне делатности издвајају се радови Л. С. Виготског и Н. И. Жинкина. Питање односа између говора и мишљења већ деценијама привлачи пажњу научника различитих научних праваца, с тежњом да се нађе прави одговор на питање *шта се налази између мисли и речи и како се дешава кретање од мисли према речи*. У књизи *Говор и мишљење*, као фундаменталном теоријском ослонцу, суштинско питање којим се бавио Л. С. Виготски је *шта се налази између мисли и говора*, а поступак за решење овог проблема темељио се на разликовању две принципијелне категорије – *значења и смисла*, базичних за разумевање његове научне концепције. Битно својство сваког смисла је ситуативност, из чега следи да је *смисао* увек индивидуално-личностан, настаје у свести говорећег и није увек разумљив околини. Он је у корелацији са мишљу, са изворним замислом исказа и као да носи првобитну константу, онај садржај који треба да се оваплоти у говору. *Значење* представља резултат говорног генерисања и као такво разумљиво је свим учесницима комуникације, а реализује се у процесу говорне продукције.

Кретање од мисли ка речи, по Виготском (Виготски 1977), појављује се у виду преображаја личносног смисла у општепознато значење. Ипак, том кретању претходи

важна етапа: сама мисао се не рађа од друге мисли, већ од различитих човекових потреба (склоности, побуде, емоције исл.), другим речима, иза мисли налази се мотив, оно ради чега и почиње процес говорења. Мотив је дакле, прва инстанца у производњи говора, а постаје последња у обрнутом процесу: процесу перцепције и разумевања исказа. Преображај мисли и реч врши се у *унутрашњем говору*. По својој структури унутрашњи говор подсећа на разговорну ситуативну комуникацију (Горелов, Седов 1997: 73), деграматикализован је и садржи у себи конспект (извод) будућег исказа. Управо у унутрашњем говору речи прелазе из замисла у значење, у њему настају прве вербалне ознаке елемената смисла, које се потом развијају у везани, граматички оформљени говор, испуњен општепознатим значењима. У процесу настајања исказа одвија се својеврстан конфликт (блаже речено, дијалог) између индивидуално-личносног смисла, разумљивог самом говорнику и језичких форми, које носе у себи значење усвојено од стране колектива. Како се одвија тај транслаторни процес у којем се мисли преводе на говор, односно, како се садржај унутрашњег говора преводи на садржај спољашњег? Одговор је у концепцији Виготског, који је тврдио да се јединице мисли и јединице говора не подударaju, што указује на постојање два, квалитативно различита језика, који интерактивно делују у човековој свести: *језик мисли* и *вербални језик*. Са оваквом поставком у подлози могуће је разматрање *дечјег језика* у својству аутомомног, засебног система у односу на језик одраслих, на чему се и заснива наше истраживање.

Идеје Виготског даље је развио И. И. Жинкин (Жинкин 1958, 1964, 1998). Теоријска Жинкинова истраживања омогућавају разјашњавање класичне формуле Виготског о прелазу мисли у говор. Мисао, која постоји у границама могућности УПК, у стању је да се у току своје вербализације трансформише, обогаћујући се значењима, садржаним у јединицама конкретног националног језика. Фундаменталне позиције Виготског и Жинкина ушле су у основу теорије говорне делатности, а један од првих који их је уопштио и систематизовао, развијајући у својим радовима целовиту концепцију формирања и разумевања говорне информације је Алексеј Алексејевич Леонтјев, по мишљењу многих научника, утемељивач руске психолингвистичке школе.

Дакле, претварање мисли у реч дешава се у *унутрашњем говору*, који се састоји од предиката, кључних речи, у којима је садржана суштина информације. Будући да мисао већ садржи у себи оно о чему ће да се говори, следи да посебна ознака није потребна; она

је међутим, потребна за оно што ће бити речено о предмету говора. Изражено терминима актуалног рашчлањивања исказа (функционална позиција), то је оно што се назива рема. Тема, позната информација, оно што је очигледно, не мора посебно да се означава, али рема, нова информација, мора да се означи. Посматрано на овај начин, *унутрашњи говор* може да се одреди као својеврстан скуп рема будућег вербалног производа; то је дакле редукован, сабијен (сажет), деграматикализован говор и као такав он је резултат дуге еволуције говорне/језичке свести. Још у фази настанка интенције (као оваплоћење мотива), односно пре него што почне вербализација мисли, **човек већ зна о чему ће говорити**. Могуће су, наравно трансформације замисли, њене корекције, сам вербални омотач може да варира, али изворна замисао увек је присутна.

1.1.3. Феномен језичка личност (ЈЛ) са аспекта говорне делатности. – Истраживањем појаве ЈЛ бави се данас све већи број научника у свету (Т. К. Fitzgerald, S. Pile, С. Taylor, Н. White, J. Shelter, К. J. Gergen, М. Keith, Ю. Н. Караулов, Г. И. Богин, В. В. Красных, А. А. Пушкин, Е. В. Сидоров, А. А. Залевская идр.). Термин језичка личност увео је у научни лексикон Ј. Н. Караулов (1989), иако се сматра да је његов прави аутор Г. И. Богин⁸⁶. Структура језичке личности, коју је предложио Караулов састоји се из три нивоа: 1) вербално-семантички, 2) когнитивни, 3) прагматички.

1. *Вербално-семантички ниво* за носиоца језика претпоставља нормално владање природним језиком, а за истраживача традиционалан опис формалних средстава изражавања одређених значења;

2. *Когнитивни ниво*, чије су јединице појмови, идеје, концепти, устројене у свакој језичкој индивидуалности у више или мање уређену и систематизовану *слику света*, одражава хијерархију вредности. Когнитивни ниво структуре ЈЛ и њена анализа подразумева експанзију (ширење) значења и освајање знања, што имплицира да обухвата интелектуалну сферу личности и пружа истраживачу могућност да путем језика и процеса говора и разумевања стигне до знања, свести и процеса људске спознаје.

3. *Прагматични ниво* укључује циљеве, мотиве, интересовања, усмереност, интенционалност. Овај ниво обезбеђује у анализи ЈЛ закономерни и последични прелазак

⁸⁶ Г. И. Богин је установио и представио појам *језичка личност* 1984. године у докторској дисертацији *Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов*.

са вредновања (процене) њене говорне делатности на осмишљавање реалне делатности (деловање у свету).

Први ниво већ одавно представља предмет научног изучавања, док су друга два постала објекат истраживања тек последњих деценија, што је условљено развојем психолингвистике, теорије вербалне комуникације, теорије говорних чинова и когнитивне лингвистике. Проблем језичке личности поново је актуализовао питање односа језика и говора, који је разматрао велики број научника, почев од времена де Сосира. Данас се тај проблем истражује у светлу феномена ЈЛ, а језичка личност се, сходно томе расветљава кроз призму наведене дихотомије, која је условила покретање питања постојања не само феномена језичке, већ и феномена *говорне личности*. Ако се подсетимо трочланог система говорне делатности, који је предложио А. А. Леонтјев, по коме су базични чланови система а) језик као предмет, б) језик као процес и в) језик као способност, можемо закључити да је језичка личност у корелацији са језиком као предметом, а говорна личност са језиком као способношћу. Језичка и говорна личност по својој суштини представљају парадигматичне феномене, те уколико је језичка личност сама парадигма, тада је говорна личност елемент те парадигме. Будући да се систем испољава у функционисању, следи да осим системног постоји и функционални аспект. Функционисање система, односно парадигме представља у различитим лингвистичким традицијама реализацију, *parole*, говор или, по тумачењу А. А. Леонтјева *језик као процес*. Оно што одговара овој компоненти није ни језичка, ни говорна већ *комуникативна личност*, дакле она која учествује у комуникацији. Везано за напред поменуто, В. В. Красних (Красних 2001) даје одређење тоталитета (свеукупности) личносних феномена:

а) *говорећи човек*⁸⁷ – личност код које се као један вид делатности јавља *говорна делатност*, која истовремено обухвата и процес продукције и процес перцепције говорних производа;

б) *језичка личност* – личност која се манифестује (испољава се) у говорној делатности, уз истовремено владање одређеним знањима и представама;

⁸⁷ У складу са мишљењем В. Красних, сматрамо значајним неке напомене у вези са синтагмом *говорећи човек*: као прво, синтагма *говорећи човек* у научном језику још увек није званично призната у својству термина, иако се тако употребљава; поменута синтагма среће се у радовима И. А. Зимњаје, И. Н. Горелова, док се у радовима Н. Д. Арутјунове (1999) чак појављује и латинска синтагма *homo loquens*, што очигледно упућује на то да може да претендује на статус термина; као друго, *говорећи човек* је доста широк термин, будући да не означава само аутора (конкретно оног ко говори, самог говорника), већ и реципијента (оног који слуша).

в) *говорна личност* – личност која се реализује (остварује се) у комуникацији путем бирања, остваривања или коришћења одређене комуникационе стратегије, тактике или одређеног репертуара средстава (подједнако лингвистичких и екстралингвистичких);

г) *комуникативна личност* – конкретан учесник конкретног комуникативног чина, реално делујући стварној комуникацији.⁸⁸

1.1.4. Формирање говорног исказа са аспекта говорне делатности. – Из свих претходних разматрања може се извући закључак да *исказ почиње од формирања будуће синтаксичке целине*. Ову поставку потврђују експерименти са афазичарима, које је спроводио руски неуролингвиста А. Р. Лурија (Лурија 1982). Афазичарима је у грађењу исказа често потребан неки спољашњи подстицај (коцкице или папирни квадратићи) у сврху извлачења споља (на површину) структуре будуће фразе: три коцкице – три речи, две коцкице – две речи исл. На пример (Горелов, Седов 1997: 75-76), када афазичар не може да одговори на једноставно питање *Како се зовеш*, њему се по реду, једна за другом постављају коцкице, при чему он сваку дотиче руком, изговарајући: *Ја ... се...зовем...* или *Моје...презиме... је...*. Експерименти са здравим говорницима показали су да у око 77% случајева уместо исправљања фразе у целини или синтаксичке структуре, у ствари долази до лексичке замене, што значи да су синтаксичке структуре примарне. Са изузетком случајних омашки, замене се по правилу дешавају у оквиру синонимичних низова: *пришел – примчался – прибежал (дошао – дотрчао – притрчао)*, уз прецизирање (што тачније одређивање), на пример: *утром – на рассвете (ујутру – у зору; касно – сасвим касно)* или у оквиру сродних семантичких поља: *лицо в веснушках таких – рябоватое лицо (лице сво у пегамма или рошаво лице)* и томе слично (Горелов, Седов 1997: 77-78). Овим типом истраживања још увек, међутим није било могуће дати одговор на питање како је организован унутрашњи лексикон, унутрашњи речник у језичкој свести носилаца језика. Руска научница-психолингвиста А. А. Заљевскаја (Заљевскаја 1969, 1971) дала је допринос решавању наведеног проблема⁸⁹ у истраживањима путем методе слободних

⁸⁸ Јединице *манифестовати се (испољавајући се)* и *реализовати се (остварити се)*, које се употребљавају у наведеним одређењима, нису синонимичне.

⁸⁹ У основи овог проблема налази се константно полемисање између лингвиста око питања: шта је првобитно, тј. примарно, реч или текст; текстоцентричну теорију потврђују синтагматске реакције на говорни стимул, а лексиколошку – све остале.

асоцијација. Једна група информаната у експериментима овог типа тражила је најближе асоцијације по принципу антонимичних низова (*крава – бик*), друга синтагматске везе (*шарена крава*) а трећа потпуне развијене судове (*крава нам доноси корист*). Установљено је да процес генерисања (произвођења) исказа, који почиње од формирања смисла у систему УПК још пре почетка конкретне вербализације, пролази најпре кроз фазу будуће синтаксичке целине, којој у спољашњем говору одговара одређени тип реченице. Након тога, одмах почиње испуњавање синтаксичке структуре конкретном лексиком; у случају неуспеха спроводи се аутокорекција, што ипак не значи да је свест у стању да увек и одмах ефективно може да почне са контролисањем говора који се продукује, но исто тако, разумљиво је да се нормалан говор продукује уз учешће свести (свесно) и под његовом контролом (за разлику од афазичара), јер у противном не би било аутокорекције. На предоченим својствима механизма говора (и у поређењу са говором/језиком афазичара и аутистичара) са УПК у подлози, заснивамо своје истраживање дечјег говора/језика и дечје језичке парадигме у нашем раду, а у прилог томе иде и разматрање питања да ли сваки говорни чин представља стваралачки процес? Да резимирамо, процес остваривања преображаја мисли у реч (вербализација) одвија се у више корака⁹⁰:

1) Стимулисање исказа мотивом одређеног чина говорне делатности (циљ говорења).

2) Формирање смисаоног садржаја будућег исказа (питање или констатација: не само *због чега*, већ и *о чему*, *шта* ће се говорити); на овом кораку формира се целовита семантичка слика будућег исказа која може бити чак и дифузна, из разлога што смисао (семантика) већ постоје, али не и конкретне речи и синтаксичке структуре. У овој етапи може доћи до нарушавања говорних функција, услед чега се испољавају одређене форме афазичке, које могу да доведу до трајних поремећаја другог сигналног система.

3) Трансформисање већ формираног унутрашњег смисла, које води стварању синтаксичке шеме будућег исказа конкретног (националног) језика. На овом кораку значења унутрашњих речи већ постају прототипови спољашњих речи, заузимајући постепено своје синтаксичке позиције.

4) Граматичко структурирање и морфемско одабирање конкретне лексике.

5) Реализовање спољашњег говора – артикулација.

⁹⁰ Наведених пет корака продукције говора у стварној комуникацији временски трају веома кратко.

1.1.5. Појам језичке игре (ЈИ) са аспекта говорне делатности као стваралаштва.

– Смисао и функција стваралаштва у свакодневном разговорном језику разликују се од естетских својстава уметничког текста У живој комуникацији стваралаштво се испољава преваходно у видовима *језичке игре*. Игра се, са аспекта филозофије и психологије сматра за једно од фундаменталних својстава човекове културе а језичка игра је по једном од одређења „феномен речевог общения, содержанием которого выступает установка на форму речи, стремление добиться в высказывании эффектов, сходных с эффектами художественной словесности“ (Горелов, Седов 1997: 138)⁹¹. Искази тог типа обично имају обележје досетки, лакрдијања, каламбура, шала итд. Језичка игра преваходно је оријентисана на комичан ефекат, оваплоћујући у себи смеховни аспект човекове говорне делатности. М. М. Бахтин је у својим радовима указао на озбиљност феномена смеха и смеховне културе: „I u potpunem razvitku folkloristike i nauke o književnosti, narod koji se смејао на улици такође није постао предмет било каквог пажљивијег и дубљег културно-историјског, folklorističkog и književno-naučnog изучаванја. U опшрној научној литератури посвећеној обреду, миту, lirskom и epskom народном стваралаштву, smehovnom моменту је доделјено најскромније место (...). Zato се без прећеривања може рећи да је дубока особеност народне smehovne културе прошлости до данашњег дана остала у потпуности неоткривена.“ (Бахтин 1978: 10) Језичка игра се може допитати скоро свих нивоа језичке структуре, при чему се најчешће заснива на њеном деформисању: искривљавање фонетског омотача речи, метатезе (пермутације, премештање слогова), морфолошких форми (трансформисање граматичких форми речи), грађење форми које не постоје у језичком систему (упор. са примерима дечјих неологизама у претходном поглављу) нарушавање синтаксичких законитости, исл. Једна од веома распрострањених форми језичке игре је нарушавање фразеологизама и устаљених језичких обрта или чак, преосмишљавање и смишљавање нових фразеологизама (псеудофразеологизми) по принципу алогизама.

1.1.6. Појам концепт/концепт текста са аспекта говорне делатности. – Пре него што пређемо на разматрање појмова *концепт* и *концепт текста*, неопходно је

⁹¹ “феномен говорне комуникације, чији садржај представља усмереност на форму говора, тежња да се у исказима постигну ефекти слични ефектима уметничке словесности“ (превод М. К.)

разјаснити појам *текст*, превасходно са аспекта психолингвистике. Традиционални лингвисти већ одавно су усвојили мишљење да се текст може посматрати као једна од основних јединица комуникације. Слично мишљење усвојили су и научници, који изучавају говорне продукте са аспекта психолингвистике, при чему ћемо се задржати на мишљењима руске психолингвистичке школе (А. А. Леонтјев, В. П. Бељањин, В. В. Красних, Т. М. Тридзе, В. Г. Гак итд.). Укратко, текст се може представити као основна јединица комуникације, феномен реалне стварности и начин одражавања стварности помоћу елемената језичког система и као такав садржи у себи целовиту слику комуникативне ситуације у њеној јединствености и недељивости. Текст по себи представља извесну јединицу номинације, те је номинативна страна његов најважнији аспект, што се огледа у корелативности језичких елемената са њима израженим ванјезичким објектима, који реално постоје или се мисле (објект су мисли), будући да сваки текст о нечему говори.

Карактеристика психолингвистичког приступа тексту састоји се у посматрању текста у својству комуникативне јединице, као производа говора, детерминисаног потребама комуникације (Красних 2001). Задатак сваког текста је деловање на рецепијента које је могуће само тада, ако је аутор текста изабрао језичка средства, адекватна својој замисли (комуникативном програму), а рецепијент је разумео текст адекватно замисли аутора. Уколико текст не постоји ван, већ само у процесу његовог смисаоног (семантичког) перципирања или у процесу његове продукције, следи да је задатак психолингвистике текста истраживање процеса и механизма генерисања и перципирања текста у тоталитету (свеукупности) текстовних елемената и категорија.

В. В. Красних (Красних 2001) даје подробно тумачење текста (превасходно спонтаног, говорног) у више тачака, од којих издвајамо следеће:

- 1) Вербални и знаковно зафиксирани (у усменој и писаној форми) производ говорно-мисаоне делатности;
- 2) Вербална и знаковно зафиксирана реакција на ситуацију;
- 3) Посредно и вербализовано рефлектовање ситуације;
- 4) Говорно-мисаони производ који поседује садржајну завршеност (комплетност), информациону самодовољност, такође и тематско, структурно и комуникативно јединство;

5) Нека посебна предикативна јединица, уколико се под предикацијом разуме вербални чин помоћу којег аутор интерферира (уноси) у околну стварност слику света, рефлектовану у његовој свести, чији је резултат промена објективно постојећег реалног света;

б) Са аспекта формално-садржајне структуре и издвајања у дискурсу, текст представља говорни производ, који се открива јединицом од које почиње вербализација говорно-мисаоног тока и завршава се последњом, вербално израженом реакцијом на стимул (вербални или невербални).

Идеја *концепта*, па сходно и *концепта текста* препознаје се још у радовима Л. С. Виготског, тачније у његовој књизи *Мишљење и говор* (Виготски 1977), иако он уместо термина концепт користи термин *замисао (текста)*. Данас се појам *концепт текста* поима (Красних: 2001) као дубински смисао, у почетку максимално сажета, сабијена и затворена смисаона (семантичка) структура текста, која представља оваплоћење мотива, интенцију аутора, услед којих и долази до рађања текста. Концепт је с једне стране, полазни моменат при настајању текста, а с друге коначан циљ при његовој перцепцији. По Н. И. Жинкину (Жинкин 1958, 1964), концепт текста рађа се знатно раније пре самог почетног тренутка стварања текста као говорномисаоног производа. Заправо, концепт је у корелацији са представом и припада *предметно-сликовном коду*, будући да се у њему остварује рађање мисли, што значи да представа, исто као и ствар коју представља, може да постане предмет бесконачног броја исказа. То можда отежава говор, али подстиче исказе. Дакле, рађање мисли (генерисање концепта) врши се у предметно-сликовном коду, а представа (концепт текста) може да има бесконачан број вербалних израза – конкретних текстова. По Жинкину, текст се у *унутрашњем говору* кондезује (сажима) у концепт, тј. представу, у којој је садржан смисаони *сажетац* целог текстовног сегмента. Након генерисања, концепт се не губи, већ је присутан у самом тексту, мада често у скривеном виду. Дакле, концепт текста, као оваплоћење интенције, представља полазну тачку за генерисање текста, постајући на тај начин циљ при његовој перцепцији, чува се у свести (дугорочној меморији) у виду максимално згуснуте (мисаоне) структуре и наново може да се „развије“ у сасвим нови текст. Ово тумачење изузетно је значајно за наше истраживање, будући да на таквој позицији градимо тезу о дечјој говорној парадигми и стваралаштву

као прецедентној форми уметничког стваралаштва одраслих, уз истовремено разматрање прецедентних феномена и прецедентних текстова.

Шема рефлектовања ситуације у концепту може да се представи на следећи начин:

ситуација → мотив → интенција (оваплоћење мотива) → концепт (оваплоћење интенције)

Сваки текст (говорни, импровизаторски, уметнички исл.) врши неки утицај на реципијента, при чему тај утицај може да се разликује сходно комуникативном програму аутора, његовој интенцији и концепту текста. Треба напоменути да разграничавање комуникативног и естетског (углавном се ради о уметничким текстовима) утицаја не може да буде сасвим категорично, будући да се врста утицаја текста на реципијента у реалности не може уочити у сасвим чистом виду.

1.2. Терминолошко одређење појмова *когнитивна база (КБ), когнитивне структуре (КС) и прецедентни феномени (ПФ)*

1.2.1. О појму *когнитивна структура*. – Опирући се на учење В. В. Красних (Красних 1998) у терминолошком одређивању појма *когнитивна структура (КС)*, полазимо од поставке да се знања и представе чувају у свести у КС, које представљају својеврсну садржајну (смисаону) форму кодирања и чувања информација (имају одређен садржај/значање). Информација, кодирана и чувана у виду КС, не садржи само податке (знања и представе) о реалном свету, већ и знање језика и знање о језику, односно корелативна је са језичким и енциклопедијским (у ширем смислу, нејезичким) знањем. Следи да се разликују *феноменолошке* и *лингвистичке* КС.

Феноменолошке когнитивне структуре (ФКС) формирају свеукупност (тоталитет) знања и представа о феноменима екстралингвистичке и чисто лингвистичке природе.

Лингвистичке когнитивне структуре (ЛКС) налазе се у основи језичке и говорне компетенције; оне формирају свеукупност знања и представа о законима језика, његовим синтаксичким структурама, вокабулару (лексикон), фонетско-фонолошкој структури, законима функционисања његових јединица и структуре говора на датом језику.

Когнитивна структура је недељива и нерашчлањива когнитивна јединица, која чува сажето знање и/или представе, те као таква представља својеврсне елементарне, базичне јединице. Да би се прошириле КС потребна је иста она активност којом се унутрашњи говор преводи на спољашњи. У овом процесу значајно место има вербализација, будући да се не активизира само когнитивна структура-објекат, већ и когнитивне структуре-посредници, помоћу којих се и дешава вербализација, односно лингвистичке когнитивне структуре. Когнитивне структуре су на одређен начин корелативне са разним видовима компетенције, односно формирају компетенцију и чине њену основу (ради се превасходно о говорној, језичкој, предметној и културној компетенцији), као и са различитим сликама света. Лингвистичке когнитивне структуре непосредно утичу на формирање језичке слике света, док у формирању концептуалне слике света учествују превасходно феноменолошке когнитивне структуре, које могу имати вербални омотач и деловати у пару са лингвистичким КС. Иако су ЛКС и ФКС нераскидиво повезане и најчешће функционишу у спрези, у одређеним тренуцима човекове делатности могу наизменично деловати. Тако на пример, ако се разматра проблем перцепције текста, може да се покаже да су нивои перцепције говорне информације повезани са деловањем когнитивних структура различитих типова: на првом нивоу налазе се процеси дешифровања перципираних језичких кодова и сходно томе, прво се активизирају ЛКС; на другом нивоу дешавају се процеси дешифровања дубинског смисла, који се налази иза перципиране поруке, што значи да је активизирана најпре ФКС. Слично, ако се разматра проблем диференцијације разумевања и интерпретације текста, такође долази до наизменичног деловања лингвистичких и феноменолошких КС – у разумевању главну улогу имају ЛКС, док се при интерпретацији тежиште активности налази у ФКС, што значи да се интерпретација врши у општем контексту човекове сазнајне и вредносне делатности, за разлику од разумевања, које се опире на језик.

1.2.2. О појмовима когнитивна база (КБ) и прецедентни феномени (ПФ). – Когнитивна база (КБ) представља свеукупност знања и представа којима владају сви представници одређеног лингво-културног друштва (индивидуална и колективна ЈЛ), а за њено формирање нису битне толико представе (концепти) колико њихове инваријанте чуване у КБ у минимизираним, редукованим виду. *Прецедентни феномени (ПФ)*

представљају основне елементе когнитивне базе и у својству су нуклеуса језичке свести која одражава и одређује специфична својства колективне језичке личности одређеног социјума (српског/руског), те као такви егзистирају у свести, језику, говору сваке појединачне језичке личности. Будући да представљају одраз прецедената (у ширем значењу) у колективној свести, ПФ се испољавају у својству базичних компонената знања и представа општих, тј. заједничких за све чланове лингво-културног социјума. Полазећи од појмова когнитивна база (КБ), когнитивни простор (КП) и прецедентни феномен (ПФ), као критеријума за одређивање језичке личности, структуру индивидуалне ЈЛ можемо представити на следећи начин:

- а) индивидуални когнитивни простор (ИКП);
- б) скуп колективних когнитивних простора (ККП);
- в) когнитивна база (КБ) одређеног национално-лингво-културног социјума коме припада дата ЈЛ.

Индивидуални когнитивни простор (ИКП) у своју структуру укључује како елементе КБ, тако и елементе ККП, а такође индивидуална знања и представе (слике света) саме ЈЛ (тачка гледишта у Бахтиновом тумачењу) које се, међутим, не подударају увек са колективним (социјумним или националним). *Когнитивна база (КБ)* чини неопходан обавезан минимум знања, целокупност национално детерминисаних и минимизираних представа и као таква је језгро свих когнитивних простора (КП), суштина која их одржава и учвршћује, односно стабилизује. У оквиру предоченог контекста могуће је тумачити појам *пресупозиција*: зона пресека когнитивних простора комуниканата која се актуализује у процесу комуникације и у корелацији је са одредбама *овде* и *сада*. Издвајамо три типа пресупозиција од којих је сваки саодносан са одређеним типом КП:

- 1) *Микропресупозиција*, саодносна са ИКП;
- 2) *Константна пресупозиција* (социјумна), саодносна са ККП;
- 3) *Макропресупозиција*, саодносна са КБ.

Микропресупозиција је увек присутна, не зависи од опозиције *присуство/одсуство* у језичкој свести комуниканата опште КБ или ККП и укључује следећа знања: а) конситуације (ситуативни контекст), представе о њему; б) знања контекста, тј. разумевање свих смислова актуалних за комуникативни чин; в) препознавање (разумевање) говора, уколико је продукован. Комуникативни проблем (*кризна ситуација*, у складу са

Бахтиновим тумачењем, упор. у параграфу 1.3.2. овог поглавља) настаје углавном тада када нема *макропресупозиција* и/или *константних пресупозиција*, што се дешава у међукултурној или међусоцијумској комуникацији, (односно, комуникацији између деце и одраслих чије когнитивне просторе посматрамо као два аутохтона језичка система и две реторичке парадигме).

Унутар прецедентних феномена издвајају се следећи типови:

а) *прецедентни текст* (ПТ) – завршени производ говорномисаоне делатности, сложен знак, збир значења који није једнак његовом смислу. Ослањање на његове референце (позивање на њега) обнавља се више пута у току комуникације путем исказа и симбола повезаних са њим;

б) *прецедентни исказ* (ПИС) се такође може одредити као завршени производ говорномисаоне делатности, сложен знак, збир значења који није једнак његовом смислу и као такав улази у КБ (фрагменти текста, називи познатих дела, неколико повезаних исказа, пословице, изреке, крилатице, устаљени изрази итд.);

в) *прецедентна ситуација* (ПС) – референтна ситуација са отвореним конотацијама, при чему у КБ улази као скуп диференцијалних обележја;

г) *прецедентно име* (ПИ) – повезано је са познатим текстом или ситуацијом (добро познато носиоцима датог језика) и представља својеврстан сложен знак при чијој се употреби у комуникацији не врши ослањање на сопствени денотат (референт), већ на скуп диференцијалних обележја датог ПИ; оно се може састојати од једног (*Црвенкапа*, на пример) или више елемената (*Мачак у чизмама*), означавајући при томе један појам (концепт). Прецедентно име такође има *центар* и *периферију* који обликују његову сопствену структуру: центар инваријанте перцепције ПИ чине диференцијална обележја, а периферију – атрибути. Диференцијална обележја граде сложен систем одређених карактеристика на основу којих се дати предмет разликује од њему сличних. Систем диференцијалних обележја ПИ је веома сложен и не представља само скуп неколико обележја, већ има одређену структуру од више нивоа. Атрибутима се називају елементи тесно повезани са ПИ које се означава и испољавају се као довољни али не и неопходни за његову сигнификацију

Актуализација ПС врши се када се упореди са неком ситуацијом у говору, припада когнитивној свести и подиже се на језички ниво помоћу различитих средстава вербалне

актуализације: то могу бити ПИ, ПИС, ПТ. Након свега реченог, прецедентни феномен (ПФ) се може одредити као целокупност обележја која припадају поменутом феномену под следећим условима:

- а) испољава се као чињеница;
- б) одликује се фреквентношћу;
- в) има обележје маркираности, рефлексивности и клишеираности (шаблонизације);
- г) представља спирални, затворен ланац асоцијација;
- д) има скалу процене (вредносни аспект).

1.3. Бахтинова нова реторичка парадигма (БНРП) и њени главни постулати

1.3.1. Предуслови за настанак БНРП (кратак историјат). – Бахтиново учење одликује се настојањима да се открије и опише примарна и главна компонента сваког говора – реч, која се разматра категоријално и у значајној мери уопштено: истовремено као исказ, реплика, говор па чак и текст, те сходно томе, њено главно својство није информација, већ смисао садржан у њој, односно значење како „за мене“, тако и „за другог“. У контексту наведеног приступа, Бахтин се може сматрати настављачем класичне традиције у филозофији језика (уколико се под класичном поима традиција која почиње од В. Хумболта) и у складу са таквом традицијом заступао је тезу да је језик поглед на свет, специфичан за сваку културу начин вербалног, дакле смисаоног пројектовања и обликовања света. Глас, реч и исказ за Бахтина (Бахтин 1980) представљају смисаону позицију, према којој се лични поглед на свет ограничава оквирима одређеног језика, социјалним контекстом, идеолошким позицијом. Потпуна и свестрана условљеност комуникацијом најјасније је изражена у језику а реч је, како истиче Бахтин „*ideološki fenomen par excellence*. (...) U njoj nema ničega što bi bilo indiferentno prema toj funkciji i što ne bi bilo proizvod te funkcije. Reč je najčistiji i najtananiji *medium* socijalne komunikacije. (...) Reč je, međutim, neutralna prema specifičnoj ideološkoj funkciji. Ona može vršiti *bilo koju* ideološku funkciju: naučnu, estetsku, moralnu, religijsku. Postoji, osim toga, ogromna oblast

ideološke komunikacije koja se ne da vezati ni za jednu ideološku sferu. To je *životna komunikacija*. (...) Materijal životne komunikacije u prvom redu je reč. Takozvani razgovorni jezik i njegove forme, lokalizovani su upravo tu, u oblasti životne ideologije.“ (Бахтин 1980: 14-15) На оваквим основама развија се и његово интересовање за реторику (отуд настојање успостављања нове реторичке парадигме), мотивисано тиме што се у реторичким формама, уколико им се приступи на исправан и објективан, (непристрасан и без предубеђења) начин, са великом јасношћу откривају све стране било које речи (унутрашња дијалогичност речи и њене пратеће појаве), које нису у довољној мери узимане у обзир, нити је на прави начин схваћен њихов огроман значај у целовитом животу језика. Као таква, реч превасходно представља „медијум“ индивидуалне свести, чиме се детерминише њена улога као „znakovnog materijala unutrašnjeg života – svesti (unutrašnjeg govora)...Reč može služiti kao (da tako kažemo) znak za unutrašnju upotrebu; ona se može realizovati kao znak i kada nije do kraja eksteriorizovana. Stoga je problem individualne svesti kao *unutrašnje reči (unutrašnjeg znaka uopšte)* jedan od najvažnijih problema filozofije jezika.“ (Бахтин 1980: 15) Оно што је принципијелно ново у Бахтиновом учењу (а закључује се на основу Бахтинове опште филолошке концепције) састоји се у томе што, за разлику од тумачења унутар наука о говору која су заснована на позицији слушаоца, те сходно, њихов објекат истраживања представља апстрахован резултат говорног чина, Бахтин као основни објекат (са аспекта употребе говора) истиче посебне семантичке процесе разматране са позиције говорећег. У вези с тим, примаран (иницијалан) моменат за стварање речи нису гласови нити слова већ намере, које говорећи уграђује у свој говор, што имплицира да главни предмет језичке анализе треба да буде *исказ* као првобитна (исходишна) јединица говорног општења и то у оном специфичном значењу које тај термин има за Бахтина: у својству исказа може да се налази једна реч, једна реплика или цео текст. Границе исказа одређене су јасним и једнозначним критеријумом: сменом субјеката говора (говорећих) који уграђују у текст, говор или реч одређену намеру, односно, смисао. Исказ у говору разликује се од реченице у језику по томе што је први увек личан, вредностан и резултат је приписаног му смисла, односно значења. Другачије речено, за Бахтина је аутор примаран у односу на говор и не може се поимати само у својству једноставног персонифицираног извора говора, нити субјекта говора, већ је он тај који обезбеђује говору, речи или тексту социјални и комуникативни смисаони простор. У

таквом случају реч се може поимати као резултанта смислова (произилази из смислова). Циљ и суштинска замисао таквог Бахтиновог учења састојала се у томе да задржи човека (аутора) у границама језика и то као творца говора, те самим тим да га упише у нову културну и говорну ситуацију насталу у 20. веку. Главни разлог такве његовог настојања огледа се у томе што је јасно осетио и дубоко спознао кризу човека у поменутом веку, његово постваривање и распад његове целовитости на две међусобно супротстављене целине – живот и културу. При томе, свака од наведених страна претворена је у монолошки затворену целину, услед чега се човек претворио у носиоца монолошки и идеолошки оријентисане свести. Управо због тога Бахтин извлачи на прво место исказ као јединицу говора, уместо реченице као јединице научног разматрања језика, истиче првенство туђег говора у контексту личног, што упућује на реторичку позадину таквог става. Наравно, комуникативна (вербална) оријентација није нешто ново у науци која је већ одавно апсорбовала у себе традицију аристотеловске реторике, већ се суштина Бахтиновог новаторства састоји у томе што, за разлику од других нових праваца у филозофији језика, он није тежио да једноставно поново успостави дискредитовану у 19. веку реторику, него да истовремено превлада, превазиђе условности (конвенције) традиционалног реторичког мишљења, разматрајући комуникативну (вербалну) оријентацију не само као спољашњу красноречивост (таленат говорништва, ораторство), односно, технику говора, колико као унутрашње конститутивно обележје самог језичког мишљења, као фундаменталну компоненту свести уопште. Рефлексивни поступци у реторици ограничени су само на домен речи, док се истовремено преостала област деловања (мисаона) подвргава поступцима филозофске рефлексije, који се односе на субјекатно-објектне везе и на проблем истине-лажи, што је сфера филозофије и сагласно томе план садржаја. У реторици пак, план садржаја потиснут је у други план у односу на план израза. Бахтин се позива на смисао из разлога што он није монолошчан, не припада једној свести, већ се рађа у дијалошком сусрету неколико свести, те се само у тренутку додира, контакта две свести, два гласа у дијалогу рађа смисао као резултат нарастања мисли (у раду ову појаву разматрамо као *генерисање смисла*). „Smisao neke reči“, како каже Бахтин, „u celosti je određen njenim kontekstom. U suštini, koliko data reč ima konteksta upotrebe toliko ima i značenja.“ (Бахтин 1980: 88) Речено свакако не треба схватити тако да реч престаје да буде јединствена, односно, да се цепа на онолико речи колико има

контекста њене употребе. Јединство речи, уз јединство њеног фонетског склопа, обезбеђено је тренутком јединства својственим свим њеним значењима. Оваквим тумачењем Бахтин руши научно утврђену и усвојену (Сосирову) лингвистичку парадигму (по његовом мишљењу, наведена парадигма представља производ апстрактног објективизма, научне оријентације чије је учење критички анализирао), тврдећи да је „*smer lingvističke pažnje direktno suprotan smeru živog razumevanja onih koji govore i koji su uključeni u dati govorni tok. Poredeći kontekste date reči, filolog-lingvist se usmerava na momenat identičnosti upotrebe jer mu je važno da datu reč izdvoji kako iz jednog tako i iz drugog poređenog konteksta i da je izvan konteksta odredi. (...) Apstraktni objektivizam pravi još jednu krupnu grešku: različite kontekste upotrebe neke reči on misli kao da su raspoređeni u jednoj ravni. Konteksti kao da obrazuju niz zatvorenih sebi dovoljnih iskaza koji idu u jednom pravcu. U stvari, to nipošto nije tako: konteksti upotrebe jedne reči često se međusobno suprotstavljaju. Klasičan slučaj takvog suprotstavljanja konteksta jedne iste reči jesu replike dijaloga. Tu jedna ista reč figurira u dva konteksta koji se sudaraju.*“ (Бахтин 1980: 88-89)

Говорни вакуум је немогућ: или појединац говори или други говоре за њега, односно реч лишена реакције другог у ствари је једногласна реч. Језичка игра, као говорно-језички феномен заснива се управо на принципу супротном једногласју и монологодности, дакле на принципу дијалогичности, те је као такву разматрамо у раду. Приступ дијалогичности, који је Бахтин установио, утемељен је на замени сосировске опозиције *језик/говор* новом: *исказ/језик*, што представља директну последицу његовог погледа на то да је говорећи принуђен да се супротставља језику с циљем стицања права на сопствени исказ, односно, принуђен је на својеврстан дијалог са самим језиком. Стара лингвистичка парадигма није у могућности да „*poveže postojanje jezika u apstraktnom sinhronom preseku s njegovim postajanjem. Jezik kao sistem normativno identičnih formi postoji za govoreću svest, a kao proces postajanja samo za istoričara. Time se isključuje mogućnost aktivnog uključivanja same govoreće svesti u proces istorijskog postajanja. (...) Jezik kao sistem normativno identičnih formi je apstrakcija (...) i ne može biti osnova za razumevanje i objašnjavanje jezičkih činjenica u njihovom životu i postajanju. Naprotiv, on nas udaljava od žive realnosti jezika u postajanju i od njegovih socijalnih funkcija.*“ (Бахтин 1980: 90-91)

1.3.2. О Бахтиновој новој реторичкој парадигми као реторици поступка-чина.

– Ослањајући се на досад речено подвлачимо да је у позадини Бахтиновог учења стварање глобално нове реторике, односно, успостављање другачије реторичке парадигме чији је корен у архитектоници (композицији) поступка. Нивои говорне делатности заснивају се на типовима, то јест, обрасцима комуникативних ситуација (Бахтин их назива говорни жанрови), што представља неку врсту ритуала коме подлежу сви говорници одређеног језика уколико желе успешно (са аспекта слања и примања, односно продуковања и перцепције вербалних порука) учествовање у комуникацији. Ритуал опстаје на законитостима и правилима из којих се обликују нивои норме. Норма је апстрактнија него сам ритуал, али је зато иманентнија, тј. флексибилнија у унутрашњој активности, те од ње може нешто да се гради. Међутим, може да се гради, како каже И. В. Пешков (Пешков 1996: 7), само у виду „игровне кризе“, путем исмевања ритуала који обезбеђује тло за стварање новог. Нужан услов игровне кризе је процес, активност, а освешћивање процеса представља последицу (резултат) остваривања игре. Следи да је и сама игра (говорна/језичка) процес, који се огледа у припремању говора као суштинског (иманентног) момента унутрашњег деловања. Унутар игре-делатности издвајају се њене иманентне етапе: а) *откриће (проналазак, изум)* као резултат унутрашњег истраживања, осмишљавања, унутрашње интелектуалне игре; б) *израз*, формулисан (у) речима, као резултат припремања, унутрашњег органозовања игре. Пешков истиче (Пешков 1996: 9) да Бахтинове идеје дијалога, вербалног општења и кризе посматране у међусобном прожимању и међуделовању, чине теоријску основу појма *кризне ситуације говорне комуникације*, на којем се заснивају предмет и структура хипотетички могуће реторичке науке. Структура (нивои) нове реторике може да се представи на следећи начин:

- 1) откриће (проналазак);
- 2) просторно (временско) распоређивање (лоцирање);
- 3) израз (експресија);
- 4) резултат (отелотворење).

1.3.2.1. Поступак-чин и ритуал (норма). – Са аспекта свесности којим се имплицира спољашња активност, ритуално понашање не разликује се од игровног, међутим са аспекта реторике у Бахтиновом тумачењу, њихово разграничавање и раздвајање

изузетно је значајно, а темељи се на иманентности поступка (чина). На основу овако схваћеног чина могуће је свесно издвајање појма *криза ритуала*, који је послужио Бахтину као подлога за истраживање и уостављање *категорије другог*. Сваки ритуал је жив захваљујући његовом потенцијалном сазнавању и осмишљавању које се дешава у кризним ситуацијама вербалног општења, уз постојање или могућност другог, што значи да изван укључивања тачке гледишта другог губи свој смисао. Делатност говорећег (језичке личности) у тим тренуцима кризне ситуације, која за циљ има чувања своје личне одговорности и вредности свог јединственог места у свету, заправо представља поступак-чин ради другог и с тачке гледишта другог (учесника или посматрача кризе, тј. игре). Поступак-чин схваћен на овакав начин могуће је назвати игром, а са наведеног аспекта разматрамо у раду функцију и значај језичке личности, односно, међуоднос ритуала (норме), језичке игре и језичке личности. Оно што је недоступно свести ван категорије другог (разликовање игре и ритуала) постаје доступно прикључивањем те нове тачке гледишта: човеково деловање може да се разликује као ритуално, уобичајено, прихваћено у датом социјуму или као деловање повишене пажње, неуобичајено, хеуристички-игровно. Позиција другог представља својеврстан покретачки принцип унутар саме језичке личности као међуделовање ритуала (норме) и игре коју социјум очекује од ње, односно призму кроз коју се вреднују њене активности од стране тог социјума.

1.3.2.2. Стари и нови ритуал и игровни поступак-чин. – На интеракцији старог и новог ритуала као последици (резултанти) напред поменуте тачке гледишта, проводимо нашу анализу и разматрање колективне и индивидуалне језичке личности (српске/руске), те у вези с тим дајемо кратко тумачење наведених појмова. По Пешковском (Пешковски 1996: 12), ритуал представља појам (концепт) који се односи на колективне, друштвено вредноване делатности које имају одређене фиксне инваријанте утврђене традицијом. Индивидуално трагање (индивидуална језичка личност) за новим ритуалом води усавршавању старог, будући да између старог и новог начина понашања не може да постоји подвојеност и потпуно неподударање, чак и уколико прелазак са једног на други тип понашања има „револуционарни карактер“ (Пешковски 1996:12), повезано је са задатком уклапања у ту постојећу колективну (колективна језичка личност) инваријанту, усклађивања и повезивања свог јединственог егзистирања, „јединственог места у свету-

бићу“ (исто) са традиционално-понављајућим инваријантним местом у јавном (друштвеном) ритуалу. Решење тог задатка представља поступак-чин унутрашње игре која може да се одвија на два плана: а) социјално значајно мењање ритуала које пролази кроз кризне ситуације општења (унутрашња игра-поступак); б) прихватање услова старог ритуала као правила игре, коју је из одређених разлога неопходно водити у датом социјуму уз избегавање кризне ситуације.

Таква игра, која донекле маскира поступак, и јесте у одређеном степену освешћивање норме (говорног) понашања у датом социјуму. Овај тип демонстративне игре може да припрема будуће промене или да их, напротив, задржава, међутим она објективно сведочи о близини кризне ситуације општења, о чињеничној кризи ритуала, коме је неопходно социјално разрешење.

1.3.2.3. Поступак-чин и игра. – Стваралачка по себи игровна природа поступка-чина језичке личности најочигледније се испољава у ситуацијама кризне вербалне комуникације. Поступак-чин представља уистину стваралачку игру у којој се правила у извесној мери превазилазе, те ритуал (норма) излази из игре обновљен. Наравно, овде се говори о животно-озбиљној игри која је неопходна најстрожем ритуалу, међутим, она се опире на принцип карневалско-смеховне игре која се одвија по условно карневалским правилима. Као такав, поступак-чин се посматра у својству иманентног процеса, нарастања свести изнутра (упор. са критеријумом ми-доживљаја који се налази у подлози наше анализе и издвајања четири фундаменталне функције језичке игре, параграф 3.2.1. овог поглавља). Одступање у којем се испољава унутрашњи (по Бахтину, одговорни) поступак језичке личности иницира настајање *кризне ситуације општења* у социјуму и захтева од личности изум (откриће), творевину посебно усмерену на поменуту ситуацију. У складу са Пешковским (Пешковски 1996: 14), *проналазак (изум-творевина, откриће коју у раду разматрамо у својству језичке игре) може да се одреди као организована унутрашња игра са чврсто одређеним сопственим правилима* (упор. са нашом поставком-хипотезом о *систему у систему и језику у језику*, 4. хипотеза). У језичкој игри, посматраној као стваралачко истраживање и делатност, утврђује се и фиксира слободна унутрашња игра поступка-чина, чије је суштинско својство да у ситуацијама које нису кризне може довољно дуго да сачува јединство и стабилност своје одговорности

(истинитости). Међутим, чим дође до стварања кризне ситуације (а до тога увек долази), без усмереног (упор. са *усмереним околицима* које смо издвојили и описали у параграфу 4.1.3. овог поглавља) освешћеног деловања по питању припреме за испољавање сопственог поступка-чина и организовања унутрашње игре, немогуће је доћи до решења такве ситуације. Нужан услов за остваривање напред реченог представља *реторичко откриће (изум)*, што и јесте један од основних постулата Бахтинове нове реторичке парадигме на који се позивамо и ослањамо у нашем истраживању и комплетној анализи. Појам (концепт) *реторичког открића* управо и представља ону тачку у којој се огледа Бахтиново супротстављање класичној реторици (старој реторичкој парадигми) заједничког (општег) места и апстрахованим од говорећег човека (језичке личности) топосима. Говорећи човек или човек који делује речју представља стварни предмет Бахтинове реторике, будући да је само реч до краја одговорна (насупротив емоцијама, жељама, мислима, намерама, који нису отелотворени кроз реч и уведени у интеракцију са другима). Поступак у Бахтиновој реторици поседује „једино и јединствено биће живота“ (Бахтин 2010) и то не по свом садржају, већ по самом свом остварењу, оријентише се у том бићу, при чему остаје јединствен и целовит, како у својој садржајној страни, тако и у својој делатној јединственој фактичности; поступак-чин изнутра перципира не само једини већ и јединствен конкретан контекст у који смешта и свој смисао и своју чињеницу, ради одговорног остваривања истовремено јединствене истине чињенице и смисла у њиховој јединственој конкретности. Из тог разлога неопходно је узимати поступак-чин не као чињеницу која се посматра споља (извана) или се теоријски мисли, већ изнутра у његовој одговорности (истинитости, стварности, животности). Ова одговорност (животност, конкретност) поступка-чина представља спој три суштинска фактора: а) смисаоног значења, б) чињеничког остваривања (унутар колективног) в) индивидуалности. По Бахтину (Бахтин 2010), само у таквој животној конкретности, у реалним животним околностима (које он неколико година касније назива ситуацијама општења) могуће је стваралачко деловање, откривање и изумевање, а проналажење (изумевање) речи у својству поступка-чина постаје обавезна (нужна) делатност. За изражавање поступка-чина изнутра и „јединственог бића-догађаја“ у којем се поступак остварује, неопходна је целокупна пуноћа речи, јединственост споја све три њене стране: а) садржајно-смисаоне (реч-појам, односно, концепт); б) визуелно-изражајне (реч-слика,

односно, експресија); в) емоционално-вољне (интонација речи). Мада догађаји могу принципијелно да буду изражени речима, језик ипак не може сам по себи (апстрактно) да говори уместо самог човека, већ је субјект као „говореће биће“ (језичка личност) дужан да одговорно (у Бахтиновом значењу) изрази „биће-догађај“. Бахтин у вези с тим каже: „Није тачно да је неизrecива конкретна истина догађаја коју субјект поступка види, чује, доживљава и разуме у заједничком чину одговорног поступка, да је нју могуће само доживети у моменту наступања и да је није могуће разговетно и јасно исказати. Ја мислим да је језик много више у станју да изрази управо ту истину догађаја него апстрактни логички моменат у његовој чистоти. Апстрактно је у својој чистоти realno неизrecиво: сваки исказ је за чисти смисао превише конкретан, изврће и помућује његову смисаону validност и чистоту по себи. Стога ми, при апстрактном мишљенју, никада не узимамо израз у свој његовој пуноћи.“ (Бахтин 2010: 39-40) Стара реторика је, по Бахтину, изгубила компоненту одговорности у расцепу поступка, што се огледа у речима без одговорности (истинитости, животности, конкретности) и бесмисленим, неинветивним (без компоненте открића, изума) активностима. Из тог разлога, стара реторика (као део прве, ergo филозофије), која не открива свет створен од самог поступка-чина, не може да гради опште појмове, ставове (позиције) и законе о том свету (теоријски-апстрактна чистота поступка), већ може да представља само опис, феноменологију тог света поступка. Догађај може да буде описан само од стране самих учесника у њему (подвлачимо да учествовање у догађају представља нужан услов за игру, у том смислу и језичку игру), „али, тај свет-догађај није само свет бића, датости; ниједан предмет, ниједан однос ту није просто дат као нешто dato, sasvim prisutno, već је са њима увек повезана и задатост: оно што је обавезујуће, željno. Предмет који је апсолутно индиферentan, sasvim gotov, није могуће стварно shvatiti, doživeti: doživljavajući предмет, ја нешто испуњавам у односу на њега; он ступа у однос са задатошћу, расте у нjoj, расте у мом односу према њему. Чисту датост није могуће iskustveno doživeti. (...) Тако и жива рећ, potpuna рећ, не познаје sasvim dati предмет“ (Бахтин 2010: 40-42). Оног тренутка када говорећи помисли неки предмет, он одмах ступа у догађајни однос са њим. Предмет је неодвојив од своје функције (упор. са моделом дечјег мишљења непосредности, конкретности, о којем смо говорили у претходном поглављу) у догађају међуодноса са самим говорећим. Ова функција предмета представља његову стварну, потврђену вредност, односно, његов емоционално-вољни тон, који мора да буде одражен у речима (говору) које га изражавају.

„Emocionalno-voljni ton je neotuđivi momenat postupka, štaviše i one najapstraktnije misli, ukoliko je ja stvarno mislim, to jest, ukoliko se ona zaista ostvaruje u biću, pridodaje događaju. Sve sa čime ja imam posla dato mi je u određenom emocionalno-voljnom tonu, jer mi je dato kao momenat događaja u kojem učestvujem. (...) Ukoliko apstraktno delimo sadržaj iskustvenog doživljaja i ono što je stvarno doživljeno, sadržaj nam se predstavlja kao apsolutno indiferentan prema stvarnoj i potvrđenoj vrednosti. Štaviše, misao o vrednosti je moguće odvojiti od stvarnog vrednovanja. (...) Nijedan sadržaj ne bi bio realizovan, nijedna misao ne bi bila stvarno promišljena kada se ne bi uspostavila suštinska veza između sadržaja i njegovog emocionalno-voljnog tona, to jest, stvarno potvrđene vrednosti koju taj sadržaj ima za onoga koji ga misli“ (Бахтин 2010: 42-43). Овакво Бахтиново мишљење, међутим, не представља одбацивање реторичке традиције (старе реторике и филозофије) већ напротив, њено проширење. Догматизам класичне реторичке културе огледа се у ставу да је предмет говора увек дат, те се стваралаштво састоји у умећу да се на најскладнији начин врши избор из других датости – општих места која се односе на сваки предмет. Такав став одраз је идеје избора из готових структурних елемената која је доминирала до 20. века. Бахтин то назива разузданом игром чистих смислова и кобним теоретизмом, предлажући излаз из поменутог стања у радикалном преосмишљавању стваралачког процеса. Поступак-чин може да егзистира и да се остварује само тада када има о чему да се говори, он се рађа заједно са рађањем предмета говора, а рађа се из активног вољног односа, што значи да не представља ствар (у оном поимању како су реч тумачили формалисти), нити објект-датост, већ задатост која захтева поступан развој у говору, у догађају говорне интеракције. Општа вредност добија стварни значај тек у индивидуалном контексту, што значи да је следећа етапа у процесу реторичког откривања прикључивање културних (колективних) вредности емоционално-вољном тону догађаја. Идеја активности, која прожима целокупан Бахтинов рад, односно опус, налази се у корелацији не само са субјектом (језичка личност у нашем тумачењу), извором те активности (прозвођачем-ствараоцем) него и са ситуацијом непоновљивог догађајног тренутка.

1.3.3. Бахтинова нова реторичка парадигма, *доживљај-израз* и *ми-доживљај*. –

У разматрању феномена *доживљаја* у значењу „оног што се изражава“, Бахтин је полазио од критичке анализе и другог научног правца, признатог у научним круговима његовог

времена – индивидуалистичког субјективизма:⁹² „Doživljaj (ono što se izražava) i njegova spoljašnja objektivacija – sačinjeni su, kao što znamo⁹³, od istog materijala. Nema doživljaja van znakovnog ovaploćenja. Prema tome, od samog se početka ne može ni govoriti o načelnoj kvalitativnoj razlici između unutrašnjeg i spoljašnjeg. Štaviše, središte organizovanja i formiranja doživljaja ne nalazi se unutra (tj. ne nalazi se u materijalu unutrašnjih znakova), nego napolju. Ne organizuje doživljaj izraz već obrnuto – *izraz organizuje doživljaj*, daje mu pravu formu i usmerava ga.“ (Бахтин 1980: 94) Овакво Бахтиново поимање темељи се на његовој основној хипотези да је „*iskaz socijalan*“ (Бахтин 1980: 91), што значи да се сваки сегмент *израза-исказа* одређује реалним условима датог исказа, превасходно најближом социјалном ситуацијом. У овом делу Бахтиновог учења јасно се огледа значај и функција феномена језичке личности, и то како индивидуалне, тако и колективне (такође и основе за разматрање појаве језичке игре), будући да се исказ гради у организованој социјалној интеракцији најмање два субјекта унутар колектива (социјума), а уколико нема реалног субјекта (конкретног учесника у вербалној комуникацији), тада се он претпоставља у личности „normalnog predstavnika one socijalne grupe kojoj govornik pripada“ (Бахтин 1980: 94). Основну функцију речи у оваквом тумачењу представља њена усмереност на конкретног (никако на апстрактног) сабеседника, на то ко је (из које социјалне групе) тај сабеседник, као и на постојећу слику света (по Бахтину *социјални видокруг*⁹⁴) утврђеној у језичкој свести и когнитивној бази датих језичких личности које учествују у комуникацији. „Рећ је“, каже Бахтин, „у суштини bilateralni akt. Она се подједнако одређује *time čija je*, као i *time za koga je*. (...) Она је управо *produkt uzajamnih odnosa govornika i slušaoca*. Svaka reč izražava 'jednog' u odnosu prema 'drugom'. Ја u reči oblikujem себе s таčke gledišta drugog i, u krajnjoj liniji, себе s таčke gledišta moga kolektiva. (...) *Najbliža socijalna*

⁹² Сматрамо важним да напоменемо да Бахтин, критикујући учења две научне струје (апстрактни објективизам и индивидуалистички субјективизам), није међутим, одбацивао све научне постулате које су заступали представници поменутих струја, већ је настојао да прошири њихове ставове и, како сам каже, оде даље: „Mi smatramo da se ovde, kao i svuda, istina ne nalazi na 'zlatnoj sredini' i da nije u kompromisu između teze i antiteze, već da leži iza njih, dalje od njih, podjednako kao negacija kako teze tako i antiteze, tj. kao *dijalektička sinteza*.“ (Бахтин 1980: 91) Вид. више о овоме у: Бахтин 1980: 49-71.

⁹³ „Društvena psihologija nije data negde unutra (u 'dušama' individua koje međusobno komuniciraju), već u celosti *spolja* – u reči, u gestu, u delu. U njoj nema ničeg neizraženog, ničeg unutrašnjeg; sve je napolju, sve je u razmeni, sve je u materijalu i to, pre svega, u materijalu reči.“ (Бахтин 1980: 20) Вид. више о овоме у: Бахтин 1980: 18-26.

⁹⁴ У Бахтиновом поимању, „Socijalni vidokrug“ чине „socijalna grupa kojoj pripadamo, vreme u kojem živimo, takoreći savremenici naše književnosti, naše nauke, našeg morala, našeg prava. (...) Unutrašnji svet i mišljenje svakog čoveka ima svoj stabilizovani *socijalni auditorijum*, u čijoj se atmosferi grade njegovi unutrašnji dokazi, unutrašnji motivi, ocene idr.“ (Бахтин 1980: 95)

situacija i šira socijalna sredina u celosti određuju – i to tako reći iznutra – strukturu iskaza.“ (Бахтин 1980: 95-96) Наведени став представља основу на којој Бахтин гради своје учење о доживљају као предмету изражавања, из чега следи да је било који исказ (чак и онај који није предметно саопштење, односно, комуникација у ужем смислу, већ вербални израз неке физиолошке потребе) у целини социјално усмерен. То имплицира да је исказ још у процесу свог постајања изнутра у истој мери социјалан као и структура његове спољашње објективације. Главни критеријум према којем Бахтин одређује и класификује *доживљај* у поменутом тумачењу представља свест говорећег (односно, језичке личности), те сходно томе разликује два пола (и то у односу како на потенцијалног, тако и на непосредног рецепијента), два екстрема, између којих свест о доживљају може настајати и идеолошки се формирати, тежећи час према једном, час према другом екстрему. Те екстреме условно је назвао „*ja-doživljaj*“ и „*mi-doživljaj*“ (Бахтин 1980: 97).⁹⁵ Насупрот *ja-доживљају*, *mi-доживљај* „*nikako nije nejasan, gregaran doživljaj: on je izdiferenciran. Štaviše, ideološka diferencijacija, porast svesnosti upravo je srazmeran čvrstini i sigurnosti socijalne orijentacije. Što je kolektiv u kome se pojedinac orijentiše jači, organizovaniji i diferenciraniji, to je upečatljiviji i složeniji njegov unutrašnji svet. Mogući su različiti stepeni 'mi-doživljaja' i različiti tipovi njegovog ideološkog oblikovanja.*“ (Бахтин 1980: 98) Овакав приступ показатељ је Бахтиновог става да личност која говори, узета изнутра, представља у целини производ интеракције социјалних односа, те је њен исказ, као спољашњи израз и унутрашњи доживљај, у ствари, социјални продукт: „*čitav put koji vodi od unutrašnjeg doživljaja ('onoga što se izražava') do njegove spoljašnje objektivacije ('iskaza') – prolazi socijalnom teritorijom. Kada se doživljaj aktualizuje u završenom iskazu, njegova se socijalna usmerenost komplikuje usmerenošću na neposrednu socijalnu situaciju govorenja i, pre svega, na konkretne sabesednike.*“ (Бахтин 1980: 100)

⁹⁵ *Ми-доживљај* представља један од главних оперативних појмова и термина на којем се заснива методолошки поступак који проводимо у нашем истраживању и анализи. Прави *ja-доживљај* тежи нули и његово приближавање екстрему у том случају указује на то да он губи свој „идеолошки облик“, што значи, и свесност, а као такав губи и своје потенције, заметке социјалне усмерености, па сходно и свој вербални облик; у овој форми *ja-доживљај* се приближава физиолошкој реакцији животиње, те стога није релевантан за наш рад.

1.4. Психопоетски приступ између Лотмановог *метатекста* и Бахтиновог *туђег говора* на примерима из романа *Евгеније Оњегин* А. С. Пушкина

1.4.1. Уводне напомене. – Поводом појава *метатекстуалности* и *туђег говора* вођен је продуктиван дијалог између Ј. М. Лотмана и М. М. Бахтина, а на грађи Пушкиновог романа у стиховима *Евгеније Оњегин*. У садашњем тренутку егзистирају два основна приступа у схватању метатекста које је немогуће измирити, усагласити и свести их на заједнички именилац. Први произилази из термина *метајезик* и *текст у тексту* у структуралној семиотици (Лотманов структурално-семиотички приступ), која метатекст поима као *код*, а наведено гледиште рефлектује се у лингвистици, структурализму, постструктурализму и постмодернизму, као крајности овог приступа. Други приступ заснован је на теорији М. М. Бахтина који је појаву метатекста посматрао у склопу своје *теорије дијалога*, а на чијем фону се развио појам *говор у говору*, тј. *исказ у исказу*. Мада су Бахтинове научне идеје широко прихваћене од стране научника различитих усмерења, ипак морамо истаћи да оне, за разлику од Лотмановог структурално-семиотичког приступа и теорије кода који доминирају, нису послужиле као основа за успостављање посебног научног правца.

Наш задатак је да терминима, произашлим из наведене две научне концепције, пронађемо еквивалентан термин и пратеће појмове, настале у оквиру психопоетике као поддисциплине психолингвистике и да путем компаративне анализе идеолошких позиција сва три приступа одредимо њену позицију у односу на напред поменута два приступа. Сматрамо да би адекватан термин био *пројекција текста* са одговарајућим пратећим појмовима, што ћемо у даљем току рада предочити и образложити. Пре него што пређемо на разматрање и компарирање ова три приступа, изнећемо веома сажету анализу најбитнијих, а при томе најрелевантнијих за наш рад, својстава Пушкиновог приповедачког стилистичког поступка у роману *Евгеније Оњегин*, али само као пример модела његовог приповедања. Нећемо се задржавати на самој анализи (то би могао да буде предмет неког другог рада), будући да предмет излагања нису различити типови туђег говора у роману, а нарочито не граматичка, нити детаљнија лингвостилистичка

анализа, већ анализа идеолошких позиција наведена три приступа у њиховом међусобном односу, као и терминолошко разграничавање основних појмова, суштински значајних за ове научне концепције, а који се истовремено односе на један исти феномен. Полазећи од околности да се међу научницима српске лингвистичке школе уочава повећано интересовање за Бахтинове научне идеје и ставове, циљ нам је да укажемо на чињеницу да Бахтиново учење није могуће тумачити, па дакле, ни прихватити превасходно са позиција структуралне, тј. дескриптивне лингвистике и семиотике – поједини ставови се, чак, никако и не могу тумачити са поменутог аспекта – која нас је на неки начин (уз све уважавање огромног доприноса овог научног правца) догматски паралисала и заглавила у Сосировој фундаменталној поставци, типа аксиоме, да иза сваког текста стоји *језички систем*. Ми се залажемо за њено допуњавање (а не одбацивање) поставком да иза сваког текста стоји *језичка личност*.

1.4.2. Пушкинов приповедачки систем као антиципација наративних конструкција модернизма. – Модел Пушкиновог приповедања У *Евгенију Оњегину* најпотпуније изражава поетске принципе романа. Пушкинов антидетерминизам наговестио је егзистенцијалну карактерологију, а његов приповедачки систем претходио је сложености наративних конструкција модернизма (развој неутралних приповедачких ситуација). Како са аспекта уметничке организације (структуре), тако и са становишта функционалности, наративни принципи у *Евгенију Оњегину* представљају толико новаторску појаву да савремена, за Пушкиново време, књижевност није била у стању да препозна и одреди размер значаја његовог уметничког открића, испољеном у *сложеном преплитању форми туђе и ауторског говора*. Иако је превасходно тежио једноставности, стилска организација његовог приповедања карактерише се знатном сложеностју и вишеслојношћу која се огледа у постојању више приповедачких планова. Пушкинова теоретска (поетичка) размишљања била су у корелацији са поетским решењима у тексту *Евгенија Оњегина*, чија је битна одлика контрастирање две надасве супротне стилистичке позиције, а супротстављеност је изражена у сукобу високог и ниског, поетског и прозног, симболичног и реалног, статичног и динамичног. Једну од најизразитијих црта у роману, по којој се Пушкин с пуним правом може сматрати претечом савременог руског и светског модерног романа, представља константно „склизивање“ ауторског текста у туђи

говор. У ту сврху, Пушкин веома често при преношењу туђег говора примењује поступак коришћења *неправог управног (директног) говора*⁹⁶: структура мисли ликова реконструише се у ауторској приповедачкој перспективи (по Лотмановој концепцији то представља *метатекст*, тј. *текст у тексту*, по Бахтиновој *туђи говор*, тј. *говор у говору*, а по психопоетском приступу – *пројекцију текста*). Неправи управни говор се, по речима Бахтина „i formirao (po svemu sudeći – prvi put) na tlu bajronovske retorike mladog Puškina“. (Бахтин 1980:158)

Упечатљив пример у роману представља константно сукобљавање „култа“ перифразе и „једноставне“ речи при карактерисању Ленског. Овај лик постао је носилац романтичарског доживљавања света и перифрастичан говор представља његово природно и органско својство, док истовремено, као својство ауторског говора, постаје предмет пародирања и ироничног надигравања:

Стихи на случай сохранились;

Я их имею; вот они:

«Куда, куда вы удалились,

Весны моей златые дни?

Что день грядущий мне готовит?

Его мой взор напрасно ловит,

В глубокой мгле таится он.

(http://lib.prosv.ru/info.aspx?ob_no=17398, 04. 09. 2012.

глава VI, певање XXI)

Ti stihovi su sačuvani

I dosad su kod mene bili:

„Proleća moga zlatni dani

Kuda ste, kuda othrlili?

Šta novo jutro meni sprema?

⁹⁶ Иако је уобичајено да се у србистичкој и сербокроатистичкој литератури : „Франгеш 1973; Ђорац 1982: 438; Прањић 1985: 218-219; Катичић 1986: 354-356; Башић 1991; Вулетић 2006:129-146; Рајић 2010; Каравесовић 2010; Палибрк 2010“ (Ковачевић 2011: 81), као и у англистичкој, користи термин *слободни неуправни говор* (free indirect speech), ми смо се одлучили за термин *неправи управни говор* (несобственно-прямая речь), који се користи у руској и русистичкој литератури, из разлога што се у нашим истраживањима и разматрањима претежно ослањамо на руску научну и теоријску мисао.

Pogled ga traži, al' ga nema:

U gustoj tami još se krije [...]⁹⁷ (Пушкин 1972: 138)

Подвучени стихови приписани су Ленском и написани су по моделу романтичарских песника, епигона романтизма. Аутор затим даје ироничан коментар јунаковог писања:

Так он писал *темно* и *вяло*

(Что романтизмом мы зовем,

Хоть романтизма тут нимало

Не вижу я; да что нам в том?) (http://lib.prosv.ru/info.aspx?ob_no=17398, 04. 09. 2012.

глава VI, певање XXIII)

Tako je piso *mutno, mlako*,

(I romantizmom to se zvalo,

Romantike u tom iako

Za mene nema baš nimalo.) (Пушкин 1972: 139)

Курзив (подвукли смо га у примерима), којим су обележене поједине речи у стиховима, отворено и јасно указује да оне припадају Ленском и као такве постају индикатори романтичарског говорног модела; функција им је да истакну разлику у говорима Ленског и аутора, што представља Пушкинов уобичајен стилистички поступак при карактерисању овог јунака, али и при навођењу реплика на страном, у односу на руски, језику или гледишта различитих од ауторских; са становишта психопоетике могу се окарактерисати као различите *слике света*:

Склонясь усталой головою,

На модном слове *идеал*

Тихонько Ленский задремал; (http://lib.prosv.ru/info.aspx?ob_no=17398, 04. 09. 2012.

глава VI, певање XXIII)

Oborio je Lenski glavu;

⁹⁷ Превео Милорад Павић.

Nad modnom reči *ideali*

Na oči su mu snovi pali.

(Пушкин 1972: 139)

Конечно, вы не раз видали
Уездной барышни альбом,
Что все подружки измарали
С конца, с начала и кругом.
Сюда, назло правописанью,
Стихи без меры, по преданью
В знак дружбы верной внесены,
Уменьшены, продолжены.
На первом листике встречаешь
Qu' écrirez-vous sur ces tablettes,
И подпись: *t. a. v. Annette*
А на последнем прочитаешь:
Кто любит более тебя,
Пусть пишет далее меня.

(http://lib.prosv.ru/info.aspx?ob_no=17398, 04. 09. 2012.

глава IV, певање XXVIII)

I vi ste videli, zacemento,
Albume naših gospođica
Ispunjavane vrlo smelo
Spočetka, skraja, duž ivica.
U znak drugarstva, po predanju,
Bez ritma i u svakom stanju,
Stihovi u njih uneti su
Nažao našem pravopisu.
Na prvoj strani sretaš slovo:
Qu' écrirez-vous sur ces tablettes;
I potpis: *t. a. v. Annette*
A na poslednjoj čitaš ovo:
Ko te od mene voli više
Taj ispod mene neka piše.

(Пушкин 1972: 96)

Грађење *неутралних приповедачких ситуација* представља поступак који је претходио сложености наративних конструкција модернизма.

Но ей нельзя. Нельзя? Но что же?

Да Ольга слово уж дала

Онегину. О Боже, Боже!

Что слышит он? Она могла...

Возможно ль? Чуть лишь из пеленок,

Кокетка, ветренный ребенок! (http://lib.prosv.ru/info.aspx?ob_no=17398, 04. 09. 2012.

глава V, певање XLV)

Al' ona neće... Zar ne može?

Tu igru već je obećala

Onjeginu... О, bože, bože,

Šta čuje? Zar je mogla, znala?

Iz pelena već u kokete!

Lakomisleno jedno dete! (Пушкин 1972: 128)

Наведени стихови представљају пример експресивног *унутрашњег говора* Ленског , али на позадини стилистички *неутралног говора* приповедача, те у наставку читамо стихове у којима препознајемо отворену ауторску реплику у функцији обавештења, што указује на смену приповедачке перспективе:

Не в силах Ленский снести удара;

Проказы женские кляня,

Выходит, требует коня

И скачет. [...]

(http://lib.prosv.ru/info.aspx?ob_no=17398, 04. 09. 2012.

глава V, певање XLV)

Da udar primi snage nema;

Proklinjući đavoluk ženski

Svojega konja traži Lenski

I jezdi kući. [...]

(Пушкин 1972: 128)

Одмах затим износи се перспектива Ленског; понављањем његове тачке гледишта постиже се утисак „склизивања“ ауторског текста у туђи говор, као да долази до сливања двају различито усмерених говора (подвучене речи у стиховима представљају типичне, скоро шаблонске појмове у романтичарској књижевности):

И скачет. Пистолетов пара,
Две пули — больше ничего —
Вдруг разрешат судьбу его. (http://lib.prosv.ru/info.aspx?ob_no=17398, 04. 09. 2012.
глава V, певање XLV)

I jezdi kući. Pištolj sprema,
Olovo, kugle sad ga teše
I sudbinu će da mu reše. (Пушкин 1972: 128)

Оваквим стилистичким поступком у приповедању Пушкин је направио корак даље у односу на ранију, тзв. „бајроновску реторику“, у којој се неправи управни говор, будући да постоји идентификација аутора са јунаком, тј. једнака усмереност интонације ауторског и јунаковог говора, пре може посматрати као *замењени управни говор*. (Бахтин 1980: 157) Његово битно својство је да се стилски и по смислу јунаков говор ни по чему не разликује од ауторског реторског директног говора (такав стилистички поступак примењен је у *Кавкаском заробљенику*). Овде је, међутим, *замењени управни говор* претворен у *неправи управни*, пошто је дошло до одвајања аутора од јунака и супротстављања објективнијег ауторског контекста са његовим оценама и интонацијама. За разлику од претходног, у неправом управном говору у наведеним примерима сада постоји интерференција између ауторског и туђег говора. Релација туђег говора и ауторског контекста (контекста преносиоца) одликује се развијањем сложених *динамичких односа* између њих, што условљава избор форме преношења туђег говора. Аутор мисли туђи говор као исказ другог субјекта, а будући да је он првобитно био самосталан и одликовао се конструктивном довршеношћу и изван ауторског контекста, ауторски исказ, примајући у себе други исказ, истовремено чува синтаксичку, стилистичку и композициону самосталност туђег исказа. Тако је у формама преношења туђег говора изражен активан

однос једног исказа према другом. Дакле, Пушкинова стваралачка концепција у *Евгенију Оњегину* темељи се на својству противречности, која представља вредност по себи из разлога, што се само унутрашње противречан текст може адекватно перципирати као еквивалентан стварности. Сви облици *туђе*г и *ауторског говора* у роману одликују се тзв. *природном*, вантекстовном семантиком, произашлом из широког језичког и културног контекста, чиме се решава проблем противречности – опонашањем не књижевног текста него вантекстовне реалности .

1.4.3. Лотманова теорија кода и појам метатекста. – Тумачећи функцију текста, Ј. Лотман (Лотман 1992:148-161) истиче да се функција адекватног преношења значења на најбољи начин остварује при подударану *кодова* говорника и слушаоца, у условима максималне истозначности текста. Идеалан гранични механизам овакве операције представља уметнички језик и текст на уметничком језику. „Тяготение к стандартизации, порождающее искусственный язык, и стремление к самоописанию, создающее метаязыковые конструкции, не являются внешними по отношению к языковому и культурному механизму“ (Лотман1992:150) Лотман се у свим својим истраживањима метатекстуалности ослања на општу премису да тежња ка метатекстуалности представља иманентно својство текста. Он се термину *метатекст* непосредно обраћа у анализи Пушкиновог романа *Евгеније Оњегин* (Лотман 2003: 391-463), у коме од три типа *туђе*г *говора* (Лотман 2003: 411-417) издваја *ауторско приповедање о ауторском приповедању* и назива га *метаструктурним слојем* који пресудно мења функцију ауторског приповедања. Лотман *метаприповедање* повезује са проблемом литерарности и нелитерарности. Метатекст се код Пушкина јавља као средство одвајања од било каквих форми литерарности. Пушкинов главни стваралачки задатак и циљ у *Евгенију Оњегину* је стварање књижевног дела које би се превладавањем литерарности перципирало као сама ванлитерарана стварност а да истовремено не престаје да буде књижевност. У сврху постизања оваквог циља Пушкин је свесно одступао од норми и правила, обавезних не само за роман него и за сваку творевину која би могла бити оквалификована као књижевна.

1.4.4. Бахтинова теорија дијалога и појам туђег говора. – Осврнућемо се сада и на аспекте М. Бахтина у поимању феномена метатекстуалности, без обзира на чињеницу да се термин *метатекст* нигде експлицитно не сусреће у његовим радовима, иако се у већини ставова које је заступао може препознати његово интересовање за наведени проблем – у својим разматрањима користи термин *металингвистика* (Бахтин 1979: 281-308) Еквивалент појму *текст у тексту*, карактеристичном за Лотманову структурално-семиотичку теорију, у Бахтиновој теорији био би појам *туђи говор* који он одређује као „говор у говору, исказ у исказу“ а истовремено је то „говор о говору, исказ о исказу“. (Бахтин 1980: 128-139) Својства стила *Евгенија Оњегина* Бахтин објашњава управо уз помоћ категорије *туђи говор*. Осврће се на *ауторске исказе* који бацају изван одраз објективности на претходне сентенце, односно, на *ауторски говор* саздан у границама деловања Оњегиновог гласа, у Оњегиновом стилу. (Бахтин 1986: 354-358) Ликови, саздани на тај начин, представљају *предмет израза* али истовремено и сами изражавају, тј. исказују ауторску мисао, што значи да аутор ступа у дијалогске односе са језиком Оњегина. Иза стила налази се целовита *тачка гледишта* која представља одраз *целовите личности* (у психопоетском приступу користи се појам *слика света*, а тежиште је на *језичкој личности*). Ако се вратимо на Лотманову теорију, закључићемо да напред наведени *искази* одговарају Лотмановом одређењу метаструктурних, односно, *метатекстовних слојева*, у којима објекат изражавања постаје сам књижевни израз. (Лотман 2003: 417-434)

1.4.5. Питање међуутицаја теоријских позиција Бахтинове концепције дијалога (туђег говора) и Лотманове концепције кода (метатекстуалности). – Главно питање на које настојимо да дамо одговор у овом параграфу је да ли постоји међусобан утицај између поменутих двеју позиција? *Туђи говор* у Пушкиновом *Евгенију Оњегину*, онако како га је Бахтин поимао, представљен је у Лотмановој интерпретацији са аспекта метатекстуалности као својеврсно *прекодирање*. Он, са фона таквог гледишта, стилистички поступак у *Оњегину* тумачи као Пушкинову тежњу да, посматрањем романтичарске структуре очима реалисте, открије значење романтичарског стилског система помоћу његовог *прекодирања* у „други стилистички регистар“. (Лотман 1965: 26) Код Пушкина се, дакле, појављује аутор који уместо свог „персонажа“ тј. ликова излаже

један исти садржај са неколико различитих стилистичких позиција. Бахтин се, међутим, не слаже са оваквим становиштем и, на супрот семиотичком термину *код*, истиче појам *дијалога*, пошто се критички односио према низу семиотичких појмова, а особито према појму кода, сматрајући да је предмет интересовања семиотике превасходно пренос готовог саопштења помоћу готовог кода. „В живой же речи (истакла М. К.) сообщение, строго говоря, впервые создается в процессе передачи, и никакого кода, в сущности, нет“. (Бахтин 1979: 336-361) Појам кода је, по Бахтину, сувише механистичан, те не може на адекватан начин да изрази естетске односе. Уколико се проблем посматра на такав начин, неминовно се долази до схватања да су структуралисти наследили идеје формалиста, а Бахтин је у периоду од 1920-те наступао управо против таквих идеја – у чланку *К методологии гуманитарных наук* Бахтин јасно истиче свој критички став према формализму и структурализму. (Бахтин 1979: 361-374) Истакли бисмо да, без обзира на различит приступ истом проблему који терминолошки одређује на другачији начин, Лотман, у већ поменутој анализи Пушкиновог романа у стиховима (Лотман 2003: 391-463) ипак користи и термин *туђи говор* али у складу са својим становиштем, што значи да га ставља у контекст различит од Бахтиновог – Бахтинову полифонију интерпретира са аспеката структуралне семиотике. Он текст Пушкиновог *Евгенија Оњегина* посматра као вишегласје (полифонију) али само у условима активирања оних обележја помоћу којих је могуће текст окарактерисати као „контрапунктное столкновение многообразных форм 'чужой' речи“ (Лотман 2003: 449) и као ауторски монолог у којем туђи гласови имају функцију показатеља „широты диапазона голоса повествователя“. (Лотман 2003: 449) Оно што недостаје оваквој интерпретацији појма *туђег говора* је *дијалог* као језгро Бахтинових идеја. Бахтинов *дијалошки контрапункт* замењен је код Лотмана „*контрапунктом гласова*“ који су организовани ауторским монологом. Суштински термини структуралне семиотике – *механизам, информација, код* – уопште се не срећу у ткзв. Бахтиновом језику. Лотман је дакле, у својим радовима покушавао да Бахтинов појам *туђи говор* замени појмом *кода*, сматрајући га строго научним. С друге стране и Бахтин је, без обзира на његове критичке ставове према структуралној семиотици, користио неке термине који би се могли приписати управо поменутом правцу – ради се о речи *метајезик* (Бахтин 1979: 281-308). У овим разматрањима користи упоредо појмове „*второе сознание*“ (друга свест) и „*метаязык*“ (метајезик), при чему први појам представља битну категорију у његовој

концепцији којом изражава своје поимање филозофских основа хуманистичких наука и јавља се као елемент његове теорије, засноване на појму дијалога, док други представља суштинску семиотичку категорију помоћу које се утврђује методологија хуманистичког схватања у структурализму. Дакле, као што је Лотман тумачио појам *туђег говора* у складу са својом концепцијом, на исти начин је Бахтин користио појам *метајезика* уклапајући га у своју идеолошку позицију. Тумачењем појма *метајезик* са аспекта Бахтинове концепције, можемо рећи да он не представља једноставно код већ се његово битно својство испољава као *динамички однос* према оном језику који се описује и анализира. Након предоченог разматрања, помоћу којег смо покушали да нађемо одговор на питање с почетка овог параграфа, можемо закључити да међусобан утицај Бахтинових и Лотманових теоријских позиција постоји, али је при томе свако од њих развио своју теорију, независно од другог.

1.4.6. Психопоетски приступ између теорије метатекстуалности и теорије дијалога. – Употреба термина *психопоетика* у различитим значењима најчешће изазива недоумицу у научним лингвистичким круговима, из које призилази његово погрешно тумачење и поимање. Обично се има у виду део психологије књижевног стваралаштва или психологије перцепције уметничке (лепе) књижевности, повезан са психолошком интерпретацијом композиције, сижеа, лика аутора итд. Ми се, међутим, у тумачењу наведеног термина ослањамо на психолингвистички приступ, особито на учење одређених представника руске психолингвистичке школе⁹⁸. Сходно наведеном приступу, *поетски говор* представља узајамно деловање различитих процеса и с једне стране, одвија се по истим општим законитостима као и обичан, ткзв. природни говор, али с друге стране, испољавају се нови фактори избора звукова, лексичко-семантичких јединица, граматичких конструкција, условљених околношћу да су све те компоненте језичког стварања у поетском говору међуповезане у неком *новом систему*. Слабост већине традиционалних (и структуралистичких) истраживања поетике управо се и огледа у томе што они виде *системност у самом тексту, а не у процесима његовог стварања или перцепције*. Ова чињеница изражава *најопштију теоријску основу психопоетике*.

⁹⁸ Л. С. Виготски, А. А. Леонтьев, Т. М. Дридзе, В. А. Пищальникова, Ю. А. Сорокин, Е. Г. Эткин, О. С. Зорькина и други.

Научна концепција психопоетике, као поддисциплине психолингвистике, темељи се на идеји Л. С. Виготског: „Misao se ne izražava rečju, nego se ostvaruje u reči“. (Виготски 1977: 323) Срж наведеног става чини *однос* мисли и речи који не представља *предмет* (упор. са поствареношћу речи) него *процес* и изражен је дијалектичком формулом „kretanje od misli ka reči i obratno – od reči ka misli“. (Виготски 1977: 323) Следи да значење речи није константно и мења се (његова *унутрашња природа*) како у току самог развоја детета, тако и у процесу различитог функционисања мисли, те би се преваходно могло оквалификовати као *динамична, а не статична творевина*. Истичемо да је овде реч о процесу функционисања значења у „*život toku govornog mišljenja*“ [истакла М. К], (Виготски 1977: 323) а не о процесу „*razvitka značenja i menjanja njihove strukture*.“ (исто) У дотадашњем асоцијационистичком, али и потоњем *gestalt* (структуралном) учењу, неуспешно се објашњавао развитак значења речи и смисаоности говора. Откриће да се значења речи *развијају* пружило је коначно могућност да се превазиђе постулат о константности и непроменљивости (статичности) речи на коме се заснивају учења о мишљењу и говору са напред наведених аспеката. Дакле, у новом (у односу на асоцијационистичко) гешталт, структуралном учењу, уместо начела асоцијације настаје начело структуре, али „*ovo novo načelo se podjednako univerzalno i nediferencirano rasprostire na sve odnose među stvarima uopšte, kao i staro načelo*.“ (Виготски 1977: 320) Слично гледиште уочавамо и код Бахтина који каже да „*za govornika jezička forma nije važna kao stabilan i uvek autoidentičan signal već kao uvek promenljiv i elastičan znak*“. (Бахтин 1980: 74) Језичка форма је у ствари, говорнику дата „*u kontekstu određenih iskaza, a prema tome, samo u određenom ideološkom kontekstu. (...) Reč je uvek ispunjena ideološkom ili životnom sadržinom i značenjem*“. (Бахтин 1980: 77) Мало затим додаје да је „*odvajanje jezika od njegove ideološke sadržine jedna od najkrupnijih grešaka apstraktnog objektivizma*“ (Бахтин 1980: 78), при чему је под апстрактним објективизмом подразумевао Сосирову структуралну лингвистику. Лингвистичка апстракција доводи до *синхроног система језика*, чији је резултат настајање лингвистичких метода мишљења које доводе до стварања, тј. поимања језика „*kao sistema normativno identičnih formi*“. (Бахтин 1980: 78) Лингвистичке категорије и методе настале су у процесу поређења и расветљавања изолованих монолошких исказа у равни језика, што је довело до „*iz osnova pogrešne teorije razumevanja*“. (Бахтин 1980: 80) Ова теорија представља темељ како лингвистичке

интерпретације текста, тако и целе европске семасиологије, услед чега је целокупно учење о значењу и теми речи обележено „*lažnom idejom pasivnog razumevanja, razumevanja reči na koju je aktivan odgovor unapred i načelno isključen*“ (Бахтин 1980: 80) Данас многи лингвисти у свету увиђају неопходност признавања да је за потпуније схватање одређених језичких чињеница значајно да се изађе ван оквира лингвистике и пређе се у сферу оних индивидуалних психичких процеса путем којих се језичка грађа организује у човековом мозгу, како би се активирала у неопходном тренутку. Управо ти психички процеси представљају предмет психолингвистике и психопоетике.

1.4.6.1. Терминолошка еквивалентност категорија унутар Лотмановог, Бахтиновог и психопоетског приступа. – Присећајући се суштинских категорија око којих се кретао продуктиван дијалог између Лотмана и Бахтина – *метатекст* и *туђи говор*, потражићемо еквивалентну категорију и одговарајући термин у психопоетици. Анализа текста путем лингвистичког приступа базира се превасходно на *језичком систему*, тј. оним језичким средствима помоћу којих се изражава општа замисао и емоционални садржај текста, док анализа текста са аспеката психопоетике у центар разматрања ставља *језичку личност*, те се процеси стварања и перцепирања текста посматрају као *резултат међуделовања говора и мишљења индивидуе*. Слично становиште препознајемо и код Бахтина, који тврди да „*niko ne počinje proces razumevanja od apstraktno-gramatičkih rasuđivanja*“ (Бахтин 1980: 165) У апстрактном систему језика „*nema kretanja, nema života, nema događanja. Život počinje tek tamo gde se sastaju iskaz i iskaz, tj. tamo gde počinje govorna interakcija*“ (Бахтин 1980: 167) Феномен који се у психолингвистици терминолошки одређује као *језичка личност*, код Бахтина се разматра као *говорећи човек* чија *језичка свест*, по његовом тумачењу, представља језгро динамичних процеса: „*Jedna apstraktna forma ne teži prema drugoj apstraktnoj formi već se uzajamna orijentacija dvaju iskaza menja na osnovi jezičkom svešću promenjenog aktivnog percipiranja 'ličnosti koja govori'*, (истакла М. К), *njene smisaone ideološke samostalnosti, njene govorne individualnosti*“ (Бахтин 1980: 167) Дакле, лингвистика с једне стране, изучава *текст* као реално изречену, односно написану *реченицу или скуп реченица* које служе као корпус за посматрање чињеница датог језика, а психолингвистика с друге, текст одређује као *опредмећену форму чинова комуникације* (код Бахтина су то говорни чиновни, односно говорни жанрови) у којој се *говорећи-аутор* и *реципијент* јављају као неопходни

елементи њеног остваривања. У психопоетици пак, не истражују се саме језичке јединице, будући да се полази од схватања да се суштина свих тих језичких средстава састоји у томе да она представљају само формалне „операторе“ (Леонтјев 2003:199-215), помоћу којих човек остварује процес комуникације, већ се припајају систему значења добијајући „осмысленный и целостный текст“. (Леонтјев 2003: 199-215) Битно својство психопоетског приступа састоји се у сложености и многострукој слојевитости процеса перцепције и поимања текста. Феномен који се код Лотмана термилошки одређује као *метатекст*, код Бахтина *туђи говор*, у психопетици би се термилошки могао одредити као *пројекција текста* (представа, слика, концепт). Овај појам тумачи се као *систем представа (смислова)* „формирующихся у реципиента при взаимодействии со знаковой продукцией“ (Сорокин 1985: 168) Реципијент адекватно интерпретира текст само тада када се основна идеја текста тумачи у складу са суштинским замислима аутора, односно *пројекције текстова аутора и читалаца морају се максимално приближити једна другој*.

Након предочавања основних теоријских поставки психопоетике и упоређивања битних категорија ова три приступа, препознајемо идеје на основу којих можемо изнети тврдњу да у дијалогу теоријских концепција Бахтина и Лотмана, психопоетичку научну концепцију и идеолошку позицију максимално приближавају Бахтиновој идеолошкој позицији. Полазећи са фона оваквих научних идеја, залажемо се да се принцип статичности, изражен сосировском „аксиомом“ *иза сваког текста стоји језички систем*, допуни принципом динамичности, израженим поставком: *иза сваког текста стоји језичка личност*.

1.4.7. Закључне напомене. – Наративни принципи у Пушкиновом приповедачком систему, испољени у изразитом преплитању форми туђега и ауторског говора у роману *Евгеније Оњегин*, претходили су сложености наративних конструкција модернизма, услед чега се Пушкин с правом може смстрати родоначелником модерног приповедачког поступка. Насупрот једноставности којој је тежио, стилска организација његовог приповедања карактерише се знатном сложености и вишеслојношћу, испољеној у постојању више приповедачких планова. На грађи овог романа Ј. М. Лотман и М. М. Бахтин разматрали су феномен *метатекстуалности* и *туђега говора*, уз термилошко разграничење појмова *метајезик* и *текст у тексту* (у Лотмановој структурално-

семиотичкој *теорији кода*) и појмова *говор у говору*, тј. *исказ у исказу* (у Бахтиновој *теорији дијалога*). Одређујући својства стила *Евгенија Оњегина* на основу појма *туђи говор*, Бахтин уводи и појам *ауторских исказа*, чија је одлика бацање извесног одраза објективности на претходне сентенце, што у ствари, представља *ауторски говор* саздан у границама деловања Оњегиновог гласа, у Оњегиновом стилу. Насупрот Бахтиновом појму *ауторски искази* налазе се Лотманови: *метаструктурни*, односно, *метатекстовни слојеви*, у којима објекат изражавања постаје сам књижевни израз. Без обзира на сва мимоилажења, постоји међусобан утицај теоријских позиција Бахтинове *теорије туђег говора* и Лотманове *теорије метатекстуалности*, али је при томе свако од њих развио своју теорију, независно од другог. Насупрот њиховим теоријским позицијама, уз истовремено проширење истих, стоји теоријска позиција психопоетског приступа. Из реченог можемо издвојити следеће закључке:

1) Феномену који Лотман терминолошки одређује као *метатекст*, а Бахтин *туђи говор*, у психопетици по нашем мишљењу одговара термин *пројекција текста*; он се тумачи као *систем представа*, при чему у сврху успешне комуникације *пројекције текстова аутора и читалаца морају максимално да се приближе једна другој*.

2) Још један битан појам на којем се темељи научна концепција психопоетике изражен је термином *језичка личност*, а он се одређује као међуделовање говора и мишљења индивидуе у процесу стварања и перципирања текста. Слабост већине традиционалних истраживања поетике управо се и огледа у томе што они виде системност у самом тексту а не у процесима његовог стварања или перципирања.

3) У научној концепцији психопоетике уочавају се идеје које, у дијалогу теоријских концепција и идеолошких позиција Бахтина и Лотмана, психопоетичку идеолошку позицију максимално приближавају Бахтиновом становишту. То имплицира да се Бахтинове научне идеје могу тумачити са аспекта поменуте научне дисциплине, те самим тим прихватити и примењивати као теоријска подлога.

2. Прецедентни текст као прецедентни феномен (ПФ) са аспекта психолингвистике – истраживачки проблем и пример једне психопоетске анализе

2.1. Терминолошко одређење истраживане појаве

Термин *прецедентни текст* (ПТ) увео је у научну употребу руски лингвиста Ю. Н. Караулов (Караулов 1987) уз следеће одређење: 1) текст значајан за одређену језичку личност (ЈЛ), као и личност уопште у сазнајним и емоционалним односима; 2) текст који има надличносни карактер, односно, добро је познат ширем окружењу дате ЈЛ, укључујући њене претходнике и савременике; 3) текст чија се актуалност константно обнавља у дискурсу дате ЈЛ. Са термином *прецедентни текст* сродни су (као што смо већ истакли у претходним одељцима) термини *прецедентни феномен*, *прецедентно име*, *прецедентни исказ* *прецедентна ситуација* (Д. Б. Гудков 1997, 1998, 2001, В. В. Красних 1998, Ю. Е. Прохоров 2004). Према тумачењу Прохорова (Прохоров 2004: 150-152), појам *прецедентни текст* (ПТ) представља завршени и самодовољни производ говорномисаоне делатности, (поли)предикативну јединицу; сложен знак, чије се актуализовање више пута обнавља у процесу комуникације путем повезаних са њим исказима и симболима. Наведени појам разматра се унутар ширег појма означеног термином *прецедентни феномен* (ПФ) који по Прохорову, а у складу са Гудковим и Красних, превасходно треба доводити у везу са различитим нивоима језичке личности (Прохоров 2004). Прецедентност има четири нивоа, а сваки од нивоа карактерише се одређеним типом прецедентних феномена: 1) први ниво одговара ЈЛ као индивидууму и њеној личној (језичкиј)свести, меморији и вокабулару – *аутопрецедентни феномени*; 2) други ниво прецедентности карактерише ЈЛ као члана одређеног социјума и њена општа знања, представе (концепте, слике света), вредносне оријентације и средства њихове семиотизације са другим члановима датог социјума – *социјумо-прецедентни феномени*; 3) трећи ниво прецедентности указује на формирање ЈЛ као члана одређеног национално-културног друштва у складу са њеним владањем општим системом културних предмета и

симбола – *национално-прецедентни феномени*; 4) последњи ниво прецедентности је најшири и указује на ЈЛ у корелацији са општељудским знањима и представама – *универзално-прецедентни феномени* (Прохоров 2004). Први тип прецедентних феномена користимо као критеријум одређивања, класификације и описа у нашој анализи индивидуалне језичке личности (српске/руске), док су преостала три критеријум релевантна за анализу колективне ЈЛ (српске/руске). Наведени типови представљају у свести језичке личности одраз (рефлексију, концепте) феномена из реалног света, битних за владање посебним сазнајним, емоционалним, аксиолошким значењима од стране дате ЈЛ и у корелацији су са посебним индивидуалним представама (аутопрецеденти) укљученим у непоновљиве асоцијативне низове (у подлози су индивидуалног когнитивног простора, односно, когнитивне базе – КБ) или су у вези са представама (социјумно-прецедентни феномени) познатим сваком (просечном) представнику одређеног социјума (колективни когнитивни простор, тј. КБ; упор. са анализом Пушкинове песме *Пророк* у параграфу 2.2.3. овог поглавља, у чијој подлози се налази библијски текст, прецизније *Књига пророка Исаије*, као прецедент за сваког представника хришћанског социјума, односно културе.) У дечјој (језичкој) свести и КБ социјумно-ПФ сближавају се са аутопрецедентним, што је одговарајуће одражено у њиховом говорном/језичком систему и сходно, стваралаштву (реторичкој парадигми).

2.2. Прецедентност композиционог симетризма и анафорске композиције у песми *Пророк* А. С. Пушкина – психопоетска стилистичка анализа

2.2.1. Уводна разматрања. – Употреба термина *психопоетика* у различитим значењима, као што смо већ истакли у претходном одељку, најчешће изазива недоумицу у научним лингвистичким круговима, из које призилази његово погрешно тумачење и поимање. У тумачењу наведеног термина ми се ослањамо на одређење психолингвисте В. А. Пишћалњикове (Пищальникова и Сорокин: 1993.), која термину *психопоетика* припаја представу о психолингвистици уметничког говора (уметничког текста).

Истраживања у оквиру психопоетике, међутим, незамислива су (у најмањој мери, непотпуна су) без ослањања на основне постулате дубинске семиотике, те ћемо их стога, у једном од наредних делова у раду најсажетије изложити.

Метод симетризма, који примењујемо у анализи Пушкинове песме *Пророк*, заснива се на напред наведеном приступу и принципима који произилазе из њега⁹⁹, као и на принципима симетрије, утемељеним у теорији симетрије, о чему ћемо, такође у раду говорити, а у светлу прецедентности.

У сврху разумевања наше касније анализе конкретног уметничког текста – песме *Пророк* А. С. Пушкина, предочићемо најопштије карактеристике процеса настајања, стварања и перцепције уметничког говора уопште и поетског као посебности, уводећи истовремено неке основне психопоетске појмове у складу са тумачењем А. А. Леонтјева (Леонтјев 2003: 199-217) *Квазиобјекат уметности*, као основно средство уметничке комуникације, представља елемент општења који има самосталну функционалну тежину и увек је перцептивно изоморфан са стварношћу коју одражава – то није знак већ представа (слика). Основни проблем перцепције уметности не треба видети у номенклатури њених квазиобјеката већ у законитостима њихове организације, тј. уградње у уметничку целину и обликовању квазиобјеката вишег реда – *стихова* од оних елементарнијих – *поетских речи*. Издавају се два типа таквих законитости – *хетерономне* и *аутономне форме*.

Хетерономне форме су строге и прецизне, улазе у језик уметности као *правила* конструкције квазиобјеката и оперисања њима, те као такве представљају својеврсне уметничке стереотипе, кодификоване елементе уметничке форме, из чега следи да је уметничка целина немогућа без њих. Насупрот њима, *аутономне форме* представљају оне комбинације и спојеве полазних (основних) елемената, који нису стереотипни, нити кодификовани. Управо они носе у себи уметничку тежину, образујући живо тело уметности. Њихова аутономност може непосредно да се додаје хетерономним конструкцијама (на пример, спој епитета са оним што се одређује хетерономно је, али спој конкретног епитета са конкретним објектом одређивања може бити хетерономно, а исто тако и аутономно). С друге стране, аутономне форме могу себи да подчињавају оне

⁹⁹ Методом симетризма (особито у поезији) са аспекта психопоетике интензивно се бавио Е. Г. Эткинд (вид. у наведеној литератури).

хетерономне, будући да се уметничко дело гради по законима аутономије, укључујући у себе и хетерономне конструкције (сонет је хетерономан, елегија је аутономана).

Сходно предоченом приступу, *поетски говор* представља узајамно деловање различитих процеса и с једне стране, одвија се по истим општим законитостима као и обичан, тзв. практични говор, али с друге стране, испољавају се нови фактори избора звукова, лексичко-семантичких јединица, граматичких конструкција, условљених околношћу да су све те компоненте језичког стварања у поетском говору међуповезане у неком новом систему. То је систем поетехничких средстава за одликавање, изражавање стваралачког производа у уметничкој структури. Слабост већине традиционалних (и структуралистичких) истраживања поетике управо се и огледа у томе што они системност виде у самом тексту, а не у *процесима* његовог стварања или перцепције.

2.2.2. Дубинска семиотика – унутрашњи човек и спољашњи језик¹⁰⁰. – Будући да су истраживања у оквиру психопоетике тешко остварива без ослањања на основне постулате дубинске семиотике, у овом делу рада најсажетије ћемо их изложити. Дубинска семиотика представља теоријску основу уметничке семиотике, засноване на антропоцентричном („по мери човека“) приступу. Термин *дубински* не означава само нешто што поседује дубину, већ се и дотиче саме основе, суштине, унутар себе је условљен, узрокован. Научна област *дубинске семиотике* испољава се као унутрашњи свет човека или је чини сам *унутрашњи човек* као такав, а њен непосредни *објекат* је *унутрашњи језик* стваралачког човека као целокупност изнутра условљених знакова.¹⁰¹

У традиционалној хуманистичкој семиотици карактеристичан смер истраживања је од *језика* према *човеку*:

¹⁰⁰ Традиционална семиотика, за чије исходиште можемо сматрати идеје Ч. С. Пирса и Ф. Де Сосира, изучава споља изражене, формализоване и формалне знаковне системе, при чему ови последњи не морају обавезно бити „по мери човека“, чак и не морају да се односе на животне делатности самог човека. Вештачка интелигенција, на пример, као семиотички објекат спада у такве, удањене од човека, апстрактне системе. Друга особеност овог типа семиотике је њена усмереност на социјалну аналитичност, из чега произилази да се знаци и језици културе посматрају првенствено са аспекта комуникативности, тј. социјалног функционисања. У оба наведена система, који се налазе у односу наизменичног следа једног за другим, семиотички свет се а priori сматра спољашњим у односу према личности. Међутим, упоредо са тим главним семиотичким правцем, може се говорити још о једном – *дубинско-семиотичком*. Он није тако отворено изражен, нити је тако потанко описан као традиционални.

¹⁰¹ Формирана углавном у руској култури почетком 20. века, традиција дубинске семиотике развијала се на пресеку научног и уметничког опуса. Основна имена која би свакако требало навести су: А. А. Потебња, Д. Н. Овсянко-Куликовский, А. Белый, В. И. Иванов, В. В. Кандинский, О. Э. Мандельштам, Г. Г. Шпет, П. А. Флоренский, С. Н. Булгаков, М. М. Бахтин, Н. Н. Жинкин, В. В. Виноградов.

језик → човек

При томе се под језиком, по правилу подразумева *спољашњи језик*, формализован систем. Човек се поима као својеврстан социјални тип, комуникативна личност која остварује одређене говорне улоге. У дубинској семиотици, међутим, смер је обрнут – од *човека* према *језику*:

човек → језик

Како би био изражен, стваралачки процес пролази кроз два стадијума: а) говорећи човек се најпре обраћа самом себи, свом *унутрашњем човеку*; б) као резултат тог унутрашњег разговора настаје извесна мисаона структура – *унутрашњи језик*. Тек после та два стадијума стваралачки процес се преображава у оформљену знаковност. На тај начин настаје семиотички ланац:

човек → унутрашњи човек → унутрашњи језик → језик

Уместо поларизованости *језик → човек* добија се *градуална схема*. Овај начин пружа могућност адекватног описивања феномена стваралачког семиозиса. Уметничко-језичкостваралачке појаве боље се остварују и одржавају на унутрашњим него на формалним везама и разликама. За приступ који у раду презентујемо од посебног значаја су други и трећи члан градуалног ланца, прецизније – сам процес преласка од једног члана према другом. Јединствен покушај теоријског приступа, оријентисаног на овакву семиотичку позицију, везује се за М. М. Бахтина.¹⁰²

2.2.3. Закони симетрије у поетској композицији као метод у психопоетској анализи песме *Пророк*. – У овом делу рада представимо *метод* који примењујемо у анализи Пушкинове песме *Пророк*, а који се заснива на напред предоченом приступу и принципима који произилазе из њега. По Еткинду (Еткинд 1988), принцип симетрије лежи у основи сваке уметничке композиције. У својим истраживањима он се ослањао на

¹⁰² Представа (слика) „човека пред огледалом“ цепа се на две тачке гледишта, које се своде једна на другу – унутрашњег и спољашњег човека (крај огледала, у огледалу).

теорију симетрије, а један од њених главних принципа темељи се на тврдњи да се поетско дело често потчињава законима истовремено различитим, те као да долази до сједињавања у њему две инкомпатибилне (неспојиве) симетрије. Из наведеног принципа могу се извести два суштинска закључка: а) смисао естетског деловања симетрије састоји се у оном психичком процесу који је повезан са открићем њених закона. Уколико је закон веома једноставан и брзо схватљив, губи своју привлачност; б) симетрија, разматрана као закон конструисања структурних објеката, блиска је хармонији. У способности да се осети тамо где је други не осећају састоји се сва естетика научног и уметничког стваралаштва.¹⁰³

У методу симетризма полази се од чињенице тематске недељивости композиције; стиховна творевина не допушта распарчавање на аспекте. У анализи композиције и њене симетрије *не треба прибегавати класификацији већ примени метода*. Њему претходи уочавање да у основи симетричних структура лежи корелација (сразмерност, пропорционалност) елемената, који се константно мењају, не цепајући се притом на форму и садржину, на материјалне и мисаоне (духовне), на фонетске и семантичке факте. У поезији дељење на садржај и форму припада дубоко архаичним представама.

Еткинд посебно инсистира на томе да се у *поетском делу сваки елемент семантизује, постаје неизоставни елемент смисла*. (Еткинд: 1988, 6-8) Управо због тога, у композиционе односе може ступати било који од елемената – иако се појављују као формални (архитектоника самогласничких или сугласничких звучања, ритмичке или метричке конструкције, синтаксичке или морфолошке форме, облици једине или множине итд.) у сваком случају ће се испољити као смисаони елементи.

Претходна чињеница упућује на један од најважнијих закона стварања поетског дела: *да у тексту поетског дела све постаје смисао*. (Еткинд: 1988, 6-8) Сваки, чак и најмањи елемент форме гради смисао, изражава његов метар, распоред и карактер рима, корелацију фразе и реда (ретка), самогласничких и сугласничких звукова, дужине речи и реченице итд. Из тога следи да и најмања промена форме неминовно повлачи за собом промену поетског садржаја. (Еткинд, 1985.)

¹⁰³ У формулисању ових закључака Еткинд се ослањао на истраживања математичара, описана у књизи: А. В. Шубников, В. А. Копцик, *Симметрия в науке и искусстве*. Москва, Наука, 1972 (1-ое изд. — 1940), 298.

2.2.4. Психопоетска стилистичка анализа песме *Пророк* А. С. Пушкина. –

Уочили смо и издвојили три битна својства која карактеришу песму *Пророк* а могу се одредити као прецедентни: а) *интертекстуалност*; б) *композициони симетризам* и в) *скривена анафорска композиција*, при чему су сви у функцији остваривања смисаоног композиционог јединства; стога ћемо се у нашој анализи углавном на њих оријентисати.

2.2.4.1. Прецедентност интертекстуалности. – Након читања песме *Пророк* одмах пада у очи њена тематска корелативност са *Књигом пророка Исаије*, посебно са VI главом. Из ове чињенице следи монолоичност стихова у којима се путем свечаног ораторског стила преноси напрегнута драматичност универзалног процеса преображаја. Пошто је сачувао основну сижејну подлогу библијске приче у свом тексту, Пушкин је ступио у дијалог са старозаветним пророком, дијалог кроз много векова, који се услед тога може назвати дијалогом текстова, као и дијалогом култура (*универзални прецедентни феномен*; вид. у одељку **2.1.** овог поглавља). Прецедентни текст као елемент „туђег“ текста у уметничком тексту представља један од начина остваривања дијалога између текстова у културном простору. Преузети елементи најчешће се испољавају као значајне текстовне ознаке уколико се у њима фокусира језичка сликовитост изворног текста. У уметничкој комуникацији њихову основну функцију могуће је одредити као апелативну – остваривање улоге индикатора (показатеља) изворног текста. Унутрашња повезаност Пушкиновог и библијског текста условљава двоструку перцепцију стихова: с једне стране као облика транспоновања (прерађивања) Светог Писма, а с друге, као оригиналног дела, које се не може посматрати ван религиозног контекста (прецедентна ситуација). Општа подлога сижеа конфронтираних текстова условљава прецизно и строго конструисање приповедања (прецедентност уметничког поступка), које се запажа како код Исаије, тако и код Пушкина: најпре *експозиција* – описивање места радње, појава субјекта радње и његовог *првобитног унутрашњег стања*; затим иде *средњи (централни) део*, који се састоји из две подцелине – посредан контакт са Богом преко његовог посланика серафима и његово деловање усмерено према субјекту; стицање пророчког дара путем директног општења с Богом и најзад, *финални део* – детаљизован опис пророка код Исаије, као и пророчанства које је истовремено и конкретно и симболично, док је код Пушкина опис максимално уопштен.

Прецедентност интертекстуалности Пушкиновог текста и ослањање на библијску традицију условили су специфичан избор лексичких средстава и њихову стилистичку обојеност – преовладава библијска лексика са мноштвом црквенословенских архаизама (*зеницы, персты, уста, глагол, вещи...*), религиозних реалија (*шестикрылый серафим, ангелы, Бог, пророк...*), устаљених лексичких формула (*духовная жажда, грешный язык, празднословный...*), понављања личних и присвојних заменица, што доприноси очувању представе инертности старозаветног пророчанства у перцепцији читаоца.

А.С. Пушкин

Пророк

1. Духовной жаждою томим,
2. В пустыне мрачной я влачился, –
3. И шестикрылый серафим
4. На перепугѣ мне явился.
5. Перстами легкими как сон
6. Моих зениц коснулся он.
7. Отверзлись вещице зеницы,
8. Как у испуганной орлицы.
9. Моих ушей коснулся он, –
10. И их наполнил шум и звон;
11. И внял я неба содроганье,
12. И горний ангелов полет,
13. И гад морских подводный ход,
14. И дольней лозы прозябанье.
15. И он к устам моим приник,
16. И вырвал грешный свой язык,
17. И празднословный и лукавый,
18. И жало мудрыя змеи
19. В уста замершие мои
20. Вложил десницею кровавой.
21. И он мне грудь рассек мечом,
22. И сердце трепетное вынул,
23. И уголь, пылающий огнем,

A.S.Puškin¹⁰⁴

Prorok

Pun duhovne ja lutah žeđi
Pustinjom što je mračna bila
I serafim se sa šest krila
Ukaza meni na razmeđi.
On prstom lakim kao san
Zenica mojih kosnu dan,
Vidovitost mi prenu zene
Ko u orlice preplašene.
Moga se uha kosnu on
I ispuni ga šum i zvon;
Treptanje čuh u nebu sila,
I anđeoskih krila let,
Nemani morskih skriven svet
I klijanje pod zemljom žila,
On priniče uz moje usne,
I jezika mi grehe gusne,
Svu brbljivost i podlost smrvi.
I tada žalac mudre zmiје
U obamrla usta mi je
Rinuo rukom punom krvi.
I zario u grudi mač
I ustreptalo srce trgo,
I žišku plamenu uz plač

¹⁰⁴ Предео М. Павић, у: А. С. Пушкин, *Lirika*, Београд: *Rad*, 1972.

24. Во грудь отверстую водвинул.

U otvorene grudi vrgô.

25. Как труп в пустыне я лежал,

Kô trup u pustinji sam rao

26. И Бога глас ко мне воззвал:

I boga glas je mene zvaо:

27. «Восстань, пророк, и виждь, и внемли,

„Proroče, ustaj, motri, vnemlji,

28. Исполнишь волею моею,

Ispunjen mojom voljom budi,

29. И, обходя моря и земли,

I hodeći po moru, zemlji,

30. Глаголом жги сердца людей».

Rečima žezi srca ljudi.“

2.2.4.2. Прецедентност композиционог симетризма. – Песма *Пророк* одликује се строгом симетријом своје композиционе организације, која се уочава већ у динамичном развоју концепата заснованом на семантичким опозицијама – кретање од – до:

духовна пустош (*духовная жажда / духовна жеђ*) → пуноћа (*воля Пославшего / воља Оног који шаље*)

беживотност природе (*мрачная пустыня / мрачна пустиња*) → многوليност животних форми (*моря и земли/*

мора и земље)

бесмислено постојање (*влачился / вукао се*) → осмишљено постојање (*обходя / ходећи*)

хаос

→

хармонија

Хармонија Пушкинових стихова може бити пренета методом који се састоји из неколико корака: а) откривање деловања универзалног закона симетрије; б) објективизација тог деловања у поетском тексту; в) прављење графичког модела или схеме композиције која одражава то деловање. Бројчану схему композиције представимо на следећи начин:

I део (А) – *уводни*: 4 стиха → живот ван Истине, *сан – смрт – медитација*

II део (Б) – *главни*: 20 стихова (10ст. Б1 + 10ст. Б2) → откривење Истине

Б1 → *спознаја*

Б2 → *страдање (патња)*

III део (A1+B) – *закључни*: 6 стихова (4ст. A1 + 2ст. B)

A1 → васкрсење, живот у Богу

B → деловање

A + B (B1 + B2) + A1(A1 + B) → 4 + (10 + 10) + (4 + 2)

Сваки од делова одвојен је од предходног синтаксичким средствима: граница делова истоветна је са границом реченице. Други (главни) део одликује се симетричном композицијом по принципу *огледала*:

Б

B1 (10ст.)

B2 (10ст.)

4 (2+2) + 6

6 + 4

Иницијални део (A) и финални (A1) налазе се у опозиционом односу *спољашње* – *унутрашње*:

Лажно постојање, живот лишен
смисла (*суета и томление духа/
сујета и духовна тескоба*)

→

Смислено постојање и пуноћа бића,
(*бытие в Боге/постојање у Богу*)

Границе између делова строго су назначене корелативношћу 5. и 25. стиха:

5. стих отвара главни део (B)
(A1)

→

25. стих отвара финални део

Семантички и граматички план

(оба стиха садрже поређење и означавају прелазна стања):

как сон / као сан

→

как труп / као труп

стих Б5:

видљиви свет

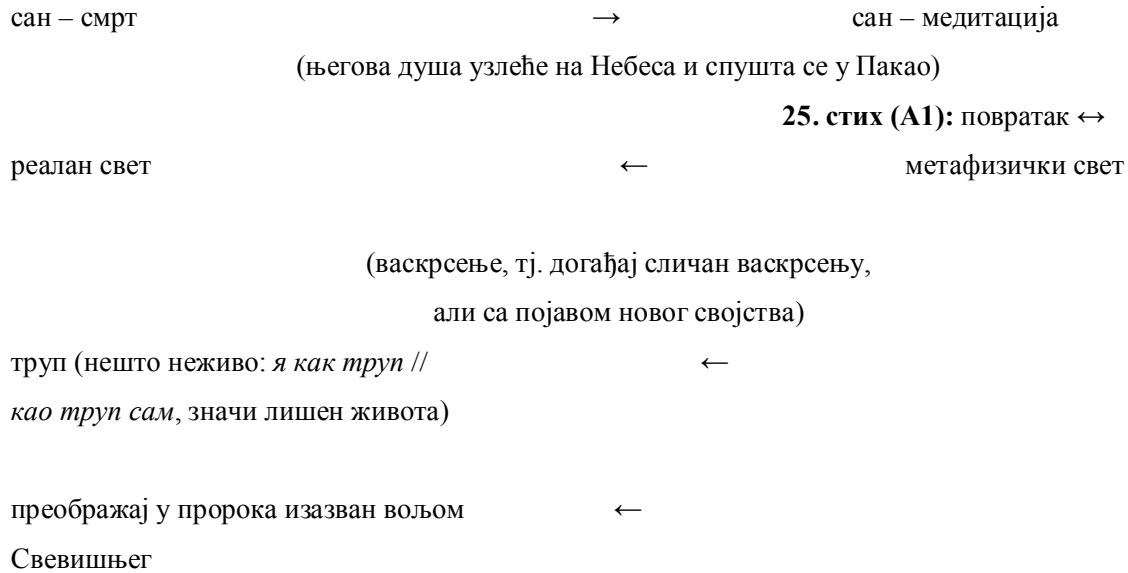
→

свет невидљиви, метафорички

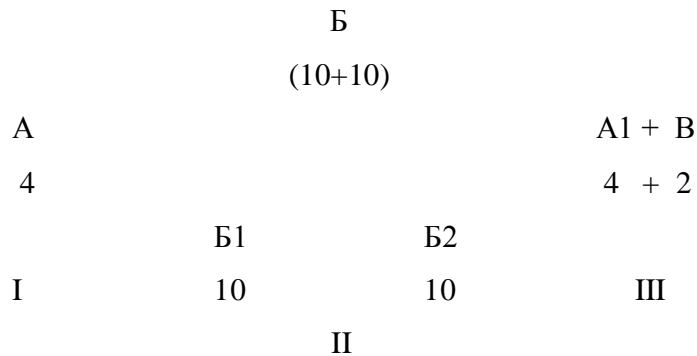
(**прелазак: из – у**)

Прелазак из *спољашњег* у *унутрашње* представљен је актуализацијом митопоетске семантике сна као границе светова – серафим преноси душу хероја у виши, Небески свет,

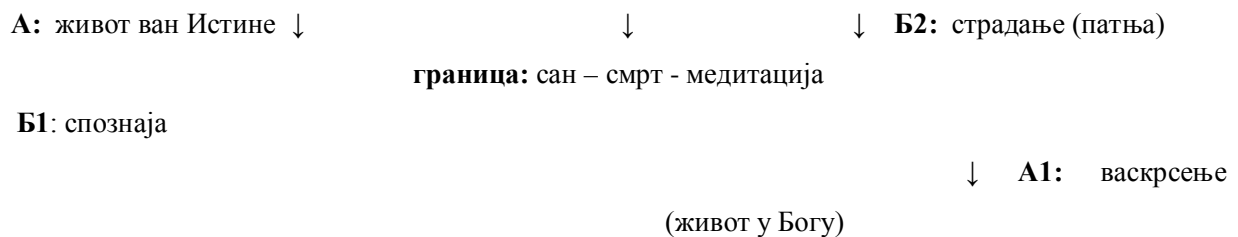
што је изражено значењем слике-поређења *Как у испуганной орлицы // Ко у орлице преплашене.*

Дакле, бројчана схема комплетног текста (сва три дела песме) може се представити на следећи начин:

У овако оствареној композиционој симетрији може се јасно уочити градација:

↓

↓ **В:** деловање

стицање пророчког дара

Предочена схема одсликава сам акт *преображаја* и претвара га у очигледну чињеницу. Стадијуми у разлагању процеса преображаја човека у пророка могу се приказати кроз осам слика, односно представа (активирање значења – семантички план), чиме се остварује психопоетска пројекција текста:

1) праузрок → 2) духовна жеђ → 3) тежња ка унутрашњем осмишљавању постојања, пуноћи бића → 4) освајање и присвајање тајни космоса, универзума (*мироздания*) уз помоћ Божјег посланика, серафима → 5) апсолутна потчињеност Његовој вољи и оданост Његовој власти, захваљујући физичкој и духовној спремности за пророчку мисију кроз → 6) страдање (патњу) и кроз → 7) добровољан губитак људског → 8) потпуна потчињеност вољи Божјој, која оправдава пророчки дар.

За слојевито описивање преображаја и стицања пророчког дара Пушкин је користио синтаксичка средства – у главном делу песме, конструисаном од 20 стихова, запажено је 5 самосталних реченица, семантички међуповезаних у строго одређеном низу. Јединство процеса, његова нераскидивост и непрекидност остварено је поступком анафоре, која доминира у овом делу текста – 12 стихова повезано је *анафорским понављањем везника и*, а управо тај поступак има прецедентну функцију у Пушкиновом стилском поступку (денотат другог реда), будући да прозилази из библијског текста-донора (денотат првог реда)

2.2.4.2.1. Језички изражајни план. – 1) На *нивоу морфологије* најснажнија изражајност постигнута је употребом глагола несвршеног вида (уобличавање осећаја трајности радње у перцепцији читаоца – примаоца), као и глагола свршеног (формирање осећаја краткотрајности, тренутности дешавања). На пример, строгост и енергичност радњи серафима истакнута је употребом глаголских форми глагола свршеног вида (*Моих зениц коснулся он, И празднословный и лукавый, Вложил десницею кровавой, И он мне грудь рассек мечом // Зеница мојих косну дан, Сву брбљивост и подлост смрви, Ринуо*

руком пуном крви, *Зарио у груди мач* итд.). У иницијалном делу композиције (увод) преовладавају глаголи несвршеног вида, у кулминацији (главни део) глаголи свршеног вида, а у финалном делу (закључак) глаголи оба вида. Форма заповедног начина глагола несвршеног вида у завршној слици потенцира коначану, вечну (за сва времена) и непобитну промену јунаковог животног пута: *Глаголом жги сердца людей // Речима жези срца људи*.

2) На **нивоу фонетике (гласа)** изражајност се постиже асонанцом (понављањем самогласника) и алитерацијом (понављање сугласника). Понављањем самогласника *о, а, е* ствара се у перцепцији читаоца осећај трајности звука у пустој долини (*И дољней лозы прозябанье, И он к устам моим приник // И клијање под земљом жила, Он приниче уз моје усне*), а фонетске групе *ои, аи, ии* одражавају снажну звучну представу јечања јунака пред тешким мученичким процесом. Понављање сугласничке групе *ск* и сугласника *г, д, с, ж*, развија осећај шуштања подводних трава, шкрипања песка, док понављање шуштавих сугласника изазива снажан звучни утисак, градећи у перцепцији реципијента представу змије која сикће и шишти (*И гад морских подводный ход, И вырвал грешный мой язык, И жало мудрыя змеи, В уста замерзшие мои // И немани морских скривен свет, И језика ми грехе гнусне, И тада жалац мудре змије, у обамрла уста ми је*).

3) Битне особености и изражајне могућности **лексичких средстава** већ смо анализирали у параграфу о прецедентности интертекстуалности.

4) **Синтаксички ниво** (уз морфолошки о коме смо напред говорили), низом истородних чланова у реченицама (делови реченице са истом синтаксичком функцијом) омогућава процес стварања осећаја динамичности при конструисању поетских слика. Одвајање спојених чланова реченице и појачавање изражајности говора постигнуто је употребом великог броја везника, нарочито понављањем једног истог (везника *и*). Ефекат реалистичности (истинитости) дешавања постигнут је реченицама са управним говором. Знаци интерпункције такође доприносе изражајности анализираног текста: истородни чланови реченице, посебно они у којима доминира понављање везника *и*, одвојени су зарезима, што поетским сликама даје обележје динамичности и свечаности.

Суштинаска одлика синтаксе у Пушкиновом тексту је њена *стилизованост у архаичном духу*, што се огледа у слободном реду речи у реченици, постпозицији конгруентног атрибута (*в пустыне мрачной // у пустињи мрачној*), позицији глагола на

крају реченице, низању слогова карактеристичних за архаично приповедање. Наведеним поступком Пушкин остварује целовитост композиције, која се одликује градуираном радњом и нарастајућом напрегнутошћу.

5) *Ритмички ниво (метри)* – стихови су написани четворостопним јамбом, са великим бројем пириха, којима се постиже признак спорости, тежине и мучности карактеристичне за текст-донор (библијски текст), а што се као прецедент одражава у новодобијеном тексту-рецепијенту (песми *Пророк*).

2.2.4.3. Прецедентност скривене анафорске композиције у песми *Пророк*. – Композиција песме *Пророк* захтева издвајање уводног дела (4 стиха) и закључног (2+4 стиха). Преостали (главни) део, прича о преображају пророка, разбија се на четири групе (I+II+III+IV), потпуно симетрично конструисане: 4+6+6+4. Ово рашчлањивање остварује се помоћу *скривене анафорске композиције*, при чему сваки почетни стих маркира (обележава) нову тему:

- I: Перстами легкими как сон // Он прстом лаким као сан
- II: Моих ушей коснулся он, – // Мога се уха косну он
- III: И он к устам моим приник, // Он приниче уз моје усне,
- IV: И он мне грудь рассек мечом, // И зарио у груди мач,

Остали стихови у свакој групи припајају се првом помоћу анафорског *и*.

Разлике између отворене (откривене) и скривене анафоре нису битне са чисто композиционог аспекта, па се у основи свих њихових различитих видова налази исти општи композициони принцип: паралелизам делова и равномерно прогресивно кретање. То кретање служи као принцип метричког рашчлањивања, распореда синтаксичког материјала у симетричне групе и распоређивања речи које се понављају. У остваривању основног композиционог задатка истовремено учествују појединачни, посебни елементи у суштини јединственог, целовитог лексичког материјала.

Стилистички значај анафорске композиције огледа се у околности да исти поетски поступак у формалном односу може да обавља функцију, у зависности од уметничких чињеница које га окружују, остваривања различитих стилистичких задатака.

У основи Пушкинових стихова налази се у својству прецедента Псалам (похвална песма) пророка Исаије.¹⁰⁵ При упоређивању синтаксичке структуре ова два текста, уочава се употреба истог синтаксичког изражајног средства – фреквентно *понављање везника и* (стиховни редови у *Пророку* 16 пута почињу овим везником). Употрбом *анафоре* везника *и* Пушкин свом приповедању даје признак повишене интонације и нијансу свечаности, приближивши га свечаном стилу библијских песама и текстова. Управо овај везник уноси у строгу симетрију уметничких слика, у библијски одмерену наизменичност семантичког и синтаксичког тока „многоликост лирског узбуђења“. (Виноградов, 1980.)

2.2.5. Закључне напомене. – Пушкинова чувена фраза¹⁰⁶ „Соразмерность (simetria), ответственность свойственна уму человеческому“¹⁰⁷ добила је савршену потврду у његовој песми *Пророк*. По Еткинду (1988: 7), принцип симетрије лежи у основи сваке уметничке композиције, а анализа Пушкинове песме довела нас је до закључка да је Пушкин у свом тексту остварио велики степен подударности са већином принципа симетризма које је формулисао Еткинд, услед чега смо и одабрали овај текст као корпус за психопоетску анализу са аспекта истраживаних проблема. Напред поменута подударност своди се на следеће:

а) Смисао естетског утицаја симетрије налази се у оном психичком процесу који је повезан са открићем њених закона. Уколико је закон једноставан и брзо схватљив, губи своју привлачност.

б) Симетрија се посматра као закон конструисања структурних објеката, сродан хармонији. Сва естетика научног и уметничког стваралаштва састоји се у способности да се она осећа тамо где је други не осећају.

в) Симетричне структуре темеље се на соразмерности (*соразмерность*), односно пропорционалности елемената који се, без обзира на константно мењање, ипак не цепају на форму и садржај, односно на материјалне (спољашње) и мисаоне (унутрашње), фонетске и семантичке чињенице.

¹⁰⁵ „Тогда прилетел ко мне один из Серафимов и в руке у него горящий уголь, который он взял клещами с жертвенника, и коснулся уст моих, и сказал: вот, это коснулось уст твоих, и беззаконие твое удалено от тебя, и грех твой очищен“.

¹⁰⁶ Пушкин, *Полное собрание сочинений*, том XI, стр. 304.

¹⁰⁷ “Соразмерност (simetria) је складност, својствена човековом уму“. (превод М.К.)

г) У поетском делу сваки елемент се семантизује, постајући неизоставан фактор смисла. Из тога следи да у композиционе односе може ступити било који од тих елемената. Чак и када се испољавају као формални, њихова финална функција је смисаона, те се у било ком случају показују као елементи смисла. Ово нас води коначном закључку да у *поетском тексту све постаје смисао*.

3. Језичка игра (ЈИ) у дечјем дискурсу као прецедент поетске употребе речи

У овом одељку, са психолингвистичког и лингвокогнитивног аспекта, заступамо поставку-хипотезу да одступање од норме у дечјем говору и дечјем језичком стваралаштву може бити несвесно (случајно, као и последица грешке) али и свесно, намерно, што представља основу да се у овом последњем облику разматра као поступак-чин за грађење језичке игре. Тиме се дечје стваралаштво приближава поетској употреби речи, чинећи њену прецедентну форму. Предмет нашег истраживања је прецедентни модел ЈИ у дечјем дискурсу, у поређењу са дискурсом одраслих, на корпусу дечјег, фолклорног и уметничког стваралаштва. Догађај општења путем метајезичких исказа, односно одступањем од норме ради појашњавања истине човекових међуодноса и слике света немогућ је ван речи у говору, што је сасвим у складу са Бахтиновим упоређивањем, тј. довођењем у везу речи у животу и речи у поезији, те се у раду целокупно наше разматрање одвија кроз призму Бахтинове нове рероричке парадигме.

3.1. Уводно теоријско-методолошко разматрање

Изучавање човека као језичке личности (ЈЛ) претпоставља интердисциплинарни приступ и неодвојивост три научна правца: когнитивне лингвистике, која се бави језиком

као општим сазнајним механизмом, лингвокултурологије – бави се особеностима кодирања културних значења у језичкој јединици и најзад психолингвистике, чији је предмет изучавања егзистирање смислова у човековој свести, тј. својства интерпретације реалности од стране конкретних носилаца језика. Прецедентност (Гудков 2001, Караулов 1987, Красних 2001, Нахимова 2007, Слишкин 2004, Сорокин 1993) представља управо једну од појава, подвргнуту комплексној анализи са аспекта сва три наведена правца, будући да се иза сваког прецедентног феномена (ПФ) открива комплекс лингвистичких и феноменолошких когнитивних структура. Полазећи од реченог, предмет нашег рада представља разматрање језичке игре (ЈИ) као лингвокреативне делатности (Гридина 1996, 2006) кроз описивање поступака прекодирања (односно, преображаја у бахтиновском тумачењу) смислова прецедентних феномена или прецедентног модела ЈИ у дејем дискурсу, у поређењу са дискурсом одраслих, а на корпусу дејег, фолклорног и уметничког стваралаштва. Посебан акценат стављамо на специфичност поступка језичке трансформације вербалних прецедентних феномена, праћене изменом феноменолошких компоненти прецедентних феномена. Језичка игра у функцији креативног кода уметничког текста (Гридина 2006а) представља стратегију усмерену на деаутоматизацију говорномисаоних асоцијативних стереотипа, те је као такву посматрамо у својству деривата изведеног из асоцијативног потенцијала језичких форми и значења (садржаја) и њихове нове интерпретационе обраде и дискурсу.

3.1.1. О прецедентним феноменима и пратећим терминима. – *Прецедентни феномени* чине језгро *когнитивне базе* (КБ), коју формирају *когнитивне структуре* (КС), а оне представљају својеврстан структурални материјал како за прецедентне феномене, тако и за когнитивну базу у целини. Иза сваког ПФ истовремено стоји комплекс лингвистичких и феноменолошких структура, па као њихов производ настају вербални ПФ (*прецедентно име* и *прецедентни исказ*). *Прецедентна ситуација* (ПС) је вербализован ПФ и представљена је у КБ у виду комплекса феноменолошких когнитивних структура, мада при актуализацији ПС у комуникацији делују лингвистичке когнитивне структуре. Следи да ПФ чине одређени систем, организован као главни саставни елемент КБ, а одређен низом карактеристичних својстава, од којих издвајамо предност хоризонтале у односу на вертикалу. То значи да су елементи који граде наведени систем

корелативни само по опозицији вербализованост/невербализованост: прецедентно име (ПИ) и прецедентни исказ (ПИС) улазе у КБ према целокупности диференцијалних ознака и значења, тј. смислова, али истовремено су чувани у виду КС као вербални елементи. *Прецедентни текст* (ПТ) и ПС улазе у КБ као инваријанте перцепције, чувају се у виду КС, испољавајући се као вербализовани феномени.

Прецедентни исказ представља чисто лингвистички феномен, обавезно и редовно продукован у говору, за разлику од других ПФ који могу да буду потенцијално фреквентни. Са аспекта форме ПИС може да буде изражен или текстом- извором (у раду за овај текст током анализе користимо термин прототекст, текст донор или денотат првог реда, на пример краћи дечји стихови) или неком чисто језичком јединицом (синтагмом, реченицом, фразом), изграђеном по законима језика, али са добијеним статусом ПФ. Иза ПИС увек стоји ПФ: ПТ и/или ПС. Са аспекта система, структура ПИС може да се представи на следећи начин:

- 1) *површинско значење* једнако збиру значења компоненти исказа;
- 2) *дубинско значење* – представља семантички резултат комбинације компоненти ПИС које формирају његову лексичко-граматичку структуру;
- 3) *системски смисао* – представља скуп дубинског значења исказа и знања ПФ (текст, ситуација) заједно са конотацијама повезаним са њим.

3.1.2. Унутрашњи садржај речи у функцији прецедентности. – Из низа различитих тумачења унутрашње форме речи у савременој лингвофилозофској мисли (Хумболт 1988, Сосир 1989, Потебња 1976, 1999, Јакобсон 1966, Бахтин 1979, 1980, 1990, 2010) издвојили смо две међуповезане и истовремено супротстављене традиције. У оквиру прве развија се идеја ткзв. „власти језика“ у својству активности која није предмет човекове рефлексije, тј. човек не размишља о њој већ јој се несвесно потчињава, сходно односу према слици света израженој том језичком активношћу. Према другој концепцији испољава се стваралачки однос говорећег човека, односно језичке личности према форми језика, што значи да непроменљиви механизми у процесу свог системског и јединственог презентовања образују језичку форму, снабдевајући је истовремено способношћу генерисања бесконачног репертуара говорних догађаја, корелативних са условима наметнутим у току одређених мисаоних процеса. Ова друга концепција представља

позицију са које разматрамо дечје творевине базиране на аномалијама, а у својству прецедентног феномена, уз истовремено заступање поставке да одступање од норме у дечјем говору и дечјем језичком стваралаштву може бити несвесно (случајно, као и последица грешке) али и свесно, намерно, што ствара основу да се у овом последњем облику разматра као поступак-чин за грађење језичке игре. Тиме се дечје стваралаштво приближава поетској употреби речи, чинећи њену прецедентну форму. У чину говорног стваралаштва прате се моменти сусретања језичке системности и креативне снаге стваралачког субјекта (језичке личности). У дечјој парадигми одвија се дијалог између напред поменуте језичке системности и стваралачке способности, испољене као потенцијал субјекта ствараоца, тачније индивидуалне језичке личности, што значи да део унутрашње форме језика постаје објекат рефлексије у процесима метајезичке свести. Наведени аспект интерпретације унутрашње форме представља аспект свесности, укључивање у сферу човекове метајезичке комуникативне делатности. Још је Р. Јакобсон истицао да се „svaki proces učenja jezika, a naročito maternjeg jezika, široko koristi ovakvim metajezičkim operacijama; a afazija se često može definisati kao gubljenje sposobnosti za metajezičke operacije [...] Usmerenost na poruku kao takvu, dovođenje u fokus poruke zarad nje same, – to je poetska funkcija jezika“ (Јакобсон 1966: 294). Готово свака поетска порука јесте дискурс с неком врстом навода, „diskurs sa svim onim osobenim, zamršenim problemima koje 'govor unutar govora' stavlja pred lingviste“ (Јакобсон 1966: 313).

3.1.3. Бахтинова Нова реторичка парадигма (БНРП) као теоријска основа истраживања. – Друга поставка (хипотеза) коју заступамо у раду и на основу које проводимо истраживање и анализу изражена је тврдњом да језичка игра, као посебан елемент игре уопште, по спољашњој форми представља чисто ритуалну, стандардну активност, али претходно осмишљену и *изнутра* организовану, засновану на одговарајућој замисли, тј. на концепцији поступка (чина) језичке личности, те се као таква темељи на њеној намери за постизање циља страног тој *спољашњој* активности; следи да је ЈИ динамична појава и по својој суштини процес, будући да је њено иманентно својство чин, деловање, који задржава унутар ње своју целовитост и стабилност. У позадини наведене поставке налази се Бахтинов оксиморонски термин „реторика поступка“ (Бахтин 2010), који истовремено представља основу његове нове реторичке парадигме. Ова

парадоксалност продуктивног је карактера, јер стваран човеков чин (поступак) увек представља по себи говореће биће у својству објекта стварности и производ је језичке личности, а не језичког система. Догађај општења путем метајезичких исказа, односно одступањем од норме ради појашњавања истине човекових међуодноса и слике света немогућ је ван речи, што је сасвим у складу са Бахтиновим упоређивањем и довођењем у везу речи у животу и речи у поезији, изнетом у његовом чланку *Слово в жизни и слово в поэзии* (Веб), а исту мисао износи и у књизи: *Марксизам и филозофија језика* (Бахтин 1980). Бахтин је одступио од лингвистичке парадигме језика¹⁰⁸, показавши да је реч језика „полутуђа“ реч и да ће постати „своја“ тек у говору, у условима када је говорећи (језичка личност) испуни својом интенцијом, својом интонацијом, својом смисаоном и експресивном усмереношћу. Насупрот упрошћавању речи при њеном изучавању као речи уопште, изучавање у оквиру језичке игре у својству метајезичког контекста успоставља њену функционалну карактеристику као функције непрекидног стваралаштва човековог мишљења.

3.2. Истраживачки проблем и резултати анализе

Одређујућу црту (психо)лингвистичке специфичности говорне делатности детета представља лингвокреативност испољена како на нивоу речи, тако и на нивоу текста (што смо показали у IV поглављу). На нивоу речи изражена је у виду лексичко-семантичких иновација и преосмишљавања узуалне лексике; на нивоу текста испољава се у виду језичке игре и наративне делатности детета, а темељи се на његовој способности да перципира и продукује комично. Дечји смех близак је, изражено термином М. Бахтина „празнично-карневалском“ (Бахтин 1990) смеху, с којим су у посебној корелацији изврнути свет, шаљиво изругивање и исмевање страшног. Појмови *језичка личност (ЈЛ)*, *језичка игра (ЈИ)*, *ми-догађај* и *прецедентност (прецедентни феномени - ПФ)* представљају основне оперативне елементе нашег методолошког поступка.

¹⁰⁸ Ова парадигма се заснива на анализи или само речи (реч уопште, реч по себи) или само реченице (реченица уопште, реченица по себи). Вид. шире о томе у: Бахтин 1980.

Начин (средства) изражавања језичке игре у дечјим говорним творевинама, преваходно оним заснованим на језичким антиномијама и аномалијама, налази се у функцији метајезичког исказа, а одликује се тиме што језичка личност, производећи исказ кроз туђ говор са тенденцијом одступања од уобичајене, опште, колективне слике света, тј. са интенцијом одступања од устаљене норме, износи сопствену позицију и изражава личну слику света. Описани принцип у потпуној је сагласности са основним начелом Бахтинове нове реторичке парадигме, будући да се творац ЈИ може посматрати као (мета)аутор-реторик. Језичка личност (по Бахтину говорећи) принуђена је да се супротставља језику нивелисаном кроз норму како би изразила скривени смисао и омогућила стварање сопственог исказа.¹⁰⁹ Систем језика са аспекта Сосировог (Сосир 1989) учења потпуно је независан од било каквих „individualno-stvaralačkih akata, namera i motiva“ (Бахтин 1980: 58), што имплицира да „ne može biti govora o tome da govorna jedinka osmišljeno stvara jezik“ (Бахтин 1980: 58). У таквом поимању „jezik stoji pred pojedincem kao neprikosnovena norma, koja se s tačke gledišta pojedinca može samo prihvatiti“ (Бахтин 1980: 58-59). Законитости које владају унутар тако схваћеног језичког система су „čisto imanentne i specifične“, (Бахтин 1980: 58-59) несводљиве ни на какву уметничку или неку другу законитост, те као такве, за разлику од „ideološke zakonitosti – saznanja, umetničkog stvaranja, etosa – ne mogu postati motiv individualne svesti, [...] s tačke gledišta pojedinca proizvoljne su, tj. lišene bilo kakve prirodne i ideološke (na primer, estetske) razumljivosti i motivisanosti“ (Бахтин 1980: 58-59). Полазећи од овог (сосировски) схваћеног језичког система, Бахтин поставља питање „Šta je onda istinsko središte jezičke stvarnosti: individualni govorni akt – iskaz – ili sistem jezika? I kakva je forma bivstvovanja jezičke stvarnosti: neprekidno stvaralačko postajanje ili statična nepromenljivost autoidentičnih normi?“ (Бахтин 1980:70), а након проведене критичке анализе закључује „Jezik kao stabilan sistem normativno-identičnih normi samo je naučna apstrakcija. [...] Jezik je neprekidan proces postajanja koji se realizuje socijalnom govornom interakcijom onih koji govore“. (Бахтин 1980:110). Језичка игра у функцији говорномисаоне делатности језичке личности увек захтева другог (као и игре уопште), оваплоћује реч кроз позицију свог творца, дакле

¹⁰⁹ Изнета тврдња базира се на Бахтиновом замењивању Сосирове опозиције *језик / говор* новом – *исказ / језик*, произашлом као резултат његове критичке анализе основних ставова два правца филозофско-лингвистичке мисли: *индивидуалистичког субјективизма* и *апстрактног објективизма*; Сосирово учење сврстао је у овај други правац (Бахтин 1980: 49-110)

добија одређеног аутора (језичку личност), постаје исказ у дијалогичној функцији и као таква никада не може да буде једногласна.

Насупрот одраслима, који превасходно трагају за значењем а тек потом за смислом, деца најпре трагају за смислом (отуд је појава преосмишљавања речи из говора одраслих у нове смисаоне форме, ради прилагођавања сопственом језичком систему, тако честа код деце; упор. са примерима дечјих неологизама и околионализма у претходном поглављу), док значењу почињу да придају важност тек у процесу укључивања у културни семиотички систем одраслих и то искључиво подражавањем правила њиховог језичког система. У дечјем говорном стваралаштву форма и садржај чине недељиво јединство јер је коначан циљ њихове активности смисао у функцији унутрашњег садржаја речи, а не значење у функцији средства примања или преношења информације, односно комуникације. На оваквом одређењу утемељена је тврдња да се језичка игра испољава као суштинско (иманентно) својство дечје реторичке парадигме.

3.2.1. Полифункционалност дечјих творевина као услов прецедентности¹¹⁰. –

Дечје творевине у својству прецедентног феномена представљају плодну основу преосмишљавања и засићености текста новим смисловима, па као такве одликују се полифункционалношћу, тј. вршењем великог броја функција. У раду, на материјалу дечјих творевина скупљених и објављених у књизи руског аутора К. Чуковског *Од друге до пете* (Чуковски 1986), као и у књигама наших аутора Ј. Ј. Змаја *Зелени миш* и *Проза (Сабрана дела Ј. Ј. Змаја)* и В. Рупник-Рачић, Б. Нешића *Оловка пише срцем* издвајамо, класификујемо и описујемо следеће функције, актуализоване у дечјем говорном стваралаштву: а) информативно-номинативна функција (остварење сдандарда – неологизми, околионализми исл.); б) вредносно-оријентациона функција (оваплоћење експресије кроз чинове говорне агресије са изазивањем комичних ефеката – пошалице, ругалице исл.); в) атрактивна функција (привлачење саговорникове пажње поступком антонимичне, контрадикторне замене познате речи, израза или знања у виду ПФ –

¹¹⁰ Будући да је језичка личност примарни објекат нашег истраживања у односу на језички систем, и то са ослањањем на Бахтинову нову реторичку парадигму, анализу у раду проводимо са аспекта психолингвистике (психопоетике) а не лингвистике, те стога, иако се у својствима функција дечје говорне парадигме, које издвајамо и описујемо, могу препознати особености стилских фигура супротности, нарочито оксиморона, антитезе (у атрактивној функцији) и парадокса (у функцији генерисања смисла), термине (вид. о томе шире у: Ковачевић 2000: 91-115) којима су означене ове фигуре нисмо истакли као елементе нашег методолошког поступка у раду.

досетке); г) генерисање смисла (ефекат изневереног очекивања; постиже се реторичким поступком антонимичне трансформације, која је у супротности са уобичајеним начином мишљења – алогизми, изокреталице, бесмислице исл.). Све функције на основу којих се дечје творевине јављају у својству прецедентних феномена могуће је свести на једну основну – *функцију генерисања смислова*, утолико што се све оне користе за постизање једног истог циља – стварање новог смисла, те ћемо прве три функције одредити као секундарне (средство) у односу на четврту (функцију генерисања смисла) као примарну (циљ). Критеријум на основу којег проводимо класификацију и описивање наведених функција у раду темељи се на феномену говорног доживљаја (и то на другом члану његових полова „ми-доживљају“)¹¹¹ у Бахтиновом одређењу: „Doživljaj (ono što se izražava) i njegova spoljašnja objektivacija – sačinjeni su [...] od istog materijala. Nema doživljaja van znakovnog ovaploćenja. Prema tome, od samog se početka ne može ni govoriti o načelnoj kvalitativnoj razlici između unutrašnjeg i spoljašnjeg. Štaviše, središte organizovanja i formiranja doživljaja ne nelazi se unutra (tj. ne nalazi se u materijalu unutrašnjih znakova), nego napolju. Ne organizuje doživljaj izraz već obrnuto – izraz organizuje doživljaj, daje mu prvu formu i usmerava ga.“ (Бахтин 1980: 94) Издвојене функције дечјег говора испољавају се као суштинске карактеристике у подлози језичке игре на основу којих она и може да се посматра и анализира као прецедент поетске употребе речи.

3.2.1.1. Информативно-номинативна функција. – Реч у дечјем говору увек је усмерена на другог, на сабеседника; апстрактног сабеседника (човека по себи) никако не може да буде у њиховој реторичкој парадигми, те је реч као таква производ узајамних односа оног ко говори и оног ко слуша. Дакле, основна јединица говорне комуникације у дечјем језичком систему је *израз-исказ*, одређен реалним условима свог настанка (ситуацијом). Конкретна (посебна) ситуација и она општа, (шира социјална средина унутар које дете егзистира; у раду је представљамо као вербализован ПФ – прецедентна ситуација, колективна слика света) одређују у целини структуру исказа и то изнутра: усмереност мишљења на потенцијални израз у корелацији са психо-социјалном

¹¹¹ „U odnosu na potencijalnog (a ponekad i neposredno percipiranog) slušaoca mogu se razlikovati dva pola, dva ekstrema, između kojih se svest o doživljaju može sticati i (...) oblikovati, težeći čas prema jednom, čas prema drugom ekstremu“. [...] Mi-doživljaj nije nejasan, gregaran doživljaj: on je izdiferenciran, [...] porast svesnosti upravo je srazmeran čvrstini i sigurnosti socijalne orijentacije.“ (Бахтин 1980:97)

усмереношћу, што упућује на спољашњост израза и унутрашњост доживљаја. Када непосредна ситуација формира исказ у складу са непосредним учесницима комуникације (исказивање у вези са датом ситуацијом) настаје говорни ми-догађај који одређује околишну форму и стил исказа и као такав налази се у подлози **информативно-номинативне функције**.

Ову функцију можемо описати као прецизирање или разјашњавање унутрашње форме речи путем њихове делимичне формалне модификације или корелације са разумљивим мотиватором. Добијају се неологизми (оказионализми) који образују номинативне низове паралелне узусу (за разлику од функција које следе, у овој вертикала има предност у односу на хоризонталу). Упор. у следећим примерима из дечјег говора:

– Љуљајте ме мало на љуљашци, само ја нећу сићи, ја ћу стално јошкати и јошкати [од прилога *joш* као мотиватора, нап. М.К.] (Чуковски 1986: 49)

– Мама, види каква сам ја размрсница! И показала је канап који је успела да размрси. [глагол као мотиватор, нап. М.К.] (Чуковски 1986: 27)

– Био један пастир, звао се Макар [мотиватор, нап. М.К]. И имао је кћерку Макаرونу. (Чуковски 1986: 27)

– Мама, поведи и мене шишару [од глагола шишати као мотиватора, дакле, фризеру, нап. М.К.] (Чуковски 1986: 41)

У информативно-номинативној функцији изражен је принцип метајезичке рефлексije, чији је резултат когнитивна прерада рефлектованих језичких алгоритама: одступање од конкретног творбеног (деривационог) модела ради успостављања језичке симетрије (по законима дечјег језичког система). Са аспекта функционалности, дечји говор може да се посматра као дискурс у којем се наизменично смењују лични динамични системи форми и значења, изграђени у процесу акумулације (нагомилавања) говорног искуства и разумевања језика. Степен свесности, јасности и уобличености ми-догађаја у напред наведеним дечјим исказима са описаном функцијом у подлози директно је пропорционалан (психо)социјалној усмерености. Спољашњи израз у корелацији је са правцем „унутрашњег говора“ (Бахтин 1980: 96) и у њему садржане интонације и смисла,

чинећи их јаснијим и разумљивијим за сабеседника. Ако погледамо примере преосмишљавања у говорним творевинама деце од три до пет година:

У бајци принцеза каже свом младожењи:

„Властелину душе моје...“

Трогодишња Ира чула је ову бајку и принцезин узвик интерпретирала на свој начин:

„Пластелину душе моје...“ (Чуковски 1986: 43)

Мати чешља четворогодишњу Људу и нехотице јој чешљем чупа косу. Људа се жали, спремна да заплаче. Мати је теши:

„Трпи, козаче, атаманом ћеш бити!“

Увече се Људа игра лутком, чешља је и говори:

„Трпи, козо, а то мамом ћеш бити!“ (Чуковски 1986: 43)

препознајемо у њима својства информативно-номинативне функције, на којој се заснива играње смисловима и стварање новог на основу вербализованог ПФ (прецедентна ситуација – ПС). Овај прецедентни феномен постоји у когнитивној бази као утврђена структура, чиме је омогућено испољавање ауторског личног односа и сопствене слике света. Овладавање од стране детета лексичким значењем, које са синхроног аспекта језика може да се посматра као скуп произвољно коегзистирајућих, узуалноутврђених компоненти значења, одвија се кроз развој системног значења речи из којег се у језичкој свести детета рађа тежња да осмисли и преосмисли колективно искуство, постојеће у народном (националном, матерњем) језику у виду прецедентних феномена (и вербалних, и вербализованих). Последица овог процеса је уобличавање дечје говорне (реторичке) парадигме, која се карактерише тиме да говорна норма одраслих још увек не врши доминантну функцију на појаву унутарјезичких законитости у њој.

Информативно-номинативна функција у подлози је ЈИ са намерно „исквареном“ језичком формом речи и у служби је „карневалско-смеховне“ (Бахтин 1978) особености дечје реторичке парадигме (дете не прихвата чињеницу да је основна функција речи и говора комуникативна; за њега је превасходно игровна):

Даћу Пећењки/ бомбоне у кесењки. (Чуковски 1986: 266)

Томе, Томе, Томе.../ Једем кашу с млекоме/ Томи, Томи, Томи/ Јешћу кашу с млекоми.
(Чуковски 1986: 270);

Мачка под дрветом седи/ и гриз са млеком једи. (Чуковски 1986: 271)

Дечје творевине са преовлађујућом информативно-номинативном функцијом могу да се јаве као прецедент (вербални ПФ – прецедентно име) поетске употребе речи:

Од живота на сви страни
пријатељи разбацани
иду дани, иду дани... (Б. Црнчевић: *Иду дани* у: Антологија I 2007: 125-126)

Или:

Показао нам баштован // Показал садовод
Једну такву башту // Нам такой огород,
Где су у лејама, густо засејаним, // Где на грядках, засеянных густо,
Красталенице расле, // Огурбузы росли,
Парадиње расле, // Помидыни росли,
Ротквекла, белук и репус, // Редисвекла, чеслук и репуста,
Целершун процвао, // Сельдерошек поспел
Мрквомпир доцвао, // И моркофель дозрел,
А шпаргель оцвао. // Стал уже осыпаться спаржовник, (Наталија Кончаловска у: Чуковски 1986: 347 // Чуковски веб 2001)

Навикао сам на гитарос,
на гитарос и сомбрерос,
на сомбрерос и цигарос,
цигарос и кабалерос.

Навикао сам на преријас,
на преријас и ананас,
на ананас у чинијас и

чинијас са бананас.

Али нисам навикао
на мотикос и лопатос,
на рибањац де лос патос.

Али нисам навикао
на жуљанац де лас дланос,
ни на ринтос де ла шљакос. (Л. Лазих у: Антологија I 2007: 70)

3.2.1.2. Вредносно-оријентациона функција. – У многим случајевима информативно-номинативна и вредносно-оријентациона функција остварују се истовремено, при чему у овој другој долази до свесног играња језичким каноном кроз форму говорне агресије – изругивања и исмевања другог у језичкој игри или неког ПФ (на пример, ПС страха као вербализовани феномен) уз изазивање ефекта појачане (оваплоћене) експресивности у перцепцији одговарајућег поступка ЈИ. Говорни мидоживљај у овој функцији испољава вредносну усмереност, али и пораст степена свесности, сразмерног организованости и диференцијацији колективне слике света, односно чвршћој структури когнитивне базе. Наведеним поступком изражава се интенција језичке личности према испољавању личне компетенције у реализацији језичких могућности. Ова форма лингвокреативног мишљења је, заједно са претходном функцијом, погодна као поступак за асоцијативну и алузивну прераду одређеног знања (прецедентних феномена). Веома је честа у дечјој реторичкој парадигми. Погледајмо пример језичке игре у дечјим ругалицама, насталим по истим законима реторичке парадигме као и у малим фолклорним жанровима овог типа (пренаглашена осећања у ритмизованој форми ЈИ, изражена кроз изругивање, шалу, исмевање појачаних осећања, обично страха или глупости):

Цига-мига

Мачку дига; (Чуковски 1986: 288)

Коља-моља трика

Смаз'о краву и бика. (Чуковски 1986: 288)

Мајка нам је од племића,

А отац од мајмунића!

Мајка нам је од племића,

А отац од мајмунића! (Чуковски 1986: 289)

Туба, ђуба црвена,

мало прасе однела,

у граду је шчепали,

лепу кресту здерали. (Чуковски 1986: 289)

Ја сам већи од тебе,

А ти мања од бебе! (Чуковски 1986: 290)

Или у исказима са израженом експресијом (изражавање концепта страха):

„А шта је оно тамо,

Чудно и непознато,

С десетину рога,

С десетину нога?“

„То је **Бјака-Закаљака**

Сама сам је измислила“. (Чуковски 1986: 91)

Крљушт је нешто страшно

што нико није видео. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 68)

У фолклорним творевинама слично:

Ој, Јоване,

готоване,

готов мени,

готов теби;

сви ти коњи
потковани и волови
соколови:
соко паде
на тарабе,
тарабе се поломише,
Турци главе
изгубише (Златна жица 1992: 101)

Од Дунава
до Дунава
до два цара,
царевина,
палипушка,
палипан,
држ'се секо,
за катан; (Златна жица 1992: 101)

Петар, Петар, кокошар
тера коке на пазар;
сваком по ребарце,
а Петру жуманце. (Златна жица 1992: 117)

О Иване, бароне,
метни пушку на раме,
па узјаши на јаре,
па полети низ बारे.
Јаре стаде – Иван паде. (Златна жица 1992: 117)

Такође и у уметничком дискурсу:

Ругала се деца јарцу,
Био им је на ударцу:
„Ао, јарче,

„Козодарче,

„Ала ти је бунда фина,

„Баш изгледа к'о хаљина!

„Је ли свила, ил' кадифа?

„Шта си за њу дао од рифа?“ ... (Змај 1992: 337)

Вредносно-оријентациона функција доводи до извесног преосмишљавања прецедентног имена (у овом случају се испољава као денотат првог реда) и давања новог смисла из којег настаје денотат другог реда, односно прецедентни исказ. Дечје говорне творевине овог вида често се срећу као прецеденти поетске употребе речи у насловима уметничких текстова:

Срда (Змај 2007: 22); *Страшљивац* (Змај 2007: 36); *Материна маза* (Антологија I 2007: 31); *Гаша* (Антологија II 1995: 48); *Пура-Моца* (Антологија II 1995: 49); *Чика Крека и Кесеџија Ива* (Антологија II 1995: 120); *Ананије* (Антологија II 1995: 215); *Вуче вуче бубо лења* (Антологија I 2007: 21); *Зека, зека из јендека* (Антологија I 2007: 20); *Ћири ба – ћири бу* (Антологија III 2000: 90); *Патуљак Кукурузовић* (Максимовић 2007: 42); *Орашчићи-Палчићи* (Максимовић 2007: 61); *Маџан-Браџан* (Максимовић 2007: 70); *Баба домшиљанка* (Змај 1992: 207); *Божић, божић, Бата!* (Змај 1992: 356); *Делија-девојка* (Змај 1992: 133); *Дон Кихот* (Змај 1992: 508); *Ђаче полетарче* (Змај 1992: 347); *Јуен-Јуен-Мен-Јуен, кинески цар* (Змај 1992: 198); *Косморама* (Змај 1992: 227); *Лем-Едим* (Змај 1992: 132); *Луди Тола* (Змај 1992: 249); *Љуљко Модих* (Змај 1992: 194); *Поп Дебељку* (Змај 1992: 366); *Слован дротар* (Змај 1992: 575); *Трешњобер* (Змај 1992: 567); *Трчилажи* (Змај 1992: 366); *Узтарабари* (Змај 1992: 255); *Цица-маца и рундов-бундов* (Змај 1992: 341); *Чемер-дека Пелен-бака* (Змај 1992: 181); *Широкогрудике* (Змај 1992: 589);

Примере наведене у анализи и опису претходне две функције можемо посматрати као вербалне ПФ (прецедентна имена и прецедентне исказе). Под прецедентним исказом у предоченим ситуацијама подразумева се репродуктиван производ говорномисаоне делатности, завршена и самодоволна јединица која може или не може да буде предикативна, поседујући посебан статус међу осталим прецедентним феноменима. Као такав, прецедентни исказ представља намерно уношење измена у исказ са циљем постизања одређеног ефекта (изражавање одређеног степена неког ми-догађаја). Тако се

одражава стремљење језичке личности према осмишљавању прецедентних феномена, интезификацији експресивности, актуализацији лингвокреативног потенцијала. Путем експресије, као динамичне функције, у тексту се постиже делотворност и активност, а реализује се помоћу разних видова ПФ, често у трансформисаном облику, чиме се постиже стилистички ефекат интезивнијег деловања на рецепијента (сабеседника, односно, другог учесника у игри). Ово је нарочито актуализовано у говорним и језичким творевинама са атрактивном и функцијом генерисања смисла у подлози, о чему ће тек бити речи.

3.2.1.3. Атрактивна функција. – Атрактивна функција се базира на привлачењу саговорникове пажње, посебно поступком антонимичне замене познатих речи, израза (вербални прецедентни феномени) или знања (вербализовани ПФ – прецедентни текст), међусобно повезаних или по аналогiji или по контрасту, што се види у примерима говорних творевина деце од три до шест година:

– Ја сам чупав и кудрав!

– Ја сам кудраст и чупаст! (Чуковски 1986: 265)

– Иљуша, не треба јести лежећи.

– Добро, онда ћу јести сежећи. (Чуковски 1986: 265)

– Јао мама, како је ово лепо гадно! (Чуковски 1986: 27)

– Ово је стајаћа вода. – А где је лежећа? (Чуковски 1986: 263)

– Јуче је време било свеже. – А зар је данас кувано? (Чуковски 1986: 263)

Мати: Иди, сине, купи ми један лимун у дућану, али бирај који нема дебелу кору.

Син (у дућану): Дајте ми један лимун, али који има мршаву кору. (Змај 1982: 37)

– А што си се ти тако забринула, Мацо?

– Мислим на нешто.

– А шта то премишљаш?

Ја не знам шта да одговорим матери кад ми каже: „Пази да не разбијеш флашу!“ – Ако јој одговорим: „Нећу!“, она ће мислити да нећу да пазим. Ако јој одговорим: „Хоћу!“ – она ће мислити да хоћу да је разбијем. Па ја, богами, не знам како да одговорим. (Змај 1982: 11)

Знао сам да је ојачар у кући, од кога Даница као да малко зазире. Запитао је:

- А ди је сад ојачар?
- Доле.
- Ди доле?
- На тавану.
- Па зар је то доле?
- Е, он је био горе, чак на ојаку, па сад је сишао доле на таван. (Змај 1982: 20)

Гласан је јако дерање

Тих је полако дерање. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 44)

Гласан није тих

Тајне су тихе. (исто)

Поступком антонимичне (често по принципу теза-антитеза) замене аутору-језичкој личности пружа се могућност да оствари нове стилистичке нијансе, чиме привлачи пажњу рецепијента (учесника комуникације, односно, другог у ЈИ) необичношћу коришћења познатих речи, израза или знања (ПФ). У оној мери у којој је колектив (колективна слика света у форми ПФ уграђених у структуру когнитивне базе) унутар којег се ЈЛ оријентише утемељенији, организованији и диференциранији, у тој мери је упечатљивији и сложенији унутрашњи свет аутора (ЈЛ) језичке игре, уз сразмеран пораст свесности, као и степена ми-доживљаја унутар ове говорне функције. У фолклорним творевинама срећемо говорне изразе који се темеље управо на атрактивној функцији и можемо их посматрати као вербалне прецедентне феномене (прецедентне исказе) у функцији текста-донора, односно денотата првог реда:

Да падне на леђа, разбио би нос./

Газда празних јама./

Кад гавран побели./

Кад ор'о летети заборави./
Кад рибе проговоре./
Пазе се као мачка и миш./
Стоји као у решету вода./
По ваздуху рибу ловити./
Пресипати из празног у шупље./
Тући воду у авану./
На трњу грожђе тражити./
Дати јарцу да чува купус (...) (Златна жица 1992: 11-23)

На исти начин можемо тумачити и народне пословице у којима се релација форма/садржај, унутрашња/спољашња страна, суштина/појава, целина/део остварује на темељу атрактивне функције:

Ако је и го, али је соко./
Ако је и црна крава, бијело млијеко даје./
Глас до неба, а кад добро погледаш, а оно мућак./
Голо а оло./ У црној земљи бијело жито роди./
Ако језиком не изланда, главом не исклима./
Ако је трава покошена, остало је коријење./
Ако кућа изгори, дуг на оцак излети./
Ђе је твоја длака ту је наша глава./
Стотину малијех чини једно велико.[...] (Јовановић I 2006:53-54)

Напред наведене дечје творевине означимо као прецедент (текст-реципијент), настао из текста-донора (прототекста, који већ постоји у когнитивној бази у својству прецедентног исказа, односно, лингвистичког феномена продукованог у говору и са добијеним статусом ПФ), постајући истовремено денотат другог реда за уметнички текст:

Скупила се група строга, [...]
Да одреде, да разлуче
Да убеде, да закључе,
Па куд пукло, па где стало,

Па куд много, па где мало,

Има чуда – нема чуда! (Радован В. Караџић у: Антологија I 2007: 63-64)

Аждаја свом чеду тепа:

Наказице моја лепа!

Оставићеш своју мајку,

и отић' у неку бајку,

Јешћеш људе као репе,

Најмилији мој акрепе.

Шта ће с тобом бити, ко зна

Лепотице моја грозна?

Бићеш личност негативна,

ругобице моја дивна! (Љубивоје Ршумовић у: Антологија I 2007: 13-14)

Мајка чеду тепа:

„Слатки, мали сине“,

А он има девет

Метара дужине.

Још му она тепа:

„Бебо моја мила“,

А та беба има

Две хиљаде кила. (Г. Тартаља: *Китова беба* у: Антологија I 2007: 8-9)

3.2.1.4. Функција генерисања смисла. – Претходне три функције представљају средство остварења функције генерисања смисла, те су секундарне у односу на њу као примарну. У овој функцији степен свесности, па сразмерно и ми-доживљаја, највећи је. У њој свест језичке личности „као организован материјални израз“ (Бахтин 1980: 100) поседује снажну „делотворност“ (Бахтин 1980: 100), при чему је ми-доживљај оријентисан

према актуализованом спољашњем изразу, као основној тежњи ЈЛ, усмерене на активну перцепцију и реакцију у говорној интеракцији (дијалогичност језичке игре). Уобличен израз врши повратни утицај на доживљај у својству унутрашњег изрази, услед чега долази до уређења унутрашњег света (индивидуалне слике света). Изражавајући се у духу Бахтинове реторичке парадигме подвлачимо да се „не прилагођава толико израз нашем унутрашњем свету колико се наш унутрашњи свет прилагођава могућностима нашег изрази и његовим могућим путевима и правцима“. (Бахтин 1980: 101) Дијалогичност је једна од битних карактеристика дечје парадигме и у раду је разматрамо као облик трансформације прецедентних исказа, подвргнутих намерном структурносемантичком или семантичком преображају са циљем постизања одређених комуникативних, а посебно комичних ефеката. Оперативна снага трансформисаних прецедентних исказа (ТПИС) условљена је ефектом изневереног очекивања:

- Птице звоне, звонца лете. (Чуковски 1986: 239)
- Даћу парче млека и шољу пирога. (исто)

- Јешћемо на кревету, а спаваћемо на столу. (Чуковски 1986: 240)
- Ставићемо капу на ноге, а сандале на главу. (исто)
- Узећемо врата и откључаћемо кључ! (исто)

- Црвенкапа је појела вука. (Чуковски 1986: 241)

Језичка игра у наведеним дечјим исказима изражена је свесно допуштеном неправилношћу (необичношћу) од стране свог аутора (ЈЛ) путем осмишљеног нарушавања системских односа у језику и својеврсне деструкције говорне (реторичке) норме с циљем стварања неканонских језичких структура и значења, који у тој деструкцији добијају експресивно значење и способност да изазову посебан стилистички ефекат. Алогизми се често користе у фолклорним стиховима, у којима је формално очувана синтаксичка правилност, али су сви појмови (концепти) међусобно испреметани са циљем стварања комичног ефекта:

Ишло село

поред сељака,
одједном испод пса
лају врата. (Чуковски 1986: 245-246)

Трком трче два печена зеца,
а за њима три мртва јунака,
за њим' виче без главе ђевојка:
„Не трчите, мене причекајте,
од печења да ми дио дате.“ (Читанка 1987: 331)

Ова тенденција је у својству прецедента поетске употребе речи (прецедентни исказ) из дечјег стваралаштва и народне песме прешла у уметничко стваралаштво, што уочавамо у стиховима који следе:

Имам кућу немогућу,
у њој ложим лед у пећи,
смркне јој се при сванућу
– немој ово ником рећи.

Прозори су на њој врата,
можеш лећи ал'стојећи,
мишеве нам псето хвата
– немој ово ником рећи. (Д. Радуловић у: Антологија I 2007: 62)

За њом жирафа без главе пристиже
а њеним трагом се ниже:
кенгур без носа,
глава од лоса,
крило од авиона,
пола гипсаног слона [...]
пајац од каучука
без обе ноге до кука. (С. Лазић у: Антологија II 1995: 189);

[...] По кравама млеко пева
А на шпорет загорева,
Иду дани, иду дани... [...] (Б. Црнчевић у: Антологија I 2007: 125)

И у народним песмама изокреталицама и/или бесмислицама гради се ефекат комичног путем језичке игре са истом функцијом у основи, те се оне могу тумачити као прототекст (денотат првог реда), који повезује дете са првобитном основом хумора. У њима се све заснива на намерном нарушавању установљеног поретка и одступању од нормe, обрнутој координацији ствари. У овим песмама (ткзв. нонсенсне песме) сви догађаји су невероватни са аспекта чисте логике, здравог смисла:

Асан-агу добро погодио
међу очи под лево кољено,
мртав паде ага Асан-ага,
мртав паде, а жив дома дође. (Читанка1987: 331)

Возила се по мору галија,
Коња игра по мору делија,
вино пије који главе нема,
Служи му га без рука ђевојка; (Читанка1987: 331)

Све се њиве зелене, а аласке црне; [...]
Кесеге му коло воде, а гречи гледе,
Кечиге му њиву ору, а моруне влече,
сомови му жито сеју, а јестре жању,
лињаци му сламу деле, а штуке му вршу,
када они све овршу, а аласи једу. (Златна жица 1992: 117)

Фолклорни текст као текст-донор представља основу за настајање дечјег текста, који постаје прецедент (денотат другог реда) за поетску употребу у уметничком тексту:

Имам кућу немогућу, [...]
А сто нам је на плафону,

дохвати га ко је већи,
крава пасе на балкону
– немој ово ником рећи. [...]

Помислићеш – чудан стан,
ил'измишља, или баје,
да си дошо у мој сан
видио би – истина је! (Антологија I 2007: 62);

У Новом Саду свануло вече
Ма шта ми рече
Јужна Морава узводно тече
ма шта ми рече
На сваком дрвету кликери звече
Ма шта ми рече
У Штипу мече уштипке пече
Ма шта ми рече
У брзом возу шишали козу
Ма шта ми рече;
И као треће
Земља се вечерас не окреће... (Антологија I 2007: 35)

Специфичност феномена ТПИС условљена је његовом способношћу функционисања у својству експресеме, симбола прецедентног феномена и прототекста, као и дуалношћу ТПИС испољеном у свим аспектима функционисања датих јединица. Дуалност трансформисаног прецедентног исказа у својству експресеме испољава се у: а) истовременом деловању деструктивних и конструктивних снага и корелацији категорија норма/аномалија; б) у перцепцији превасходно по хоризонталу у односу на вертикалу; в) у двострукој улози учесника језичке игре, и то као рецепијента и као интерпретатора нових смислова. Дакле, уметнички (поетски) текст, посматран у односу на дечју парадигму и стваралаштво као свој прецедентни феномен, може имати два денотата: прототекст, односно, извор, текст-донор (денотат првог реда) и прецедентни текст, односно, текст-реципијент (денотат другог реда). Под прототекстом или текстом-донором подразумевамо

текст који ствара основу за појаву прецедентног феномена. Под прецедентним текстом или текстом-реципијентом у нашем раду подразумевамо дечју творевину (то може бити одређена форма, садржај, неологизам, један, два или више стихова са значењем исказа и/или текста, исл.) као општепознату појаву којој се прибегава у комуникацији или стваралаштву одраслих. Прототекст учествује у грађењу одређене, нпр. експресеме, индиректно, тако што испуњава прецедентни текст својим садржајем, који је потом као резултат трансформације денотата другог реда одражен у датој експресивној или некој другој алузивној јединици. У том случају се денотат другог реда у односу на прототекст испољава као прецедентни текст (тј. текст-реципијент), прецедентна ситуација или прецедентни исказ.

4. Оказионалана деривација и језичке антиномије у дечјој реторичкој парадигми као опозиција норма/аномалија у функцији прецедентног модела ЈИ

Према оперативним поступцима и механизмима за грађење језичке игре (ЈИ), издвајамо три категорије параметара који представљају критеријум за вршење класификације и описа типова ЈИ као предмета истраживања и анализе у овом одељку:

1) Категорија ЈИ по *форми (структурни параметри)*; у ову категорију сврставамо okazaionalну деривацију као средство за грађење ЈИ засноване на *гласовном сазвучју* без посебне усмерености на постизања лексичке компатибилности (тенденција ка ритмичности и рими у дечјој реторичкој парадигми); форма је примарна у односу на садржај (значење).

2) Категорија ЈИ по *форми и садржају (структурно-семантички параметри)*; овде сврставамо okazaionalну деривацију у функцији поступка за грађење ЈИ као *лингвистичког експеримента* са акцентом на фоносемантичким и морфосемантичким својствима дечје реторичке парадигме; форма и садржај су корелативни и подједнако значајни.

3) Категорија ЈИ по *садржају*, односно значењу и смислу (*семантички параметри*); овде сврставамо типове ЈИ са језичким *антиномијама* у подлози; садржај (значење и смисао) је примаран у односу на форму.

4.1. Терминолошко одређење и тумачење истраживаних појава

4.1.1. Уводне напомене. – Књижевни ствараоци разних епоха играли су се речима. Међутим, док су се, на пример, у 19. веку текстови градили по принципу парадокса, али без нарушавања граматичких форми и структурних компоненти реченице (Луис Керол, Едвард Лир исл.), почетком 20. века напротив, игра речима створила је филозофију заува (В. Хлебњиков, И. Северјањин, Д. Хармс, А. Кручоних; дадизам и зенитизам код нас) и језик апсурда. У лингвистици језичка игра је постала предмет изучавања тек у скорије време. Опирући се на *теорију асоцијативног потенцијала речи*, Т. А. Гридина (Гридина 1996) разматра *оказионалне творевине*, које нису узуалне и не одговарају општеприхваћеној употреби лексичких јединица. Термином *оказионализам* користићемо се као оперативним у анализи услед његове традиционалне општеприхваћене употребе, уз напомену да то не смањује могућност да он може довољно добро да означава карактеристику незузалне речи у спонтаном говору и дечјој парадигми. Ипак, недовољан је у карактеризацији поетске ауторске неологизације. *Оказионалност* се у нашем раду разматра као вид испољавања аномалних језичких појава односно, оних које одступају од норме (релација норма/аномалија) са аспекта поступка за грађење ЈИ, док су у говорном понашању то обично вербалне грешке и омашке, стране речи непознате изворним носиоцима језика или деци носиоцима изворног језика која још увек нису овладала општеприхваћеним језичким системом, као и говорни недостаци (дефекти). Језичка игра се гради по принципу намерног одступања од норме унутар општеприхваћеног језичког система и генерише другачија, у односу на узус и норму, средства изражавања одређеног садржаја или објективизује нови садржај уз чување или измене старе форме¹¹². На тај

¹¹² „Языковая игра порождает иные, чем в узусе и норме, средства выражения определенного содержания или объективирует новое содержание при сохранении или изменении старой формы“ (Гридина 1996:7)

начин ЈИ ублажава границе између говора и језика, односно између кодификованог књижевног језика и свакодневног говора (разговорног језика), открива граничне, парадоксалне случајеве постојања и функционисања језичког знака. Још је Ј. В. Шчерба (Шчерба 1975), тумачећи форму речи писао да су и код ње, као и свуда у језику (фонетици, граматички и речнику) јасни само екстремни (крајњи) случајеви, док се они прелазни (средњи) чак и у самом примарном извору – свести говорећих – показују као колебљиви и нејасни¹¹³. У савременој лингвистици се за свесну неправилну употребу речи у сврху идентификације законитости и правила функционисања језика, као и за изучавање аномалних (периферних) појава у језику све чешће користи појам *језички експеримент* (Апресјан 1990, Арутјунова 1987)¹¹⁴ *Језичка игра са аномалијама у подлози добила је у лингвистици статус језичког експеримента*: „Експериментима над језиком занимаются все: поэты, писатели, остряки и лингвисты. Удачный эксперимент указывает на скрытые резервы языка, неудачный - на их пределы. Известно, сколь неоценимую услугу оказывают языковедам отрицательные факты“ (Арутјунова 1987: 6).

Оказионализми представљају преовлађујући оперативни поступак изражавања језичке игре као лингвистичког експеримента. Е. А. Земскаја (Земскаја 1992), психолингвиста руске научне школе, у једном од својих радова¹¹⁵ оказионализме описује као аномалне, стране појаве, које испадају из система. У вези с тим, она уводи супротстављене појмове *потенцијалне речи / оказионалне речи*,¹¹⁶ чиме указује на апстрактан карактер деривационог моделовања, уз назнаку одређених тешкоћа при опису

¹¹³ „Здесь, как и везде в языке (в фонетике, в 'грамматике' и в словаре), надо помнить, что ясны лишь крайние случаи. Промежуточные же в самом первоисточнике – в сознании говорящих – оказываются колеблющимися, неопределенными. Однако это то неясное и колеблющееся и должно больше всего привлекать внимание лингвиста, так как здесь именно и подготавливаются те факты, которые потом фигурируют в исторических грамматиках, иначе говоря, так как здесь мы присутствуем при эволюции языка“ (Шчерба 1975: 64)

¹¹⁴ Арутјунова у свом раду *Аномалије и језик* (1987) одређује „последовательность действия отклонений от нормы, которая берет свое начало в области восприятия мира, поставляющего данные для коммуникации, проходит через сферу общения, отлагается в лексической, словообразовательной и синтаксической семантике и завершается в словесном творчестве“ (Арутјунова 1987: 3-19). Аутор оперише појмовима норма и антинорма у језику и разматра концептуална поља за сваки од тих појмова. Поље нормативности у корелацији је са појмовима *обыденности, ординарности, предсказуемости, привычности* (рутине, обичности, предвидљивости, уобичајености) исл. Поље антинорме има одговарајућа супротна значења. Аутор истиче корисност аномалних језичких појава за описивање језичког система у целини.

¹¹⁵ *Словообразование как деятельность* (Земскаја 1992).

¹¹⁶ Потенцијалне представљају реализацију модела, оказионалне – нарушавање модела (Земскаја 1992: 92).

и класификацији, посебно при опису творбених значења.¹¹⁷ Усмереност на ЈИ укида противуречности између узуалне и околиналне употребе речи, будући да се у језичкој игри истовремено актуализује оријентација на норму (систем) и на свесну продукцију говорних аномалија. Што се тиче реализације програмираних (усмерених) ефеката ЈИ, њиховог аномалног, асистемског карактера, Гридина (Гридина 1996) сматра да се наведено својство ЈИ може посматрати и кроз призму потенцијалних језичких појава, будући да иновација у многим случајевима представља освешћену или још не освешћену законитост, што упућује на корелацију језичке игре са тенденцијама развоја језика.¹¹⁸

На основу напред наведених својстава јасно се уочава веза између околинализама и живог говора, а одсуство строге стилистичке диференцијације на нивоу творбе речи и нестабилност норме отежавају прецизно разграничавање продуктивних и непродуктивних начина деривације, потенцијалних и околиналних речи, што се јасно уочава како у свакодневном говору, тако и у уметничким текстовима. Околинални деривати нарочито су активни у данашње време, обележено снажном и развијеном међуличносном комуникацијом, а одликују се индивидуалном припадношћу и функционалном једнократношћу. Ова појава резултира у савременом језику све тежим разграничавањем нормативности/ненормативности, употребљивости/неупотребљивости, померањем од центра према периферији и обрнуто. Наведене карактеристике управо и чине околинализме честим средством у поступцима грађења ЈИ и сходно томе да путем процеса спонтаног настајања у говору доспевају у свакодневни говор, почињу активно да се укључују и у уметнички текст. У раду се, наравно, не можемо бавити свим појавама које се могу појавити у говору, већ се оријентишемо само на оне језичке аномалије испољене у ЈИ, које као такве представљају предмет нашег истраживања.

¹¹⁷ Земскаја (1992) издваја две творбене парадигме: типичну и конкретну. Типична творбена парадигма представља апстрактан модел, укључујући све могуће неологизме, али не и околинализме. На пример модел за творбу именица типа *председатель, учитель* описује се као потенцијални (Типичная словообразовательная парадигма – ТСП), док речи типа *приседатели, улетатели* из стихова који следе, представљају околинализме, мотивисане глаголима *приседать, улетать* и не улазе у ТСП: *Мы будем улетатели /в далекие кусты, мы будем приседатели /на толстые цветы* [пример преузет из Ольга Аксенова, *Языковая игра как лингвистический эксперимент поэта (Лексика и грамматика в стихах Александра Левина), Инсектарий: 12, Аксенова веб 2012].*

¹¹⁸ „Что же касается реализации запрограммированного эффекта языковой игры, их аномального, асистемного характера, то можно рассматривать эту особенность языковой игры и через призму потенциальности языковых явлений, ибо во многих случаях инновация есть осознанная или еще не осознанная закономерность. Не претендуя, как правило, на статус нормативных, факты языковой игры, тем не менее, коррелируют со многими тенденциями развития языка.“ (Гридина 1996:9)

4.1.2. Експериментални карактер ЈИ као опозиције норма / аномалија. –

Језичка игра у чијој се подлози налази околинална реализација интенционално релевантних ноема најчешће се остварује по узуалним деривационим моделима и у том случају се не може говорити о неузуалној игровној делатности. Међутим, слична игровна експериментална делатност, формално делујући о оквиру узуса, претпоставља могућност грађења нових смислова унутар аномалних опозиција. У раду се превасходно бавимо посматрањем негативног језичког материјала (корпуса) – језичких аномалија. Истражују се (уз поредбену анализу са нормативним исказима) средства која такорећи балансирају на граници језика, а често и прелазе његове оквире. Тако, при интенционално усмереној деривацији испољавају се законитости и правила функционисања језика, али и својства језичке личности одређеног језика (српски/руски), откривају се периферне појаве које могу да прошире базу функционисања вербалног изражавања когнитивних процеса. Ради разумевања анализе која следи важно је да се дају основне назнаке у тумачењу појма аномалност са аспекта питања да ли је могуће нарушавање норме у оквиру саме норме (упор. са хипотезом о језику у језику и систему у систему, 4. хипотеза). Аномалија је битан фактор развоја језика, вектор кретања когнитивних процеса као последица истовремене делатности како у складу са правилима, тако и у оквиру нарушавања тих самих правила, будући да је суштина правила функционисања језика у томе што она и сама као да предвиђају могућност њихових нарушавања омашком или ради неких социјалних циљева. Унутар интерпретативне семантике А. Д. Шмељов (Шмељов 1978) предлаже следећу класификацију аномалија: 1) аномални искази који треба да добију стандардну интерпретацију као резултат преосмишљавања; 2) аномални искази који не могу да буду сведени на стандардну семантику и привлаче пажњу на само нарушавање правила. У вези с тим, О. Дикро у енциклопедијском лингвистичком речнику каже: „Ispostavilo se da osnovni jezički procesi deluju isto onoliko, a često i više, u onim govorima koji se nazivaju neispravnim (u dečjim ili narodskim govorima) koliko i u govorima saobraznim sa zvaničnom normom. Dete koje menja glagol 'moći – možem' prema 'možeš, može...' upravlja se onom težnjom ka analogiji, onim traganjem za proporcijama (u matematičkom smislu) koje su H. Paul i F. De Sosir smatrali jednom od najvažnijih pokretačkih sila jezika.“ (Дикро, Тодоров 1987: 219)

4.1.3. Оказионалност дечјег говора као прецедентни модел ЈИ на релацији норма/аномалија – тумачење истраживаног проблема. – Основно и препознатљиво својство језичке игре у говору одраслих је инвертована (инвертирана) употреба језика, при чему је пажња аутора ЈИ превасходно усмерена на вербална средства изражавања насупрот смислу (садржају који се преноси исказом/текстом). У таквим околностима нужен услов остваривања ЈИ представља освешћеност одговарајуће усмерености: уколико је јачи ефекат изазван искључиво језичком формом, утолико се с добрим разлогом одговарајући случајеви могу оквалификовати као језичка игра. Према оваквом критеријуму игровни принцип може имати тројаки степен остварености: максимално је остварен, на пример, у каламбурној игри речи или пак, при употреби туђег говора у сврху пародирања, док се при усмереном манипулисању језичким средствима, са циљем адекватног преношења одређених нијанси садржаја (ауторска метафора или оригинална поређења, на пример), игровни моменат помера на задњи план. Најнижи степен игровног принципа (према напред наведеном критеријуму) остварује се током процеса прелажења из области okazaionalних на ниво узуалних иновација када се, по правилу, сасвим се губи игровни моменат.

У дечјем говору, међутим, okazaionalизми представљају веома честу појаву, а сходно интенцији (мотивацији) као узроку њиховог настајања и освешћености/неосвешћености као критеријуму класификације, издвојили смо, термилошки одредили и класификовали две категорије okazaionalизама у дечјој говорној парадигми: 1) *Неосвешћени (неусмерени) okazaionalизми* који настају у дечјем говору без свести да се ради о одступању од норме, а са циљем подражавања говора одраслих; у том случају представљају несвесну језичку игру. Несвесни okazaionalизми у дечјем језичком систему представљају норму, док је узус одступање од норме (*језик у језику и систем у систему*). Њихову суштинску карактеристику, с обзиром на динамички аспект грађења који се огледа у несталности форме, чини управо та динамичност, животност, креативност, покретљивост и експресивност. Грађење несвесних okazaionalизама представља честу, чак константну појаву у дечјем говорном и језичком стваралаштву, те као таква појава могу да се посматрају у функцији прецедентне форме за настајање следеће категорије, коју смо термилошки одредили као 2) *Освешћени (усмерени) okazaionalизми*.

На сличним својствима базира се Бахтинова нова реторичка парадигма, са чијег аспекта методолошки спроводимо наше истраживање и износимо овакве поставке и тумачења. Иако деца најчешће не користе околионализме као намерно одступање од нормe, ипак их свесно користе као игровни поступак за што непосредније и тачније, односно, истинитије (по Бахтину – одговорније) изражавање смисла (садржаја), из чега следи да су околионализми у дечјој парадигми производ говорномисаоног чина, дакле, поступка за грађење ЈИ. У таквим условима деца-аутори, дакле свесне језичке личности (на супрот афазичарима и аутистима) намерно греше, свесно користе околионализме као најповољније језичко средство за грађење жељеног исказа у циљу постизања игровног (најчешће смешног, комичног) ефекта, будући да им узусне форме нису довољне за тачно преношење садржаја и смисла, односно поруке којом желе да делују на реципијента (другог у игри) у комуникацији. Одступање од нормe у дечјем говору може да достигне извесну блискост са поетском употребом речи у оним случајевима када је могуће одсуствовање јасне прагматичко-семантичке мотивације њихових исказа, односно онда када се језичка игра у дечјем говору гради на смислу – смислене бесмислице, што се постиже у случајевима када су у подлози ЈИ напред издвојене и описане четири функције.

Проблем смо разматрали на корпусу дечјег језичког стваралаштва (са српског и руског говорног подручја), као и народног и савременог књижевног стваралаштва за децу и одрасле (такође са оба говорна подручја). Интенција нам је била да путем компарације ових дискурса укажемо на суштинска заједничка обележја која их повезују, а у сврху издвајања, тумачења и расветљавања параметара битних за обликовање дечје реторичке парадигме као прецедента поетске употребе речи, уз истовремено издвајање својстава колективне језичке личности (српске/руске) са којима се преплићу својства индивидуалних језичких личности, аутора анализираних текстова. Примере смо ексцерпирани из: а) дечјих оригиналних изјава и творевина које је више од двадест година скупљао руски књижевник К. Чуковски и забележио у књизи *Од друге до пете*; б) дечјих оригиналних исказа и творевина, производа говорне делатности деце са српског говорног подручја, скупљених и забележених у књигама наших аутора Ј. Ј. Змаја *Зелени миш* и *Проза (Сабрана дела Ј. Ј. Змаја)* и В. Рупник-Рачић, Б. Нешића *Оловка тине срцем* в) антологија књижевности за децу, в) антологија народне књижевности (в. у изворима на крају рада).

4.2. Категорија ЈИ са *структурним параметрима* у подлози – истраживачки проблем и резултати анализе

4.2.1. Оказионална деривација као средство за грађење ЈИ засноване на гласовном сазвучју (ритам и рима). – Звучна страна текста фонетски обликована употребом ономотопеја или имитацијом различитих гласова који представљају личну аутореву творевину има значајну улогу у стварању експресивности и сликовитости. У истраживању базираном на психолингвистичком и лингвокогнитивном аспекту посебна пажња се посвећује унутрашњој перцепцији творевина у форми звучне игре путем сазвучја, односно фонетске складности и хармоничности. Према законима дечје реторичке парадигме многе речи живе у паровима, свака реч има свог двојника који најчешће представља њену антитезу, а њихово синтагматско повезивање врши се по контрасту или по аналогiji. Полазећи од наведених својстава дечјег говора, при чему је фокус на грађењу риме и ритма као критеријума типологије, извели смо следећу класификацију језичких игара које се срећу у дечјој парадигми¹¹⁹:

4.2.1.1. ЈИ као поступак римовања неологизама/оказионализама на релацији контраст по смислу / аналогija по звучности (сазвучје):

- Расскажи начало, а кончала не надо. (Чуковски веб 2001)
- Ты глухой, а я слухой.
- То тяжелее, а это легче. (исто)

¹¹⁹ У овом, као и наредним одељцима, наводимо неке примере из корпуса који смо већ анализирали. Главни разлог таквог поступка огледа се у чињеници да ти примери овде представљају предмет анализе у чијој је основи другачији критеријум од оног на основу којег су већ анализирани, уз истовремено појављивање својстава на која није раније указана пажња, а при чему управо та својства представљају предмет наше анализе у овом делу рада, употпуњујући наше комплетно истраживање у дисертацији.

– Ты что мне принесла – игрушечное или кушечное? – спросила больная четырехлетняя девочка, когда мать явилась к ней в больницу с подарками. (исто)

– Ты будешь покупатель, а я продаватель.

– Не продаватель, а продавец.

– Ну хорошо: я буду продавец, а ты покупец. (исто)

Леночка Лозовская, играя с матерью в мяч, предложила:

– Ты бросай с высоты, а я с низоты. (исто)

Женщине, которая вымыла голову и уничтожила следы завивки, один киевский мальчик сказал:

– Вы вчера были курчавая, а сегодня торчавая. (исто)

Говорят четырехлетнему мальчику:

– Какой же ты лохматый и вихрастый.

Он сейчас же оснастил эту фразу двумя очень звонкими рифмами:

Я лохматый и вихратый,

Я вихрастый и лохмастый! (исто)

– Светик, нельзя кушать лѐжа.

– Хорошо, я буду кушать сѐжа. (исто)

– На фестиваль съедется молодѐжь... Но я не поеду...

– Значит, ты - стародѐжь? (Чуковски веб 2001)

– Ispričaj mi početak, a krajetak ne treba. (Чуковски 1986: 264-265)

– Ti si gluv, a ja sam čuv. (исто)

– Šta si mi donela: igračku ili jedačku? – pitala je bolesna četvorogodišnja devojčica kad je majka došla u bolnicu s poklonima. (исто)

– Ti ćeš biti kupac, a ja prodac.

- Ne prođac, već prođavac.
- Pa dobro, ja ću biti prođavac, a ti kuđavac. (исто)

Lenoćka Lozovska, igrajući se s majkom lopte, rekla je:

- Lako je tebi: ti si visoka, a ja sam nizoka. (исто)

Ženi koja je oprala kosu i pokvarila frizuru, jedan kijeovski dećak je rekao:

- Juće vam je kosa bila kovrćava, a danas štrćava. (исто)

Kažu ćetvorogodišnjem mališanu:

- Ala si ti ćupav i kudrast!

On je odmah od ovih reći napravio dve rime:

- Ja sam ćupav i kudrav!

Ja sam kudrast i ćupast! (исто)

- Пјуша, ne treba jesti ležeći.

- Dobro, onda ću jesti sežeći. (исто)

- Na festival će doći mladež. Ali, ja neću da idem...

- Znaći, ti si starež? (Ćуковски 1986: 264-265)

Из наведених примера види се тежња детета-аутора да римује и ритмизује концептуално компатибилне речи (припадају истој категорији појмова), као и морфолошки компатибилне (иста граматичка врста речи) и да их на тај начин систематизује по контрасту или по сличности – аналогија по звучности (сазвучје) а контраст по значењу:

а) Категорија именица:

играчка – једачка

продавац – купавац

купац - продац

младеж – стареж

б) категорија придева:

глув – чув

далека – близека
оврчава – штрчава
висока – низока
лежећи – седећи

4.2.1.2. ЈИ као поступак римовања неологизама/оказионализама паралелних по смислу. – Насупрот претходним примерима дечјих творевина у којима је уочен поступак грађења риме и ритма слагањем речи супротних по значењу, у примерима који следе римовање у ЈИ постигнуто је слагањем речи паралелних по смислу :

– Няня его нянчила, мама его мамчила.
– Она их примерякала и присебякала.

Генералы – сухопутные,
Адмиралы – мокропутные,
Генералы – сухопутные,
Адмиралы – водопутные.

У меня для Петеньки
Леденцы в пакетеньке. (Чуковски веб 2001)

– Dadija ga je dadijala, mama ga je mamijala.
– Она ih je isprobatala i prisvojatala. (Чуковски 1986: 266)

General – kopneni,
Admiral – mokreni.
Generali – kopneni,
Admirali – vodeni.

Daću Pećenjki
Bombone u kesenjki. (Чуковски 1986: 266)

Идентична појава среће се и у дечјим римованим синтагмама (деце од три до шест година), са истим типом ЈИ у подлози, при чему се одређеним узусним речима додају сложенице-неологизми у сврху римовања:

молик – полик

стуљчик – муљчик

Вася – Тарася

бабушка – колабушка

дятел – долбятел (Чуковски веб 2001)

– Папа, а будут сегодня передавать по телевизору мульти – пульти? (исто)

molić – polić

stoličica – moličica

Vasja – Tarasja

bakica – makica

detlić – dubetlić (Чуковски 1986: 266)

Tata, a hoće li danas biti na televiziji multi – pulti?¹²⁰ (исто)

У узусу (говору одраслих) постоје сличне синтагме и то како у руском: *чудо – юдо, мальчик с пальчик, тары – бары, шурьы – мурьы, фигли – мигли* (Чуковски веб 2001) и слично, тако и у српском језику: *malčić – palčić, tandara – mandara, šige – mige, hokus – pokus* (Чуковски 1986: 266) итд.

4.2.1.3. ЈИ као поступак римовања лексички некомпатибилних неологизама/оказионализама. – Трећи тип ЈИ заснива се на римовању бесмислених речи (са искључивањем аналогije или контраста, дакле и било какве систематизације речи, што је био случај у претходна два типа ЈИ), искључиво у сврху изазивања смеха, односно

¹²⁰ мултипликација // мултипликација (цртани филм)

комичног ефекта код учесника игре. Са наведеним критеријумом у основи настале су следеће римоване и ритмизоване синтагме:

телефон – барматон;
телефонице – барматонице;
мальчики – стаканчики;
девочки – тарелочки;
левочка – веревочка;
сундук – кундук – пундук (Чуковски веб 2001)

Трехлетняя Галя говорит, например, своей матери:

– Мама, скажи: Галюнчик.

Мама говорит:

- Галюнчик.

Галя рифмует:

– Мамунчик.

Тогда мать говорит:

– Галюха.

А Галя:

– Мамуха.

Мать:

– Галушка.

А Галя:

– Мамушка.

Мать:

– Галище:

Галя:

– Мамище.

Мать:

– Галубуха.

Галя:

– Мамумуха. (Чуковски веб 2001)

Я говорю: Сашуля.

Саша одвечает: Мамуля.

Я: Сашок.

Саша: Мамок.

Я: Сашенция.

Саша: Маменция, Марктвонция. (Чуковски веб 2001)

telefon – barmaton;

telefončina – barmatončina;

momčiči – lončiči;

devojičice – tacnice;

ružica – uzica;

sanduk – kanduk – panduk; (Чуковски 1986: 268-269)

Trogodišnja Galja kaže, na primer, svojoj majci:

– Mama kaži: Galunčik.

Mama kaže:

– Galunčik.

Galja rimuje:

– Mamunčik.

Onda mama kaže:

– Galuha.

A Galja:

– Mamuha.

Majka:

– Galuška.

A Galja:

– Mamuška.

Majka:

– Galubuha.

Galja:

– Mamuluha. (Чуковски 1986: 268)

Ja kažem Sašulja.

Saša odgovara: Mamulja.

Ja: Sašok.

Saša: Mamok.

Ja: Sašencija.

Saša: Mamencija. Marktencija. (Чуковски 1986: 269)

На овако образованим синтагмама са ЈИ у подлози заснивају се целовити дечји текстови као самосталне творевине:

Это разве ложка?

Это просто кошка.

Это разве печка?

Это просто свечка... (Чуковски веб 2001)

Мой веселый звонкий мяч,

Ты куда помчался вскачь? (Чуковски веб 2001)

Дети в детском садике играют в фанты, и Гарик спрашивает Валерика:

– Что же хочешь ты купить?

Валерик. Хочу купить мишке тапы и надеть ему на лапы. (Дети, наблюдавшие за ходом игры, смеются.)

Гарик. Тапы – так не говорят, надо сказать: тапочки, тапки или туфли, сандалии.

Валерик. Хорошо. Покупаю мишке тапочки и надеваю ему на лапочки. (Дети снова смеются.)

Смех повторяется снова, когда Валерик по ходу игры говорит:

А еще хочу купить машину

И посадить мишку в кабину. (Чуковски веб 2001)

Zar je ovo kašičica

To je prosto stoličica.

Zar je ovo pećica?

To je prosto svećica... (Чуковски 1986: 270)

Lopto moja veselice,

Kuda letiš bezobzirice? (Чуковски 1986: 270)

Deca u vrtiću igraju fote i Garik pita Valerika:

– Šta hoćeš da kupiš?

Valerik: Hoću da kupim medi pape i da mu navučem na šape. (Deca koja prate igru smeju se).

Garik: Pape – tako se ne kaže. Treba reći: patike, papuče ili sandale.

Valerik: Dobro. Kupiću medi papučice i navući mu na šapičice. (Deca sa opet smeju).

Smeħ se ponavlja kad Valerik u toku igre kaže:

I još ću kupiti mašinu

I posadiću medu u kabinu. (Чуковски 1986: 271)

Описани тип ЈИ пружа могућност за грађење текстова са ритмизованим римама грађеним искључиво од бесмислених речи, што је једна од најзаступљенијих језичких игара у дечјој реторичкој парадигми:

Аля, валя, даля, маля;

Маим, паим, баим;

Пана, папана, амана, бабана;

Папти, бапти, бабка, тјпка;

Базя – мазя, баня – маня; (Чуковски веб 2001)

Кунда, мунда, карамунда,

Дунда, бунда, парамун. (исто)

Биля, биля, унага, унаваляя.

Биля, биля, унага, унаваляя. (Чуковски веб 2001)

Уманяу, Уманяу,

Уманяу, Уманя!

Эндепдине, бететон.

Эндендине, бететон!

Горбонове реткос!

Горбонове реткос! (Чуковски веб 2001)

Индиянда, Индиянда, Индия!

Индияди, Индияди, Индия! (исто)

Alja, valja, dalja, malja;

Maim, taim, baim;

Tana, tatana, amana, babana;

Papiti, babiti, bapka, tјapka;

Vaza – maza, banja – maња; (Чуковски 1986: 272)

Kunda, munda, karamunda,

Dunda, bunda, paramun. (исто)

Bilja, bilja, unaga, unavalјaja,

Bilja, bilja, unaga, unavalјaja. (Чуковски 1986: 274)

Umanјau, Umanјau!

Umanјau, Umanја!

Endendine, beteton!

Endendine, beteton!

Gorbonove retkos!

Gorbonove retkos! (Чуковски 1986: 279)

Indijanda, Indijanada, Indija!

Indijandi, indijandi, Indija! (исто)

Језичке игре овог типа у дечјим стиховима могу почети тако што имају јасан смисао, али се касније под утицајем игре тај смисао постепено губи. У песмама за децу у српском и руском фолклору уочен је исти принцип грађења ЈИ путем гласовних сазвучја у сврху постизања ритма и риме, уз истовремено губљење (занемаривање) смисла стихова:

Тень, тень, потетень... // Тењ, тењ, потетенј... / Цыкенъ, выкенъ... // Сікенј, вікенј...
(Чуковски веб 2001// Чуковски 1986: 281)

Трын да брын! / Трын да брын! / Трофимушка-трофим; // Толик-кролик / Сел на столик //
Тузик, Тузик-карапузик (Фолклор 2011: 55)

Первелики, / Другелики, / Трынцы, / Волынцы, / Вята, / Лада, / Шесток, / Кипяток, / Родивон, / Поди вон! (Обичаји 2008: 95)

Тритатушки, три-та-та! / Вышла кошка за кота. // Чики, чики, чикалочки! / Едет Костя на палочке (Обичаји 2008: 79-98)

Сараори, / текутице, / текутан, / палатан, / праскеле, тут келе, десетица; // Сегма, / огма, / дегма, / караташ, / карагуш; // ањ, пањ, / чарапањ, /чараупе... (Златна жица 1992:101-102)

4.2.1.4. ЈИ као поступак римовања структурно деформисаних потенцијалних неологизама/оказионализама. – Овај тип ЈИ остварује се поступком деформисања узусних речи уз чување основне мелодичности (ритмичности) и риме као прототипа песме (од покрета током децје игре ка звуку, од звука ка речи). Деформисање се најчешће дешава:

а) на плану језичких форми:

Наточка Вернандер, двух с половиною лет, выкрикнула как-то такие стихи:

Плывут уточка с гусем

На раздутых парусѐм. (Чуковски веб 2001)

Natočka Vernander, dve i po godine uzvikivala je ovakve stihove:

Pliva patka s guščetom,

S raširenim jedretom.¹²¹ (Чуковски 1986: 282)

Трехлетняя Лена раскрашивала картинки и повторяла ритмически:

Красный дом

Из солом.

Красный дом

Из солом. (Чуковски веб 2001)

Trogodišnja Lena bojala je crtež i ritmički ponavljala:

Krasni dom

Od slamom.

¹²¹ Наведена деформација речи у сврху постизања ритма није случајна грешка, будући да је девојчица након направљене риме објаснила: „Jedretom – to je da bude lero“ (Чуковски 1986:282)

Krasni dom
Od slamom. (исто)

Мальчик вбежал в комнату, победоносно крича:

Я не та-ак волоку.
Я в галопию скаку!
Я не та-ак волоку.
Я в галопию скаку! (Чуковски веб 2001)

Деџак је utrчао u sobu, pobednički vičući:

Тako ja ne gmižem.
Galopijom stižem.
Тako ja ne gmižem.
Galopijom stižem. (Чуковски 1986: 283)

б) скраћивањем речи ради постизања риме и ритма (рецимо, скраћивањем речи *мачка у мач* у примеру који следи):

Джойка, Джойка, ты малыш,
Ты гоняешь кош и мышь. (Чуковски веб 2001)

Džojka, Džojka, moj mališa,
Ti već juriš mač i miša. (Чуковски 1986: 283)

Аня прыгала вокруг своего нового брата и выкрикивала в бурном восторге:

Мама с мальчиком лежит
И грудой¹²² его кормит!
Мама с мальчиком лежит
И грудой его кормит! (Чуковски веб 2001)

Ања је skakala oko svog novog brata i oduševljeno uzvikivala:

Sad maleckog daju mami

¹²² *грудой* уместо *грудью* ради звучне складности у сврху постизања ритма.

I ona ga grud'ma hrani.
Sad maleckog daju mami
I ona ga grud'ma hrani. (Чуковски 1986: 282)

Эку пику дядя дал!
Эку пику дядя дал!
Экикики диди да!
Экикики диди да! (Чуковски веб 2001)

Еку пику ђађа дал!¹²³
Еку пику ђађа дал!
Екикики диди да!
Екикики диди да!¹²⁴

У фолклорним текстовима (у стиховној форми) оба језика (српски/руски) уочен је идентичан поступак грађења ЈИ карактеристичан за сва четири класификована и описана типа које смо напред изнели у ритмизованим стиховима (најчешће у ритму трохеја) погодним за игру и плес, што упућује на њихов лудистички карактер (упор. са Бахтиновим карневалско-смеховним формама):

Тюшки, тюшки, тюшки!
На горе пичужки...
Ай дуду, дуду, дуду!
ворон на дубу...

Три-та-та, три-та-та!
Вышла кошка за кота...
Дон, дон, дон!
Загорелся кошкін дом...

¹²³ Какво је корље *čika dao!* (Чуковски 1986: 279)

¹²⁴ Чуковски истиче (Чуковски 1986: 284) да је ритам, у скоро свим самосталним дечјим стиховима које је прикупио, грађен на исти начин: помоћу трохеја, налик успаванкама типа *бају-бајушки -бају // баю-баюшки-баю* (Чуковски веб 200), које су такође испеване у напред поменутом ритму; трохеј се понекад везује са анапестом (тросложна метричка стопа од два кратка и једног дугог слога).

А чучу, чучу, чучу!
Я горошек молочу...
А тари, тари, тари!
Куплю Лиде янтари...
Тенти, бренти! Сам сокол
Через поле перешел...

Куба, куба, кубака,
Тама яма глубока... (Чуковски веб 2001)

Ljuške, ljuške. ljuškice,
Tresm zrele kruščice...
Dudu, dudu, dudu!
Sedi vrana na dubu...

Tri-ka-ka, tri-ka-ka!
Pošla mačka za mačak...
Don, don, don!
Izgoreo macin dom...

Tare, tare, tare!
Kupiću ti jantare...
Trešti, brešti! Orao
Preko polja prešao...
Kuba, kuba, kuboka,
Tamna jama duboka¹²⁵... (Чуковски 1986: 284)

У српском фолклору проналазимо текстове (такође у стиховној форми, будући да се ради о рими), сличне наведеним руским текстовима не само по ритму, већ и по распореду речи у стиховима. Повишена емоционалност у њима постигнута је структуром стиха: свака песма почиње групом бесмислених речи типа попевке (скандирања),

¹²⁵ Наведену песму Чуковски је преузео из: *Русские народные песни*, собранные П.В.Шейном, М. 1870, стр. 9, 14, 17, 40, 58 и др.

потенцирајући на тај начин ритам игре-плеса народне поезије (*трешти-брешти, дон-дон-дон, дуду-дуду-дуду* исл.):

Екс, прекс,

појела деца кекс;

кекса више нема,

па се деци дрема; (Златна жица 1992:101-102)

Енци, менци,

на каменци,

ањ, пањ,

чарапањ,

чараупе,

једи супе! (исто)

Сегма,

огма,

дегма,

караташ,

карагуш,

врчи реп –

'ајд на зеца! (исто)

Сараори,

текутице,

текутан,

палатан,

праскеле, тут келе, десетица; (исто)

Бумбар,

делипар,

сео цар

на кантар,

желипан,

пеливан,
мерили га
поваздан,
паде па се
скљуси
и рече ми:
ту си! (Златна жица 1992: 101-102)

Фолклорне песме типа ругалица (исмевање имена али и разних концепата, посебно концепата страха, глупости, злобе, сиромаштва исл.) такође испољавају карактеристике колективног стваралаштва, као и својства колективне језичке личности:

Федя-бредя
Съел медведя...

Цыган, мыган
Кошку дрыгал...

Коля-моля селенга
Съел корову и быка. (Чуковски веб 2001)

Feđa „bređa“
Рао на леђа...

Ciga-miga
Маџку diga.

Kolja-molja trika
Smaz'o kravu i bika. (Чуковски 1986: 288)

У српском фолклору такође се срећу римовани текстови са ЈИ овог типа:

Петар, Петар, кокошар

Тера коке на пазар;
Сваком по ребарце,
А Петру жуманце.

Штипавица, штипава
уштинула Јанка
у по бела данка.
Јанко се тргне,

Мама га у бешу вргне. (Златна жица 1992: 117)

О Иване, бароне,
метни пушку на раме,
па узјаши на јаре,
па полети низ बारे.
Јаре стаде – Иван паде. (Златна жица 1992: 117)

Овакви текстови са *вредносном функцијом* (пренагалашена експресија) у подлози јављају се у својству прецедента дечје говорне реторичке парадигме и дечјих творевина. Језичка игра у њима такође има функцију остваривања ритмичности као и у претходно наведеним песмама, при чему се главни поступак грађења ритма (и овде преовладава трохеј) заснива на гласовним варијацијама прве речи у понављањима, а са циљем истицања појачане експресије учесника игре, што се види у следећим самосталним творевинама деце-аутора:

Бом, бом, тили, тили,
Нашу маму сократили.
Бом, бом, тили, тили,
Нашу маму сократили. (Чуковски веб 2001)

А-га-га! Тю-га-га!
Половина утюга!
А-га-га! Тю-га-га!
Половина утюга! (Чуковски веб 2001)

Дримпампопи!

Римпампони!

Едет папа на вагоне,
Молодец паровоз -
Хорошо его довез! (исто)

Bom, bom, tili, tili,

Našu mamu otpustili.

Bom, bom, tili, tili,

Našu mamu otpustili. (Чуковски 1986: 290)

A-ha-ha! Gle-gle-gle!

Polovina pegle!

A-ha-ha! Gle-gle-gle!

Polovina pegle! (Чуковски 1986: 291)

Drimrapon!

Rimrapon!

Seo tata u vagon –

Mašina k'o strela

Kući ga donela! (Чуковски 1986: 291)

Текстови засновани на описаној ЈИ заступљени су у оба анализирана дискурса: народном и дечјем, те као такви остварују функцију денотата првог реда (фолклорни текстови, тј. текстови-донори) и прецедента (дечји текстови) у уметничком (поетском) дискурсу (текстови-рецепијенти):

Тарам-барам-беца

– Шта је тарам?

Тарам је тарам,

барам је барам,

беца је беца,

– тако се варају мала деца! (Д. Радовић: *Тарам* у: Антологија II 1995: 187)

Мејо, мејане,

Голубане, белане,

Примакниде главицу,

Па окуси травицу! [...] (Змај 2007: 8)

Ој, дуледу, дуледу,

Овако је на леду.

Ноге као стреле,

Терај, брацо, селе! [...]

Ој, дуледу, дуледу,

Овако је на леду.

Ту је живот прави,

Док се не откриви. (Змај 2007: 32)

Стихови (нарочито почетни) у наведеним примерима, по истом принципу као и у фолклорним или дечјим текстовима који се јављају као прецеденти уметничког текста, претежно су засновани на бесмисленим околионалним деривацијама. Уочава се корелативност *структурних бесмислица* (одсуство лексичког значења) и ритма: бесмислице постају организатор ритма, а дечја творба речи један од поступака његовог постизања. Неологизми као лексеме без самосталног значења у дечјем стваралаштву добијају околионално значење у конкретном контексту и током говорне употребе, што је примењено као поступак и у наведеним примерима уметничког текста, а овај поступак веома је чест у уметничком дискурсу за децу.

4.3. Категорија ЈИ са *структурно-семантичким* параметрима у подлози – истраживачки проблем и резултати анализе

4.3.1. Анализа фоносемантике и морфосемантике дечје деривације као прецедентног модела *експерименталне ЈИ* у уметничком дискурсу. – Језичка игра (ЈИ) овог типа (дечја/народна етимологија) гради се код одраслих по истом принципу као и код деце, што и одређује њену прецедентну функцију – заснива се на покушају да се нађе унутрашња форма која ће се потом експлицирати, што доста подсећа на дечје говорне иновације. Овај тип ЈИ одређује се као *експериментална ЈИ*, односно *лингвистички експеримент*, а као прецедент нарочито је примењивана у поезији Футуриста, Обериута (код руских писаца: Мајаковски, Хлебњиков, Хармс, Северјањин, Кручоних), а код нас она се уочава у поезији дадаиста (Драган Алексић), као и у поезији модерне (И. Андрић). Свакако се обилато примењује у уметничким текстовима за децу, што условљава избор корпуса у овом одељку.

4.3.1.1. Фоносемантичка својства у прецедентном моделу ЈИ као *лингвистичког експеримента*. – Фоносемантика је посебна грана у психолингвистици која изучава међуоднос звука и смисла у језичкој свести (Горелов, Седов 1997). По мишљењу многих научника, звук сам по себи не носи никакво значење, скуп фонема у различитим језицима скоро никада се не подудара, нити је звуковни састав тих језика исти. То значи да је звуковна форма речи конвенционална (условљена), а фонетско значење било би оно које у себи носе говорни звуци. Фонетска језичка средства у говорној делатности представљају довољно ефективана и делотворна средства преношења информације и деловања на процес перцепције говорне поруке. Закони фоносемантике најочигледније се испољавају у уметничким (превасходно поетским) текстовима¹²⁶, али и у дечјим творевинама, с посебним акцентом на разноликим звучним сликама, изграђеним путем ономатопеје или имитацијом њене форме.

¹²⁶ Велимира Хлебњикова неки научници (Горелов, Седов 1997) сматрају најизразитијим психолингвистичким песником, који је у својим уметничким експериментима у естетским декларацијама антиципирао настајање теорије говорне делатности. Песник је имао идеју да направи универзални *заумни језик* (заумный язык), заснован само на фонетским значењима, заједничким за све људе.

У ЛИ овог типа посебно долазе до изражаја фоносемантичка својства дечје говорне парадигме:

Это бывает даже в тех случаях, когда ребенок сам выдумывает какое-нибудь страшное слово. Я впервые убедился в этом, когда с моей маленькой дочерью случился один эпизод, который я записал по горячему следу в таких непритязательных стишках:

Дали Мурочке тетрадь, стала Мура рисовать:

„Это – козочка рогатая“.

„Это – елочка мохнатая“.

„Это – дядя с бородой“.

„Это – дом с трубой“.

„Ну, а это что такое,
Непонятное, чудное,
С десятью рогами,
С десятью ногами?“

„Это Бяка-Закаляка Кусачая,
Я сама из головы ее выдумала“.

„Что ж ты бросила тетрадь,
Перестала рисовать?“
"Я ее боюсь". (Чуковски веб 2001)

To se dešava kada dete smo izmislili neku strašnu reč. Prvi put sam se u ovo uverio kad se mojoj maloj kćerki dogodilo nešto slično što sam, dok su mi utisci još bili sveži, zapisao u ovim nepretencioznim stihovima:

Muročki su dali svesku,

Počela je Mura da crta,

„Ovo je – koza rogata“.

„Ovo je – jelka granata“.

„Ovo je – čika s bradom“.

„Ovo je kuća – s dimnjakom“.

„A šta je ono tamo,
Čudno i nepoznato,
S desetinu roga,
S desetinu noga?“

„To je Bjaka-Zakaljaka
Sama sam je izmislila“.

„Što si svesku bacila
I crtati prestala?“

„Ja se Bjake bojim“ (Чуковски 1986: 91-92)

У наведеној песми нашу пажњу привлачи неологизам-оказионализам *Bjaka-Zakaljaka* који је у функцији експресеме за означавање концепта страха. Он својом гласовном структуром асасоцира на лексеме за означавање нечег страшног путем именовановања свакојаким чудовишта, вештица, баука и страшила којима одрасли плаше децу. Дечји говор се одликује урођеним језичким осећањем за морфемску и фонетску структуру речи. Гласовни склоп (фоносемантика) речи делује веома снажно на њихову перцепцију а поимање унутрашњег значења речи повезано је са експресијом коју сваки глас носи у себи у спреси са морфемским значењем (морфосемантика), при чему се све дешава независно од лексичког значења. У примеру који следи подвучени неологизми-оказионализми изграђени су помоћу суфикса који су дете-аутора асоцирали на концепт великог и/или малог, док је фонетска структура (звучање) корена асоцирала дете на концепт страшног и/или доброг (лепог):

– Что такое Бардадым? Как ты думаешь? – спрашивают у четырехлетнего Вали.

Он сейчас же отвечает без всяких раздумий:

– Страшный, большой, вот такой!

И показывает рукой в потолок.

– А кто такой Миклушечка?

– А это маленький, хорошенький... Миклушечка. (Чуковски веб 2001)

– Šta je to Bardadim? Šta misliš? – pitaju četvorogodišnjeg Vanju.

On smesta odgovara:

– To je neki strašan, veliki, evo, ovoliki!

I pokazuje rukom prema tavanici.

A ko je Mikluščka?

E, on je malecan, lep... Mikluščka. (Čukovski 1986: 92)

Jedna petogodišnja devojčica je, pošto je čula šum na stepeništu, prošaputala: „Mamice, ja se bojim. Ovamo sigurno ide Tramot.“ „Kakav Tramot?“ „Ovoliko veliki, težak i lupa po stepenicama.“ (Čukovski: 91)

В. Хлебњиков (Хлебњиков 1985) је говор посматрао као збирку, колекцију звучних играчака, те сходно томе учеснике у говорном процесу (ЈЛ) можемо посматрати као учеснике у игри. Говор/језик природно се развијао из малог броја основних јединица (сугласника и самогласника), који се могу комбиновати према слободном редоследу у гласовне низове у складу са потребама игре, што је битно својство дечјег говора које се препознаје као прецедент у следећим стиховима В. Хлебњикова:

Бобзоби пелись губы,

Вээоми пелись взоры,

Ниээо пелись брови,

Лиэээй пелся облик,

Гзи-гзи-гзээ пелась цепь.

Так на холсте каких-то соответствий

Вне протяжения жило Лицо. (Хлебњиков веб 2004)

Бобеоби певале су усне

Вееоми певали се гледи

Пиеео певале су веђе

Лиееј – певао се изглед

Гзи – гзи – гзео певао се ланац,

Тако на платну неких подударности

Изван димензија живело је Лице. (В. Хлебњиков у: Антологија IV 1975: 123)

Оно што је заједничко за дечји говор и поетско стваралаштво управо је недовољност већ постојећих језичких форми (структурно-језички лакуни) и честа употреба ономатопејских јединица и идеофона. Обратимо пажњу на подвучену групу речи у следећој песми Д. Хармса:

Све све дрвеће пиф
све све камење паф
сва сва природа пуф.

Све све девице пиф
сви сви мушкарци паф
сва сав женидба пуф.

сви сви словени пиф
сви сви јевреји паф
Сва сва Русија пуф. (Хармс 1994: 20-21)

Такође и код Хлебњикова:

Krilacajući zlatopismom
Najistančanijih žila,
Cvrčak naslagao pod krila
Obalskih mnogo trava i ševara.
Pinj, pinj, pinj, pinj! – zinziver uši para.
O, labudovi!
Ozarite! (В. Хлебњиков у: Антологија IV 1975: 24)

Слично фоносемантичко средство проналазимо и у дечјем тексту:

– Мама, как едет трамвай?

– По проводам идет ток. Мотор начинает работать, вертит колесики,
трамвай едет.

– Нет, не так.

– А как же?

– А вот как: динь, динь, динь, ж-ж-ж-ж! (Чуковский веб 2001)

Мама, како idu tramvaji?

Kroz žice ide struja. Motor počinje da radi, točkovi da se vrte i tramvaj kreće.

Ne, nije tako.

Nego kako'

Evo kako: din, din, din, ž-ž-ž-ž! (Чуковский 1986: 128)

Звучна страна речи у наведеним примерима фонетски је обликована употребом ономотопеја или имитацијом различитих гласова и представља личну аутореву твоеревину, а њена функција је у поменутих случајевима стварање експресивности и сликовитости. Особито живописан колорит добија околионализам у форми ономотопеје изражене директним звучним подражавањем у форми експресивних глагола, што се види у подвученим болдираним речима у ниже наведеној песми С. Лазића:

Бимбури,

бамбури,

бум –

кокица стала на друм!

Ту ауто прође: пџ-пџ!

Ту пашче прође: кџ-кџ!

Ту медвед прође: брум-брум!

Ту бумбар прође: зум-зум! (...)

(С. Лазић: *Кокица на друму* у: Антологија II 1995: 188)

Фоносемантичност ЈИ користи се као прецедент и за изражавање комичног ефекта, што и јесте превасходни циљ ЈИ у дечјој реторичкој парадигми, па сходно и у уметничком тексту са наведеним прецедентом. Навешћемо пример познатог четворостиха у песми С. Маршака *Ето како је расејан*, о возачу трамваја:

Дубокоуважени!

Вагоноувожени!

Вагоноуважени!

Дубокоувожени!

(Чуковски 1986: 347)

Комичан, па и ексцентричан ефекат у наведеном тексту постиже се метатезом (премештање, пермутација гласова на фонетском нивоу речи) и спунеризмом (фонетско премештање, пермутација на нивоу спајања речи; замена гласова или слогова у двама узастопним речима). Последица оваквих процеса је структурно-семантичко преиначавање смислова, које доводи до новог морфосемантичког обележја лексема. Сличну ЈИ проналазимо и код Б. Ћопића:

Не зна чува своју главгу,

Хоће проба своју снавгу,

Заметнуо с Марком кавгу (...)

Њему Марко Чим се надњу,

Сломи копље које зграбљу,

До руку му сече сабљу.

(Б. Ћопић: *Марко Краљевић и Алија Берзелез* у: Антологија II 1995: 267)

Или:

Таквом Марку паде ум

Да узоре царски друм.

Како Марку то на ум

Њему одмах плуг на друм,

Док се није предоум.

Притиснуо Марко плуг,

(Б. Ћопић: *Земљорадња Краљевића Марка* (Антологија II 1995: 268))

4.3.1.2. Морфосемантичка својства у прецедентном моделу ЈИ као лингвистичког експеримента. – Деривациона семантика не уноси се у лексикон говорећег, односно језичке личности, само као резултат његовог индивидуалног процеса творбе речи, већ углавном улази у речнички састав у готовом виду из говора људи око њега. Када говорећи употребљава изведену лексему, веома ретко размишља о пореклу њеног настанка, најчешће се и не сећа њеног изведеног, мотивационог значења у оним случајевима када те речи имају јаке семантичке везе са одређеним контекстом. У оним случајевима међутим, када деривати немају чврсте контекстуалне везе, главну функцију преузима мотивациона семантика, која се већ налази у подлози унутршње форме речи. Ослањање на деривациону семантику дешава се у говорној пракси тада, када се говорећи сусреће са новом, од раније непознатом речју. У оним ситуацијама када носилац језика нема довољно језичког образовања (одрасли ниског степена образовања и деца) долази до преобликовања изведене лексеме, са циљем да се она боље објасни, односно да се њена унутрашња форма учини прозачнијом (*вртилатор-вентилатор, полуклиника-поликлиника* исл.). Ова појава назива се **народна етимологија** (Горелов, Седов 1997), изузетно је фреквентна у дечјем говору (о чему је већ било речи у претходним одељцима) и као такава често се користи у уметничкој књижевности, посебно поезији. В. Хлебњиков је у песми која следи провео поетски експеримент грађења свих стихова од неологизама, изведених од једног истог корена – *смех*.

ЗАКЛЯТИЕ СМЕХОМ

О, рассмейтесь, смехачи!

О, засмейтесь, смехачи!

Что смеются смехами, что смеянутся смеяльно,

О, засмейтесь усмеяльно!

О рассмешиц надсмеяльных – смех усмейных смехачей!

О, иссмейся рассмеяльно смех надсмейных смеячей!

Смейво, смейво,

Усмей, осмей, смешики, смешики,

Смеюнчики, смеюнчики.

О, рассмейтесь, смахачи!

О, засмейтесь, смехачи! (Хлебњиков 1985: 1)

ЗАКЛЕТВА У СМЕХ

О, насмејте се, смејачи!

О, засмејте се, смејачи!

Смеју ли се смеховима, смејанче ли смеховно,

Засмејте се подсмеховно!

О, смејашта смешљива – смех засмејних смејаша!

О, исмеј се расмејано, смеху смешника смејача!

Смехало, смехало,

Засмеј, исмеј – смешци, смешци,

Смејунчићи, смејуљчићи.

О, насмејте се, смејачи!

О, засмејте се, смејачи!¹²⁷ (Хлебњиков 1985: 1)

Новотворевине Хлебњикова у наведеној песми треба посматрати као потенцијализме, услед тога што они органски припадају стандардној творбеној парадигми: сви неологизми су изведени од једног истог корена – *смех* који припада узусној лексици, али зато добијене иновације постају инвентар новог аутохтоног поетског *заумног језика*¹²⁸ (упор. са нашом поставком-хипотезом „језик у језику“ и „систем у систему“). Слично налазимо и тексту *Победа над сунцем* који су коауторски написали Хлебњиков и А. Кручоних¹²⁹, при чему наводимо само пролог, будући да је он ауторски продукт Хлебњикова:

ПОБЕДА НАД СУНЦЕМ

(опера)

Текст: А. Кручоних

¹²⁷ Превела Злата Коцић

¹²⁸ О експерименталном *заумном језику* Хлебњикова Збигњев Бјењковски (у преводу Бисерке Рајчић) каже: „Хлебњиков је желео да створи општи заумни језик, некакав есперанто мунди. Његова поезија је била лабораторија. Језик није стварао поезију, већ је поезија стварала језик. (...) Хлебњикова би требало издати двојезично. (...) У том руском футуристи савремена поезија нема само претка. Он је живи извор. Реч поезије није нигде тако луда као код Хлебњикова. А осим тога, у том лудилу постоји метод.“ (Бјењковски 1985: 15)

¹²⁹ Превео Бранимир Донат

Пролог: В. Хлебњиков

ПРОЛОГ

ЦРНОВОРНЕ НОВОСТИ

Људи! Ви рођени али још неумрли. Пожурите међу мишљаче и мишљачице.

Будућник

Мишљачица ће вас водит,

Мишљач ће вас предводит,

Саборишту мрачних вода

Од мука и ужаса до забављача и смијача оноземних смјехних и веселих пролазит ће пред пажљивим мотрачима, мишљачима и гледачима, пролазачима, искушачима, пјевачима, идачима, зевачима, величачима, судбоговорачима и лимачима.

Зовачи ће вас зазвати као поднебеснике и оноземце.

Прошлољупци ће вам причати што сте кадицад били.

Живачи – тко сте – будућари што сте могли бити.

Лимачи сутрошњи и јутробудни причат ће вам што бити ћете.

Никада ће проходит тиха сновиђења.

Малецка водачица одлучно ће вас провести.

Овдје ће бити прошли и измишљајни.

А са њима сновивање знавањи.

Свирачи и пјесмачи бришу сузу.

Војак, трговац и орач. Мишљаху за вас сењач, снівач.

Говорни и двојирни пјевирни обузимљу вас.

Снагачи смјењују слабаче.

Први размишљај – када мотрач постаје претоварач.

Грозовитогласни, хитропророчући ходачи узбуђују.

Облачећи, живахнећи преобразно обучени, покретани игром врача-погађача, у чудесне преоблаке одјевени показују јутро, вечер, дан по замисли маштара свих небожитеља данашњих и овдашњих.

У дјетињству мишљача „Будућослав“ ја свој шапутач. Постарат ће се да говорачи и пјевачи иду без тешкости и запињаста да постигну владаштво над слушалачитатељством како би ослободили људове мишљаче од бијеса Суздаљаца.

Призорства написана ум-јетницима, створит ће прерушену природу.

До звука звонца заузмите мјеста на облацима, дрвећу и кита у незгоди.

Звуци из трубе допиру до вас.

Користач ће вас срести.

Снозвиждук пјевача надопуња мишљача.

Звучаре се покуравају водичу – импровизатору.

Сјемење „Будоћослава“ полетјет ће у живот.

Мишљач је устао!

Нек буде слуховит (уховит) мишљач!

И мотрач. (Хлебњиков 2008: 175-176)

Пример ЈИ као лингвистичког експеримента налазимо и код Д. Хармса, с том разликом што се он у грађењу неологизама није ослањао на потенцијалне деривационе моделе, већ је градио неологизме-оказионализме:

Руа рео

Кио лау

Коњи фију

Пеу боу.

Рт. Рт. Рт.

То вам је боље познато. (Хармс 1994: 72)

Подвучени неболдирани оказионализми у горе наведеној песми имају форму именица и са синтаксичког аспекта у функцији су вршиоца радње (аналогно лексеми коњ и трећем стиху), док подвучени болдирани оказионализми имају форму глагола и у функцији су предиката (аналогно лексеми фију, такође у трећем стиху). Примећује се да у овом случају оказионализми нису мотивисани речима са познатим узусним лексичким значењем, већ је у подлози њихове деривације искључиво морфосемантичка функција као поступак грађења ЈИ типа лингвистичког експеримента. Оваквим уметничким поступком Хармс је створио ефекат атракције реалне и измишљене лексичке и синтаксичке компатибилности.

Прецедентни модел ЈИ истог типа проналазимо и у уметничком дискурсу српских писаца, посебно дадаиста:

Дрво? Ојок.

онда нови показивач:

ајс воле – ојок

хајс биће – ојок

шиц маче – ојок

марш пашче – ојок

гајс паче – ојок

хрр козо – ојок

иха кљушче – ојок

чик мазго – ојок

гиц прашче – ојок

циу врепче – ојок

сто врагова. Не знати више ништа. Типка зној... (Алексић 1978: 33)

Kratzkratz i kruci kritz

nuna nuna chrsk chrsk chrsk

sisirorirara

sisirorirara

chek konto riskon (...)

Japan Yosaka trorakotoro (...)

Sarajevo spalato horendasitile

Barcelona 900 trippercastreta. (Алексић 1978: 33)

И код И. Андрића уочавамо сличан експеримент: од слогова имена једне Гркиње
направио је песму *Лили Лалауна*:

Лала лула, луна лина

Ала луна лани лана

Ана лили ула ина

Нали илун лилиана

Лила ани ул улана

Лани лину ул нанула

Анали ни нина нана
Ила ала уна нула

Алауна лул ил лала
Алилана, лан, лу, ла.
Налу нилу нун нинала
Нала уна ананила. (Андрић 1981: 241)

Исти модел ЈИ проналази се као прецедент и у уметничким текстовима за децу, конкретно у песмама *Иду дани* Бранислава Црнчевића и *Јутутунска Јухахаха* Ј. Ј. Змаја:

(...) Оде **Мото** да се мота,
Оде **Ото** да се ота,
Иду дани, иду дани... (Б. Црнчевић: *Иду дани* у: Антологија I 2007: 125-126)

У краљевству Јутутуту,
Краљ тринајсти Балакаха
Обећао свом народу
Да ће дати јухахаха (устав).

У краља су јаке прси,
Грлат ли је Балакаха,
Кад повиче, брда с' хоре –
Јухахаха, хаха, хаха!

Само нека буду верни,
Нек војују о свом круху,
Нека ћуте и нек жмури,
Нек плаћају јухухуху (порез).

(...) А шта им је тако смешно,
Ил' је смешан Балакаха?
Ил' су смешни Јутутунци?
Ил' је смешно „јухахаха“?

Послушни су Јутутунци,
Плаћали су јухухуху,
Ћутали су, жмурили су,
Војевали о свом круху.

Све троје је доста смешно,
Понајвише Балакаха,
Кад озбиљно, милостиво,
Проговори: Јухахаха!

А пролећем свака года
Попне с'на брег Балакаха,
Па повиче громогласно:
Добићете јухахаха!

Сретни су ти Јутутунци,
Сретан ли је Балакаха,
Кад их тако развесели
Празана речца: Јухахаха! (Змај 1992: 201)

Нарочито су изражајни околионализми изражени директним звучним подражавањем у форми експресивних глагола, што се види у подвученим речима у ниже наведеној песми С. Лазића (овде се уочава моделовање глаголске семантике поступком граматичке транспозиције → ономотопеја се транспонује у глагол; подвучене болдиране речи у стиховима врше функцију глагола, односно, предиката: *хумба батоба*, *хумбаба*; подвучени неологизам *боламба* је, међутим, у форми именице и има функцију вршиоца радње, односно, субјекта). У истраживању базираном на психолингвистичком аспекту, посебна пажња посвећује се унутрашњој перцепцији таквих творевина. Овај тип ЈИ због својих перцептивних својстава представља један од веома заступљених прецедената у уметничким текстовима за децу (посебно у стиховној форми):

(...) Хумба батоба,

хумба батоба,

на кога?

На жутог,

љутог

африканског лава.

Хумбаба о,

хумбаба о,

а ко?

Боламба,

син ловца Мору Јосуфу Гава,

док је играо око мртвог лава.

Хумбаба ја,

хумбаба ја,

хаха!...

(С. Лазић, *Боламба* у: Антологија II 1995: 191-192)

Да **закључимо**: Поетске творевине, са напред описаним прецедентним моделом језичке игре у подлози, естетски су значајне на основу њихове уникатности (јединствености), њихова унутрашња форма и семантика захтевају од рецепијента (читаоца,) самостално осмишљавање. Деривациони процес – стварање околионализама и потенцијалних речи (у складу са ЈИ у дечјој реторичкој парадигми, што и јесте параметар који дечје творевине трансформише у прецедентни феномен и даје им функцију прецедентности) – у уметничким текстовима са прецедентним моделом ЈИ као лингвистичког експеримента, није циљ сам по себи, већ неологизми испуњавају низ функција: а); б) деривациону; в) конотативну; г) акцентну (наглашавалачку); д) текстуалну; њ) естетску.

4.4. Категорија ЈИ са семантичким параметрима у подлози – истраживачки проблем и резултати анализе

4.4.1. Језичке антиномије као тип ЈИ са семантичким трансформацијама. – Антиномија¹³⁰ је парадоксални пар судова у којима један искључује други. Међутим посматрани засебно, сваки је у подједнакој мери подложен доказивању, при чему се показују као истинити, те антиномије не представљају последицу субјективне грешке већ су повезане са дијалектичношћу сазнајног процеса. Једно од суштинских својстава природних¹³¹ језика представља његова дуалност која налази свој израз у постојању низа језичких антиномија (А): антиномија објективног и субјективног у језику; А језика као делатности и производа делатности; А постојаности и променљивости у језику; А онтолошког и гносеолошког карактера језика; А индивидуалног и колективног у језику итд.

У подлози овог типа ЈИ налазе се *атракативна функција* и *функција генерисања смисла* (упор. у параграфима 3.2.1.3. и 3.2.1.4. овог поглавља) уз изражену дуалистичку

¹³⁰ **Антиномија** лог. противречност, супротност двају судова или закона – *тезе и антитезе* – који се узајамно искључују; *фил.* код Канта: противречност која се јавља при примени закона чистог разума на чулни свет. (Лексикон 1977: 54)

¹³¹ Насупрот вештачким језицима (као што је тзв. вештачка интелигенција)

природу трансформисаног прецедентног исказа (ТПИС) која се испољава у: а) односу *актуализатор представа у КБ/генератор нових смислова*; б) двосмерности информације и дијалогичности као основном својству ЈИ, што и представља основу за спровођење наше анализе кроз призму Бахтинове нове реторичке парадигме. У дечјој реторичкој парадигми оваква ЈИ најчешће је изражена различитим типовима преосмишљавања и изокретања смисла, утемељеним на два типа језичких антиномија: а) *антиномија узуса*, односно језичких навика и *потенција (могућности)* језичког система, односно норме¹³² – узус ограничава говорно лице а говорне, тј. комуникацијске потребе приморавају на нарушавање тих ограничења на рачун могућности језичког система; овим могу да се објасне лексички okazaionalизми и неологизми у дечјем стваралаштву, као и варијантност на различитим нивоима: фонетском, морфолошком, синтаксичком исл. б) *антиномија информативне и експресивне функције језика*¹³³ – она с једне стране, изражава тежњу ка регуларности јединица и њиховој унификацији, а с друге експресивно издвајање и нестандардност.¹³⁴ Наведене антиномије представљају посебне случајеве општег развојног закона – супротстављање комуникацијских потреба и језичких могућности, те су као такве темељ на којем се граде нонсенсне књижевне творевине у форми песама-бесмислица, изокреталица и лажних прича за децу. У складу са овом чињеницом, језичка игра поменутог типа којом се одликују дечје говорне творевине али и фолклорни текстови, јавља се као прецедент уметничких текстова са истом ЈИ у подлози.

4.4.1.1. Изокреталице као ЈИ са елементима контраста, парадокса и апсурда (атракативна функција и функција генерисања смисла у подлози). – Након овладавања процесом координирања представама (слике света, концепти), у језичкој свести детета-аутора, односно језичке личности повећава се свесност и степен ми-догађаја, те оно гради

¹³² „Узус ограничава говорног, речеве потребе постојано застављају нарушати эти ограничења за смет возможности языковой системы.“ (Хрољенко, Бондаљетов 2004: 379)

¹³³ „Ето, с одной стороны, стремление к регулярности единиц и их унификации, с другой – экспресивная выделенность, нестандартность.“ (Хрољенко, Бондаљетов 2004: 380)

¹³⁴ Отуд, посматрано са лингвостилистичког аспекта, основне облике одступања у наведеним творевинама представљају стилске фигуре у „којима је принцип одступања готово самоочигледан“ (Ковачевић: 92) – *оксиморон, антитеза, антиметабола и парадокс*. По Ковачевићу, све ове фигуре „могле би се сврстати у групу фигура супротности, тј. у групу фигура које као семантичку, структурну или структурно-семантичку карактеристику подразумевају компоненту адверзативности“ (Ковачевић 2000: 92)

ЈИ поступком изокретања и извртања стабилних појмовних координата. У поменутом процесу дете-аутор постаје свесно, на пример, корелације појмова на релацији: хладно ↔ топло и сходно томе, представе леда као слике света која имплицира лед са означавањем стања директно повезаним са хладноћом и зимом, или релације појмова: риба ↔ вода; шумске јагоде ↔ шума и слично. На тај начин, полазећи од међуповезаности појмова на релацији: висок раст ↔ велика снага / мали раст ↔ слабост, уз имплицирање слике света: *животиња је снажнија уколико је већа* и комбиновањем наведених стабилних елемената из когнитивне базе, дете гради ЈИ по принципу контраста и језичких антиномија (супротности, теза/антитеза), те стварни међуоднос појмова и њихову узајамну зависност замењује супротним: великом приписује својства малог, а малом својства великог. Оваква игра постаје прецедент за различите дечје песмице о најништавнијим бубицама, рецимо, којима се приписују особине крупних звери:

Всколебалося море,
Сыра земля застонала,
Стала муха тонуги. (Чуковски веб 2001)

More se uzburkalo,
Vlažna zemlja zastenjalo,
Muva se počela daviti. (Чуковски 1986: 244)

или о ништавном догађају са приписаним особинама догађања великих размера, при чему се и морфосемантички појачава дејство жељеног ефекта (углавном комичног) – значење се појачава именицом у аугментативу (подвучене речи у примеру који следи):

Полетел комарице в лесице,
Садился комар на дубице,
Дуб под ним зашатался,
Комар весьма испугался,
Стукнуло, грянуло в лесе,
Комар с дуба свалился,
Упал он на коренице,

Сбил до костей плечице. (Чуковски веб 2001)

Poletela komarčina u šumetinu,

Spustila se na hrastinu.

Hrast se pod njim zaljuljao,

Komarac se od toga prepaо.

Sinu munja, udari grom,

Komarac pade snagom svom,

Nabi se na žiletinu,

Odra do kože rametinu. (Чуковски 1986: 244)

У наведеном примеру изокреталице долази до преплитања вербалног (прецедентно име – ПИ) и вербализованог прецедентног феномена (прецедентна ситуација – ПС), базираног на вербалном преосмишљавању појмова, чиме се изокреће и мења слика света утврђена у когнитивној бази и језичкој свести језичке личности (аутора). У подлози описаног поступка налази се контраст (атрактивна функција у нашем одређењу), те се својства великог и тешког приписују некоме ко је мали и лаган. У следећем примеру ЈИ се гради преметањем, изокретањем вербализованих прецедентних феномена (прецедентна ситуација) у чијој подлози су појмови, односно концепти звери и пужа (прецедентни феномен лова на звери замењује се изокренутим феноменом – бежањем од пужа), такође у сврху постизања комичног ефекта, при чему је као мотив за неочекивани обрт догађаја послужио комични страх кројача (исмевање концепта страха):

Наши-то портные

Храбрые какие:

„Не боимся мы зверей,

Ни волков, ни медведей“.

А как вышли за калитку

Да увидели улитку,

Испугались,

Разбежались.

Вот они какие,
Храбрые портные! (Чуковски веб 2001)

Ovi naši krojači
Hrabri su bukači:
„Mi se zveri ne bojimo,
Od reda ih sve lovimo“.

Al' dođoše do ruža,
Ugledaše puža,
Požuriše naglavačke,
Sad se vide kao tačke.

Takvi su bukači,
Ti hrabri krojači! (Чуковски 1986: 244)

Сличан поступак са прецеднтним моделом ЈИ овог типа проналазимо и у уметничком дискурсу српских писаца за децу:

Три сам земље прелазио,
и три горе прегазио,
и три мора препловио –
док га нисам уловио.

Плавог зеца,
чудног зеца,
јединог на свету!

Овај зец
зна да свира,
овај зец
зна да плете
овај зец
ручак кува

овај зец
кућу мете.

(Д. Радовић: *Плави зец* у: Антологија I 2007: 33)

Представа, односно концепт глупости као вербализовани прецедентни феномен, уз феномен страха, представља један од веома честих ПФ на којима се гради ЈИ типа изокреталица у сврху исмевања поменутог феномена, а крајњи циљ овакве игре и у датом случају је смех (комичан ефекат), што упућује на додирну тачку са Бахтиновом „карневалско-смеховном културом“ (Бахтин 1978):

Что ни делает дурак,
Все он делает не так! (Чуковски веб 2001)

Što god da uradi jadovan,
Nikad nije potaman! (Чуковски 1986:245)

У примерима анализираних текстова ЈИ се гради на основу изневереног очекивања, па уместо логички очекиваног понашања (потенцијалне когнитивне активности), у центру пажње је неко супротно понашање (аномална когнитивна активност), при чему се иза варијантног модела *није тако* (аномалија) у ЈИ крије инваријантни модел *тако је* (норма, стандард). Свако одступање од правила указује напротив, на постојање правила које је усвојено и као такво учвршћено у когнитивној бази и језичкој свести аутора (ЈЛ/говорећи):

Ехала деревня
Мимо мужика,
Вдруг из-под собаки
Лают ворота.
Я схватил дубинку,
Разрубил топор,
И по нашей кошке
Пробежал забор.
Лошадь ела кашу,

А мужик овес,
Лошадь села в сани,
А мужик повез. (Чуковски веб 2001)

Бочка сена,
Охапка воды,
Окорок капусты,
Кочан ветчины. (исто)

Išlo selo
Pored seljaka,
Odjednom ispod psa
Laju vrata.
Ja zgrabim dasku
Rascepah sekiru,
I preko naše mačke
Pretrča plot.
Konj pojeo kašu,
a seljak ovas.
Konj se u sanke,
a seljak ih povezaо. (Чуковски 1986:245-246)

Vačva sena,
Naramak vode,
But kupusa,
Glavica šunke. (Чуковски 1986: 246)

У примеру који следи, дечје изокреталице можемо посматрати у функцији текста-донора (денотат првог реда) на чијој подлози настаје уметнички текст (песма за децу) као текст рецепијент (денотат другог реда), уз истовремено преплитање вербалног (форма ономотопеје у функцији глагола-предиката, подвучене речи у примеру) и вербализованог феномена (логички погрешно спајање радње са њеним вршиоцем, чиме се остварује изокретање познатих концепата, подвучене болдиране речи):

Свинки замяукали:

Мяу! мяу!

Кошечки захрюкали:

Хрю! хрю! хрю!

Уточки заквакали:

Ква! ква! ква!

Курочки закрякали:

Кря! кря! кря!

Воробьшек прискакал

И **коровой замычал:**

М-м-му-у!

Прибежал **медведь**

И давай **реветь:**

Кукареку! (Чуковски веб 2001)

Prasići su maukali:

Mijau-mijau!

Maćići su groktali:

Gro-gro-gro!

Patke su kreketale:

Kre-kre-kre!

Kokice su graktale:

Gra-gra-gra!

Vrabac je doleteo,

Kao krava zamukao:

Mu-mu-mu!

Medved se privukao

И **zakukurikao:**

Kukuriku! (Чуковски 1986: 238)

Слично и у следећим стиховима, при чему се поступак темељи на замени вербализованих прецедентних феномена (играње прецедентним ситуацијама стабилованим у форми ПФ у когнитивној бази колективне/индивидуалне језичке личности):

Рыбы по полю гуляют,
Жабы по небу летают,
Мыши кошку изловили,
В мышеловку посадили. (Чуковски веб 2001)

Ribe po polju šetaју,
Žabe po nebu letaju,
Miševi mačku ulovili,
U mišolovku je zatvorili. (Чуковски 1986: 251)

Дакле, у напред ексцерпираним примерима дечјих руских народних песама, као и у примерима који следе, главно средство изражавања је одступање од норме и нарушавање утврђеног поретка ствари (логичко изокретање познатих концепата) услед чега се добијају следећи алогизми:

Стучит-гремит по улице, // Tutnji – grmi po ulici,
Фома едет на курице, // foma jezdi na kokici,
Тимошка на кошке // Тимошка на маčku,
По кривой дорожке. // Po krivom soku. (Чуковски веб 2001// Чуковски 1986: 228)

Села баба на баран, // Sela baba na ovčicu,
Поскакала по горам... // Odsakala u goricu... (исто // исто)

Сядьте на курицу, // Uzjašite kokoškicu,
Поезжайте в кузницу... // Idite u kovačnicu... (Чуковски веб 2001// Чуковски 1986: 229)

Машенька из дому уходила, // Mašenjka iz kuće odlazila,

На воробушке по улице катила... // Ulicom se na vgarcu vozila... (исто // исто)

Как по речке, по реке // Po vodici, po vodi,
Ехал рыжий на быке. // Ridi na biku brodi,
Ему краснѣй повстречался // A crveni mu, na kozi,
На козе // U susret hodi. (исто // исто)

Ехал повар на чумичке, // Vozio se kuvar na kutlači,
Две кастрюли впереди. // Upregao dva lonca. (Чуковски веб 2001 // Чуковски 1986: 229)

Сличне текстове проналазимо и у српском народном стваралаштву, конкретно у фолклорној песми *Лаж и паралаж*:

Возила се по гори галија,
коња игра по мору делија,
вино пије који главе нема,
служи му га без рука ђевојка

Српска народна песма: *Лаж и паралаж*
(Читанка 1987: 331)

У складу са примењеним методом у претходно проведеној анализи, наведене стихове могли бисмо да одредимо као текст-донор (денотат првог реда) који постаје прецедент за уметнички текст-реципијент (денотат другог реда) који следи:

У Новом Саду свануло вече
Ма шта ми рече
Јужна Морава узводно тече
Ма шта ми рече
На сваком дрвету кликери звече
Ма шта ми рече
У Штипу мече уштипке пече
Ма шта ми рече
У брзом возу шишали козу

Ма шта ми рече

И као треће

Земља се вечерас не окреће

нити шта ради

нити спава

Земља вечерас забушава

Ма шта ми рече. (Љ.Ршумовић: *Уторак вече ма шта ми рече* у: Антологија I 2007: 35)

Или:

Имам кућу немогућу,

У њој ложим лед у пећи,

Смркне јој се при сванућу

– немој ово ником рећи.

Прозори су на њој врата,

можеш лећи ал'стојећи,

мишеве нам псето хвата

– немој ово ником рећи.

А сто нам је на плафону,

дохвати га ко је већи,

крава пасе на балкону

-немој ово ником рећи.

Тата сједи још на ноши,

Мама игра, ми смо већи,

Бака само жваке троши

– немој ово ником рећи.

Помислићеш – чудан стан,

Ил' измишља, или баје,

Да си дошо у мој сан

Видио би – истина је!

(Д. Радуловић: *Немој ово ником рећи* у: Антологија I 2007: 62)

Најчешће се жељени апсурд у дечјем стваралаштву и стваралаштву за децу постиже на тај начин што се неодвојиве функције предмета **А** придају предмету **Б**, а функције предмета **Б** предмету **А**:

Имам кућу немогућу (...)

Прозори су на њој врата,

Можеш лећи ал' стојећи,

Мишеве нам псето хвата... (Д. Радуловић: *Немој ово ником рећи* у: Антологија I 2007: 62)

Све сличне бесмислице дете у двосмерном процесу (истовременост функције говорећи/рецепијент) и прихвата као такве, свако одступање од правила интезивније га приближава стандардној норми што и јесте сврха ткзв. нонсенсних песама, односно песама-бесмислица и изокреталица. Од тренутка када се у језичкој свести и когнитивној бази детета успоставе тачне представе и концепти о свету, настају услови за стварање и оне изокренуте слике света, расте степен *ми-доживљаја* и стварају се услови за грађење *исказа-израза* који добијају форму *језичке игре* и постају извор смеха и забаве. На тај начин дете-аутор само открива суштински *принцип комичног* који се управо и темељи на чињеници да се неком предмету припишу сасвим супротна својства. Навешћемо пример двоипогодишњег дечака који је у следећим, самостално осмишљеним изокреталицама, пронашао занимљив извор забаве и игре:

– Јешћемо на кревету, а спаваћемо на столу.

– Ставићемо капу на ноге, а сандале на главу.

– Узећемо врата и откључаћемо кључ! –

(Чуковски 1986: 240)

На исти начин може се посматрати и творевина четворогодишњег дечака:

– Ја сам чупав и кудрав!

– Ја сам кудраст и чупаст! (Чуковски 1986: 265)

Насупрот одраслима који у мисаоним играма у форми дечјих творевина виде само несвесне бесмислице и/или апсурдност, за децу оне представљају лингвокреативно деловање и организовање комуникације супротно говорним обрасцима и правилима уобичајеног вербалног понашања. Уграђујући путем изокретања нови смисао у већ спознате концепте, дете-аутор лакше оперише појмовима, чиме се стварају услови како за генерисање и продукцију, тако и за перцепцију и поимање хумора. На изазивање смеха у комичним ситуацијама утиче неподударање *реално перциптиране информације* од стране индивидуалне језичке личности са објективном прогнозом те информације, односно нарушавање когнитивних правила.

Описани когнитивни механизам дешава се и у колективној језичкој личности, те се и у народном стваралаштву такође срећу измишљене приче (лажне приче) са *атрактивном функцијом* и *функцијом генерисања смисла* у подлози:

Састану се једном два човјека, једноме је било име Лаж, а другоме Паралаж, па рече Лаж:

– Јеси ли чуо за они струк зеља, те је у нашем селу никнуо?

Какво зеље? Не ја! – одговори Паралаж.

– То је страшило Божје! Више од икаква дуба, дебље од икаква јаблана, а гранатије од највише јеле. Пода њ се може све село окупити и у хладу спавати (...)

(Српска народна приповетка: *Лаж и Паралаж* у: Антологија
III 2005:116)

Или:

Возила се по гори галија,
Коња игра по мору делија,
вино пије који главе нема,
служи му га без рука ђевојка:
шећу шета који нога нема,
водио га без очи делија;
трком трче два печена зеца,
а за њима три мртва јунака,
за њим' виче без главе ђевојка:
„Не трчите, мене причекајте,

Од печења да ми дио дате.“

(Српска народна песма: *Лаж и паралаж* у: Читанка 1987: 331)

Купус бере Ага Асан-ага
у мостару насред Сарајева,
из Беча га момче угледало,
на Београд пушку наслонио,
Асан-агу добро погодио
међу очи под лево кољено,
мртав паде ага Асан-ага,
мртав паде, а жив дома дође.
Жалило га до двоје чељади,
Млада мајка и стара љубовца,

Чудне лажи, да је Бог убије! (Српска народна песма: *Ага Асан-ага* у: Читанка 1987: 331)

Играње концептима и парадоксално представљање реалности као поступак за грађење комичног ефекта показан у наведеним примерима представља прецедентни модел ЈИ у уметничком тексту:

Тек је брдо изашло иза Сунца, а кревет скочи из пространог чиче, навуче ноге на опанке, стави главу на капу и отвори кућу на вратима.

– Гле, ноћас је земља добро поквасила кишу! зачуђено прогунђа брк сучући чичу, па брзим двориштем пожури низ кораке, истјера шталу из краве и рече:

– Рогата ливадо, иди паси у зеленој крави, а ја ћу ноге под пут, па ћу поћи у дрва да донесем шуме. Чича стави раме на сјекиру и намигну бабом на своје око. (...)

(Б. Ћопић: *Изокренута прича* (Ћопић 1966: 232)

Употребом *контраста* и посебно *парадокса* постиже се комичан, али још снажнији ексцентричан ефекат, а он се изражава применом *алогизама* (смишљено нарушавање логичких веза у сврху истицања унутрашње противречности), као и неуобичајених тумачења уобичајених појмова (онеобичавање). Овакав приступ доприноси живописном осликавању тежње ка смешном, шаљивом или чак шокантном поступку расветљавања и

разобличавања, што по себи представља суштину апсурдног, комичног или ексцентричног.

VI ЗАКЉУЧАК

0. Феномен језичке игре веома интензивно се истражује последњих деценија у иностраној лингвистици (напротив, веома ретко у домаћој). Такво интересовање условљено је целим низом узрока, превасходно приближавањем чисто лингвистичких истраживања семиотичким и књижевнотеоријским. Наше истраживање у раду посебно је усмерено на анализу поменуте појаве по питању идентификовања спектра њених функционалних могућности у најразличитијим областима употребе, углавном у језичкој игри у дечјем говорном стваралаштву, са циљем постизања комичог ефекта. У идентификовању суштинских функционалних ефеката и својстава језичке игре – *издвојили смо и описали четири фундаменталне функције* – огледа се актуелност и научна новина наше дисертације. Сходно томе, предмет истраживања чине: а) функционални ефекти, који се постижу коришћењем одговарајућих метода и поступака језичке игре у различитим условима реализације; б) одређивање статуса и специфичних обележја језичке игре у низу других средстава свесног манипулисања језиком; в) раздвајање језичке игре од других случајева ненормативне употребе језика (превасходно у говору ментално болесних, односно говорећих са афацијом или аутизмом); г) идентификовање корелације између функционалних ефеката, постигнутих применом одговарајућих поступака језичке игре и прецедентних особености услова њихове реализације, узимајући у обзир утицај прецедентних феномена.

Анализа поступака лингвистичке игре у различитим типовима дискурса (у нашем раду дечјем, фолклорном, односно народном и уметничком) представља повољно тле за испољавање изражајних могућности језика. Може се сматрати да језичка форма не врши само функцију средства изражавања ванјезичког садржаја, него и сама постаје активни генератор смисла.

Циљ, и у складу са њим, задаци дисертационог истраживања следећи су: издвајање параметара језичке игре у дечјем говорном стваралаштву са аспекта норма/аномалија и класификација поступака језичке игре; одређивање оквира појма језичка игра и његово разграничавање од других видова аномалија; идентификовање функционалних својстава поступака ЈИ; откривање особености принципа и организације грађења поступака ЈИ на

разним нивоима; разматрање својстава језичке личности – аутора ЈИ са циљем успостављања законитости употребе језичке игре као средства реализације скривеног смисла и истовремено испитивање и идентификовање обележја интерпретације поступака ЈИ, уз уважавање својстава језичке личности.

У раду са аспекта психоллингвистике заступамо фундаменталну поставку, на којој се темељи цело наше истраживање, да одступање од норме у децјем говору и децјем језичком стваралаштву може бити несвесно (случајно, као и последица грешке) али и свесно, намерно, што представља основу да се у овом последњем облику разматра као поступак (чин) за грађење језичке игре. Тиме се децје стваралаштво приближава поетској употреби речи, чинећи њену прецедентну форму. Предмет нашег истраживања је стога, прецедентни модел ЈИ у децјем дискурсу, у поређењу са дискурсом одраслих, на корпусу децјег, фолклорног и уметничког стваралаштва. Догађај општења путем метајезичких исказа, односно, одступањем од норме ради појашњавања истине човекових међуодноса и слике света немогућ је ван речи у говору, што је сасвим у складу са Бахтиновим упоређивањем, тј. довођењем у везу речи у животу и речи у поезији, те се у раду целокупно наше разматрање одвија кроз призму Бахтинове нове рероричке парадигме.

1. Психоллингвистика као научна дисциплина и њено место међу хуманистичким наукама. Из прецизног одређења објекта, а посебно предмета сваке од разматране три науке – лингвистике, психологије и психоллингвистике створили су се услови за доказивање тврдње о аутохтоности психоллингвистике. Све три науке оперишу истим индивидуалним објектима или догађајима, будући да све изучавају говор, што значи да имају истоврстан објекат. Међутим, у свакој од њих се процес научне апстракције одвија на особене начине, што експлицира да оне граде различите системе апстрактних објеката (логичких модела), при чему сваки на свој начин одговара предмету дате науке, а управо то их одређују као аутономне.

Психоллингвистика одавно и још увек иде у смеру моделирања ситуационог узајамног деловања човека и света, као и у смеру структурирања психоллингвистике догађаја или психоллингвистике узајмних делатности. У оквиру ове научне области развило се тумачење прејезичких когнитивних структура (пропозиција), а оперисање њима је неопходан услов за процес говорне продукције. У раду смо указали на потребу

разматрања категорија којима се изражавају просторне, временске и друге ткзв. догађајне конкретизације говорног изражавања. Сматрамо да наведене психолингвистичке категорије имају потенцију да изврше утицај на појмовни систем и основни положај лингвистике у ужем смислу. И ма како нам се чинило да је лингвистика независна од психолингвистике, те да се може развијати и без ње, оне су већ одавно нераскидиво повезане.

Утемељење психолингвистике као засебне науке објашњава се општеметодичким факторима. Она се донекле испољила као реакција на структурализам, тежећи да оповргне мишљење да су структуре у својој основи непроменљиве. Управо у радовима социолингвиста и психолингвиста манифестује се нарушавање равнотеже језичких структура, како са индивидуалног, тако и са колективног аспекта. Међутим, контекст и сама делатност у области психолингвистике знатно су измењени од њеног настанка до данас, нарочито од тренутка када се појавила неуролингвистика, патолингвистика, педолингвистика итд. Уочен је и дубински, унутрашњи развој психолингвистике: теоријска психолингвистика, примењена психолингвистика и психолингвистика развоја. Она се на почетку новог миленијума већ испољава као многоструко сложена и разуђена област научних знања.

2. Однос дескриптивног и експланаторног у (психо)лингвистичкој теорији – на примеру генеративне граматике Н. Чомског. По мишљењу Н. Чомског (Чомски 1965, 1972, 2005), таксономијске (дескриптивне) и генеративне теорије по својој суштини представљају конкурентске теорије једне исте лингвистичке дисциплине – *дескриптивне лингвистике*, али се разликују према приступу својим задацима. Отуд произилази теза о неопходности замене таксономијских теорија генеративним. У раду смо најпре предочили аргументе Н. Чомског на којима је утемељена критичка анализа дескриптивне теорије (и таксономијског модела), а затим смо кроз осврт на његову концепцију изнели и супротне ставове у односу на генеративну теорију (и трансформациони модел), са циљем да што потпуније представимо наведени однос експланаторности и дескриптивности.

Ако се пажљивије усредсредимо на генеративне поступке у којима учествује дубинска структура и стекнемо утисак о њеној неуловљивости, свеједно ће постати јасно да она, по мишљењу Звегинцева (Звегинцев, 1973), не припада ни мисли, ни језику већ

теорији. И уколико то и јесте тако, ипак је погрешно упућивање примедби Н. Чомском да његова теорија даје само генетичко објашњење синтаксичке структуре готове реченице које није истозначно са објашњењем генезе реченице и да је генеративни модел Н. Чомског механичка структура без улазних садржајних података. Ово, као и многа друга запажања и примедбе упућене Чомском, биле би оправдане, уколико би задатак његове теорије био да одговори на њих. У свом декларативном делу она је поставила овакав задатак, али у оном извршном бави се сасвим другим проблемом – могућношћу прецизнијег и строжијег описивања процеса генерисања изоловано посматраних правилних реченица на простору од операционог конструкта, каква је категорија дубинске структуре, до површинске структуре. Управо та околност да се од генеративне теорије не може ништа друго очекивати показује очигледну ограниченост теорије у целини, која без обзира на то што је учинила одлучан корак у правцу грађења крупне лингвистичке теорије ипак није способна да изађе на крај са многоликом сложености природног језика.

Теоријски програм генеративне лингвистике, уз све недостатке, наилазио је напротив, и на разумевање, нарочито због покушаја превазилажења методичке ограничености таксономијских модела. Међутим, у њеном извршном делу, у поступку генеративне анализе скоро све је обрнуто и супротно. У ствари, само се добија нови метод *описивања знања* језика, где и сам термин *генерисање* уместо оног смисла који произилази из усмерености теоријског програма добија нови – *процењивање у складу са неким правилом или принципом*.

Мада се на основу свега реченог може стећи утисак да су метод и теорија два супротна, сукобљена начела, такав закључак био би погрешан. Није реч о томе да треба међусобно супротставити метод и теорију већ о потреби налажења за њих правилног међуодноса. Као најдоследнији однос могао би се сматрати онај у којем је метод изведен из теорије и не налази се у самосталном и независном положају, а нарочито не у позицији преузимања функција теорије на себе. По мишљењу Звегинцева (Звегинцев 1973), једино овакав однос (а не обрнут) представљао би прави начин грађења независне науке о језику. У случају када у науци владајући положај припада теорији, није страшно да се једна наука окреће методима других, будући да они не могу да је подреде себи и лише је њеног „лица“. Сви ти методи, употребљени само као различита средства за испуњавање

ограничених задатака, уклопљени су у оквире теорије и заузимају у њој подређени положај како им и доликује.

3. Унутрашња форма речи и метајезичка рефлексивност у функцији комуникативног чина и језичке игре. Процес говорне делатности претпоставља константно прожимање и комбиновање стандарда и одступања од њега. Норма, као јасно одређена подлога, обезбеђује аутоматизам говора, док се све оно што је обележено индивидуалним говорним стваралаштвом испољава као одступање од норме, а то у ствари, и представља нормативно и органско својство говорне делатности. Метајезичка делатност *говорећег* (по Бахтину), односно *језичке личности* (ЈЛ) у нашем истраживању, представља главно динстиктивно (разликовно) обележје испољено у креативном општењу. Усмереност језичке личности на разумевање у процесу говорења увек претпоставља комуникативну тачност, под којом се подразумева остваривање комуникације у складу са очекиваним стандардом. Суштина метајезичке контроле састоји се у постојаном срањивању говора са нормом, односно обрасцем чуваним у свети ЈЛ. Говорећи је увек усредсређен на координацију своје говорне делатности са перцепцијом адресата на кога је говор усмерен. Обично је овај процес скривен и одвија се на несвесном нивоу, међутим у одређеним моментима говорне делатности настаје својеврсно говорно напрезање, услед чега долази до одступања од стандарда, а даље се таква делатност вербализује у виду метајезичког коментара (Ведрева, 2005). Постојање оваквог метајезичког механизма ствара услове да се рутински комуникативни чин трансформише у креативни, када ЈЛ у процесу говорне делатности приступа естетском преосмишљавању свог свакодневног говорног искуства, стилски преобразујући на тај начин своју метајезичку информацију.

Са аспекта *мотивисаности*, унутрашња форма речи (УФР) представља одраз карактеристика номинације одређеног језика, при чему анализа лексичких јединица доприноси дубљем и прецизнијем утврђивању особености анализираних лексика. Поступком реализације мотивисаности испуњавају се различите функције у језичком систему, а функционална карактеристика УФР са мотивационог аспекта, различитост начина њеног перцепирања од стране рецепијената, односно носилаца (језичких личности) одређеног језика (обележје варијантности), као и својство динамичности одражено у лексикализованости, представљају критеријум за издвајање неколико њених видова: а)

варијантна/неваријантна УФР; б) лексикализована/нелексикализована УФР; в) метафоричка/неметафоричка УФР. Уколико је мотивациона ознака изражена у речи непосредно, тада се при њеном перципирању у свести језичке личности успоставља директна веза лексичке јединице са мотивационом ознаком на основу њихове фонетске и семантичке уопштености (генерализација). Уколико је пак, мотивационо обележје изражено асоцијативно, тада се освешћивање звучног омотача речи и његовог значења одвија на основу семантичког зближавања два предмета сличних по неким својствима. Унутрашња форма таквих јединица одликује се метафоричношћу.

3.1. Дечји неологизми и народна етимологија – истраживачки проблем и резултати анализе. Термином *народна етимологија* означава се читав низ појава почев од фонетских измена у речи (асимилација, дисимилација исл.) до хомонимије (хомофоније) и паронимије. Чињеница да народно-етимолошке речи настају спонтано, у свакодневном говору и испољавају се у својству деривационог поступка (стварање неологизама/оказионализама у сврху попуњавања лексичких лакуна узусног вокабулара), али и игровног поступка, предствала додирну тачку са дечјом деривацијом и грађењем иновација (такође неологизама/оказионализми настали у спонтаном говору за попуњавање лексичких лакуна, но и у својству *поступка-чина* за грађење ЈИ; стога смо у раду проводили поредбену анализу ова два дискурса – на нивоу језичких система, унутар шире анализе колективне и индивидуалне ЈЛ: српске/руске). При разматрању појава народне етимологије и дечјих иновација (посебно оних за грађење ЈИ) за наш рад је релевантно откривање и описивање поступака којима се објашњава на који начин се дешава осмишљавање тешке (неразумљиве) речи, као и њено повезивање и спајање са већ познатим речима или неким њиховим делом (компонентна и концептуална анализа, тумачење и освешћивање унутрашње форме речи). Све фонетске измене у речи током процеса народне етимологизације нужно воде настајању неког новог смисла (значења) које није постојало пре процеса прераде и преосмишљавања. Без обезбеђивања наведеног услова, односно без појаве у новој речи смисла који води новом поимању у свести говорећег, фонетске измене у речима не могу се тумачити као народно-етимолошке.

Процес прераде изворне речи, речи-прототипа (подвлачимо, скоро подударан процесу прераде и преосмишљавања узусних речи у дечјем говору) одвија се у две етапе:

а) мењање само неразумљивих гласовних склопова (претварање гласовних склопова који су привидно без значења у склопове са значењем) који замагљују значење целе речи; б) преосмишљавање речи као последица прве етапе, чиме се реч чини у извесној мери разумљивијом и лако за перцепцију и преношење другим носиоцима језика (односно, другом у ЈИ). На пример, значење речи *поликлиника* у језичкој свести обичног (народног) говорника није мотивисано. Међутим, заменом дела речи *-поли*, морфемом *-полу* добија се за оваквог говорника разумљивија реч *полуклиника*. Ова појава веома често се користи у уметничким текстовима као стилски поступак, те је у раду разматрамо као прецедентни феномен поетске употребе речи.

Уколико се процес народне етимологије (у значењу које смо напред предложили) посматра као процес прераде који се дешава без посебног утицаја самог носиоца језика, дакле, несвесно, природно (урођено), по језичком осећању, сећању или услед нетачне продукције (сходно и перцепције), тада се феномен народне етимологије може разматрати као текст(реч)-донор на којем се темељи развој текста(речи)-прецедента у дечјем говору, а потом се из тако насталог продукта развија и текст(реч)-рецепијент у дечјем говорном/реторичком стваралаштву, односно у текстовима у којима деца граде свесну ЈИ (ЈИ као поступак-чин) са другом, трећом и четвртом функцијом (мисли се на функције које смо издвојили, класификовали и описали, односно дефинисали током проведене анализе у истраживачком поступку у раду, у V поглављу) у подлози, а обе појаве (народна/дечја етимологија) преображавају се у прецедент уметничког текста-рецепијента, који добија статус денотата другог реда (о чему смо детаљно разматрали такође у V поглављу); ово се међутим, не дешава и у ЈИ са првом функцијом (такође из наше класификације) у подлози, будући да се у таквим језичким играма дешава исто што и у процесу народне етимологизације (несвесно преосмишљавање речи). Дакле, у текстовима-рецепијентима (дечја свесна ЈИ и уметнички текстови) реч се намерно мења и преокреће у сврху њеног осмишљавања (при чему је значење речи-мотиватора савршено познато аутору-језичкој личности која преосмишљава исту) у сврху придавања речи одговарајуће експресије путем стилског/реторичког изражавања одређеног ефекта (у дечјој реторичкој парадигми најчешће комичног).

Након проведене прецизне и потпуне анализе, истичемо да је неопходно разликовати *дечју етимологију* (она се може доводити у везу са народном етимологијом и

као производ поменуте појаве добијају се неологизми) од дечјих неологизама/оказионализама који представљају свесну ЈИ са поступком-чином као иманентним принципом у подлози: прва појава заснива се на преради већ постојећих узусних речи, за разлику од друге која представља продукт деривационог процеса – стварање потпуно нове речи. Међутим, уколико се дечја етимологија користи у функцији прецедента (вербални ПФ) за поетску употребу речи, тада добијене речи стичу статус оказионализама и постају поступак за грађење ЈИ. Вербалне прецедентне феномене овог типа можемо одредити као намерно (или ненамерно) допуштену везу између сродних и несродних речи, која је заснована на спољашњој гласовној сличности одговарајућих речи различитих значења, на нетачном морфолошком рашчлањивању етимологизираних речи и њеном семантичком преосмишљавању.

Дечји неологизми се у овом одељку анализирају као деривациона активност дечјег говора уз испољавање аспеката когнитивног и психолингвистичког с једне стране и с друге, чисто језичког (лингвистичког) међуделовања у дечјем дискурсу: спонтане деривационе активности у моделу потенцијала који је језички нормиран. На оваквој основи а кроз призму форме и значења, разматра се метајезичка рефлексивност и лингвокреативност дечјег говорног стваралаштва које се често налази у подлози различитих видова језичке игре. На основу резултата проведене анализе, дечје говорне иновације могу се одредити као *мотивациони модификатори* већ постојећих речи и то а) *семантички* и б) *деривациони*. Поменути модификатори укидају / преокрећу стереотипе аутоматизоване употребе језика карактеристичне за језичку свест (логичко-апстрактни модел мишљења) и језичку личност одраслих, попуњавајући лексичке лакуне узусног лексикона уз истовремено испољавање својстава карактеристичних за модел мишљења детета (језик непосредности и чулности и такозвана дечја логика, односно аналогичност и алогичност дечјег мишљења која представља темељно својство дечје говорне парадигме), на чијим се основама гради њихова слика света (по Бахтину идеолошка позиција или социјални видокруг). Испитивани дечји неологизми превасходно имају оказионалан статус, с тим што се термин оказионализам у нашем раду употребљава условно. Главни разлог реченог је у чињеници да се својства оказионализама дечјег језичког система не подударују са својствима истих у нормираном (стандардном) језичком систему. У подлози истакнутог разликовања налази се различитост модела мишљења деце и одраслих, дакле

различитост њихових ЈЛ, па сходно и слике света, односно, концепата. Са аспекта функција које смо детаљно одредили и класификовали у V поглављу, то представља *први степен ми-доживљаја и номинативно-информативну функцију*; освешћеност унутрашњег значења ноема још увек није потпуна, те стога дечји искази овог типа показују својства језичке игре, будући да долази до својеврсног мењања узусног значења одређених лексема-ноема, међутим то мењање није сасвим намерно и организовано, усмерено. Ипак, један број дечјих неологизама показује тенденцију раста степена ми-доживљаја, што води њиховом освешћивању и преображају у свесни поступак за грађење ЈИ (у тим случајевима уз номинативну појављују се и друге, сложеније функције на основу којих ЈИ и постаје свесни чин-поступак). Термин *оказионализам* са аспекта дечјег говора указује на стабилност основних црта дечјег језика и дечје реторичке парадигме, као и типолошку сродност дечјих иновација са позиције њихове лингвокреативне природе и општих стратегија реализације системног потенцијала. Својствено деци урођено језичко осећање побија немотивисаност језичких форми и значења утврђених традицијом и нормом, а који чине идиоматику анализираног језика (српског/руског).

3.1.1. Лингвокогнитивна функционална анализа дечјих неологизама као поступка у ЈИ. Из спроведене лингвокогнитивне функционалне анализе дечјих неологизама као поступка у језичкој игри на корпусу дечјих творевина са руског и српског говорног подручја закључујемо следеће:

1) Основе за мотивацију откривају се у: а) *ослањању на неке **реалне** когнитивне пресупозиције* (претпоставке); б) *ослањању на чисто **језичке** пресупозиције* (звучне, структурне, творбене аналогије), што уз својство функционалности а са лингвокогнитивног аспекта представља критеријум за издвајање две опште категорије анализираних дечјих неологизама: 1) *Неологизми усмерени на реални свет са компензаторном функцијом у подлози* – надомешћивање недостатака узусних речи у лексикону детета (попуњавање лексичких лакуна у сфери номинације одговарајуће предметне области), уз рефлектовање слике света карактеристичне за дечју језичку свест – хомонимијски тип деривације заснован на случајном подудару дечјих иновација са постојећим узусним речима. 2) *Неологизми усмерени на сам језик са функцијом метајезичке рефлексије у подлози* – објекат рефлексије постаје одбацивање стандардних

правила као поступак означавања модела света у дечјој језичкој свести, при чему се моделовањем система условних номинација остварује посредована веза са ванјезичком реалношћу. Унутар ових категорија преовладавају неологизми/оказионализми који образују номинативне низове паралелне узусу, као резултат когнитивне обраде рефлектованих језичких алгоритама. Из наведених категорија издвојили смо следеће типове неологизама као поступака за грађење ЈИ:

1) *Неологизми као одступање од конкретног обрасца или усвојеног модела деривације у сврху успостављања језичке симетрије*; на пример:

– Это – подмышки, а где же подкошки? (Чуковски веб 2001)

– То су podmiške, а где су podmačke? (Чуковски 1986: 263)

– Ја не черепах, а ја черепах. (Чуковски веб 2001)

– Ја nisam kornjača, ја sam kornjač. (Чуковски 1986: 57)

– Ја буду барыня, ты, Таня, слуга, а Вова будет слуг. (Чуковски веб 2001)

– Ја ću biti gospođa, ti Tanja – sluga, а Vova će biti slug. (Чуковски 1986: 58)

2) *Спонтани дечји неологизми са нереализованим језичким потенцијалом у функцији попуњавања номинативних лакуна*; на пример:

Кочегарка – жена кочегара?// Kotlarnica је жена kotlara. (ложача котларнице) (Чуковски веб 2001) // (Чуковски 1986: 66-68)

Это не синяк, а красняк.// То није modrica него crvenica. (исто) // (Чуковски 1986: 66-68)

Корова не бодает, а рогает. // Krava не бode, већ roguје. (исто) // (Чуковски 1986: 66-68)

И почему перчатки? Надо пальчатки. // А zašto rukavice? Treba prstavice. (Чуковски веб 2001) // (Чуковски 1986: 72-73)

Верност је што се мајмун вере. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 26-27)

Пашњак је огроман пас. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 11)

Бујица је кад буји олуја итд. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 22-23)

3) *Неологозми настали делимичном формалном модификацијом или корелацијом са разумљивим мотиватором*; на пример:

больмашина (уместо бормашина) // bol-mašina umesto bor-mašina, зубарска машина (Чуковски веб 2001 / Чуковски 1986: 40)

кусарик уместо сухарик // dvogríz umesto dvorek (Чуковски веб 2001 / Чуковски 1986: 40)

– У мамы сердечко болело, и она пила болерьянку. (Чуковски веб 2001) // – маму је bolelo srce i она је пила bolerijan. (Чуковски 1986: 41)

4) *Неологизми као поступак семантизације речи на основу случајне фонетске сличности са разумљивом лексемом*; на пример:

– Судак – это когогору судят? Чуковски веб 2001) // – „Sudak“¹³⁵ – је ли то онај kome sude? (Чуковски 1986: 66-68)

Четирехлетниј Игор, впервые вылепив снежнуу бабу без помощи взрослых, с гордостью заявил окружающим:

– Эта баба совсем беспомощная! (Чуковски веб 2001)

Četvorogodišnji Igor, kad je prvi put napravio Sneška Belića bez pomoći odraslih, s ponosom je izjavio onima oko sebe:

– Ovaj Sneško je sasvim bepomoćan! (Чуковски 1986: 88)

Дете: Је ли оче, одакле је тај путник што је јутрос био код нас?

Отац: Из Омиша.

Дете: Из'о миша? Па то је онда мачак. (Змај 1982: 73)

5) *Неологизми као поступак комутације (пребацивања) мотивационог кода (неологизми-антоними у односу на узусне речи)*; у датом случају истовремено може да се сагледава стварна позиција реалија и одступање од ње – прототип се освешћава кроз игровну трансформацију, што чини основу намерне, односно свесне ЈИ, на пример:

¹³⁵ стандардно: судак // смуђ

– Какой ты страшный спун! Чтобы сейчас было встато! (Чуковски веб 2001)

– Расскажи начало, а кончала не надо. (Чуковски веб 2001)

– Kakva si ti strašna spravalica! Odmah da si ustalica! (Чуковски 1986: 29)

– Ispričaj mi početak, а krajetak ne treba. (Чуковски 1986: 264)

Ко има оздраву нема болест. (Рупник-Рачић, Нешић 1982: 95)

б) *Механизам семантизације путем преосмишљавања речи са ослањањем на њену мотивацију*; у подлози ових неологизама налази се дечја интенција да исправљају језик одраслих, односно парадоксално тумачење аналогно значењима узусних речи за именовање одређених реалија. Ово својство, донекле несвесног дечјег стваралаштва, налази се у подлози дечјих досетки, те се као такво често среће у функцији прецедента уметничког текста; на пример:

Мельница – жена мельника, а казак, конечно, муж козы.

„Дядя Филя – спец“ – человек, который любит поспать, а фантазер – „кто пускает фонтаны“. (Чуковски веб 2001)

„Meljnica“¹³⁶ је жена млинара¹³⁷, kozak svakako kozin muž.

Ћика Filja је „spec“ – čovek koji voli da spava, „fantazer“ је онај који пушта fontane. (Чуковски 1986: 87-88)

– Консервы делают в консерватории, да? - спрашивал у деда Игорек. (Чуковски веб 2001)

– Konzerve prave u konzervatoriju, jel' da? – pitao je Igor svog dedu. (Чуковски 1986: 89)

Дошли нам гости, чика и стрина из Земуна. Наша Анка тако први дан упусти се с њим у разговор, тј. стаде избацивати разна питања. Запитаће чичу: одакле је.

Чика јој одговори: „Ја сам Земунац.“

¹³⁶ стандардно: мельница // млин

¹³⁷ стандардно: мельник // млин

Онда се Анка обрну стрини па јој рече: „А, ви, стрина, јелте, ви сте онда земуница?“ (Змај 1982: 90)

Из напред наведених типова и примера уочљиво је да се основе за мотивацију откривају у:

- а) *ослањању на неке реалне когнитивне пресупозиције* (претпоставке):
- б) *ослањању на чисто језичке пресупозиције* (звучне, структурне, творбене аналогije).

Према врсти функције коју обављају, као и према степену освешћености на основу којег се одређују као поступак за грађење језичке игре, напред класификоване типове дечјих неологизама можемо систематизовати у следеће подкатегорије: 1) спонтани дечји неологизми са нереализованим језичким потенцијалом; њихова функција је попуњавање лакуна у лексикону дечјег језичког система; 2) мотивациона рефлексивна функција у функцији преосмишљавања (појашњавања) унутрашње форме већ постојећих речи, праћена процесима реноминације и ремотивације; 3) осмишљавање семантичке функције већ постојећих речи у језику: ширење и/или сужавање значења као начин изражавања освојених когниција; 4) неологизми у функцији ненамерних метафоричких преноса и поређења у процесима номинације, као одраз представне (фигуративне) способности мишљења детета; 5) неологизми у функцији свесног (усмереног) организовања језичке игре.

Из спроведене анализе и добијених резултата извлачи се закључак да у свим класификованим и описаним неологизмима делује тип семантизације речи са ослањањем на њену мотивацију као вид говорног предвиђања (пресупозиције) у покушају *откривања* (упор. са појмом *реторичког открића* код Бахтина) значења непознатих номинација путем појашњавања њихове унутрашње форме, а сам чин предвиђања и откривања указује на свесност (процес освешћености и појачавање степена ми-доживљаја у дечјој реторичкој парадигми) језичке игре. Овакви мотивациони парадокси препознати у дечјој језичкој свести и сходно, дечјем дискурсу, постају подлога за намерну, свесну ЈИ, која као таква постаје прецедент поетске употребе речи, односно остварује функцију лингвокреативног кода у уметничком дискурсу. На одређењу заснованом на напред поменути параметрима

и чињеницама, утемељена је тврдња да се ЈИ испољава као суштинско (иманентно) својство дечје реторичке парадигме.

3.1.2. Деривација у функцији језичке игре и граматика – граматичка транспозиција као поступак за грађење језичке игре. У игри уопште, па и у језичкој игри као њеној посебности, процес је примаран у односу на секундарност резултата. Дакле, њено суштинско својство је *процесуалност*. У овом одељку разматра се поступак грађења ЈИ путем преласка (преображаја, транспозиције, конверзије) једне врсте речи у другу, при чему се испољава динамички принцип језика насупрот статичном. Поменути проблем разматрали смо у контексту језичких аномалија. У ширем значењу термин *транспозиција* означава пренос било које језичке форме, на пример, транспозиција времена (коришћење будућег времена уместо садашњег и прошлог), начина (употреба императива у значењу индикатива или потенцијала), комуникативних типова реченице (употреба упитне реченице у значењу изјавне) идр. У ужем смислу *транспозиција* или *функционална транспозиција* представља претварање (пренос, прелаз) речи или основе речи из једне у другу врсту речи, односно њену употребу у функцији друге врсте речи. Разграничавање врста реча ослања се, по правилу, на цео низ критеријума од којих се као основни могу издвојити следећи: опште категоријално значење врста речи, карактер морфолошке категорије и морфолошке парадигме, синтаксичке функције и творбене карактеристике. Приликом преласка једне врсте речи у другу дешава се својеврсно померање и промена, смена једних својстава речи и појава других.

3.1.2.1. Граматичка транспозиција (ГТ) у функцији дечје/народне етимологије као поступак у ЈИ. Постојање урођеног језичког осећања код деце читије се у појави да она у процесу вербалне комуникације откривају и користе речи које већ постоје у језику (потенцијална лексика), а које притом нису познате ни њима, често ни одраслим носиоцима језика, услед тога што такве речи немају више актуелну и/или синхрону узусну употребу:

На моих глазах один трехлетний в Крыму, в Коктебеле, выдумал слово пулять и пулял из своего крошечного ружья с утра до ночи, даже не подозревая о том, что это слово спокон веку существует на Дону, в Воронежской и Ярославской областях. (Чуковский веб 2001)

Na moje oči je jedan trogodišnjak, na Krimu, u Kокtabelu, izmislio reč metakovati. I metakovaо je iz svoje дрвене пушке od jutra do мрака, ne sluteći da ta reč od памtiveка postoji na Donu, u Voronješkoј i Jaroslavској oblasti. (Чуковский 1986: 31-32)

Предочени тип неологизама деца стварају несвесно, путем подражавања већ постојећих деривационих модела у језичком систему носилаца језика (то их повезује са речима ткзв. народне етимологије) и најчешће имају функцију попуњавања лексичких лакуна (празнина) у узусном језичком систему. Међутим, често се јављају и у функцији поступка граматичке транспозиције (ГТ). Сам поступак ГТ пружа могућност да се првобитно несвесни чин преобрати у игровни чин-поступак за грађење језичке игре. Према врсти речи – као критеријуму за класификацију неологизама – од које се врши транспоновање и која настаје граматичком транспозицијом издвајамо следеће типове неологизама:

1) *Неологизми настали ГТ других врста речи у именице*. Анализа корпуса је показала да се супстантивизација у дечјем говору најчешће врши транспоновањем глагола у именицу:

Мама, командуй: „К нырьбе приготовиться!“ (Чуковский веб 2001)

Мама, командуй: „Pripremi se za gnjuridbu!“ (Чуковский 1986: 32-33)

Строганок – это то, чем строгают, (Чуковский веб 2001)

Копатка – это то, чем копают. (исто)

Колоток – это то, чем колотят. (исто)

strugalica – то је оно *čime se struže*, (Чуковский 1986: 47)

kopalica – *čime se kopa*, (исто)

lupalica – *čime se lupa*, (исто)

2) *Неологизми настали ГТ деминутива у аугментатив.* Образовани су као супротност деминутивима у сврху појачавања њихове експресивности – наглашавање величине именованих реалија:

– Мама, смотри, петух без гребеха. (Чуковски веб 2001)

гребешок//креста → гребёх // крестина

– Мама, види, ретао нема krestinu. (Чуковски 1986: 33)

– В окне на Литейном вот такая игруха! (Чуковски веб 2001)

игрушка//играчка → игруха//игракетина

– U izlogu, u Ljitejnoj ulici, evo, ovolika igračketina. (Чуковски 1986: 33)

3) *Неологизми настали ГТ именица у глаголе.* Унутар овог типа неологизама преовлађују они (у форми глагола), добијени транспоновањем именица, најчешће префиксацијом:

Прищемив себе руку дверью, ребенок кричит:

Прищемив себе руку дверью, ребенок кричит:

– Ай, я задверил руку! (Чуковски веб 2001)

– Мы почайпили кофе. (исто)

Вместо того чтобы отмахиваться от назойливых мух, Аркашка предпочитает отмухиваться:

– Я сажу и отмухиваюсь. Сажу и отмухиваюсь. (исто)

Prignječivši ruku vratima, dete plače:

– Јао, zavratio sam ruku. (Чуковски 1986: 48-49)

– Već sam se načajila. (исто)

Umesto da otera dosadne muhe odmahujući rukom, Arkaška više voli da se odmuhuje:

– Sedim i odmuhujem se. Sedim i odmuhujem se. (исто)

4. *Неологизми настали ГТ непроменљивих врста речи у глаголе и/или сажимањем синтагми у глаголе.* Издвајамо следеће подтипове:

а) ГТ прилога у глагол:

– Расширокайтесь!.. Расширокайтесь! – кричала своим гостям четырёхлетняя девочка, требуя, чтобы они расступились. (Чуковски веб 2001)

– Raširokajte se! Raširokajte se! – vikala je svojim gostima četvorogodišnja devojčica, zahtevajući da naprave prolaz. (Чуковски 1986: 49)

б) ГТ узвика у глагол:

– Папа алёкает по телефону. (Чуковски веб 2001)

– Tata алоће na telefonu. (Чуковски 1986: 49)

в) ГТ сажимањем синтагме у глагол:

– Идем покойночиться с папой и мамой. (Чуковски веб 2001)

– Idem da se lakunoćim sa matom i tatom. (Чуковски 1986: 49)

5. *Неологизми настали ГТ других врста речи у придеве.* Придеви као и продуктивније, односно фреквентније морфолошке категорије у дечјем језичком систему (глаголи и именице) јасно указују на снажно развијено језичко осећање матерњег језика (руског/српског), рефлектовано у дечјим говорним творевинама :

– Дочкастая мамаша. // ćerkasta mama

– Зоопарченный сторож. // zooparkovski čuvar

– Какой окошный дом! // Каква prozorska kuća!

– Какой песок песучий! // Kako је pesak peščan!

– Вся кровать у меня крошкинная. // Moj krevet је sav mrvast.

– Почему у ящерицы людины пальцы? // Zašto poštar ima ljudovske prste?

– Наше радио очень оручее. // Naš radio je strašno derav. (Чуковски веб 2001 // Чуковски 1986: 58-59)

6. *Неологизми настали ГТ других врста речи у компаратив*. У децјем говору у сврху постизања веће изражајности, односно остваривања експресивне функције, транспоновану подлежу и оне речи чији облик по стандарду узуса не подлеже променама:

Воспитатељница детског сада сказала, на пример, об једном из питомца:

– Бедный мальчик, он едва идет!

– Подумаешь! – ревниво отозвался другой. – Я, может быть, иду еще едвее! (Чуковски веб 2001)

Vaspitačica u dečjem vrtiću rekla je, na primer, za jednog vaspitanika:

– Јадан деčko, jedva ide.

– Gle! ljubomorno se oglasi drugi. – Ја, можда, idem još jedvije. (Чуковски 1986: 65)

Као што је анализа показала, граматичка транспозиција јавља се у својству једног од главних деривационих поступака (морфолошко-синтаксички начин деривације) у децјој реторичкој парадигми. Притом се добијају неканонске творевине (деривати) које доприносе разумевању таквог начина у функцији поступка за грађење језичке игре. У процесу транспозиције у језичком систему уопште значење речи се или чува или се дешава померање у значењу и његово обично сужавање. Циљ поступка трансформације је постизање одговарајућег ефекта: реч добија допунске смисаоне нијансе или једноставно допунско значење, које обогаћује њену изражајност (сликовитост) и може да вуче за собом целе асоцијативне низове. Носилац језика (језичка личност) не размишља о деривату као о творевини састављеној од посебних морфема и рашчлањивој по одређеним законитостима на лексичку основу и деривационе и граматичке показатеље, нити поима његову звучну слику у виду фонемског ланца или матрица диференцијалних обележја. Умеће деце-говорећих (и говорећих уопште) да оперишу различитим морфолошким формама речи одређује се у значајној мери непосредним знањем деривата као таквих, што имплицира да је знање сваког деривата укорењено у његовој сфери употребе у склопу мноштва израза који се чувају у свести, односно когнитивној бази у форми прецедентног феномена. Ова

чињеница може да упути на закључак о првостепености стваралаштва (тј. извлачење речи из језичке свести као сегмената језичког материјала) и другостепености разумевања трансформационих потенција тих речи са теоријског или граматичког аспекта.

3.1.3. ПЛ аспект деривационих поступака народне етимологије и дечјих неологизама у анализи руске//српске ЈЛ (колективне/индивидуалне). По једном од одређења (Горелов, Седов 1997: 110-111) *језичка личност* представља човека разматраног са аспекта његове способности да врши говорне радње генерисања (произвођења) и разумевања исказа. Носилац одређеног националног језика (говорећи човек) фокусира у себи црте колективне језичке личности, те се може изучавати као вишеаспектни, вишеструки објекат истраживања, а његова непоновљивост одређује се уникатном комбинацијом социјално-психолошких карактеристика (Горелов, Седов 1997: 111-112). Постоји одређена корелација између језичке свести и говорног понашања људи и национално-језичких својстава културне средине у којој они живе. Међутим унутар социјума постоји и међуличносна корелација различитих индивидуалних језичких личности. Међуличносна комуникација налази се у тесној вези са ситуацијама у којима се спроводи, при чему су оне углавном типичне и периодичне (константно се понављају у социјалним међуодносима). М. М. Бахтин је такве устаљене форме назвао *говорни жанрови* (Бахтин 1996), које свакако треба разликовати од жанрова у (уметничкој) књижевности. Жанрови (као и улоге у говорном понашању) претпостављају постојање у свести језичких личности представа о нормама унутаржанровског понашања, при чему владање/невладање датим нормама постаје показатељ језичке компетенције и комуникативне културе.

Колективна слика света, колективна језичка свест и колективна језичка личност стварају услове да дете на подлози већ постојећег материјала (вербални прецедентни феномени) ствара сопствене речи и изразе, укључујући своју (индивидуалну) ЈЛ у колективну. Из тог разлога, ни један неологизам детета не прелази оквири народне традиције. Деца стварају речи које већ постоје у народном говору: *никчемный* // *низашти* (Чуковски веб 2001 // Чуковски 1986: 32), *люд* // *људ*; *солъница* // *солница*; *смеяние* // *смехање* (у значењу: *учестали, дуги смех*; овај дечји неологизам настао је од узусног глагола *смеяться* // *смејати се* и не припада узусу у којем се среће само нормативна

лексема *смех // смех*); *обутка // обувка*; *одетка // одевка* (Чуковски веб 2001 // Чуковски 1986: 96), што указује на урођено језичко осећање (дух народног стваралаштва) у подлози творбе речи у децјем говору. У оваквим условима настали су неологизми типа: *сердитки // љутилице, красављось // лепотим се, всехный // свихичији* (Чуковски веб 2001 // Чуковски 1986: 32) *тормозило // кочило; расширокайтесь // раширокајте се; отмухиваться // одмухивати се; кустыня // жбуњина; красняк // црвеница* и тако даље, који поседују чисто народну експресивност:

Лялечку побрызгали духами:

– Я вся такая пахлая,

– Я вся такая духлая.

И вертится у зеркала.

– Я, мамочка, красавлюсь! (Чуковски веб 2001)

Трехлетняя Таня, увидев морщинки на лбу у отца, указала на них пальцем и сказала:

– Я не хочу, чтобы у тебя были сердитки! (Чуковски веб 2001)

Lenočku su namirisali:

– Ja sam sva mirisava.

I vrti se pred ogledalom:

– Ja se, mama, lepotim! (Чуковски 1986: 29)

Trogodišnja Tanja, ugledavši bore na očevom čelu, pokazala je na njih prstom i rekla:

– Neću da imaš ljutilice! (Чуковски 1986: 30)

Истим принципом али свесно, за разлику од деце која су то радила несвесно, по урођеном језичком осећању, водио се и Лаза Костић при стварању својих неологизама (истакли бисмо да се ипак, у оба случаја ради о међуделовању индивидуалне и колективне језичке личности). У вези с тим М. Ковачевић каже: „више него недвосмислено слиједи да Лаза у савременом српском књижевном језику није сматрао исправним искључиво оно што постоји у Вуковом *Рјечнику*, односно српском народном језику, који тај рјечник представља. Вуков рјечник Лаза сматра дјелом којим се мора користити свако ко жели

писати исправним српским језиком, али не сматра да се у њему исцрпљује све богатство српског језика. (...) А један од начина богаћења српског језика он види у г р а ђ е њ у н о в и х , недостајућих р и ј е ч и у 'духу српског језика'." (Ковачевић 2011: 200-201)

У анализираном корпусу проналазимо и речи типа закључаю (руска реч *ключ* // *кључ* представља мотивациону реч за дечји неологизам у форми глагола) у чијој подлози се осим руске колективне језичке личности, односно социјумског прецедентног феномена (трећи ниво ПФ у когнитивној бази) одражава чак и универзални прецедентни феномен (четврти ниво ПФ) – словенска језичка личност, будући да наведена реч у говору руског детета представља неологизам који није и стандардна (узусна) јединица (стандардно је *запереть/запирать* // *закључати/закључавати*), док за српског говорника, напротив, представља узусну реч и то са синхронијског аспекта:

В один и тот же день - в январе 1955 года - я получил два письма от читателей. В одном сообщали мне о таком диалоге:

– Майя, что ты делаешь?

– Я закључаю дверь. (То есть запираю на ключ)

В другом письме приводилось восклицание четырехлетнего Бори:

– Нелина мама уехала и закључила мой стульчик! (То есть опять-таки замкнула на ключ, – очевидно, в чулане.) [Чуковски веб 2001]

Januara 1955. godine, u isti dan dobio sam dva pisma od svojih čitalaca. U jednom je zabeležen ovakav dijalog:

– Мајо, шта радиш?

– Закључавам vrata. (То јест, затварам их кључем).

У другом, реакција четворогодишњег Борје:

– Nelina mama je otputovala i zaključala moju stoličicu! (То јест, исто тако затворила кључем, вероватно у остави). [Чуковски 1986: 96]

У српском језику постоје и глаголи *закључавати* / *закључати* и синтагме *затварати* / *затворити кључем*, које се насупрот руском језику, ређе употребљавају у односу на прву (глаголску) варијанту. Међутим, српски језик није једини словенски језик са поменутом речју у синхроној употреби: у Бугарској се, како Чуковски проналази (Чуковски 1986:

101), такође уместо синтагме *затварати кључем* (која уопште не постоји у бугарском језику) користи глагол *закључавати*, па се каже „Аз закључувам вратата. // Ја закључувам врата.“ (исто) и „закључване // затварање кључем; закључен //затворен кључем, закључан. (исто)

Неологизми руских писаца подударају се са дечјим а и једни и други представљају производ индивидуалних ЈЛ утемељених на језичкој свести колективне ЈЛ (руске/словенске; исти механизми налазе се и у основи српске индивидуалне/колективне ЈЛ, што смо видели на примерима неологизама Лазе Костића):

Алѐна, внучка художника В.М.Конашевича, однажды заявила ему:

– Я бабушке не спускаю: она ворчит, а я строптивлюсь. Один ворк, один строптив. (Чуковски веб 2001)

Aljona, unuka slikara V. M. Konaševića jednom je rekla:

– Ja babi ne popuštam: ona gundā, a ja se bunim. Jedan gund, jedan bun. (Чуковски 1986: 98)

Подвучена реч *ворк* // *гунђ* уместо узусне *ворчание* // *гунђање* не подудара се са језиком одраслих, али припада истој категорији као и изворне (народне) руске речи: *хлоп* // *бум*, *трас*, *туп*; *молвь* // *говор*; *топ* // *тап*, *туп*; *шип* // *сик* уместо узусних *хлопанье* // *дупање*, *ударање*; *молвить* // *рећи*, *казати* и *молва* // *гласине*, *гласови*; *топот* // *топот*, *бат* (*корака*); *шипение* // *сиктање*. (Чуковски 1986: 99)

А. С. Пушкин се залагао за чување оваквих речи и бранећи их од њихових критичара писао је: „Слова сии коренные русские. 'Вышел Бова из шатра прохладиться и услышал в чистом поле людскую молвь и конский топ.'“ // Ove reči su izvorne ruske reči. 'Izašao Bova iz šatora da se rashladi i čuje u širokom polju govor ljudi i topot konja'. (Чуковски веб 2001 // Чуковски 1986: 99) Код српских писаца овакве активности су најочљивије код Лазе Костића, код којег се проналазе неологизми сличног типа, настали скраћивањем речи: „*вик* (повик), *врис* (врисак), *јав* (појава), *жест* (жестина), *крас* (красота), *шет* (шетња), *мор* (умор), *снебив* (снебивање), *опорав* (опоравак), *узбуд* (узбуђење)“ [Ковачевић 2011: 202-203], а по мишљењу Ковачевића „један од темелних разлога тако честе

употребе неологизама у Лазином језику управо је жеља за богаћењем српског језика, како би се изразиле недостајуће нијансе значења тако потребне пјеснику.“ (Ковачевић 2011: 201)

3.1.3.1. Деривациони механизми у дечјој/народној етимологији са фоносемантичком функцијом у подлози. Фонетске измене у неологизмима насталим током процеса дечје/народне етимологизације воде настајању неког новог смисла (значења) који није постојао пре процеса прераде и преосмишљавања унутрашње форме речи. У свести језичке личности одређена реч се испољава у корелацији са другим речима у сврху разјашњавања ове прве, а прерада и трансформација речи-прототипа одвија се према моделима са познатим звучним омотачем. Истовремено са овим процесом одвија се успостављање семантичких веза између њих на основу чисто спољашњег гласовног подударана и без уважавања стварних чињеница њиховог порекла. Приликом образовања нових речи дете одабира модел који представља једноставну аперцепцију непознатих му лексема, подвргавајући их извесној преради у смислу приближавања уобичајеној (већ усвојеној и стабилизаној у когнитивној бази) лексеми матерњег језика. Упоредо с овим процесом врши класификацију флексија, префикса и суфикса које самостално гради по свом урођеном језичком осећању, што упућује на извештан степен лингвокреативности која и јесте у подлози језичке игре у дечјим текстовима.

1. Анализа дечјег корпуса показала је да се деривациони механизми (модел) на основу којих настају дечји неологизми овог типа превасходно заснивају на **афиксацији**, при чему је најзаступљенија **суфиксација**:

Все семейство поджидало почтальона. И вот он появился у самой калитки. Варя, двух с половиной лет, первая заметила его.

– Почтаник, почтаник идет! – радостно возвестила она. (Чуковски веб 2001)

Cela porodica je očekivala poštara. Kad se pojavio na kapiji, Varja ga je prva spazila.

Poštаниk, poštаниk ide! – radosno je objavila. (Чуковски 1986: 29)

– Мама, мама, којој ползук! (Чуковски веб 2001)

– Мама, мама, види какав puzuk (Чуковски 1986: 35)

- Вы и шишку польете?
– Да.
– Чтобы выросли шишенята? (Чуковский веб 2001)

- Vi ćete i šišarku zaliti?
– Ноћу.
– Je l' da izraste šišarčad? (Чуковский 1986: 28)

молотило//млатило → од молот//велики чекић, маљ (Чуковский 1986: 34)

- Кира: Мама, Лена кривљается!
Лена: Неправда!
Кира: А кто сейчас кривнулся? (Чуковский веб 2001)

- Kira: Mama, Lena se kezi!
Lena: Nije istina.
Kira: A ko se sad keznuo? (Чуковский 1986: 65)

Сви неологизми из анализираног корпуса направљени су према готовим моделима, али избор управо оног модела који је у датој ситуацији најприкладнији никако се не може тумачити само као механичко подражавање. Овај тип подражавања увек је праћен интезивним испитивањем материјала из језика одраслих и тражењем у унутрашњој структури речи логичких законитости и принципа која одговарају дететовом систему мишљења (спољашњу форму прилагођава унутрашњем значењу речи, унутрашњој структури), при чему су форма и садржај у недељивом јединству.

2. Други деривациони механизам у дечјој/народној етимологији са фоносемантичком функцијом у подлози је *нестабилност морфемске везе корена и префикса*. Префикси у дечјим неологизмима никада не срашћују са кореном, што указује на чињеницу да их дете-говорећи лакше и чешће одваја од корена, него што је то случај у говорном понашању одраслих, односно у узусној употреби стандардног језика:

– Я сперва боялся трамвая, а потом вык, вык и привык. (Чуковский веб 2001)

U početku sam se plašio tramvaja, a onda sam „viko“, „viko“ i naviko. (Чуковский 1986: 54)

Исто је и са *одречним речцама*:

Бабушка Ани Кокуш сказала ей с горьким упреком:

– Ты недотёпа.

Аня со слезами:

– Нет, дотёпа, дотёпа! (исто)

Вака је Ани Какуш рекла с прекором:

– Ти си nespretnjakić.

– Не, ја сам spretnjakić, spretnjakić! (исто)

И вот восклицание Мити Толстого перед клеткой зоосада:

– Ай, какие обезьяны уклюжие! (исто)

(уместо *неуклюжие*)

A evo uzvika Mitje Tolstoja pred kavezom u zooološkom vrtu:

– Uh kakvi zgrapni majmun! (исто)

(уместо *незграпни*)

Запажено је коришћење поменутог поступка у функцији прецедентне језичке игре у уметничком дискурсу. Према подацима које смо пронашли код Чуковског, облик *уклюжий* // *зграпни* среће се код А. Положајева: „И уклюжистые бары“, као и код И. Северјањина: „Ты послушай меня, мой уклюжий...“ (Чуковский 1986: 55)

3. *Стапање речи (композиција) као деривациони механизам творбе дечјих неологизама:*

– Я поломою (мою полы).

– Ја сам podoper (perem pod). [Чуковский веб 2001; // Чуковский 1986: 60-61]

- Смотри, какая жукашечка ползет! (жук плус букашечка).
- Vidi kakav bukac! (buba plus kukac)! [исто]

Сложенице (подвучене речи) у наведеним примерима производ су механизма композиционе деривације и настају спајањем, тј. срастањем две или више посебних речи или делова (слогова) две речи, односно слагањем њихових творбених основа у једну реч. Деца их образују по истом деривационом механизму (потенцијални неологизми) по коме поменуте творенице (сраслице) настају и у стандардном језику.

4. Концептуално-функционални приступ у анализи језичке игре кроз призму Бахтинове нове реторичке парадигме.

0. Психолингвистички аспект са којег вршимо истраживање у дисертацији заснива се преваходно на принципима *теорије говорне делатности*. Језгро теорије говорне делатности, посматрано са аспекта психолингвистике, представља учење о генерисању (продукцији) и разумевању (перцепцији) говорне делатности, а управо они су пресудни за расветљавање односа између језика и свести, говора и мишљења. Руска психолингвистичка школа заправо је у овој области развила читав низ фундаменталних концепција, уграђених у основу савремене психолингвистике. Међу многим претходницима савремене теорије говорне делатности издвајају се радови Л. С. Виготског и Н. И. Жинкина. У књизи *Говор и мишљење* (Виготски 1977) као фундаменталном теоријском ослонцу, суштинско питање којим се бавио Л. С. Виготски је ***шта се налази између мисли и говора***, а поступак за решење овог проблема темељио се на разликовању две принципијелне категорије – *значења и смисла*, базичних за разумевање његове научне концепције. Битно својство сваког смисла је ситуативност, из чега следи да је *смисао* увек индивидуално-личностан, настаје у свести говоратеља и није увек разумљив околини. Он је у корелацији са мишљу, са изворним замислом исказа и носи првобитну константу, онај садржај који треба да се оваплоти у говору. *Значење* представља резултат говорног генерисања и као такво разумљиво је свим учесницима комуникације, а реализује се у процесу говорне продукције.

1. Претварање мисли у реч дешава се у *унутрашњем говору*, који се састоји од предиката, кључних речи, у којима је садржана суштина информације. Будући да мисао већ садржи у себи оно о чему ће да се говори, следи да посебна ознака није потребна; она је међутим, потребна за оно што ће бити речено о предмету говора. Изражено терминима актуалног рашчлањивања исказа (функционална позиција), то је оно што се назива рема. Тема, позната информација, оно што је очигледно, не мора посебно да се означава, али рема, нова информација, мора да се означи. Посматрано на овај начин, *унутрашњи говор* може да се одреди као својеврстан скуп рема будућег вербалног производа; то је дакле редукован, сабијен (сажет), деграматикализован говор и као такав представља резултат дуге еволуције говорне/језичке свести. Још у фази настанка интенције (као оваплоћење мотива), односно пре него што почне вербализација мисли, **човек већ зна о чему ће говорити**. Могуће су наравно, трансформације замисли, њене корекције, сам вербални омотач може да варира, али изворна замисао увек је присутна.

2. *Исказ* са аспекта говорне делатности почиње од формирања будуће синтаксичке целине. Ову поставку потврђују експерименти са афазичарима, које је спроводио руски неуролингвиста А. Р. Лурија (Лурија 1982). Афазичарима је у грађењу исказа често потребан неки спољашњи подстицај (коцкице или папирни квадратићи) у сврху извлачења споља (на површину) структуре будуће фразе. Руска научница-психолингвиста А. А. Заљевскаја (Заљевскаја 1969, 1971, 1999) дала је допринос решавању наведеног проблема¹³⁸ у истраживањима путем методе слободних асоцијација. Једна група информаната у експериментима овог типа тражила је најближе асоцијације по принципу антонимичних низова (*крава – бик*), друга синтагматске везе (*шарена крава*) а трећа потпуне развијене судове (*крава нам доноси корист*). Установљено је да процес генерисања (произвођења) исказа, који почиње од формирања смисла у систему УПК (универзални предметни код – овај код поседује генералну, односно општу структуру за обрађивање не само вербалне информације, већ и информације о стварности каналисане путем различитих чула) још пре почетка конкретне вербализације, пролази најпре кроз фазу будуће синтаксичке целине, којој у спољашњем говору одговара одређени тип реченице. Након тога, одмах почиње испуњавање синтаксичке структуре конкретном

¹³⁸ У основи овог проблема налази се константно полемисање између лингвиста око питања: шта је првобитно, тј. примарно, реч или текст; текстоцентричну теорију потврђују синтагматске реакције на говорни стимул, а лексиколошку – све остале.

лексиком; у случају неуспеха спроводи се аутокорекција, што ипак не значи да је свест у стању да увек и одмах ефективно може да почне са контролисањем говора који се продукује, но исто тако, разумљиво је да се нормалан говор продукује уз учешће свести (свесно) и под његовом контролом (за разлику од афазичара), јер у противном не би било аутокорекције. На предоченим својствима механизма говора (и у поређењу са говором/језиком афазичара и аутистичара) са УПК у подлози, заснивамо своје истраживање дечјег говора/језика и дечје језичке парадигме у нашем раду, а у прилог томе иде и разматрање питања да ли сваки говорни чин представља стваралачки процес?

3. Смисао и функција стваралаштва у свакодневном разговорном језику разликују се од естетских својстава уметничког текста У живој комуникацији стваралаштво се испољава превасходно у видовима *језичке игре*. Игра се, са аспекта филозофије и психологије сматра за једно од фундаменталних својстава човекове културе а језичка игра је по једном од одређења „феномен речевог общения, содержанием которого выступает установка на форму речи, стремление добиться в высказывании эффектов, сходных с эффектами художественной словесности“ (Горелов, Седов 1997: 138)¹³⁹. Искази тог типа обично имају обележје досетки, лакрдијања, каламбура, шала итд. Језичка игра у дечјем говору превасходно је оријентисана на комичан ефекат, оваплоћујући у себи смеховни аспект човекове говорне делатности и, слично као и у говору одраслих, може се дотицати скоро свих нивоа језичке структуре. При томе, најчешће се заснива на њеном деформисању: искривљавању фонетског омотача речи типа метатезе (пермутације, премештање слогова), морфолошких форми (трансформисање граматичких форми речи), грађењу форми које не постоје у језичком систему, нарушавању синтаксичких законитости, исл.

4.1. Појам *концепт/концепт текста* са аспекта говорне делатности. Укратко, текст се може представити као основна јединица комуникације, феномен реалне стварности и начин одражавања стварности помоћу елемената језичког система и као такав садржи у себи целовиту слику комуникативне ситуације у њеној јединствености и недељивости. Текст по себи представља извесну јединицу номинације, те је номинативна

¹³⁹ „феномен говорне комуникације, чији садржај представља усмереност на форму говора, тежња да се у исказима постигну ефекти слични ефектима уметничке словесности“ (превод М. К.)

страна његов најважнији аспект, што се огледа у корелативности језичких елемената са њима израженим ванјезичким објектима, који реално постоје или се мисле (објекат су мисли), будући да сваки текст о нечему говори. Карактеристика психолингвистичког приступа тексту састоји се у посматрању текста у својству комуникативне јединице, као производа говора, детерминисаног потребама комуникације (Красних 1998). Задатак сваког текста је деловање на рецепијента које је могуће само тада, ако је аутор текста изабрао језичка средства адекватна својој замисли (комуникативном програму), а рецепијент је разумео текст адекватно замисли аутора.

Идеја *концепта*, па сходно и *концепта текста* препознаје се још у радовима Л. С. Виготског, тачније у његовој књизи *Мишљење и говор* (Виготски 1977), иако он уместо термина концепт користи термин *замисао (текста)*. Данас се појам *концепт текста* поима (Красних 1998) као дубински смисао, у почетку максимално сажета, сабијена и затворена смисаона (семантичка) структура текста, која представља оваплоћење мотива, интенција аутора, услед којих и долази до рађања текста. Концепт је с једне стране, полазни моменат при настајању текста, а с друге коначан циљ при његовој перцепцији. Треба напоменути да разграничавање комуникативног и естетског (углавном се ради о уметничким текстовима) утицаја не може да буде сасвим категорично, будући да се врста утицаја текста на рецепијента у реалности не може уочити у сасвим чистом виду.

4.2. Терминолошко одређење појмова *Когнитивна база (КБ), когнитивне структуре (КС) и прецедентни феномени (ПФ)*. Опирући се на учење В. В. Красних (Красних 1998) у терминолошком одређивању појма *когнитивна структура (КС)*, полазимо од поставке да се знања и представе чувају у свести у КС, које представљају својеврсну садржајну (смисаону) форму кодирања и чувања информација (имају одређен садржај/значење). Информација, кодирана и чувана у виду КС, не садржи само податке (знања и представе) о реалном свету, већ и знање језика и знање о језику, односно корелативна је са језичким и енциклопедијским (у ширем смислу, нејезичким) знањем. Следи да се разликују *феноменолошке* и *лингвистичке* КС.

Феноменолошке когнитивне структуре (ФКС) формирају свеукупност (тоталитет) знања и представа о феноменима екстралингвистичке и чисто лингвистичке природе.

Лингвистичке когнитивне структуре (ЛКС) налазе се у основи језичке и говорне компетенције; оне формирају свеукупност знања и представа о законима језика, његовим синтаксичким структурама, вокабулару (лексикон), фонетско-фонолошкој структури, законима функционисања његових јединица и структуре говора на датом језику.

Когнитивна база (КБ) представља свеукупност знања и представа којима владају сви представници одређеног лингво-културног друштва (индивидуална и колективна ЈЛ), а за њено формирање нису битне толико представе (концепти) колико њихове инваријанте чуване у КБ у минимизираном, редукованом виду. *Прецедентни феномени* (ПФ) представљају основне елементе когнитивне базе и у својству су нуклеуса језичке свести која одражава и одређује специфична својства колективне језичке личности одређеног социјума (српског/руског), те као такви егзистирају у свести, језику, говору сваке појединачне језичке личности. Унутар прецедентних феномена издвајају се следећи типови: *прецедентни текст, прецедентни исказ, прецедентна ситуација, прецедентно име.*

4.3. Бахтинова нова реторичка парадигма (БНРП) и њени главни постулати.

Бахтиново учење одликује се настојањима да се открије и опише примарна и главна компонента сваког говора – реч, која се разматра категоријално и у значајној мери уопштено: истовремено као исказ, реплика, говор па чак и текст, те сходно томе, њено главно својство није информација, већ смисао садржан у њој, односно значење како „за мене“, тако и „за другог“. Глас, реч и исказ за Бахтина (Бахтин 1980) представљају смисаону позицију, према којој се лични поглед на свет ограничава оквирима одређеног језика, социјалним контекстом, идеолошким позицијом. На оваквим основама развија се и његово интересовање за реторику (отуд настојање успостављања нове реторичке парадигме), мотивисано тиме што се у реторичким формама, уколико им се приступи на исправан и објективан, (непристрасан и без предубеђења) начин, са великом јасношћу откривају све стране било које речи (унутрашња дијалогичност речи и њене пратеће појаве), које нису у довољној мери узимане у обзир, нити је на прави начин схваћен њихов огроман значај у целовитом животу језика.

Оно што је принципијелно ново у Бахтиновом учењу (а закључује се на основу Бахтинове опште филолошке концепције) састоји се у томе што, за разлику од тумачења

унутар наука о говору која су заснована на позицији слушаоца, те сходно њихов објекат истраживања представља апстрахован резултат говорног чина, Бахтин као основни објекат (са аспекта употребе говора) истиче посебне семантичке процесе разматране са позиције говорећег. У вези с тим, примаран (иницијалан) моменат за стварање речи нису гласови нити слова већ намере, које говорећи уграђује у свој говор, што имплицира да главни предмет језичке анализе треба да буде *исказ* као првобитна (исходишна) јединица говорног општења и то у оном специфичном значењу које тај термин има за Бахтина: у својству исказа може да се налази једна реч, једна реплика или цео текст. Исказ у говору разликује се од реченице у језику по томе што је први увек личан, вредностан и резултат је приписаног му смисла, односно значења. Другачије речено, за Бахтина је аутор примаран у односу на говор и не може се поимати само у својству једноставног персонифицираног извора говора, нити субјекта говора, већ је он тај који обезбеђује говору, речи или тексту социјални и комуникативни смисаони простор. У таквом случају реч се може поимати као резултанта смислова (произилази из смислова). Бахтин се позива на смисао из разлога што он није монолоичан, не припада једној свести, већ се рађа у дијалогском сусрету неколико свести, те се само у тренутку додире, контакта две свести, два гласа у дијалогу рађа смисао као резултат нарастања мисли (у раду ову појаву разматрамо као *генерисање смисла*). Језичка игра, као говорно-језички феномен заснива се управо на принципу супротном једногласју и монолоичности, дакле на принципу дијалогичности, те је као такву разматрамо у раду. Приступ дијалогичности, који је Бахтин установио, утемељен је на замени сосировске опозиције *језик/говор* новом: *исказ/језик*, што представља директну последицу његовог погледа на то да је говорећи принуђен да се супротставља језику с циљем стицања права на сопствени исказ, односно, принуђен је на својеврстан дијалог са самим језиком.

4.3.1. О Бахтиновој новој реторичкој парадигми као реторици поступка-чина.

Ослањајући се на досад речено подвлачимо да је у позадини Бахтиновог учења стварање глобално нове реторике, односно, успостављање другачије реторичке парадигме чији је корен у архитектоници (композицији) поступка. Нивои говорне делатности заснивају се на типовима, то јест, обрасцима комуникативних ситуација (Бахтин их назива говорни жанрови), што представља неку врсту ритуала коме подлежу сви говорници одређеног

језика уколико желе успешно (са аспекта слања и примања, односно продуковања и перцепције вербалних порука) учествовање у комуникацији. Норма је апстрактнија него сам ритуал, али је зато иманентнија, тј. флексибилнија у унутрашњој активности, те од ње може нешто да се гради. Међутим, може да се гради, како каже И. В. Пешков (Пешков 1996: 7), само у виду „игровне кризе“, путем исмевања ритуала који обезбеђује тло за стварање новог. Нужан услов игровне кризе је процес, активност, а освешћивање процеса представља последицу (резултат) остваривања игре. Следи да је и сама игра (говорна/језичка) процес, који се огледа у припремању говора као суштинског (иманентног) момента унутрашњег деловања. Унутар игре-делатности издвајају се њене иманентне етапе: а) *откриће (проналазак, изум)* као резултат унутрашњег истраживања, осмишљавања, унутрашње интелектуалне игре; б) *израз*, формулисан (у) речима, као резултат припремања, унутрашњег органозовања игре. Структура (нивои) нове реторике може да се представи на следећи начин:

- 1) откриће (проналазак);
- 2) просторно (временско) распоређивање (лоцирање);
- 3) израз (експресија);
- 4) резултат (отелотворење).

4.3.2. Поступак-чин и ритуал (норма). Са аспекта свесности којим се имплицира спољашња активност, ритуално понашање не разликује се од игровног, међутим са аспекта реторике у Бахтиновом тумачењу, њихово разграничавање и раздвајање изузетно је значајно, а темељи се на иманентности поступка (чина). На основу овако схваћеног чина могуће је свесно издвајање појма *криза ритуала*, који је послужио Бахтину као подлога за истраживање и уостављање *катеорије другог*. Делатност говорећег (језичке личности) у тим тренуцима кризне ситуације, која за циљ има чувања своје личне одговорности (позиције) и вредности свог јединственог места у свету, заправо представља поступак-чин ради другог и с тачке гледишта другог (учесника или посматрача кризе, тј. игре). *Поступак-чин* схваћен на овакав начин могуће је назвати игром, а са наведеног аспекта разматрамо у раду функцију и значај језичке личности, односно, међуоднос ритуала (норме), језичке игре и језичке личности.

4.3.3. Стари и нови ритуал и игровни поступак-чин. На интеракцији старог и новог ритуала као последици (резултанти) напред поменуте тачке гледишта, проводимо нашу анализу и разматрање колективне и индивидуалне језичке личности (српске/руске), те у вези с тим дајемо кратко тумачење наведених појмова. По Пешковском (Пешковски 1996: 12), ритуал представља појам који се односи на колективне, друштвено вредноване делатности које имају одређене фиксне инваријанте утврђене традицијом. Индивидуално трагање (индивидуална језичка личност) за новим ритуалом води усавршавању старог, будући да између старог и новог начина понашања не може да постоји подвојеност и потпуно неподударање, чак и уколико прелазак са једног на други тип понашања има „револуционарни карактер“ (Пешковски 1996:12), повезано је са задатком уклапања у ту постојећу колективну (колективна језичка личност) инваријанту. Решење тог задатка представља поступак-чин унутрашње игре која може да се одвија на два плана: а) социјално значајно мењање ритуала које пролази кроз кризне ситуације општења (унутрашња игра-поступак); б) прихватање услова старог ритуала као правила игре, коју је из одређених разлога неопходно водити у датом социјуму уз избегавање кризне ситуације.

4.3.4. Поступак-чин и игра. Стваралачка по себи игровна природа поступка-чина језичке личности најочигледније се испољава у ситуацијама кризне вербалне комуникације. Поступак-чин представља уистину стваралачку игру у којој се правила у извесној мери превазилазе, те ритуал (норма) излази из игре обновљен. Као такав, поступак-чин се посматра у својству иманентног процеса, нарастања свести изнутра (упор. са критеријумом ми-доживљаја који се налази у подлози наше анализе и класификације функција језичке игре у V поглављу). Одступање у којем се испољава унутрашњи (по Бахтину, одговорни) поступак језичке личности иницира настајање *кризне ситуације општења* у социјуму и захтева од личности изум (откриће), творевину посебно усмерену на поменуту ситуацију. У складу са Пешковским (Пешковски 1996: 14), *проналазак (изум-творевина, откриће* коју у раду разматрамо у својству *језичке игре)* може да се одреди као *организована унутрашња игра са чврсто одређеним сопственим правилима* (на овом принципу заснивамо нашу поставку-хипотезу о *систему у систему* и *језику у језику*, 4. хипотеза). У језичкој игри, посматраној као стваралачко истраживање и делатност, утврђује се и фиксира слободна унутрашња игра поступка-чина, чије је суштинско

својство да у ситуацијама које нису кризне може довољно дуго да сачува јединство и стабилност своје одговорности (истинитости). Међутим, чим дође до стварања кризне ситуације (а до тога увек долази), без усмереног (упор. са *усмереним оцазионализмима*) освешћеног деловања по питању припреме за испољавање сопственог поступка-чина и организовања унутрашње игре, немогуће је доћи до решења такве ситуације. Нужан услов за остваривање напред реченог представља *реторичко откриће (изум)*, што и јесте један од основних постулата Бахтинове нове реторичке парадигме на који се позивамо и ослањамо у нашем истраживању и комплетној анализи. Појам *реторичког открића* управо и представља ону тачку у којој се огледа Бахтиново супротстављање класичној реторици (старој реторичкој парадигми) заједничког (општег) места и апстрахованим од говорећег човека (језичке личности) топосима.

4.3.5. Бахтинова нова реторичка парадигма, *доживљај-израз* и *ми-доживљај*. У разматрању феномена *доживљаја* у значењу „оног што се изражава“, Бахтин је полазио од критичке анализе и другог научног правца, признатог у научним круговима његовог времена – индивидуалистичког субјективизма.¹⁴⁰: „Doživljaj (ono što se izražava) i njegova spoljašnja objektivacija – sačinjeni su, kao što znamo¹⁴¹, od istog materijala. Nema doživljaja van znakovnog ovaploćenja. Prema tome, od samog se početka ne može ni govoriti o načelnoj kvalitativnoj razlici između unutrašnjeg i spoljašnjeg. Štaviše, središte organizovanja i formiranja doživljaja ne nalazi se unutra (tj. ne nalazi se u materijalu unutrašnjih znakova), nego napolju. Ne organizuje doživljaj izraz već obrnuto – *izraz organizuje doživljaj*, daje mu pravu formu i usmerava ga.“ (Бахтин 1980: 94) Овакво Бахтиново поимање темељи се на његовој основној хипотези да је „*iskaz socijalan*“ (Бахтин 1980: 91), што значи да се сваки сегмент *израза-исказа* одређује реалним условима датог исказа, превасходно најближом социјалном ситуацијом. У овом делу Бахтиновог учења јасно се огледа значај и функција

¹⁴⁰ Сматрамо важним да напоменемо да Бахтин, критикујући учења две научне струје (апстрактни објективизам и индивидуалистички субјективизам), није међутим, одбацивао све научне постулате које су заступали представници поменутих струја, већ је настојао да прошири њихове ставове и, како сам каже, оде даље: „Mi smatramo da se ovde, kao i svuda, istina ne nalazi na 'zlatnoj sredini' i da nije u kompromisu između teze i antiteze, već da leži iza njih, dalje od njih, podjednako kao negacija kako teze tako i antiteze, tj. kao *dijalektička sinteza*.“ (Бахтин 1980: 91) Вид. више о овоме у: Бахтин 1980: 49-71.

¹⁴¹ „Društvena psihologija nije data negde unutra (u 'dušama' individua koje međusobno komuniciraju), već u celosti *spolja* – u reči, u gestu, u delu. U njoj nema ničeg neizraženog, ničeg unutrašnjeg; sve je napolju, sve je u razmeni, sve je u materijalu i to, pre svega, u materijalu reči.“ (Бахтин 1980: 20) Вид. више о овоме у: Бахтин 1980: 18-26.

феномена језичке личности, и то како индивидуалне, тако и колективне (такође и основе за разматрање појаве језичке игре), будући да се исказ гради у организованој социјалној интеракцији најмање два субјекта унутар колектива (социјума). Главни критеријум према којем Бахтин одређује и класификује *доживљај* у поменутом тумачењу представља свест говорећег (односно, језичке личности), те сходно томе разликује два пола (и то у односу како на потенцијалног, тако и на непосредног реципијента), два екстрема, између којих свест о доживљају може настајати и идеолошки се формирати, тежећи час према једном, час према другом екстрему. Те екстреме условно је назвао „*ja-doživljaj*“ и „*mi-doživljaj*“ (Бахтин 1980: 97). *Ми-доживљај* представља један од главних оперативних појмова и термина на којем се заснива методолошки поступак који проводимо у нашем истраживању и анализи. Прави *ja-доживљај* тежи нули и његово приближавање екстрему у том случају указује на то да он губи свој „идеолошки облик“, што значи, и свесност, а као такав губи и своје потенције, заметке социјалне усмерености, па сходно и свој вербални облик; у овој форми *ja-доживљај* се приближава физиолошкој реакцији животиње, те стога није релевантан за наш рад. Насупрот *ja-доживљају*, *mi-доживљај* „*nikako nije nejasan, gregaran doživljaj: on je izdiferenciran. Štaviše, ideološka diferencijacija, porast svesnosti upravo je srazmeran čvrstini i sigurnosti socijalne orijentacije. Što je kolektiv u kome se pojedinac orijentiše jači, organizovaniji i diferenciraniji, to je upečatljiviji i složeniji njegov unutrašnji svet. Mogući su različiti stepeni 'mi-doživljaja' i različiti tipovi njegovog ideološkog oblikovanja.*“ (Бахтин 1980: 98)

4.4 Језичка игра (ЈИ) у дечјем дискурсу као прецедент поетске употребе речи.

У овом одељку, са психолингвистичког и лингвокогнитивног аспекта, заступамо поставку-хипотезу да одступање од норме у дечјем говору и дечјем језичком стваралаштву може бити несвесно (случајно, као и последица грешке) али и свесно, намерно, што представља основу да се у овом последњем облику разматра као поступак-чин за грађење језичке игре. Тиме се дечје стваралаштво приближава поетској употреби речи, чинећи њену прецедентну форму. Предмет нашег истраживања је прецедентни модел ЈИ у дечјем дискурсу, у поређењу са дискурсом одраслих, на корпусу дечјег, фолклорног и уметничког стваралаштва. Догађај општења путем метајезичких исказа, односно одступањем од норме ради појашњавања истине човекових међуодноса и слике света

немогућ је ван речи у говору, што је сасвим у складу са Бахтиновим упоређивањем, тј. довођењем у везу речи у животу и речи у поезији, те се у раду целокупно наше разматрање одвија кроз призму Бахтинове нове рероричке парадигме. Одређујућу црту (психо)лингвистичке специфичности говорне делатности детета представља лингвокреативност испољена како на нивоу речи, тако и на нивоу текста (што смо показали у IV поглављу). На нивоу речи изражена је у виду лексичко-семантичких иновација и преосмишљавања узуалне лексике; на нивоу текста испољава се у виду језичке игре и наративне делатности детета, а темељи се на његовој способности да перципира и продукује комично. Појмови *језичка личност (ЈЛ)*, *језичка игра (ЈИ)*, *ми-догађај* и *прецедентност (прецедентни феномени - ПФ)* представљају основне оперативне елементе нашег методолошког поступка. Будући да су прва три термина већ објашњена у напред предоченом разматрању, задржаћемо се на терминолошком одређењу појма прецедентност и прецедентни феномени. *Прецедентни феномени* чине језгро *когнитивне базе (КБ)*, коју формирају *когнитивне структуре (КС)*, а оне предствљају својеврстан структурални материјал како за прецедентне феномене, тако и за когнитивну базу у целини. Иза сваког ПФ истовремено стоји комплекс лингвистичких и феноменолошких структура, па као њихов производ настају вербални ПФ (*прецедентно име* и *прецедентни исказ*). *Прецедентна ситуација (ПС)* је вербализован ПФ и представљена је у КБ у виду комплекса феноменолошких когнитивних структура, мада при актуализацији ПС у комуникацији делују лингвистичке когнитивне структуре. Следи да ПФ чине одређени систем, организован као главни саставни елемент КБ, а одређен низом карактеристичних својстава, од којих издвајамо предност хоризонтале у односу на вертикалу. То значи да су елементи који граде наведени систем корелативни само по опозицији вербализованост/невербализованост: прецедентно име (ПИ) и прецедентни исказ (ПИС) улазе у КБ према целокупности диференцијалних ознака и значења, тј. смислова, али истовремено су чувани у виду КС као вербални елементи. *Прецедентни текст (ПТ)* и ПС улазе у КБ као инваријанте перцепције, чувају се у виду КС, испољавајући се као вербализовани феномени.

Начин (средства) изражавања језичке игре у дечјим говорним творевинама, преваходно оним заснованим на језичким антиномијама и аномалијама, налази се у функцији метајезичког исказа, а одликује се тиме што језичка личност, производећи исказ

кроз туђ говор са тенденцијом одступања од уобичајене, опште, колективне слике света, тј. са интенцијом одступања од устаљене норме, износи сопствену позицију и изражава личну слику света. Описани принцип у потпуној је сагласности са основним начелом Бахтинове нове реторичке парадигме, будући да се творац ЈИ може посматрати као (мета)аутор-реторик. Језичка личност (по Бахтину говорећи) принуђена је да се супротставља језику нивелисаном кроз норму како би изразила скривени смисао и омогућила стварање сопственог исказа. Језичка игра у функцији говорномисаоне делатности језичке личности увек захтева другог (као и игре уопште), оваплоћује реч кроз позицију свог творца, дакле добија одређеног аутора (језичку личност), постаје исказ у дијалогичној функцији и као таква никада не може да буде једногласна.

Насупрот одраслима, који превасходно трагају за значењем а тек потом за смислом, деца најпре трагају за смислом (отуд је појава преосмишљавања речи из говора одраслих у нове смисаоне форме, ради прилагођавања сопственом језичком систему, тако честа код деце; ова чињеница посебно се уочава у анализи корпуса дечјег дискурса у IV поглављу, односно на примерима дечјих неологизама и околионализма), док значењу почињу да придају важност тек у процесу укључивања у културни семиотички систем одраслих и то искључиво подражавањем правила њиховог језичког система. У дечјем говорном стваралаштву форма и садржај чине недељиво јединство јер је коначан циљ њихове активности смисао у функцији унутрашњег садржаја речи, а не значење у функцији средства примања или преношења информације, односно комуникације. На оваквом одређењу утемељена је тврдња да се језичка игра испољава као суштинско (иманентно) својство дечје реторичке парадигме.

4.4.1. Полифункционалност дечјих творевина као услов прецедентности. Дечје творевине у својству прецедентног феномена представљају плодну основу преосмишљавања и засићености текста новим смисловима, па као такве одликују се полифункционалношћу, тј. вршењем великог броја функција. У раду, на одабраном корпусу издвајамо, класификујемо и описујемо следеће функције, актуализоване у дечјем говорном стваралаштву:

1) *Информативно-номинативна функција* (остварење стандарда – неологизми, околионализми исл.). Основна јединица говорне комуникације у дечјем језичком систему

је *израз-исказ*, одређен реалним условима свог настанка (ситуацијом). Када непосредна ситуација формира исказ у складу са непосредним учесницима комуникације (исказивање у вези са датом ситуацијом) настаје говорни ми-догађај који одређује околишну форму и стил исказа и као такав налази се у подлози *информативно-номинативне функције*. У информативно-номинативној функцији изражен је принцип метајезичке рефлексije, чији је резултат когнитивна прерада рефлектованих језичких алгоритама: одступање од конкретног творбеног (деривационог) модела ради успостављања језичке симетрије (по законима дечјег језичког система):

- Мама, види каква сам ја размрсница! И показала је канап који је успела да размрси. [глагол као мотиватор, нап. М.К.] (Чуковски 1986: 27)
- Био један пастир, звао се Макар [мотиватор, нап. М.К]. И имао је кћерку Макаرونу. (Чуковски 1986: 27)

Степен свесности, јасности и уобличености *ми-догађаја* у напред наведеним дечјим исказима са описаном функцијом у подлози директно је пропорционалан (психо)социјалној усмерености. Информативно-номинативна функција у подлози је ЈИ са намерно „исквареном“ језичком формом речи:

Мачка под дрветом седи/ и гриз са млеком једи. (Чуковски 1986: 271)

Дечје творевине са преовлађујућом информативно-номинативном функцијом могу да се јаве као прецедент (вербални ПФ – прецедентно име) поетске употребе речи:

Од живота на сви страни
пријатељи разбацани
иду дани, иду дани... (Б. Црнчевић: *Иду дани* у: Антологија I 2007: 125-126)

2) **Вредносно-оријентациона функција** (оваплоћење експресије кроз чинове говорне агресије са изазивањем комичних ефеката – пошалице, ругалице исл.). У многим случајевима информативно-номинативна и вредносно-оријентациона функција остварују се истовремено, при чему у овој другој долази до свесног играња језичким каноном кроз

форму говорне агресије – изругивања и исмевања другог у језичкој игри или неког ПФ (на пример, ПС страха као вербализовани феномен) уз изазивање ефекта појачане (оваплоћене) експресивности у перцепцији одговарајућег поступка ЈИ. Говорни ми-доживљај у овој функцији испољава вредносну усмереност, али и пораст степена свесности, сразмерног организованости и диференцијацији колективне слике света, односно чвршћој структури когнитивне базе. Ова функција веома је честа у дечјој реторичкој парадигми, нарочито у језичкој игри у форми ругалица (насталим по истим законима реторичке парадигме као и у малим фолклорним жанровима овог типа):

Цига-мига

Мачку дига; (Чуковски 1986: 288)

Ја сам већи од тебе,

А ти мања од бебе! (Чуковски 1986: 290)

Језичка игра из дечјих говорних творевина овог типа често се среће као прецедент поетске употребе речи у насловима уметничких текстова:

Материна маза (Антологија I 2007: 31); *Вуче вуче бубо лења* (Антологија I 2007: 21); *Ћири ба – ћири бу* (Антологија III 2000: 90); *Маџан-Браџан* (Максимовоћ 2007: 70); *Цица-маџа и рундов-бундов* (Змај 1992: 341);

Примере наведене у анализи и опису претходне две функције можемо посматрати као вербалне ПФ (прецедентна имена и прецедентне исказе). Као такав, прецедентни исказ представља намерно уношење измена у исказ са циљем постизања одређеног ефекта (изражавање одређеног степена неког ми-догађаја). Тако се одражава стремљење језичке личности према осмишљавању прецедентних феномена, интезификацији експресивности, актуализацији лингвокреативног потенцијала.

3) **Атрактивна функција** (привлачење саговорникове пажње поступком антонимичне, контрадикторне замене познате речи, израза или знања у виду ПФ – досетке). Базира се на привлачењу саговорникове пажње, посебно поступком

антонимичне замене познатих речи, израза (вербални прецедентни феномени) или знања (вербализовани ПФ – прецедентни текст), међусобно повезаних или по аналогiji или по контрасту:

– Ја сам чупав и кудрав!

– Ја сам кудраст и чупаст! (Чуковски 1986: 265)

Мати: Иди, сине, купи ми један лимун у дућану, али бирај који нема дебелу кору.

Син (у дућану): Дајте ми један лимун, али који има мршаву кору. (Змај 1982: 37)

У оној мери у којој је колектив (колективна слика света у форми ПФ уграђених у структуру когнитивне базе) унутар којег се ЈЛ оријентише утемељенији, организованији и диференциранији, у тој мери је упечатљивији и сложенији унутрашњи свет аутора (ЈЛ) језичке игре, уз сразмеран пораст свесности, као и степена ми-доживљаја унутар ове говорне функције. У фолклорним творевинама срећемо говорне изразе који се темеље управо на атрактивној функцији и можемо их посматрати као вербалне прецедентне феномене (прецедентне исказе) у функцији текста-донора, односно денотата првог реда:

Кад гавран побели./

Пазе се као мачка и миш./

По ваздуху рибу ловити./

Голо а оло./ У црној земљи бијело жито роди./

Напред наведене дечје творевине означимо као прецедент (текст-реципијент), настао из текста-донора (прототекста, који већ постоји у когнитивној бази у својству прецедентног исказа, односно, лингвистичког феномена продукованог у говору и са добијеним статусом ПФ), постајући истовремено денотат другог реда за уметнички текст:

[...] Па куд пукло, па где стало,

Па куд много, па где мало,

Има чуда – нема чуда! [...] (Радован В. Карацић у: Антологија I 2007: 63-64)

[...] Аждаја свом чеду тепа:

Наказице моја лепа! [...] (Љубивоје Ршумовић у: Антологија I 2007: 13-14)

4) **Функција генерисања смисла** (ефекат изневереног очекивања; постиже се реторичким поступком антонимичне трансформације, која је у супротности са уобичајеним начином мишљења – алогизми, изокреталице, бесмислице исл.). Претходне три функције представљају средство остварења функције генерисања смисла, те су секундарне у односу на њу као примарну. У овој функцији степен свесности, па сразмерно и ми-доживљаја, највећи је, при чему је ми-доживљај оријентисан према актуализованом спољашњем изразу, као основној тежњи ЈЛ, усмерене на активну перцепцију и реакцију у говорној интеракцији (дијалогичност језичке игре). Дијалогичност је једна од битних карактеристика дечје парадигме и у раду је разматрамо као облик трансформације прецедентних исказа, подвргнутих намерном структурносемантичком или семантичком преображају са циљем постизања одређених комуникативних, а посебно комичних ефеката. Оперативна снага трансформисаних прецедентних исказа (ТПИС) условљена је ефектом изневереног очекивања:

– Лешћемо на кревету, а спаваћемо на столу. (Чуковски 1986: 240)

– Ставићемо капу на ноге, а сандале на главу. (исто)

Алогизми се често користе у фолклорним стиховима, у којима је формално очувана синтаксичка правилност, али су сви појмови (концепти) међусобно испреметани са циљем стварања комичног ефекта:

[...] Ишло село
поред сељака,
одједном испод пса
лају врата. [...] (Чуковски 1986: 245-246)

[...] Трком трче два печена зеца,
а за њима три мртва јунака, [...] (Читанка 1987: 331)

Ова тенденција је у својству прецедента поетске употребе речи (прецедентни исказ) из дечјег стваралаштва и народне песме прешла у уметничко стваралаштво:

[...] Прозори су на њој врата,
можеш лећи ал'стојећи,
мишеве нам псето хвата
– немој ово ником рећи. [...] (Д. Радуловић у: Антологија I 2007: 62)

[...] У Новом Саду свануло вече
Ма шта ми рече
Јужна Морава узводно тече
ма шта ми рече [...] (Антологија I 2007: 35)

Из напред предоченог извлачимо опште закључке:

1) Специфичност феномена ТПИС условљена је његовом способношћу функционисања у својству експресеме, симбола прецедентног феномена и прототекста, као и дуалношћу ТПИС испољеном у свим аспектима функционисања датих јединица. Дуалност трансформисаног прецедентног исказа у својству експресеме испољава се у: а) истовременом деловању деструктивних и конструктивних снага и корелацији категорија норма/аномалија; б) у перцепцији превасходно по хоризонталу у односу на вертикалу; в) у двострукој улози учесника језичке игре, и то као рецепијента и као интерпретатора нових смислова. Дакле, уметнички (поетски) текст, посматран у односу на дечју парадигму и стваралаштво као свој прецедентни феномен, може имати два денотата: прототекст, односно, извор, текст-донор (денотат првог реда) и прецедентни текст, односно, текст-реципијент (денотат другог реда). Под прототекстом или текстом-донором подразумевамо текст који ствара основу за појаву прецедентног феномена. Под прецедентним текстом или текстом-реципијентом у нашем раду подразумевамо дечју творевину (то може бити одређена форма, садржај, неологизам, један, два или више стихова са значењем исказа и/или текста, исл.) као општепознату појаву којој се прибегава у комуникацији или стваралаштву одраслих. Прототекст учествује у грађењу одређене, нпр. експресеме, индиректно, тако што испуњава прецедентни текст својим садржајем, који је потом као

результат трансформације денотата другог реда одражен у датој експресивној или некој другој алузивној јединици. У том случају се денотат другог реда у односу на прототекст испољава као прецедентни текст (тј. текст-реципијент), прецедентна ситуација или прецедентни исказ.

2) Фолклорне творевине, како за одрасле, тако и за децу, поступком преосмишљавања садржаја могу истовремено да се испољавају и као денотат првог (прототекст) и као денотат другог реда (прецедентни феномен). Дечји текстови се на сличан начин могу тако изучавати: фолклорне творевине се преосмишљавају или десемантизују, па нова дечја творевина од прототекста постаје прецедентни феномен који се налази у основи неког поетског текста (нпр. дечје песмице са игровном функцијом које су настале од обредних песама, а затим су као такве, нпр, разбрајалице, ругалице, изокреталице исл. постале прецедент у односу на неки поетски текст одраслих).

3) Игра уопште, па дакле и језичка игра, представља модел општег понашања са значењем нестандартног односа према дешавањима и посматрана са аспекта који заступамо у раду, представља денотат првог реда, нарочито у дечјим језичким творевинама у којима представља свесно, намерно нарушавање језичких канона (норми). У том својству она представља одраз креативне говорномиасаоне делатности језичке личности, изражавајући интенцију говорећег за откривање и испољавање сопствене компетенције у реализацији језичких могућности, уз истовремено поимање услова деловања говорних чинова и идентификовање од стране реципијента усвојених правила, тј. игровног кода општења. Та правила су остварљива само у условима ослањања на језички стереотип, чије преокретање и представља перцепцију парадокса одговарајућег поступка при грађењу ЈИ, која може да се посматра као реализација поетске функције језика. Изнето тумачење подразумева строго разликовање ЈИ од случајних грешака.

4) Инваријанту језичке игре, утемељене на језичким антиномијама, тј. језичким аномалијама (парадокс, апсурд, нонсенс, тј. бесмислице, изокреталице исл.) представља њена метајезичност: она се увек и обавезно испољава као *језик у језику*, односно, *систем у систему*, те истовремено показује и карактеристике системности (одликује се игровном

формом, испољеном на свим језичким нивоима, и игровним значењем) али и вансистемни, тј. надсистемни карактер, будући да ни једно од игровних средстава не постоји аутохтоно, само по себи већ увек у односу на језичку норму (слагање или неслагање са ЈН); следи да је ЈЛ, која употребљава ЈИ као форму свог (мета)исказа, принуђена да уместо елемената нормираног користи (бира) елементе *игровног говора (језика)*, градећи реторичке структуре са деформирана(с)ном унутрашњом (мета)смисаоном конфигурацијом у тој мери да произилази нарушавање критичних параметара општеприхватљивих и допустивих за дату структуру.

5) Анализа је показала да при деловању механизма ТПИС који је у подлози издвојених и описаних функција (*информативно-номинативна, вредносно-оријентациона, атрактивна функција, функција генерисања смисла*) долази до структурно-семантичких варијација (иновација), као и до испуњавања ПИС/ПИ-донора новим семантичким садржајем уз чување структурне целовитости и уз истовремено деловање следећих механизма и својстава описаног процеса: а) супституција уз фонетску корелацију супститута и замењене компоненте; б) формална условљеност и немогућност тачног одражавања услед језичке асиметрије између јединица два језичка система, дечјег и узусног система језика одраслих); в) буквализација (литерализација буквализованог дечјег ПИС/ПИ-донора у уметничком тексту-рецепијенту при којој се значење ПИС/ПИ изводи из буквалног значења његових компонената; г) преосмишљавање (коренити преображај смисаоног језгра.

б) У процесу говорномисаоне делатности дете стваралац, односно реторичар испуњава своју реч одређеним скупом (мета)смисаоних параметара који с једне стране, одражавају ментално-рефлексивне параметре његове свести а с друге, имају функцију деловања на ре(и)торанта, при чему метасмисаони садржај речи може да варира од сасвим ниског до сасвим високог. То ствара услове за посматрање дечјих исказа кроз призму речи-догађаја и речи-поступка-чина, што и представља један од битних услова Бахтинове нове реторичке парадигме.

4.4.2. Оказионалана деривација и језичке антиномије у дечјој реторичкој парадигми као опозиција норма/аномалија у функцији прецедентног модела ЈИ. У дечјем говору оказионализми представљају веома честу појаву, а сходно интенцији (мотивацији) као узроку њиховог настајања и освешћености/неосвешћености као критеријуму класификације, издвојили смо, терминолошки одредили и класификовали две категорије оказионализама у дечјој говорној парадигми: 1) *Неосвешћени (неусмерени) оказионализми* који настају у дечјем говору без свести да се ради о одступању од нормe, а са циљем подражавања говора одраслих; у том случају представљају несвесну језичку игру. Несвесни оказионализми у дечјем језичком систему представљају норму, док је узус одступање од нормe (*језик у језику и систем у систему*). Њихову суштинску карактеристику, с обзиром на динамички аспект грађења који се огледа у несталности форме, чини управо та динамичност, животност, креативност, покретљивост и експресивност. Грађење несвесних оказионализама представља честу, чак константну појаву у дечјем говорном и језичком стваралаштву, те као таква појава могу да се посматрају у функцији прецедентне форме за настајање следеће категорије, коју смо терминолошки одредили као 2) *Освешћени (усмерени) оказионализми*. На сличним својствима базира се Бахтинова нова реторичка парадигма, са чијег аспекта методолошки спроводимо наше истраживање и износимо овакве поставке и тумачења. Иако деца најчешће не користе оказионализме као намерно одступање од нормe, ипак их свесно користе као игровни поступак за што непосредније и тачније, односно, истинитије (по Бахтину – одговорније) изражавање смисла (садржаја), из чега следи да су оказионализми у дечјој парадигми производ говорномисаоног чина, дакле, поступка за грађење ЈИ. У таквим условима деца-аутори, дакле свесне језичке личности (насупротив афазичарима и аутистима) намерно греше, свесно користе оказионализме као најповољније језичко средство за грађење жељеног исказа у циљу постизања игровног (најчешће смешног, комичног) ефекта, будући да им узусне форме нису довољне за тачно преношење садржаја и смисла, односно поруке којом желе да делују на реципијента (другог у игри) у комуникацији. Одступање од нормe у дечјем говору може да достигне извесну блискост са поетском употребом речи у оним случајевима када је могуће одсуствовање јасне прагматичко-семантичке мотивације њихових исказа, односно онда када се језичка игра у дечјем говору гради на смислу – смислене бесмислице, што се постиже у случајевима када

су у подлози ЈИ напред издвојене и описане четири функције. Проблем смо разматрали на корпусу дечјег језичког стваралаштва (са српског и руског говорног подручја), као и народног и савременог књижевног стваралаштва за децу и одрасле (такође са оба говорна подручја). Интенција нам је била да путем компарације ових дискурса укажемо на суштинска заједничка обележја која их повезују, а у сврху издвајања, тумачења и расветљавања параметара битних за обликовање дечје реторичке парадигме као прецедента поетске употребе речи, уз истовремено издвајање својстава колективне језичке личности (српске/руске) са којима се преплићу својства индивидуалних језичких личности, аутора анализираних текстова.

Према оперативним поступцима и механизмима за грађење језичке игре (ЈИ), издвајамо три категорије параметара који представљају критеријум за вршење класификације и описа типова ЈИ као предмета истраживања и анализе у овом одељку:

4.4.2.1. Категорија ЈИ по форми (структурни параметри); у ову категорију сврставамо оцазионалну деривацију као средство за грађење ЈИ засноване на *гласовном сазвучју* без посебне усмерености на постизања лексичке компатибилности (тенденција ка ритмичности и рими у дечјој реторичкој парадигми); форма је примарна у односу на садржај (значење). Полазећи од наведеног критеријума, извели смо следећу класификацију језичких игара које се срећу у дечјој парадигми:

1) ЈИ као поступак римовања неологизама/оцазионализама на релацији контраст по смислу / аналогија по звучности (сазвучје):

– Расскажи начало, а кончала не надо. (Чуковски веб 2001)

– Ты глухой, а я слухой. (исто)

– Ispričaj mi početak, а krajetak не треба. (Чуковски 1986: 264-265)

– Ti si gluv, а ја сам čuv. (исто)

2) ЈИ као поступак римовања неологизама/оцазионализама паралелних по смислу:

– Няня его нянчила, мама его мамчила.

– Она их примерякала и присебјакала. (Чуковски веб 2001)

– Dadilja ga je dadiljala, mama ga je mamiljala.

– Она ih je isprobatala i prisvoјatala. (Чуковски 1986: 266)

3) ЈИ као поступак римовања лексички некомпатибилних неологизама/оказионализама (заснива се на римовању бесмислених речи искључиво у сврху изазивања смеха, односно комичног ефекта код учесника игре):

телефон – барматон;

телефонице – барматонице;

мальчики – стаканчики; (Чуковски веб 2001)

telefon – barmaton;

telefončina – barmatončina;

momčiči – lončiči; (Чуковски 1986: 268-269)

Кунда, мунда, карамунда,

кунда, бунда, парамун. (Чуковски веб 2001)

Kunda, munda, karamunda,

Dunda, bunda, paramun. (Чуковски 1986: 272)

На овако образованим синтагмама са ЈИ у подлози заснивају се целовити дечји текстови као самосталне творевине:

Это разве ложка?

Это просто кошка.

Это разве печка?

Это просто свечка... (Чуковски веб 2001)

Zar je ovo kašičica

To je prosto stoličica.

Zar je ovo pećica?

To je prosto svećica... (Чуковски 1986: 270)

У песмама за децу у српском и руском фолклору уочен је исти принцип грађења ЈИ путем гласовних сазвучја у сврху постизања ритма и риме, уз истовремено губљење (занемаривање) смисла стихова:

Тень, тень, потетень... // Tenj, tenj, potetenj...

Постригули, помигули... // Pastrigulji, pomigilji...

Коля, моля, селенга... // Kolja, molja, seljenga... (Чуковски веб 2001// Чуковски 1986: 281)

4) **ЈИ као поступак римовања структурно деформисаних потенцијалних неологизама/оказионализама.** Деформисање се најчешће дешава на а) *плану језичких форми:*

Пльвут уточка с гусем

На раздутых парусѐм. (Чуковски веб 2001)

Pliva patka s guščetom,

S raširenim jedretom.¹⁴² (Чуковски 1986: 282)

б) *Скраћивањем речи ради постизања риме и ритма:*

Джойка, Джойка, ты малыш,

Ты гоняешь кош и мышь. (Чуковски веб 2001)

Džojka, Džojka, moj mališa,

Ti već juriš mač i miša. (Чуковски 1986: 283)

У фолклорним текстовима (у стиховној форми) оба језика (српски/руски) уочен је идентичан поступак грађења ЈИ карактеристичан за сва четири класификована и описана типа које смо напред изнели у ритмизованим стиховима (најчешће у ритму трохеја)

¹⁴² Наведена деформација речи у сврху постизања ритма није случајна грешка, будући да је девојчица након направљене риме објаснила: „Jedretom – to je da bude lero“ (Чуковски 1986:282)

погодним за игру и плес, што упућује на њихов лудистички карактер (упор. са Бахтиновим карневалско-смеховним формама):

Три-та-та, три-та-та!

Вышла кошка за кота...

Дон, дон, дон!

Загорелся кошкин дом... (Чуковски веб 2001)

Екс, прекс,

појела деца кекс;

кекса више нема,

па се деци дрема; (Златна жица 1992:101-102)

Текстови засновани на описаној ЈИ заступљени су у оба анализирана дискурса: народном и дечјем, те као такви остварују функцију денотата првог реда (фолклорни текстови, тј. текстови-донори) и прецедента (дечји текстови) у уметничком (поетском) дискурсу (текстови-рецепијенти):

Тарам-барам-беца

– Шта је тарам?

Тарам је тарам,

барам је барам,

беца је беца,

– тако се варају мала деца! (Д. Радовић: *Тарам* у: Антологија II 1995: 187)

4.4.2.2. Категорија ЈИ по форми и садржају (структурно-семантички параметри); овде сврставамо околионалну деривацију у функцији поступка за грађење ЈИ као *лингвистичког експеримента* са акцентом на фоносемантичким и морфосемантичким својствима дечје реторичке парадигме; форма и садржај су корелативни и подједнако значајни. Унутар ове категорије рађена је анализа *фоносемантике и морфосемантике дечје деривације као прецедентног модела експерименталне ЈИ у уметничком дискурсу*. Језичка игра (ЈИ) овог типа (дечја/народна

етимологија) гради се код одраслих по истом принципу као и код деце, што и одређује њену прецедентну функцију – заснива се на покушају да се нађе унутрашња форма која ће се потом експлицирати, што доста подсећа на дечје говорне иновације.

4.4.2.2.1. Фоносемантичка својства у прецедентном моделу ЈИ као лингвистичког експеримента. Закони фоносемантике најочигледније се испољавају у уметничким (превасходно поетским) текстовима, али и у дечјим творевинама, с посебним акцентом на разноликим звучним сликама, изграђеним путем ономатопеје или имитацијом њене форме. Ово својство најочигледније се испољава у песничком опусу чувеног руског песника В. Хлебњикова (услед чега смо га и уврстили у корпус), кога неки научници (Горелов, Седов 1997) сматрају најизразитијим психолингвистичким песником. Он је у својим уметничким експериментима у естетским декларацијама антиципирао настајање теорије говорне делатности. Песник је имао идеју да направи универзални *заумни језик* (заумный язык), заснован само на фонетским значењима, заједничким за све људе. У ЈИ овог типа посебно долазе до изражаја фоносемантичка својства дечје говорне парадигме. Дечји говор се одликује урођеним језичким осећањем за морфемску и фонетску структуру речи. Гласовни склоп (фоносемантика) речи делује веома снажно на њихову перцепцију а поимање унутрашњег значења речи повезано је са експресијом коју сваки глас носи у себи у спреси са морфемским значењем (морфосемантика), при чему се све дешава независно од лексичког значења:

Jedna petogodišnja devojčica je, pošto je čula šum na stepeništu, prošaputala: „Mamice, ja se bojim. Ovamo sigurno ide Tramot.“ „Kakav Tramot?“ „Ovoliko veliki, težak i lupu po stepenicama.“ (Čukovski: 91)

Бобзоби пелись губы,

Вээоми пелись взоры,

Ниээо пелись брови,

Лиэээй пелся облик,

Гзи-гзи-гзээ пелась цепь. [...] (Хлебњиков веб 2004)

Бобеоби певале су усне

Вееоми певали се гледи

Пиеео певале су веђе

Лиееј – певао се изглед

Гзи – гзи – гзео певао се ланац, [...] (Хлебњиков 1975: 123)

Оно што је заједничко за дечји говор и поетско стваралаштво управо је недовољност већ постојећих језичких форми (структурно-језички лакуни) и честа употреба ономатопејских јединица и идеофона. Фоносемантичност ЈИ користи се као прецедент и за изражавање комичног ефекта, што и јесте превасходни циљ ЈИ у дечјој реторичкој парадигми, па сходно и у уметничком тексту са наведеним прецедентом:

Дубокоуважени!

Вагоноувожени!

Вагоноуважени!

Дубокоувожени!

(С. Маршак у: Чуковски 1986: 347)

4.4.2.2.2. Морфосемантичка својства у прецедентном моделу ЈИ као лингвистичког експеримента. У случајевима када деривати немају чврсте контекстуалне везе, главну функцију преузима мотивациона семантика, која се већ налази у подлози унутршње форме речи, при чему долази до преобликовања изведене лексеме са циљем да се она боље објасни, односно да се њена унутрашња форма учини прозачнијом (*вртилатор-вентилатор, полуклиника-поликлиника* исл.). Ова појава назива се **народна етимологија** (Горелов, Седов 1997), изузетно је фреквентна у дечјем говору (што је показала анализа корпуса дечјег дискурса) и као такава често се користи у уметничкој књижевности, посебно поезији. В. Хлебњиков је провео поетски експеримент грађења свих стихова од неологизама изведених од једног истог корена – *смех*, и у овом поступку упечатљиво се очитују напред описана својства:

О, рассмейтесь, смехачи!

О, засмейтесь, смехачи!

Что смеются смехами, что смеяньствуют смеяльно,
О, засмейтесь усмеяльно!
О расмешищ надсмеяльных – смех усмейных смехачей! [...] (Хлебъников 1985: 1)

О, насмејте се, смејачи!
О, засмејте се, смејачи!
Смеју ли се смеховима, смејанче ли смеховно,
Засмејте се подсмеховно!
О, смејишта смешлива – смех засмејних смејаша!
О, исмеј се расмејано, смеху смешника смејача! [...] (Хлебъников 1985: 1)

Прецедентни модел ЈИ истог типа проналазимо и у уметничком дискурсу српских писаца:

Дрво? Ојок.
онда нови показивач:
ајс воле – ојок
хајс биће – ојок
шиц маче – ојок [...] (Алексић 1978: 33)

Лала лула, луна лина
Ала луна лани лана
Ана лили ула ина
Нали илун лилиана[...] (Андрић 1981: 241)

Поетске творевине, са напред описаним прецедентним моделом језичке игре у подлози, естетски су значајне на основу њихове уникатности (јединствености), њихова унутрашња форма и семантика захтевају од рецепијента (читаоца) самостално осмишљавање. Деривациони процес – стварање околионализама и потенцијалних речи (у складу са ЈИ у дечјој реторичкој парадигми, што и јесте параметар који дечје творевине трансформише у прецедентни феномен и даје им функцију прецедентности) – у уметничким текстовима са прецедентним моделом ЈИ као лингвистичког експеримента, није циљ сам по себи, већ неологизми испуњавају низ функција: а) номинативну – средство именовања реалија поетског света, такође и алтернативног именовања појава; б)

деривациону – средство елиминације лексичких и творбених лакуна (празнина); в) конотативну – средство вербализације емоционалних или вредносних сема, које одсуствују у значењу узуалног аналога; г) акцентну (наглашавалачку) – средство издвајања мисли, најзначајнијих за аутора, необичност плана израза (привлачење пажње рецепијента); д) текстуалну – средство остваривања конзистентности (доследности) и целовитости текста као резултата творбеног, лексичког и семантичког функционисања; ђ) естетску – средство стварања слика као носилаца естетског значења. У сврху одређивања естетског значења околине речи неопходна је свеобухватна анализа, која укључује деривационе, семантичке, парадигматске, контекстуалне и фонетске аспекте; она међутим, као таква није предмет нашег рада, те је нисмо проводили на указани начин, већ смо је организовали и проводили сходно предмету и методама нашег истраживања, као и теоријским позицијама са којих смо вршили комплетно истраживање у дисертацији.

4.4.2.3. Категорија ЈИ по садржају, односно значењу и смислу (семантички параметри); овде сврставамо типове ЈИ са језичким *антиномијама* у подлози; садржај (значење и смисао) је примаран у односу на форму. У подлози овог типа ЈИ налазе се *атрактивна функција* и *функција генерисања смисла* (упор. у параграфима 3.2.1.3. и 3.2.1.4. V поглавља) уз изражену дуалистичку природу трансформисаног прецедентног исказа (ТПИС) која се испољава у: а) односу *актуализатор представа у КБ/генератор нових смислова*; б) двосмерности информације и дијалогичности као основном својству ЈИ, што и представља основу за спровођење наше анализе кроз призму Бахтинове нове реторичке парадигме. У дечјој реторичкој парадигми оваква ЈИ најчешће је изражена различитим типовима преосмишљавања и изокретања смисла, утемељеним на два типа језичких антиномија: а) *антиномија узуса*, односно језичких навика и *потенција (могућности)* језичког система, односно норме и б) *антиномија информативне и експресивне функције језика*. Наведене антиномије представљају посебне случајеве општег развојног закона – супротстављање комуникацијских потреба и језичких могућности, те су као такве темељ на којем се граде нонсенсне књижевне творевине у форми песама-бесмислица, изокреталица и лажних прича за децу. У складу са овом чињеницом, језичка игра поменутог типа којом се одликују дечје говорне творевине али и фолклорни текстови, јавља се као прецедент уметничких текстова са истом ЈИ у подлози, при чему

смо у раду испитали *Изокреталице као ЈИ са елементима контраста, парадокса и апсурда (атрактивна функција и функција генерисања смисла у подлози).*

Након овладавања процесом координирања представама (слике света, концепти), у језичкој свести детета-аутора, односно језичке личности повећава се свесност и степен ми-догађаја, те оно гради ЈИ поступком изокретања и извртања стабилних појмовних координата. Оваква игра постаје прецедент за различите дечје песмице о најништавнијим бувицама, рецимо, којима се приписују особине крупних звери:

Всколебалося море,
Съра земля застонала,
Стала муха тонути. (Чуковски веб 2001)

More se uzburkalo,
Vlažna zemlja zastenjalo,
Muva se počela daviti. (Чуковски 1986: 244)

Или о ништавном догађају са приписаним особинама догађања великих размера, при чему се и морфосемантички појачава дејство жељеног ефекта (углавном комичног) – значење се појачава именицом у аугментативу:

Полетел комарице в лесице,
Садился комар на дубице,
Дуб под ним зашатался,[...] (Чуковски веб 2001)

Poletela komarčina u šumetinu,
Spustila se na hrastinu.
Hrast se pod njim zaljuljao, [...] (Чуковски 1986: 244)

У наведеном примеру изокреталице долази до преплитања вербалног (прецедентно име – ПИ) и вербализованог прецедентног феномена (прецедентна ситуација – ПС), базираног на вербалном преосмишљавању појмова, чиме се изокреће и мења слика света утврђена у когнитивној бази и језичкој свести језичке личности (аутора). У подлози описаног

поступка налази се контраст (атрактивна функција у нашем одређењу), те се својства великог и тешког приписују некоме ко је мали и лаган.

Сличан поступак са прецеднтним моделом ЈИ овог типа проналазимо и у уметничком дискурсу српских писаца за децу:

Три сам земље прелазио,
и три горе прегазио,
и три мора препловио –
док га нисам уловио.

Плавог зеца,
чудног зеца,
јединог на свету! [...] (Д. Радовић: *Плави зец* у: Антологија I 2007: 33)

Представа, односно концепт глупости као вербализовани прецедентни феномен, уз феномен страха, представља један од веома честих ПФ на којима се гради ЈИ типа изокреталица у сврху исмевања поменутог феномена, а крајњи циљ овакве игре је смех (комичан ефекат), што упућује на додирну тачку са Бахтиновом „карневалско-смеховном културом“ (Бахтин 1978):

Что ни делает дурак,
Все он делает не так! (Чуковски веб 2001)

Što god da uradi jadovan,
Nikad nije potaman! (Чуковски 1986:245)

У примерима анализираних текстова из корпуса ЈИ се гради на основу изневереног очекивања, па уместо логички очекиваног понашања (потенцијалне когнитивне активности), у центру пажње је неко супротно понашање (аномална когнитивна активност), при чему се иза варијантног модела *није тако* (аномалија) у ЈИ крије инваријантни модел *тако је* (норма, стандард). Свако одступање од правила указује

напротив, на постојање правила које је усвојено и као такво учвршћено у когнитивној бази и језичкој свести аутора (ЈЛ/говорећи):

Ехала деревня
Мимо мужика,
Вдруг из-под собаки
Лают ворота. [...] (Чуковски веб 2001)

Išlo selo
Pored seljaka,
Odjednom ispod psa
Laju vrata. [...] (Чуковски 1986:245-246)

У складу са примењеним методом у спроведеној анализи у раду, дечје и фолклорне текстове могли бисмо да одредимо као текст-донор (денотат првог реда) који постаје прецедент за уметнички текст-реципијент (денотат другог реда):

У Новом Саду свануло вече

Ма шта ми рече

Јужна Морава узводно тече

Ма шта ми рече[...] (Ј.Ршумовић: *Уторак вече ма шта ми рече* у: Антологија I 2007: 35)

Имам кућу немогућу,

У њој ложим лед у пећи,

Смркне јој се при сванућу

– немој ово ником рећи. [...] (Д. Радуловић: *Немој ово ником рећи* у: Антологија I 2007: 62)

Након проведене анализе у овом одељку закључујемо следеће:

1) Анализа језичких антиномија, као типа језичке игре са семантичким трансформацијама, прецизирала је карактер међуодноса когнитивних база језичких личности, носилаца два језичка система и сходно, две реторичке парадигме (дечјег и узусног језичког система одраслих // дечје и старе, традиционалне реторичке парадигме),

као и текстова са одликама различитих дискурса. На основу упоредне анализе прецедентних исказа-донора (ПИС) – фолклорни искази и дечји искази као прецеденти и њихових корелата у текстовима-реципијентима – уметнички искази тј. текстови, издвојили смо следеће моделе међусобних односа:

А) *Модел пресецања (укрштања) прецедентних феномена (ПФ) и когнитивних база (КБ) језичких личности.* Простор на пресеку когнитивних база уз исказе засноване на индивидуалном знању (индивидуални когнитивни простор), укључује и исказе засноване на колективном знању (колективни когнитивни простор).

Б) *Модел КБ у контакту (додиривању)* подразумева међуоднос два ауторска исказа из различитих језичких система (дечјег и узусног), па сходно и грађених по законитостима различитих реторичких парадигми, који међутим имају неку додирну тачку. Ипак, није свака усаглашеност исказа ових двају система прецедентна. У зависности од степена асимилације одређеног ПИС он може да постане део центра КБ или периферије, или пак да излази ван оквира индивидуалног когнитивног простора и да постоји само у оквиру колективног когнитивног простора.

В) *модел међусобно удаљених КБ* подразумева ПИС-доноре који немају стабилне и прецизне корелате у другом језичком систему, односно реторичкој парадигми у подлози текста-реципијента или обрнуто.

Семантички тип трансформације показао је да се испуњавањем ПИС/прецедентног имена-донора (ПИ) новим семантичким садржајем у сврху преосмишљавања и генерисања смисла не нарушава структурна целовитост иако долази до коренитог преображаја смисаоног језгра.

2) Од тренутка када се у језичкој свести и когнитивној бази детета успоставе тачне представе и концепти о свету, настају услови за стварање и оне изокренуте слике света, расте степен *ми-доживљаја* и стварају се услови за грађење *исказа-израза* који добијају форму *језичке игре* и постају извор смеха и забаве. На тај начин дете-аутор само открива суштински *принцип комичног* који се управо и темељи на чињеници да се неком предмету припишу сасвим супротна својства.

3) Заједничка обележја *дечјег* и *народног* дискурса до којих смо дошли након анализе корпуса упућују на закључак да је дечја реторичка парадигма прожета општим језичким нормама, као и концептима карактеристичним за колективну језичку личност, који у дететовој когнитивној бази егзистирају у својству урођених феномена, способности и компетенције, услед чега настаје подударност у њиховом стваралачком поступку. Чињеница да се и у књижевним творевинама *за децу* уочавају иста својства указује на то да одрасли у говорном и језичким развоју деце обављају само посредничку функцију између њих и народа (народне традиције), што деци пружа могућност уклапања у културу којој заједно припадају.

4) Резултати проведене анализе наводе нас на закључак да способност истовременог перципирања *бесмислености, фантастичности, повремене апсурдности, комичности и ексцентричности* представља суштинско обележје *дечјег дискурса*, који ствараоци књижевности за децу треба да усвоје као битан критеријум при обликовању књижевних текстова пријемчивих за овакве реципијенте. Наведени дискурс карактерише нонсенсне књижевне творевине за децу, а након анализе извлачи се закључак да језгро овог дискурса (те и поменутог типа текстова) чине два типа језичких антиномија: *антиномија узуса (језичких навика)* и *потенција (могућности) језичког система, односно норме и антиномија информационе и експресивне функције језика*.

VII КОРПУС

1. Дечји дискурс

Змај 1982: Ј. Ј. Змај, *Проза*, Београд: издавачко и књижарско предузеће Геца Кон А. Д.

Змај 1982: Ј. Ј. Змај, *Зелени миш, досетке и наивности из дечјег света*, изабрао и приредио М. Витезовић, Ваљево: Милић Ракић.

Рупник-Рачић, Нешић 1982: V. Rupnik-Račić, B. Nešić, *Olovka piše srcem*, Београд, DELTA PRESS.

Чуковски 1986: Корнеј Чуковски, *Od druge do pete*, Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Чуковски веб 2001: ИС: Корнеј Чуковский, *Собрание сочинений в 15т. Т. 2: Од двух до пяти*, Москва: Терра-Книжный клуб, 2001, доступно на <http://www.chukfamily.ru/Kornei/Prosa/Ot2do5/Ot2do5.htm>

2. Уметнички дискурс

Алексић 1978: Д. Алексић, *Дада Танк*, Београд: НОЛИТ.

Андрић 1981: И. Андрић, *Ех ропто, немири, лирика*, Сабрана дела Иве Андрића, књ. једанаеста, допуњено издање, удружени издавачи, Београд: Просвета, Загреб: Младост, Сарајево: Свјетлост, Љубљана: Државна Заложба Словеније, Скопје: Мисла, Титоград: Побједа, 241.

Антологија I 2007: *Од Змаја до Љубивоја, ризница српске поезије за децу*, уредио Н. Кебара, Крагујевац: Лира.

Антологија II 1995: *Антологија српске књижевности за децу I, поезија*, приредио Д. Јекнић, Београд: Мак.

Антологија III 2000: *Избор из поезије за децу пјесника из Републике Српске*, приредио Др Цвијетин Ристановић, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

Антологија IV 1975: *Moderna ruska poezija*, priredile N. Bogdanović, M. Nikolić, Beograd: NOLIT.

Антологија V 2005: *Народне приче и умовања*, уредио Н. Кебара, Крагујевац: Лира.

Змај 1992: Јован Јовановић Змај, *Певанија*, Београд: Култура.

Змај 2007: Јован Јовановић Змај, *Ризница: песме за децу и о деци*, уредио Н. Кебара, Крагујевац: Лира.

Кручоних 2008: А. Кручоних, *Руски алманах*, година XVII, бр.13/2008, Земун: Књижевно друштвено писмо, 175-189.

Максимовић 2007: Десанка Максимовић, *Бајка о лабуду: избор из поезије и прозе за децу*, уредио Н. Кебара, Крагујевац: Лира.

Пушкин 1959: А. С. Пушкин, *Стихотворения 1823-1836*, Собрание сочинений А.С. Пушкина в десяти томах, Том второй, Москва: Государственное издательство Художественной Литературы, 149-50.

Пушкин 1972: А. S. Puškin, *Evgenije Onjegin*, Beograd: Rad.

Пушкин 1972а: А. S. Puškin, *Lirika*, Sabrana dela Aleksandra Puškina u osam knjiga, Knjiga prva, Beograd: Rad, 137.

Пушкин 2005: А. С. Пушкин, *Евгений Онегин, роман в стихах*, Москва: Просвещение, доступно на http://lib.prosv.ru/info.aspx?ob_no=17398.

Ђопић 1966: Б. Ђопић, *Приче испод змајевих крила*, сабрана дела, к. девета, Београд: Просвета, Сарајево: Свјетлост, Веселин Маслеша.

Хармс 1994: Д. Хармс, *Архимедова када (стихови, молитве, песме, чаролије)*, избор и превод с руског Д. Патић, Нови Сад: СОЛАРИС.

Хлебњиков 1985: В. Хлебњиков, *Заклятие смехом // Заклетва у смех*, превела З. Костић, *Књижевна реч, лист књижевне омладине Србије*, бр. 266, година XIV-10.XI, Београд: Књижевна омладина Србије, 1.

Хлебњиков веб 2004: Лотмановский сборник III, Москва: О. Г. И. 2004, воспроизведено по авторской электронной версии, 407-418, доступно на <http://www.ka2.ru/nauka/lekomtseva.html>.

Хлебњиков 2008: В. Хлебњиков, *Руски алманах*, година XVII, бр.13/2008, Земун: Књижевно друштвено писмо, 175-189.

3. Фолклорни (народни) дискурс

Златна жица 1992: *Златна жица преко белог света*, говорне народне умотворине, приредила М. Клеут, Нови Сад: Светови.

Јовановић 2006: Ј. Јовановић, *Књига српских народних пословица I*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.

Јовановић 2006а: Ј. Јовановић, *Књига српских народних пословица II*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.

Кравцов 2009: Н. И. Кравцов, *Славјанский фольклор*, Москва: Издательство московского университета.

Обичаји 2008: *Обычаи и обряды русского народа*, от крестин до поминок, автор-составитель И. А. Панкеев, Москва: Астрель.

Фолклор 2011: *Фольклор народов России том I*, составление, вступительная статья, комментарии В. И. Калугина, Москва: Дрофа.

Читанка 1987: *Вукова читанка*, приредили У. Крстић и Б. Живојиновић, Београд: Вајат.

Чуковски 1986: Kornej Ćukovski, *Od druge do pete*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Чуковски веб 2001: ИС: Корней Чуковский, Собрание сочинений в 15т. Т. 2: *Од двух до пяти*, Москва: Терра-Книжный клуб, 2001, доступно на <http://www.chukfamily.ru/Kornei/Prosa/Ot2do5/Ot2do5.htm>

VIII ЛИТЕРАТУРА

Аксенова веб 2012: О. Аксенова, Языковая игра как лингвистический эксперимент поэта (Лексика и грамматика в стихах Александра Левина) / О. Аксенова [Электронный ресурс]. Доступно на: <http://www.levin.rinet.ru/ABOUT/Aksenova3.html>. *Studia Linguistica*. Выпуск 6/2012

Анькин 2001: В. П. Аникин, *Русское устное народное творчество*, Москва: Высшая школа.

Апресјан 1974: Ю. Д. Апресян – *Лексическая семантика*, Москва: Наука.

Апресјан 1990: Ю. Д. Апресян, Языковые аномалии: типы и функции, *Res Philologica*, Москва.

Апресјан 1995: Ю. Д. Апресян, Образ человека по данным языка попытка системного описания, *Вопросы языкознания*, №1, 37-67.

Арутјунова, Падучева 1985: Н. Д. Арутюнова, Е. В. Падучева, Истоки, проблемы и категории прагматики, Новое в зарубежной лингвистике, Москва, Вып. 16. *Лингвистическая прагматика*, 3-42.

Арутјунова 1987: Н. Д. Арутюнова, Аномалии и язык, *Вопросы языкознания*, № 3, 3-19

Арутјунова 1999: Н. Д. Арутюнова, *Язык и мир человека*, Москва: Смысл., 1999.

Афанасјев 1995: А. Н. Афанасьев, *Поэтические воззрения славян на природу*, опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов: в 3. т, Москва: Современный писатель.

Ахманова 1966: О. С. Ахманова, *Словарь лингвистических терминов*, Москва: Советская Энциклопедия, 313.

Ахманова 1969: О. С. Ахманова, *Словарь лингвистических терминов*, Москва: Советская Энциклопедия.

Ашић 2011: Т. Ašić, *Nauka o jeziku*, Beograd: Veobook, Kragujevac: FILUM.

Бахтин 1978: Mihail Bahtin, *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjeg veka i renesanse*, Beograd: Nolit

- Бахтин 1979:** М. М. Бахтин, *Эстетика словесного творчества*, Москва: Искусство.
- Бахтин 1980:** Mihail Bahtin, *Marksizam i filozofija jezika*, Beograd: Nolit.
- Бахтин 1986:** М. М. Бахтин, *Литературно-критические статьи*, Москва: Художественная литература.
- Бахтин 1990:** М. М. Бахтин, *Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса*, Москва: Художественная литература.
- Бахтин 1996:** М. М. Бахтин *Проблема речевых жанров*, Москва: Собрание сочинений в семи томах, Т.5.
- Бахтин 2010:** Mihail Bahtin, *Ka filozofiji postupka*, Beograd: Službeni glasnik.
- Белић 2000:** Александар Белић, *Упоредна словенска лингвистика /1*, Београд: Завод за удбенике и наставна средства.
- Белянин 1988:** В. П. Белянин, *Психолингвистические аспекты художественного текста*, Москва: Наука.
- Березин, Тарасов 1990:** Ф. М. Березин, Е. Ф. Тарасов (ответственные редакторы), *Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации*, Москва: Наука.
- Блумфилд 1968:** Л. Блумфилд, *Язык*, Москва: Прогресс.
- Богин 1984:** Богин Г. И. *Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов*: Автореф. дис. ... докт. филол. наук. - Л., 1984, доступно на <http://www.dissercat.com/content/russkaya-yazykovaya-lichnost-v-aspekte-lingvokognitivnykh-stilei-reproduktivnaya-nauchnog>.
- Богин 1986:** Г. И. Богин, *Типология понимания текста*, Калинин: КГУ
- Борботко 1996:** В. Г. Борботко, *Игровое начало в деятельности языкового сознания*, Москва: Этнокультурная специфика языкового сознания.
- Валсинер 1997:** Jan Valsiner, *Čovekov razvoj i kultura*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Вардуть 1977:** И. Ф. Вардуть, *Основы описательной лингвистики (синтаксис и супрасинтаксис)*, Москва: Наука.
- Вежбицка 1997:** А. Вежбицка, *Речевые жанры, Жанры речи*, Саратов, доступно на <http://www.gramota.net/materials/2/2013/7-2/58.html>

Вепрева 2005: И. Т. Вепрева, *Языковая рефлексия в постсоветскую эпоху*, Москва: ОЛМА-ПРЕСС.

Виготски 1956: Л. С. Выготский, *Избранные психологические исследования*, Москва: АПН РСФСР, 1-36, 453-503.

Виготски 1977: L. Vigotski, *Mišljenje i govor*, Beograd: NOLIT.

Виготски II 1996: L. S. Vigotski, *Problemi opšte psihologije*, sabrana dela, tom II, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Виготски III 1996: L. S. Vigotski, *Problemi razvoja psihe*, sabrana dela, tom III, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Виготски IV 1996: L. S. Vigotski, *Dečja psihologije*, sabrana dela, tom IV, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Виготски VI 1996: L. S. Vigotski, *Naučno nasleđe*, sabrana dela, tom VI, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Виноградов 2000: В. В. Виноградов, *Язык Пушкина: Пушкин и история русского литературного языка*, Москва: Наука.

Витгенштајн 1980: L. Vitgenštajn, *Filosofska istraživanja*, Beograd: NOLIT.

Волошинов 1926: В. Волошинов, *Слово в жизни и слово в поэзии. К вопросам социологической поэтики*, Звезда, 1926, № 6, 244-267, доступно на <http://crecleco.seriot.ch/textes/VOLOSHINOV-26/txt.html>.

Гак 1972: В. Г. Гак, К проблеме соотношения языка и действительности, *Вопросы языкознания*, 1972. №5, 12-22.

Гак 1999: В. Г. Гак Человек в языке, *Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке*, Москва: Изд-во Индрик, 73-81.

Гаспаров 1996: Б. М. Гаспаров, *Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования*, Москва: Новое литературное обозрение.

Горелов, Седов 1997: И. Н. Горелов, К. Ф. Седов, *Основы психолингвистики*, Москва: Лабиринт.

Гридина 1996: Т. А. Гридина, *Языковая игра: стереотип и творчество: монография*, Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. пед. ун-та.

Гридина 2002: Т. А. Гридина, *Языковая игра как лингвокреативная деятельность, Язык. Система. Личность. Языковая игра как лингвокреативная деятельность. Формирование языковой личности в онтогенезе*, Екатеринбург, 26-27.

Гридина 2006а: Т. А. Гридина, *Культурно-эстетические коды языковой игры в художественном тексте*, Екатеринбург: ГОУ ВПО Урал, гос.пед. ун-т.

Гридина 2006б: Т. А. Гридина, *Онтолингвистика. Язык в зеркале детской речи : учеб. Пособие*, Москва: Флинта.

Гридин 1975: В. Н. Гридин, *К проблеме роли мотивации в порождении речевого высказывания, Проблемы психолингвистики*, Москва, 56-63.

Гудков, Красних 1997: Д. Б. Гудков, В. В. Красних, И. В. Захаренко, Д. В. Багаева, *Некоторые особенности функционирования прецедентных высказываний, Вестник МГУ. Серия 9. Фи- лология. 1997, № 4. 106-118.*

Гудков, Красних 1998: Д. Б. Гудков, В. В. Красних, *Русское культурное пространство и межкультурная коммуникация*, Москва: Научные доклады филологического факультета МГУ, Вып. 2.

Гудков 2001: Д. Д. Гудков, *Прецедентное имя и проблемы прецедентности*, Москва: ИТДГК Гнозис.

Даль 1955: В. И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. III, Москва, 538.

Державин 1939: Н. С. Державин, *Народная этимология. Русский язык в школе*, 1939, № 2, Ленинград, 39-50.

Дикро, Тодоров 1987: Osvald Dikro, Svetan Todorov, *Enciklopedijski rečnik nauka o jeziku I*, Beograd: Prosveta.

Дридзе, Леонтјев 1976: Т. М. Дридзе, А. А. Леонтъев, *Смысловое восприятие речевого сообщения (в условиях массовой коммуникации)*, Москва: Нука.

Ејгер 1990: Г. В. Ејгер, *Механизмы контроля языковой правильности высказывания*, Харьков.

Эткинд 1971: Е. Г. Эткинд, *Разговор о стихах*, Москва: Детская литература.

Эткинд 1988: Е. Г. Эткинд, *Симметрические композиции у Пушкина*, Париж: *Institut d'etudes slaves*, 1988. t. 82.

Эткинд 1999: Е. Г. Эткинд, *Внутренний человек и внешняя речь*, Москва: Языки русской культуры.

Жинкин 1958: Н. И. Жинкин, *Механизмы речи*, Москва: Издательство Академии педагогических наук.

Жинкин 1964: Жинкин Н. И. О кодовых переходах во внутренней речи, *Вопр. Языкознания*, № 6.

Жинкин 1970: Н. И. Жинкин, *Грамматика и смысл, Язык и человек*, Москва.

Жинкин 1982: Н. И. Жинкин, *Речь как проводник информации*, Москва: Наука.

Жинкин 1998: Н. И. Жинкин, *Язык – речь – творчество*, Москва: Лабиринт.

Жирмунски 1975: В. Жирмунский, *Теория стиха*, Ленинград: Советский писатель.

Зальевскаја 1969: Зальевская А. А. *Экспериментальное исследование ассоциативной структуры памяти*, Алма-Ата: Педагогика и психология.

Зальевскаја 1971: Зальевская А. А. *Свободные ассоциации в трех языках, Семантическая структура слова*, Москва: Психолингвистические исследования.

Зальевскаја 1977: А. А. Зальевская, *Проблемы организации внутреннего лексикона человека*, Калинин: Калинин ун-т.

Зальевскаја 1992: А. А. Зальевская, *Индивидуальное знание: специфика и принципы функционирования*, Тверь: Твер. гос. ун-т.

Зальевскаја 1999: А. А. Зальевская, *Введение в психолингвистику*, Москва: Научная библиотека МГУ, Российский государственный гуманитарный университет.

Зальевскаја 2005: А. А. Зальевская, *Психолингвистические исследования. Слово. Текст: Избранные труды*, Москва: Гнозис.

Звегинцев, 1973: В. А. Звегинцев, *Язык и лингвистическая теория*, Москва: Наука.

Звегинцев 1988: В. А. Звегинцев, О языковых моделях мира, *Вопросы философии Сб статей Ереван*, 268-276.

Звегинцев 1996: В. А. Звегинцев *Мысли о лингвистике*, Москва: Изд-во МГУ.

Земскаја 1978: Е. А. Земская, Особенности русской разговорной речи и структура коммуникативного акта, *Славянское языкознание VIII Международный съезд славистов*, Москва, 196-220.

Земскаја 1992: Е. А. Земская, *Словообразование как деятельность*, Москва: Наука.

Зимьяја 1976: И. А. Зимняя, Смысловое восприятие речевого сообщения, *Смысловое восприятие речевого сообщения*, Москва: Наука, 5-33.

Зимьяја 1985: И. А. Зимняя, Вербальное мышление (психологический аспект), *Исследование речевого мышления в психолингвистике*, Москва: Наука.

Зимьяја 1985а: И. А. Зимняя, Функциональная психологическая схема формирования и формулирования мысли посредством языка, *Исследование речевого мышления в психолингвистике*, Москва: Наука.

Зоркина 2003: О. С. Зорькина, О психолингвистическом подходе к изучению текста, *Язык и культура*, Новосибирск: Изд-во НГТУ, 205-210.

Исењина 1986: Е. И. Исенина, *Дословесный период развития речи у детей*, Саратов: Изд-во Саратов. ун-та.

Зујева 2003: Т. В. Зуева, *Русский фольклор*, Москва: Наука.

Ивић 1987: I. D. Ivić, *Ћovek kao animal symbolicum*, Beograd: Nolit.

Јакобсон 1966: R. Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Beograd: Nolit.

Јакубински 1986: Л. П. Якубинский, *Откуда берутся стихи*, Избранные работы. Язык и его функционирование, 194-196с. Москва.

Јарцева, 1989: В. Н. Ярцева, *Теория и методология языкознания, методы исследования языка*, Москва: Советская энциклопедия.

Јарцева 1990: ЛЭС (Лингвистический энциклопедический словарь), коллектив авторов; гл.ред. Н. В. Ярцева, Москва: Советская энциклопедия.

Карасик 1998: В. И. Карасик *Проблемы лингвистики текста и дискурса / В.И. Карасик // Языковая личность: социолингвистические и эмотивные аспекты*, Волгоград, 1998. http://www.russcomm.ru/rca_biblio/text/text2-08.shtml

Карасик 2002: В. И. Карасик, *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*, Волгоград: Перемена.

Карасик 2007: В. И. Карасик, *Языковые ключи*, Волгоград: Парадигма.

Карасик 2010: В. И. Карасик *Языковая кристаллизация смысла: монография / Карасик В.И. ВГПУ, Науч.-исслед. лаборатория Аксиологическая лингвистика*, Волгоград: Парадигма.

Караулов 1987: Ю . Н. Караулов, *Русский язык и языковая личность*, Москва: Наука.

Караулов 1989: Ю. Н. Караулов, Русская языковая личность и задачи ее изучения, *Язык и личность*, Москва, 3-8.

Караулов 1994: Ю. Н. Караулов Русский ассоциативный словарь как новый лингвистический источник и инструмент анализа языковой способности // *Русский ассоциативный словарь. Книга 1*, (Ю.Н. Караулов, Ю.А. Сорокин, Е.Ф. Тарасов, Н.В. Уфимцева, Г.А. Черкасова) Москва: Помовский и партнеры.

Караулов 1995: Ю. Н. Караулов, Что же такое языковая личность? *Этническое и языковое самосознание*, Москва, 63-65.

Караулов 2002: Ю.Н. Караулов, *Русский ассоциативный словарь как новый лингвистический источник и инструмент анализа языковой способности*, Русский ассоциативный словарь. В2 т. Т. 1. От стимула к реакции: Ок. 7000 стимулов, Москва: ООО Изд-во Астрель, ООО Изд-во АСТ.

Караулов 2006: Ю.Н. Караулов, Словарь Пушкина и эволюция русской языковой способности, Москва: КомКнига.

Кибрик 1994: А. А. Кибрик, Когнитивные исследования по дискурсу, *Вопросы языкознания*, № 5 126-139.

Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Стилске фигуре и књижевни текст*, Београд: Требник.

Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.

Ковачевић 2003: М. Ковачевић, *Грамматичке и стилистичке теме*, Бања лука: Књижевна задруга.

Ковачевић 2011: Милош Ковачевић, Синтаксичко-стилистичке особине слободног неуправног говора у романима Меше Селимовића и Скендера Куленовића, *Меша Селимовић и Скендер Куленовић у српском језику и књижевности, зборник радова*, Бања Лука – Источно Сарајево: Академија наука и умјетности Републике Српске; Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет Бања Лука; Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале, 81-97.

Ковачевић 2011а: М. Ковачевић, *Стилска Значења и зрачења*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу.

Костић 2010: К. Александар – *Когнитивна психологија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Красних, Гудков 1997: В. В. Красных, Д. Б. Гудков, И. В. Захаренко, Д. В. Багаева, Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц и в коммуникации, *Вестник МГУ. Серия 9. Филология. 1997, № 3. 62-75.*

Красних 1998: В. В. Красных, *Виртуальная реальность или реальная виртуальность (Человек. Сознание. Коммуникация)*, Москва: Диалог-МГУ.

Красних 1999: В. В. Красных, *Структура коммуникации в свете лингво-когнитивного подхода (коммуникативный акт, дискурс, текст)*, Москва, Дисс докт филол наук МГУ.

Красних 2001: В. В. Красных, *Основы психолингвистики и основы коммуникации*, Москва: ИТДГК Гнозис.

Красных 2005: В. В. Красных, Номо Лоquens и система координат культуры, *Языковая личность: Текст. Словарь. Образ мира*, Москва, Сб. научных статей, 61-69.

Красных 2006: В. В. Красных, Система координат лингвокультуры сквозь призму Номо Лоquens, *Язык. Сознание. Культура*, Москва, Сб. научных статей, 116-124.

Кристал 1985: Dejvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd: NOLIT.

Кристал 1988: Dejvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd: Nolit,

Кубрјакова 1974: Е. С. Кубрякова, Деривация, транспозиция, конверсия, *Вопросы языкознания*, № 5, 75

Кубрјакова 1995: Е. С. Кубрякова, Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа), *Язык и наука конца 20 века*, Москва: Институт языкознания РАН.

Кубрјакова 1996: Е. С. Кубрякова, Концептуализация (Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л. Г. Лузина), *Краткий словарь когнитивных терминов*, Москва: Филол. ф-т МГУ им. М.В.Ломоносова, КСКТ, 53–55.

Куртене 1988: Јан Бодуен де Куртене, *Лингвистички списи*, Нови Сад: књижевна заједница Новог Сада.

Лебединскаја 1978: Лебединская К.С, *Психолого-педагогическая коррекция раннего детского аутизма*, Москва: Вестник Агентства печати Новости.

Лебединскаја 1984: К. С. Лебединская, *Дети с нарушениями общения*, Москва: Просвещение.

Лексикон 1977: М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Пеосвета.

Леонтјев 1967: А. А. Леонтъев, *Психоллингвистика*. Ленинград: Наука.

Леонтјев 1969: А. А. Леонтъев, *Язык, речь, речевая деятельность*, Москва: Просвещение.

Леонтјев 1969а: А. А. Леонтъев, *Основы психоллингвистики*, Москва: Смысл, С.-Петербург: Лань.

Леонтјев, Рјабова 1970: А. А., Леонтъев, Т. В. Рябова, Фазовая структура речевого акта и природа планов, *Планы и модели будущего в речи*, Тбилиси, 1970, Леонтъев А. Н. *Мышление // Вопр. философии*. 1964. № 4.

Леонтјев 1974: А. А. Леонтъев, *Исследования детской речи (у: Основы теории речевой деятельности)*, Москва: Наука.

Леонтјев 1974а: А. А. Леонтъев, Признаки связности и цельности текста, *Лингвистика текста Мат-лы науч конф*, Москва, 168-172.

Леонтјев 1983: А. А. Леонтъев, *Психоллингвистические проблемы семантики*, Москва: Наука.

Леонтјев 1993: А. А. Леонтъев, Языковое сознание и образ мира, *Язык и сознание парадоксальная рациональность*, Москва, 16-21.

Леонтјев 1997: А. А. Леонтъев, *Психология общения*, Москва: Смысл.

Леонтјев 2003: А. А. Леонтъев, *Основы психоллингвистики*, Москва: Смысл, Санкт Петербург: Лань.

Леонтјев 1977: А. Н. Леонтъев, *Деятельность. Сознание. Личность*, Москва: Наука.

Лотман 1965: Ю. М. Лотман, О проблеме значений во вторичных моделирующих системах, *Ученые записки Тартуского государственного университета. Вып. 18. Труды по знаковым системам II*, Тарту: Тартуский государственный университет, 26-32.

Лотман 1992: Ю. М. Лотман, Текст в тексте, *Статьи по семиотике и топологии культуры (Избранные статьи в трех томах. ТОМ I)*. Таллин: Александра, 148-161.

- Лотман 2003:** Ю. М. Лотман, *Пушкин*, С.-Петербург: Искусство – СПб.
- Лукин 1986:** М. Ф. Лукин, Критерии перехода частей речи в современном русском языке, *Филологические науки*, № 3, 50
- Лурија 1982:** А. R. Luriја, *Osnovi neurolingvistike*, Beograd, NOLIT.
- Малберг 1979:** Bertil Malmberg, *Moderna lingvistika*, Beograd SLOVO LJUBVE.
- Марузо 1960:** Ж. Марузо, Словарь лингвистических терминов. Москва: Издательство иностранной литературы, 202.
- Матица 1990:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, 1-6, Нови Сад: Матица српска.
- Матица 2 1990:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, 1-6, Нови Сад: Матица српска.
- Матица 4 1990:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, 1-6, Нови Сад: Матица српска.
- Матица 6 1990:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, 1-6, Нови Сад: Матица српска.
- Мршевић-Радовић 2008:** Д. Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Чигоја штампа.
- Наумова 1987:** О. Д. Наумова, *Объектный мир речевой коммуникации и систематизация психолингвистических понятий*: Автореф. дис. ... докт. филол. наук. Москва.
- Наумов 2006:** В. В. Наумов, *Лингвистическая идентификация личности*, Москва: Наука.
- Нахимова 2007:** Е. А. Нахимова, *Прецедентные имена в массовой коммуникации*, Екатеринбург: ГОУ ВПО Урал. гос. пед. ун-т, Ин-т специального образования.
- Никитина 1993:** Е. С. Никитина, Проблема сознания в психологии (исторический аспект), *Язык и сознание парадоксальная рациональность* Москва, 35-50.
- Норман 2006:** Б. Ю. Норман, *Игра на гранях языка*, Москва: Наука.
- Ожегов 1981:** С. И. Ожегов – *Словарь русского языка*, Москва: Русский язык.
- Падучева, 1974:** Е. В. Падучева – *О семантике синтаксиса*, Москва: Наука.
- Петковић 1975:** Н. Петковић, *Језик у књижевном делу*, Београд: НОЛИТ.

Пешков 1988: И. Б. Пешков, О типологии ситуаций речевого общения и о возможности обоснования научного статуса риторики, *Языковое сознание стереотипы и творчество*, Москва, 148-162.

Пијаже 1990: Pijaže Ž. Inhelder B. *Psihologija deteta*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Пищальникова 1993: В. А. Пищальникова, Ю. А. Сорокин, *Введение в психоэстику*, Барнаул: Алтайский гос. университет.

Попова, Стернин 2001: З.Д. Попова, И.А. Стернин, *Очерки по когнитивной лингвистике*, Воронеж: изд-во Воронежского госуниверситета.

Портнов 1988: А. Н. Портнов, *Язык, мышление, сознание*, Иваново: ИвГУ.

Портнов 1994: А. Н. Портнов, *Язык и сознание: основные парадигмы исследования проблемы в философии XIX-XX вв.* Иваново: ИвГУ.

Потебня 1976: А. А. Потебня, *Эстетика и поэтика*, Москва: Искусство.

Потебня 1999: А. А. Потебня, *Мысль и язык*, Москва: Лабиринт.

Прохоров 2004: Ю.Е. Прохоров, *Действительность. Текст. Дискурс*, Москва: Флинта: Наука.

Пушкин 1962: А. С. Пушкин, *Критика и публицистика*, Собрание сочинений А.С. Пушкина в десяти томах, Том шестой, Москва: Государственное издательство Художественной Литературы.

Радић-Дугоњић 1991: М. Радић-Дугоњић, *међујезички хомоними и пароними у руском и српскохрватском језику*, Горњи милановац: Дечје новине.

Ристић, Радић-Дугоњић 1999: С. Ристић, М. Радић-Дугоњић, *Реч. Смисао. Сазнање (студије из лексичке семантике)*, Београд: Филолошки факултет у Београду.

Рябова 1967: Т. В. Рябова, *Механизм порождения речи по данным афазииологии, Вопросы порождения речи и обучения языку*, Москва, 76-94.

Розенталь, 2009: Д. Э. Розенталь, И. Б. Голуб, М. А. Теленкова, *Современный русский язык*, Москва: АЙРИС-пресс.

Рубинштајн 1973: С. Л. Рубинштейн, *Проблемы общей психологии*, Москва: Педагогика.

Сањиков 1999: В. З. Санников, *Русский язык в зеркале языковой игры*, Москва: Языки русской культуры.

- Сапир 1992:** E. Sapir, *Jezik*, Novi Sad: Dnevnik.
- Сахарниј 1976:** Л. В. Сахарный, Контекстное и неконтекстное в восприятии лексиконемантической стороны слова, Москва, *Смысловое восприятие речевого сообщения*.
- Седов 1999:** К.Ф. Седов, О жанровой природе дискурсивного мышления языковой личности // *Жанры речи*. - Саратов, Вып.2.
- Седов 2004:** К. Ф. Седов, *Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции*, Москва: Лабиринт.
- Сибиновић 1990:** Миодраг Сибиновић, *Нови оригинал, Увод у превођење*, Београд: Научна књига.
- Симић 1997:** Др Р. Симић, *Увод у филозофију стила*, Београд: Универзитет у Београду.
- Слишкин 2004:** Г. Г. Слышкин, *Лингвокультурные концепты и метаконцепты : монография*, Волгоград : Перемена.
- Солсо 2006:** Р. Л. Солсо, *Когнитивная психология*, Санкт Петербург: Питер.
- Сорокин 1985:** Ю. А. Сорокин, *Психолингвистические аспекты изучения текста*, Москва: Наука.
- Сорокин 1993:** Ю. А. Сорокин, *Прецедентный текст как способ фиксации языкового сознания*; Ю. М. Михалева, *Язык и сознание: парадоксальная реальность*, Москва: Наука.
- Сорокин, Михалева 1993:** Ю.А. Сорокин, И. М. Михалева, Прецедентный текст как способ фиксации языкового сознания, *Язык и сознание: парадоксальная рациональность*. Москва, 98-117.
- Сосир 1989:** Ferdinand de Sosir, *Opšta lingvistika*, Beograd: Nolit.
- Станковић 1998:** Богољуб Станковић (редактор), *Руско-српски речник (Русско-сербский словарь)*, Нови Сад: *Матица српска, Будућност*, Москва: *Русский язык*.
- Строчков 1994:** В. Строчков, *Глаголы несовершенного времени*, Москва, 394-395.
- Тарасов 1985:** Е. Ф. Тарасов (ответственный редактор), *Исследование речевого мышления в психолингвистике*, Москва: Наука.

Тарасов 1991: Е. Ф. Тарасов, Введение. История психолингвистических школ. Теория речевой деятельности. *Текст. лекций Введение в психолингвистику* (для студентов педагогических факультетов аспирантов и слушателей ФПК) Москва, 3-54.

Тарасов 1993: Е. Ф. Тарасов, О формах существования сознания, *Язык и сознание парадоксальная рациональность*, Москва, 86-97.

Тарасов 1996: Е. Ф. Тарасов, Межкультурное общение – новая онтология анализа языкового сознания, *Этнокультурная специфика языкового сознания*, Москва, 7-22.

Фрумкина 2001: Р. М. Фрумкина, *Психолингвистика*, учеб. для студ. высш. учеб. Заведений, Москва : Издательский центр Академия.

Харе 1996: Р. Харре, Вторая когнитивная революция, *Психологический журнал*, Т 17, №2, 3-15.

Хроленко, Бондалетов 2004: А. Т. Хроленко, В. Д. Бондалетов, Теория языка, Москва: Флинта, Наука.

Хумбольт 1988: Vilhelm fon Humbolt, *Uvod u delo o kavi jeziku i drugi ogledi*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada: Dnevnik.

Цейтлин 1988: С. Н. Цейтлин, *Окказиональные морфологические формы в детской речи*, Ленинград: Изд-во ЛГПИ им. А. И. Герцена.

Чередникова 1995: М. П. Чередникова, *Современная русская детская мифология в контексте фактов традиционной культуры и детской психологии*, Ульяновск: Лаборатория культурологии.

Чомски 1962: Н. Хомский, Синтаксические структуры, *Новое в лингвистике*, Москва, Вып. II, 412-527.

Чомски 1965: Н. Хомский, Логические основы лингвистической теории, *Новое в лингвистике*, Москва, Вып. IV, доступно на <http://www.twirpx.com/file/199142/>.

Чомски 1972: Н. Хомский, *Аспекты теории синтаксиса*, Москва: Издательство московского университета.

Чомски 1972а: Н. Хомский, *Язык и мышление*, Москва, 1972.

Чомски 2005: Н. Хомский, *Картезианская лингвистика. Главы из истории рационалистической мысли*, Москва: Наука.

Шабес 1989: В. Я. Шабес, *Событие и текст*, Москва: Высшая школа.

Шигуров 1987: В. В. Шигуров, *Переходные явления в области частей речи в синхронном освещении*, Саранск, 11-16.

Шигуров 1988: В. В. Шигуров, *Переходные явления в области частей речи в синхронном освещении, Учебное пособие*, Саранск: Изд-во Саратовского ун-та.

Шмельов 1978: Шмелев А. Г. Сопоставление двух моделей семантической памяти, Москва, *Вестн Моск. ун-та. Сер. 14. Психология*, № 2.

Шпет 1927: Г. Г. Шпет, *Внутренняя форма слова (Этюды и вариации на тему Г. Г. Шпет, Гумбольдта)*, Москва: *ГАХН, История и теория искусств*. Вып. 8.

Шпет, 1989: Г. Г. Шпет, *Введение в этническую психологию*, Москва: Правда.

Шпет 2005: Г. Г. Шпет: *Мысль и Слово*, Избранные труды, Москва: РОССПЭН.

Щерба 1974: Л. В. Щерба, *Языковая система и речевая деятельность*, Ленинград: Наука.

Щерба 1974а: Л. В. Щерба, *О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании, Языковая система и речевая деятельность*, Москва: Наука, 24-39.

Щерба 1975: Л. В. Щерба, *О частях речи в русском языке, // Избранные работы по русскому языку*, Москва.

IX РЕЗИМЕА

1. Резиме

Психолингвистички аспект језичке игре као метајезичког контекста (рефлексива) у анализи српске и руске језичке личности (кроз призму Бахтинове нове реторичке парадигме)

Феномен језичке игре веома интензивно се истражује последњих деценија у иностраној лингвистици (напротив, веома ретко у домаћој). Такво интересовање условљено је целим низом узрока, превасходно приближавањем чисто лингвистичких истраживања семиотичким и књижевнотеоријским. Наше истраживање у раду посебно је усмерено на анализу поменуте појаве по питању идентификовања спектра њених функционалних могућности у најразличитијим областима употребе, углавном у језичкој игри у дечјем говорном стваралаштву, са циљем постизања комичног ефекта. У издвајању суштинских функционалних ефеката и својстава језичке игре – издвојили смо и описали четири фундаменталне функције – огледа се актуелност и научна новина наше дисертације. Сходно томе, предмет истраживања чине: а) функционални ефекти, који се постижу коришћењем одговарајућих метода и поступака језичке игре у различитим условима реализације; б) одређивање статуса и специфичних обележја језичке игре у низу других средстава свесног манипулисања језиком; в) раздвајање језичке игре од других случајева ненормативне употребе језика (превасходно у говору ментално болесних, односно говорећих са афацијом или аутизмом); г) идентификовање корелације између функционалних ефеката, постигнутих применом одговарајућих поступака језичке игре, као и прецедентних особености услова њихове реализације, узимајући у обзир и утицај прецедентних феномена.

Анализа поступака лингвистичке игре у различитим типовима дискурса (у нашем раду дечјем, фолклорном, тј. народном и уметничком) представља повољно тле за испољавање изражајних могућности језика. Може се сматрати да језичка форма не врши

само функцију средства изражавања ванјезичког садржаја, него и сама постаје активни генератор смисла.

Циљ, и у складу са њим, задаци дисертационог истраживања следећи су: издвајање параметара језичке игре у дечјем говорном стваралаштву са аспекта норма/аномалија и класификација поступака језичке игре; одређивање оквира појма језичка игра и његово разграничавање од других видова аномалија; идентификовање функционалних својстава поступака ЈИ; откривање особености принципа и организације грађења поступака ЈИ на разним нивоима; разматрање својстава језичке личности – аутора ЈИ са циљем успостављања законитости употребе ЈИ као средства реализације скривеног смисла и истовремено испитивање и идентификовање обележја интерпретације поступака ЈИ, уз уважавање својстава језичке личности.

У раду са аспекта психоллингвистике, заступамо поставку да одступање од норме у дечјем говору и дечјем језичком стваралаштву може бити несвесно (случајно, као и последица грешке) али и свесно, намерно, што представља основу да се у овом последњем облику разматра као поступак (чин) за грађење језичке игре. Тиме се дечје стваралаштво приближава поетској употреби речи, чинећи њену прецедентну форму. Предмет нашег истраживања је стога, прецедентни модел ЈИ у дечјем дискурсу, у поређењу са дискурсом одраслих, на корпусу дечјег, фолклорног и уметничког стваралаштва. Догађај општења путем метајезичких исказа, односно, одступањем од норме ради појашњавања истине човекових међуодноса и слике света немогућ је ван речи у говору, што је сасвим у складу са Бахтиновим упоређивањем, тј. довођењем у везу речи у животу и речи у поезији, те се у раду целокупно наше разматрање одвија кроз призму Бахтинове нове рероричке парадигме.

Кључне речи: психоллингвистика, језичка личност, језичка игра, дечје говорно стваралаштво, неологизми, прецедентност, Бахтинова нова реторичка парадигма.

2. Резюме

Психолингвистический аспект языковой игры в качестве метаязыкового контекста (рефлексива) в анализе сербской и русской языковой личности (через призму новой риторической парадигмы Бахтина)

Феномен языковой игры в последние десятилетия весьма интенсивно исследуется в зарубежной лингвистике, (но напротив, очень редко в отечественной). Это обусловлено целым рядом причин, в первую очередь, сближением собственно лингвистических исследований с семиотическими и литературоведческими изысканиями. Наше исследование в работе особенно направлено к анализу данного явления в плане выявления спектра его функциональных возможностей в самых разных областях использования, главным образом в языковой игре в детском словотворчестве, в целях достижения комического эффекта. В выявлении основных функциональных эффектов и свойств языковой игры – мы выделили и описали четыре фундаментальные функции – заключается актуальность и научная новизна нашей диссертации. Следовательно, в предмете исследования выступают: а) функциональные эффекты, достигаемые посредством использования соответствующих методов и приемов языковой игры в различных условиях реализации; б) определение статуса и отличительных признаков языковой игры в ряду других средств сознательного манипулирования языком; в) отграничение языковой игры от других случаев ненормативного употребления языка (в первую очередь, в речи душевнобольных, т.е. говорящих с афазией и/или аутизмом); г) выявление корреляций между функциональными эффектами, достигаемыми посредством приемов языковой игры, и прецедентными особенностями условий их реализации, с учетом воздействия прецедентных феноменов.

Анализ приемов лингвистической игры в разных типах дискурса (в нашей работе детского, фольклорного, т.е. народного и художественного) является благодатной почвой для выявления выразительных возможностей языка. Можно считать то, что языковая форма выступает не только в качестве средства выражения некоторого внеязыкового содержания, но и сама является активным генератором смысла.

Цель и задачи диссертационного исследования: выделение параметров языковой игры в детском словотворчестве в аспекте норма/аномалия и классификация приемов языковой игры; определить рамки понятия *языковая игра* и отграничить его от других видов аномалий; выявить функциональные особенности приемов языковой игры; раскрыть особенности и принципы организации и способы создания приемов ЯИ на разных уровнях; рассмотреть свойства языковой личности – автора ЯИ, с целью установления закономерностей использования им ЯИ как средства реализации скрытого смысла и, в то же время проанализировать особенности интерпретации приемов ЯИ с учетом специфики языковой личности.

В работе, с точки зрения психолингвистики мы утверждаем, что отклонение от нормы в речи ребенка и в детском языковом творчестве может быть бессознательно (случайно, как следствие ошибок), но и сознательно, намеренно и это мышление является основой предикации, что в последнем виде может рассматриваться как процесс (акт) для построения языковых игр. Таким образом детское творчество приближается к поэтическому использованию слова, представляя собой его прецедентную форму. Предметом нашего исследования является моделирование языковой игры в детском дискурсе, по сравнению с дискурсом взрослых, на материале детского, фольклорного и художественного творчества. Событие общения через метаязыковые высказывания, т.е. отклонениями от нормы в целях разъяснения истины человеческих взаимоотношений и образов мира не может произойти вне слова и это вполне в соответствии с сопоставлением Бахтина, то есть, с связыванием слова в жизни и слова в поэзии. Соответственно с этим, наше обсуждение происходит через призму новой риторической парадигмы Бахтина.

Ключевые слова: психолингвистика, языковая личность, языковая игра, детское словотворчество, неологизмы, прецедент, новая риторическая парадигма Бахтина.

ОБРАЗАЦ 1.

Изјава о ауторству

Потписана Марина Кебара
број уписа 10Д015

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом *Психолингвистички аспект језичке игре као метајезичког контекста (рефлексива) у анализи српске и руске језичке личности (кроз призму Бахтинове нове реторичке парадигме)*

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршила ауторска права и користила интелектуалну својину других лица.

У Крагујевцу,
20. 08. 2015.

Потпис аутора

ОБРАЗАЦ 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Марина Кебара

Број уписа: 10Д015

Студијски програм: Наука о језику

Наслов рада: *Психолингвистички аспект језичке игре као метајезичког контекста (рефлексива) у анализи српске и руске језичке личности (кроз призму Бахтинове нове реторичке парадигме)*

Ментор: Проф. др Тијана Ашић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

Потписана Марина Кебара

Изјављујем

да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предала за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Крагујевцу**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Крагујевцу.

У Крагујевцу,

20. 08. 2015.

Потпис аутора

ОБРАЗАЦ 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Крагујевцу унесе моју докторску дисертацију под насловом: *Психолингвистички аспект језичке игре као метајезичког контекста (рефлексива) у анализи српске и руске језичке личности (кроз призму Бахтинове нове реторичке парадигме)* која је моје ауторско дело. Дисертацију са свим прилозима предала сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Крагујевцу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучила.

1. Ауторство
2. Ауторство – некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, чији је кратак опис дат на обрасцу број 4.).

У Крагујевцу,
20. 08. 2015.

Потпис аутора
